T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

GAZNELİ MAHMUD'UN DİNÎ SİYASETİ

HAZIRLAYAN
İZZETULLAH ZEKİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA AKKUŞ

KONYA 2018

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

KONYA

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin				
	Adı Soyadı	İZZETULLAH ZEKİ		
	Numarası	158105011016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	+	
	Tezin Adı	GAZNELİ MAHMUD'UN DİNÎ SİYASETİ		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İZZETULLAH ZEKİ

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

KONYA

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	İZZETULLAH ZEKİ
	Numarası	158105011016
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH
	Programı	Doktora
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA AKKUŞ
	Tezin Adı	GAZNELİ MAHMUD'UN DİNÎ SİYASETİ

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan GAZNELİ MAHMUD'UN DİNÎ SİYASETİ başlıklı bu çalışma 28/08/2018 Tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	DR. ÖĞR. ÜYESİ	MUSTAFA AKKUŞ	
2	PROF. DR.	MEHMET ALİ KAPAR	
3	PROF. DR.	MUSTAFA DEMİRCİ	
4	DOÇ. DR.	BEKİR BİÇER	
5	DOÇ. DR.	MEHMET ALİ HACIGÖKMEN	

ÖZET

Öğrencinin				
	Adı Soyadı	İZZETULLAH ZEKİ		
	Numarası	158105011016		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TARİH		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	+	
	Tez Danışmanı	DR. ÖĞRETİM ÜYESİ MUSTAFA AKKUŞ		
	Tezin Adı	GAZNELİ MAHMUD'UN DİNÎ SİYASETİ		

V/XI. yüzyılda Gazne merkezli büyük bir devlet kurarak fetih hareketleriyle sınırlarını Mâverâünnehir'den kuzey Hindistan'a kadar genişleten, 33 yıllık saltanatı boyunca Sünnî İslam'ı hâkim kılmaya çalışan Gazneli Mahmud, dinî, siyasî, askerî ve ilmî faaliyetleriyle İslam bayraktarlığını yapmıştır. Yaptırdığı cami ve medrese, yetiştirdiği ulemâ ve şuarânın yanı sıra put haneleri yıkıp Ehl-i Sünnet dışı fırkalara karşı verdiği mücadelesiyle Müslümanların gönlünde taht kurmuştur. Gazneli Mahmud'un iyi bir dinî, siyâsî ve askerî eğitim almasında başta babası Sebük Tegin olmak üzere Gazne ulemâ ve ümerâsı aktif rolü üstlenmiş, dinî siyasetine yön verecek Ehl-i Sünnet çizgisine göre yetişmesini sağlamışlardır.

Onun saray teşkilatını oluşturan vezirler, sâhib-i divanlar, emirler, valiler, kâdılar ve şairler ile ilmî camiayı temsil eden müderrisler, fakihler ve mutasavvıflar iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde birinci derece rol oynamışlardır. Bunlar, Hindistan fetih hareketlerinin gerçekleşmesi, Abbâsî Hilafeti ve bölge devletlerle ilişkilerinin Sünnî İslam anlayışı üzerine etkin bir şekilde yürütülmesini sağlamışlardır. Gazneli Mahmud, dinî siyaseti gereği iç ve dış siyasetinde çatışma ve savaşın aksine barış ve müzakereyi ön planda tutmuştur. Bu çerçevede aşırı fırkalara karşı mücadele etmiş, Hindistan fetih hareketlerine durmadan devam etmiş, Sünnî İslam âlemini temsil eden Abbâsîlerle iyi münasebetler kurmuş ve Müslüman Karahanlı Devleti ile siyasî ve ailevî ilişkilerini geliştirmiştir.

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	IZZETULLAH ZEKI	
	Student Number	158105011016	
	Department	HISTORY	
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	+
	Supervisor	DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA AKKUŞ	
	Title of the Thesis/Dissertation	MAHMUD OF GHAZNI RELIGIOUS POLITICALITY	

Mahmud of Ghazni who enlarged the borders from Mâverâünnehir to North India by the means of the conquest movements by establishing a Ghazni -centred great state in V/XI century and who attempted to make the Sunni Islam dominate during his reign has been in the forefront of Islam with his religious, political, military and scientific activities. He enshrined the Moslems' memory with the mosque and the madrasa which he had built, as well as the ulema and shuara whom he trained with his struggle against the Ahl-i Sunnet sects by destroying their idol temples. Mainly his father, Sebuk Tegin and Ghazni Ulemas and Umayyas took an active role in his good religious, political and military education and trained him according to the Ahl-i Sunnah style, which would dominate his religious politics.

The viziers, sâhib-i divans, emirs, governors, kadıs and poets who constitute his palace organization and the mudarrisses, fakihis and sufis, who represent the scientific community, played a primary role in shaping the internal and external politics. They enabled the realization of the Indian conquest movements and efficient maintenance of relationship with the Abbasid Caliphate and regional states on the Sunni Islamic understanding. Mahmud of Ghazni gave particular importance to peace and debate in his internal and external politics due to his religious politics in contrast to conflict and war. In this framework, he struggled against radical sects, continued to conquer India without ceasing, established good relations with the Abbasids representing the Sunni Islamic world, and developed political and familial affairs with the Muslim Karakhanid State.

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....i
Doktora Tezi Kabul Formu ii
Özet iii
Abstract iv
İçindekiler.....v
Kısaltmalar xi
Önsöz xii
Giriş 1
1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Yöntemi.....2
2. Araştırmanın Temel Kaynakları 3
3. Araştırmayla İlgili Yapılan Çalışmalar 12
3.1. Türkçe Çalışmalar 12
3.2. Farsça Çalışmalar.....14
3.3. Arapça Çalışmalar.....16
3.4. Urduca Çalışmalar.....17
3.5. İngilizce Çalışmalar 17
4. Gazneli Devleti'nin Kuruluşu.....18
4.1. Alp Tegin Dönemi (351/962–352/963).....19
4.2. Ebû İshâk İbrâhim b. Alp Tegin'in Dönemi (352/963–355/966) 22
4.3. Bilge Tegin Dönemi (355/966–362/972) 22
4.4. Böri Tegin Dönemi (962/972–366/977).....23
4.5. Sebük Tegin Dönemi (366/977–386/997).....24
4.5.1. Sebük Tegin'in Hint Seferleri.....28
4.5.2. Sebük Tegin'in Vefatı (386/997) 30

BİRİNCİ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN HAYATI

1.1. Gazneli Mahmud'un Doğumu 34
1.2. Gazneli Mahmud'un Ailesi.....35
1.3. Gazneli Mahmud'un Eğitimi 38
1.3.1. Dinî Eğitimi 38
1.3.2. Askerî Eğitim.....41

1.3.3. Siyasî Eğitimi 42
1.4. Gazneli Mahmud'un Sultanlıktan Önceki Görevleri 44
1.5. Gazneli Mahmud'un Babası Sebük Tegin'le Münasebetleri 45
1.6. Gazneli Mahmud'un Sultanlığı 47
1.7. Gazneli Mahmud'un Ünvan ve Lakapları 53
1.7.1. Emir (380/990) 54
1.7.2. Seyfüddevle (384/994) 54
1.7.3. Yemînüddevle ve Emînülmille (389/999) 54
1.7.4. Gazi (392/1002) 57
1.7.5. Sultan (394/1004) 58
1.7.6. Nizâmüddin (404/1014) 58
1.7.7. Kehfüddevle ve'l-İslâm (417/1026) 59
1.8. Gazneli Mahmud'un Şahsiyeti ve Şemaili 59
1.9. Gazneli Mahmud'un Adaleti 64
1.10. Gazneli Mahmud'un Yönetim Anlayışı 68
1.11. Gazneli Mahmud'un Dindar Kişiliği 70
1.12. Gazneli Mahmud'un Menkıbevi Yönü 73
1.13. Gazneli Mahmud'un Vefatı 75

İKİNCİ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN SİYASETİNİN DİNÎ TEMELLERİ

2.1. Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetinin Temelleri 80
2.2. Gazneli Mahmud'un Fıkhî Mezhepler ve Kelamî Fırkalarla İlişkileri 82
2.2.1. Fıkhî Mezhepler 85
2.2.1.1. Hanefî Mezhebi 85
2.2.1.2. Şâfiî Mezhebi 87
2.2.2. Kelamî Fırkalar 88
2.2.2.1. Karmatîler 88
2.2.2.2. Kerrâmîler 91
2.3. Gazneli Mahmud Döneminde İlmî Faaliyetler 95
2.3.1. Medreseler 95
2.3.2. Müderrisler 96
2.3.2.1. Ebü'l-Feth Büstî (330/941–401/1001) 98

2.3.2.2. Bedîüzzamân el-Hemedânî (358/968–398/1008) 100
2.3.2.3. Kâdı Ebû Salih et-Tebbânî (400/1009)..... 101
2.3.2.4. Ebû Sehl el-Mesîhî (ö.410/1010) 101
2.3.2.5. Ebû Abdullah el-Fakîh el-Hanbelî el-Varak (ö.403/1013) .. 102
2.3.2.6. İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî (347/958–406/1015) 102
2.3.2.7. Ebû Hâmid el-İsferâînî (344/956–407/1017)..... 104
2.3.2.8. Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr (331/942–408/1018)..... 105
2.3.2.9. Ebû Mansûr el-Ezdî (ö. 410/1019)..... 105
2.3.2.10. Ebû Muhâsin el-Cürcânî (ö.410/1019) 106
2.3.2.11. Ebû Bekir el-Kaffâl (ö.417/1026) 106
2.3.2.12. Ebû Ali Miskeveyh (320/932–421/1030) 107
2.3.2.13. Ebû Nasr Mansûr el-Irakî (349/960–427/1036)..... 108
2.3.2.14. Ebû Nasr Abdilcebbâr el-Utbî (350/961–427/1036)..... 109
2.3.2.15. İbn Sînâ (370/980–428/1037) 109
2.3.2.16. Ebû Nuaym el-İsfahânî (337/948–430/1038) 111
2.3.2.17. Ebû Reyhan el-Bîrûnî (362/973–442/1051) 111
2.3.2.18. Kâdı Hüseyin el-Mervezî (462/1069)..... 112
2.3.2.19. Diğer Müderrisler..... 112
2.3.3. Okutulan İlimler..... 117
2.3.3.1. Tefsir..... 117
2.3.3.2. Hadis..... 118
2.3.3.3. Fıkıh..... 119
2.3.3.4. Kelam 120
2.3.3.5. Beşerî İlimler 121
2.3.4. Mutasavvıfların Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 122
2.3.4.1. Şeyh Ebû Zer Buzcânî (ö.370/980)..... 124
2.3.4.2. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (325/936–412/1021) 124
2.3.4.3. Hâce Muhammed el-Çiştî (ö.411/1021)..... 125
2.3.4.4. Osman el-Harkûşî (ö. 417/1027)..... 126
2.3.4.5. Ebü'l-Hasan el-Harakânî (351/963–425/1033)..... 127
2.3.4.6. Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (357/967–440/1049)..... 131
2.3.4.7. Abdülkerim Kuşeyrî (376/986–465/1072) 133
2.3.4.8. Hâce Abdullah-ı Ensârî (396/1006–481/1088)..... 134
2.3.4.9. Hekîm-i Senaî, (472/1080–525/1131)..... 135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN DEVLET TEŞKİLATINDAKİ DİNÎ SİYASETİ

3.1. Vezirlerin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 137
3.1.1. Ebü'l-Abbâs el-İsferâînî (388/998–401/1011) 138
3.1.2. Ahmed b. Hasan Meymendî (401/1011–416/1026) 139
3.1.3. Ebû Ali Hasenek Mikâl (416/1026–421/1030) 140
3.2. Valilerin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 143
3.2.1. Nasr b. Sebük Tegin (Büst, Nîşâbur ve Horasan Valisi) 143
3.2.2. Arslan Câzib (Tûs ve Horasan Valisi) 144
3.2.3. Tağancuk (Serahs Valisi) 146
3.2.4. Ebû Bekir Mehmeşâd (Nîşâbur Valisi) 147
3.2.5. Ebû Ali Hasenek Mikâl (Nîşâbur Valisi) 148
3.2.6. Ebû İshâk (Belh Valisi) 148
3.2.7. Buğracuk (Herat ve Fûşenc Valisi) 148
3.2.8. Hâcib Altuntaş (Hârizm Valisi) 149
3.2.9. Muzaffer b. Tâhir (Fûşenc Valisi) 150
3.2.10. Ebû Nar Ferîgûnî (Cüzcân Valisi) 151
3.3. Kâdıların Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 152
3.3.1. Ebû Muhammed en-Nâsıhî (Gazneli Devleti Kâdılkudâtı) 154
3.3.2. Hâce İmam Ebû Sadık et-Tebbânî (Huttelân Kâdılkudâtı) 155
3.3.3. Ebû Ahmed el-Merzibân el-İsfahanî (Horasan Kâdısı) 156
3.3.4. Kâdı Ebü'l-Kâsım Dâvûdî (Herat Kâdısı) 156
3.3.5. Ebû Mansûr Muhammed el-Ezdî (Herat Kâdısı) 157
3.3.6. Kâdı Sâid (Nîşâbur Kâdısı) 157
3.3.7. Kâdı Ebü'l-Kâsım (Nîşâbur Kâdı Vekili) 158
3.3.8. Kâdı Ebü'l-Hayseme en-Nîşâburî (Nîşâbur Kâdısı) 158
3.3.9. Kâdı Ebû Amr Bistâmî (Nîşâbur Kâdısı) 159
3.3.10. Ebü'l-Hasan Bûlânî (Büst Kâdısı) 159
3.4. Gazne Şairlerinin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 160
3.4.1. Firdevsî (323/935–410/1020) 160
3.4. 2. Ebû Zeyd er-Râzî (ö.426/1034) 164
3.4.3. Ferrûhî (369/980–429/1037) 164
3.4.4. Ebû Mansûr Seâlibî (350/961–429/1038) 165

3.4.5. Unsûrî (350/961–431/1039) 165
3.4.6. Ascedî (ö. 432/1040) 167
3.4.7. Menûçihrî (390/1000–433/1041) 167
3.4.8. Nâsır-ı Hüsrev (394/1004–452/1061) 168
3.4.9. Diğer Şairler 169
3.5. Saray Erkânının Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü 170
3.5.1. Divan-ı Vezaret 171
3.5.2. Divan-ı Risâlet 172
3.5.3. Divan-ı Arz 173
3.5.4. Divan-ı İşrâf 174
3.5.5. Divan-ı İstîfa 175
3.5.6. Divan-ı Muhtesip 175
3.5.7. Divan-ı Vekâlet 176
3.5.8. Divan-ı Hâssa ve Divan-ı Berîd 177
3.5.9. Divan-ı Kaza ve Evkâf 178

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GAZNELİ MAHMUD'UN DIŞ POLTİKASINDA DİN

4.1.Gazneli Mahmud'un Gazne Civarı Seferlerindeki Dinî Siyaseti 180
4.1.1. Sîstân Seferi 390/1000–393/1003) 181
4.1.2. Gûr Seferi (401/1002) 183
4.1.3. Kusdar Seferi (402/1011) 184
4.1.4. Garcistân Seferi (403/1012) 185
4.1.5. Hârizm Seferi (408/1017) 186
4.1.6. Afgan Seferi (410/1019) 188
4.1.7. Rey ve İsfahan Seferleri (420/1029) 189
4.2. Gazneli Mahmud'un Hindistan Fetih Hareketleri ve İslamlaştırma Siyaseti 190
4.2.1. Lamğân ve Peşâver'in Fethi(390/1000–391/1001) 192
4.2.2. Bhâtiya'nın Fethi (395/1004) 192
4.2.3. Mültan'ın Fethi (396/1005) 193
4.2.4. Nagarkot Kalesi'nin Fethi (399/1008) 194
4.2.5. Narâyan'ın Fethi (400/1009) 194

4.2.6. Narâdîn'ın Fethi (404/1014) 195
4.2.7. Thânesâr'ın Fethi (405/1015) 196
4.2.8. Keşmir'in Fethi (406/1015) 197
4.2.9. Kannevc'in Fethi (409/1018) 198
4.2.10. Gevâliyâr ve Kâlincâr Kalelerinin Fethi (410–413/1019–1022) 200
4.2.11. Sûmenât'ın Fethi (416/1025) 200
4.2.12. Catlar Seferi (418/1027) 202
4.3. Gazneli Mahmud'un Müslüman Devletlerle İlişkilerindeki Dinî Siyaseti 203
4.3.1. Gazneli Mahmud'un Sâmânîlerle İlişkileri (343/954–389/999) 203
4.3.2. Gazneli Mahmud'un Abbâsî Hilâfeti ile İlişkileri (389/999) 206
4.3.3. Gazneli Mahmud'un Fâtımîlerle ile İlişkileri (389/999–421/1030) 210
4.3.4. Gazneli Mahmud'un Karahanlılarla İlişkileri (389/999–421/1030) 213
4.3.5. Gazneli Mahmud'un Selçuklularla İlişkileri (389/999–420/1029) 221
4.3.6. Gazneli Mahmud'un Büveyhîlerle İlişkileri (402/1012–1021/1030) 227
4.3.7. Gazneli Mahmud'un Ziyârîlerle İlişkileri (403/1013–420/1029) 228
Sonuç 231
Kaynaklar 234
Özgeçmiş 247
Ekler 248

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale veya makale
arp.	: Arapça
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
çev.	:Çeviren
ed.	:Editör
EKAV	:Eğitim Kültür Araştırma Vakfı
ht.	:Hattat
Hz.	:Hazret
istn.	:İstinsah eden
İSTEM	:İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
ra.	: Radıyallahu anh (a)
s.	:Sayfa
ss.	: Sayfalar arası
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahü Aleyhi ve Sellem
thk.	:Takik eden
tsh.	:Tashih eden
trc.	:Tercüme
USAD	:Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi

ÖNSÖZ

Gazneli Mahmud, Rabiülevvel 388/ Mart 998 tarihinde Gazne merkezli bağımsız Müslüman bir Türk Devleti kurarak çok kısa bir sürede sınırlarını Ceyhun Nehri'nden Kuzey Hindistan'a kadar genişletmiştir. Fetih hareketleriyle bu bölgelere İslâm'ın yayılmasını sağlamış, Sünnî İslâm âlemini temsil eden Abbâsî Hilâfeti'ni Karmatî ve Fâtımî tehlikesinden kurtararak himayesi altına almış, dinî, siyasî ve ilmî faaliyetleriyle Müslümanların gönlünde yer edinmiştir. Onun himayesinde birçok âlim ve şair yetişmiş, haklarında yüzlerce tez ve araştırma yapıldığına şahit olunmuştur. Ancak günümüze kadar bu âlim ve şairlerin yetişmesine vesile olan Gazneli Mahmud'un doğrudan dinî siyaseti ile ilgili herhangi bir yüksek lisans veya doktora tezinin yapılmadığı görülmüştür. Şu ana kadar onun hakkında yapılan çalışmalar siyasî tarihten öteye geçemediğine şahit olunmuştur. Hâlbuki Gaznelilerin siyasî tarihine Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti yön vermiştir.

Gazneli Mahmud'un İslâm dinine bağlılığı, ilme ve ulemâya saygısı, dinî siyasetinin temellerini oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat (İlk İslam Birliği) hamisi Gazne Devleti de bu temeller üzerine kurulmuştur. Bu dönemde başkent Gazne, şair, tarihçi, astronom, tıpçı, coğrafyacı gibi binlerce âlim ve sanatçıya ev sahipliği yaparak siyasî birliğin yanında ilim, kültür ve medeniyetin de başkenti haline gelmiştir. Gazne Sarayında günlük dört yüzden fazla şair, fetihnâmeler yazmış, Utbî ve Beyhakî gibi tarihçiler asırlara ışık tutacak eserler telif etmiş, Kâdı Ebû Muhammed en-Nâsıhî ve Kâdı Sâid gibi fakihler fetva ve içtihatlarıyla ülkenin ve İslâm âleminin sorunlarını çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır.

Dini, devletin dinamiği ve varlığı olarak gören bir sultanın dinî ve siyasî faaliyetlerini dönemin çağdaş eserlerine dayanarak gün yüzüne çıkarma ve bilime bir katkı sunmayı hedeflemiş bulunmaktayız. Çalışmamıza bu dönemde telif edilen Arapça ve Farsça eserleri incelenerek başlandı. Ayrıca XVIII. yüzyılda Osmanlı Türkçesinde yazılan bazı eserleri incelediğimizde söz konusu eserlerin dönemin Farsça ve Arapça eserlerinden esinlenerek yazıldığına veya doğrudan tercüme edildiği görüldü. Daha sonra Türkiye'de yapılan araştırmaları ele alarak, siyasî ve kültür tarih üzerine yoğunlaşan bu araştırmaların Hikmet Bayur, Erdoğan Merçil ve Muhammed Hanefî Palabıyık gibi Gazneli Tarihçileri tarafından yapılan çalışmaları tetkik edildi. Üçüncü olarak ise günümüz İngilizce, Farsça ve Urduca dillerinde hazırlanmış tez ve araştırmalara ulaşılmaya çalışıldı. Dinî ve mezhebî taassubun gölgesinde yapılan İngilizce ve Farsça çalışmaların hemen hepsinde ağırlıklı olarak *Târîh-i*

Utbî ve *Târîh-i Beyhakî*'nin referans gösterildiği ancak din ve mezhep taassubundan dolayı bilgilerin doğru anlaşılmadığını veya anlamak istediği şeklide ele alındığını tespit edildi. Ne yazık ki Farsça ve İngilizce yapılmış bu çalışmaların birçoğunun insafsızca Gazneli Mahmud'u mutaassıp bir Sünnî- Hanefî veya Hindistan'ın zenginliği için savaşan bir müstevli olarak tanıttıkları bilgisine ulaşıldı. Arapça ve Urduca yapılan çalışmalarda yine yoğun olarak *Târîh-i Utbî* ve *Târîh-i Beyhakî*'den yararlanıldığını, muhtemelen Abbâsî dönemindeki Arapça kaynakların bolluğu, Hindistanlı ve Pakistanlı Müslümanların fethedilen bölgelerde yaşamalarından dolayı daha isabetli değerlendirmelerde bulundukları söyleyebilir.

Çalışmamız açsından önem arz eden bu problemleri göz önünde bulundurarak tarafsız ve bilimsel bir doktora tezi hazırlamaya çalışıldı. *Gazneli Mahmud'un Dinî Siyaseti* olarak belirlediğimiz doktora çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş kısmında ayrıntılı bir şekilde Gazneli Devleti'nin kuruluş sürecini ele alındı. Tezin birinci bölümünde Gazneli Mahmud'un doğumu, eğitimi, devlet adamlığı, şahsiyeti, adaleti, lakapları, menkıbevi yönü ve vefatını içine alan hayatını incelendi. İkinci bölümde Gazneli Mahmud'un iç siyasetini şekillendiren vezirler, valiler, kadılar, mutasavvıflar, şairler, müderrisler, medreseler ve medreselerde okutulan ilimler ile fıkhî ve kelamî mezhepler gibi dini faktörler zikredildi. Üçüncü bölümündeyse Gazneli Mahmud'un fetih hareketleri, Müslim ve gayrimüslim devletlerle olan ilişkilerini içine alan dış siyasetine yön veren dinî saiklerden bahsedildi.

Tezimin hazırlanması aşamasında yönlendiren, içeriğini düzenlenmesinde katkı sağlayan, her türlü maddî ve manevî desteğini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Mustafa AKKUŞ'a, tezin gidişatında birçok destek veren tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR ve Doç. Dr. Bekir BİÇER hocalarıma; tezin okunması ve düzeltilmesinde emeği geçen tüm arkadaşlarıma, bu aşamada sabır ve anlayışla destek olan aileme teşekkür etmeyi bir borç telakki eder ve her birinin sağlıklı ve mutlu bir yaşam sürdürmelerini rabbimden niyaz ederim.

İzzetullah ZEKİ

2018 Konya

GİRİŞ

Gazneli Mahmud'un gerek iç politikası ve gerekse dış politikasında etki eden en önemli faktör onun dinî kişiliğidir. Gazneli Mahmud, devletinin güçlü bir yapı kazanması için öncelikli olarak iç istikrarı sağlamış, çıkabilecek siyasî ve mezhebî fitnelere karşı kendi inancı doğrultusunda din, mezhep ve meşrep mensuplarını yanında bulundurarak onlardan azamî ölçüde istifade etmiştir. Din ve devlet işlerini ehline teslim ederek onlara sorumluluk yüklemiş, bu meyanda çıkabilecek herhangi bir tehlike ve fitneden onları sorumlu tutmuştur. Böylece dışarıdan ülkesine karşı gelebilecek dinî, siyasî ve mezhebî fitnelerin önünü kesmiştir.

Gazneli Mahmud, Abbâsî Hilâfeti'ne itaati dinî bir vecibe olarak görmüş, kendi yönetimine dinî ve siyasî bir meşruiyet kazandırmıştır. Bunun yanı sıra başta Sâmânîler olmak üzere Karahanlılar, Hârizmşahlılar, Büveyhîler ve Selçuklularla genel olarak sert bir siyasetin aksine ılımlı ve temkinli bir siyaset izlemiştir. Gerektiğinde ortak yönleri olan din üzerinden savaşı geri plana iterek dostâne ve ailevî ilişkiler kurmuş, gerektiğinde de devlet menfaatini göz önünde bulundurarak ezici ve yıkıcı bir politika izlemiştir.[1] O dinî anlayışı gereği Şiî-Fâtımî Hilâfetine karşı sert bir tavır takınmış, Abbâsî Hilâfeti adına ve i'lâ-yi kelimetullah için Hindistan fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir.[2] Onun eylemlerine bu perspektiften bakıldığında din, Gazneli Mahmud için bir amaç, siyaset ise dinî uygulamalarının doğurduğu bir sonuç olmuştur. Aynı şekilde onun Hindistan fetih hareketleri Batılı ve İranlı yazarların savunduklarının aksine dinî bir gereklilik olup, ganimet ise fetih hareketinin birer sonucu olmuştur.

Gaznelileri, dönemin en güçlü devletlerinden biri haline getiren Gazneli Mahmud, İslâm topraklarının Türkistan'dan Kuzey Hindistan'a kadar genişleterek bu coğrafyadan kuzey Afrika'ya kadar uzanan İslam beldelerinde Ehl-i Sünnet[3] mezhebini hâkim kılınmasında büyük rolü olmuştur. Onun döneminde daha önceden putperest olan Gûrlular, Afganlılar, Sindliler ve Mâverâünnehir bölgesindeki bazı Türkler İslâm dinini kabul etmiş, Gazneli Mahmud'un safına katılarak Hindistan fatihleri olmuşlardır.[4] Gazneli Mahmud, Sâmânîlerin

[1] Muhammed Nâzım, *Hayat ve Evkât-ı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî,* II. Baskı, çev: Abdulgafur Emînî, Merkez-i Neşerât-i Meymend, Peşâver, 2000, s. 45.
[2] Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî, *Tercüme-i Târîh-i Yemînî,* I. Baskı, çev: Ebü'ş-Şeref Nâsih b. Zafer Curfadekânî, thk: Cafer Şiâr, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966, s. 277.
[3] Ehl-i Sünnet kavramından mezhep ve fırkalar üstü ilk İslam birliği ve bütünlüğü kasdedilmektedir.
[4] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 314; Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi, I,* II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s. 136.

Horasan valisi olan babası Sebük Tegin'in kendisine yazdığı *Pendnâme*'yi rehber edinmiş, onu dinî ve siyasî hayatında bir yol haritası olarak kullanmıştır.[5]

Babası döneminde ordu komutanlığı ve bölge valiliği gibi yüksek mevkilerde bulunan Gazneli Mahmud, babasının vefatı sonrasında izlediği dinî siyasetiyle dış politikada İslâm âleminin halifesi olan Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın takdirini kazanmış, iç politikada ise idaredeki ciddiyeti ve fitneye karşı istikrarlı duruşuyla reayanın gönlünü fethetmiştir.[6] Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin, *Pendnâme*'sinde kölelikten nasıl valiliğe yükseldiğini anlatmış, devlet ve reayanın korunması gereğini hatırlatmış, devlete, güce, paraya, mazluma ve çevresindeki insanlara özellikle dikkat etmesini dile getirmiştir. O oğlu Mahmud'a altını çizerek söylediği iki önemli nasihatinde devlet ve makamına göz dikenelere merhamet etmemesi ve mazlumun hakkının korunmasını öğütlemiştir. Babası ona reayanın hakkını koruyamayan, güvenliğini sağlamayan hükümdarın dünya ve ahirette sorumlu olacağı gibi birçok tavsiyeleri dile getirerek Gazneli Mahmud'un dinî siyasetine yön vermiştir.[7]

1. Araştırmanın Konusu, Amacı, Önemi ve Yöntemi

Dönemin temel kaynaklarını tetkik ve karşılaştırmak sûretiyle hazırladığımız araştırmanın ana konusunu 360/971 yılında dünyaya gelip 387/998 yılında Gazneli Devleti'nin başına geçen, izlediği akıllı ve dirâyetli siyasetiyle Gazneli topraklarını genişleten, Hindistan fetih hareketleriyle bölgenin Müslüman olmasını sağlayan ve 4 Rabîülâhir 421/11 Nisan 1030 tarihinde vefat eden Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti oluşturmaktadır. Araştırmanın amacı ise Sâmânîlerin valisi Alp Tegin'nin girişimiyle özerklik kazanan, Sebük Tegin ve özellikle Gazneli Mahmud'un iş başına gelmesiyle tam bir devlet haline gelerek 223 yıl ayakta kalan (963–1186) Gazne merkezli bir devletin muktedir sultanı Gazneli Mahmud'un askerî, siyasî ve ilmî faaliyetlerininin dinî yönünü temel kaynaklardan yararlanarak gün ışığına çıkarmaktır. Gazneli Mahmud'un döneminde yazılmış temel eserlere ulaşarak tetkik ve tahkik ettikten sonra günümüz araştırmaları ile karşılaştırmak sûretiyle muteber bir tezin ortaya konulmasını önemli görmekte ve bilime büyük bir katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

---

[5] Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, *Mecma'u'l-Ensâb II,* II. Baskı, nşr: Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1984, s. 37.
[6] Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr (Târîh-i Gerdîzî),* I. Baskı, tsh: Rahim Rızâzâde Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, Tahran, 2005. s. 279; Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 110.
[7] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 38; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 236.

2. Araştırmanın Temel Kaynakları

2.1. Târîh-i Utbî (412/1021)

Araştırmamızın temel ve birinci el kaynağı olup Gazneli Mahmud'un *"Yemînüddevle"* lakabına nispetle *Târîh-i Yemînî* olarak da bilinmekte olan *Târîh-i Utbî,* 412/1021 yılında Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö.427/1036) tarafından kaleme alınmıştır. Eserin müellifi Utbî, aslen Reyli olup V/XI. yüzyılda Horasan'da yaşamıştır.[8] Edebî yönü ağır olan Utbî, şiirle ilgilenmesinin yanı sıra tarihi olayları *Târîh-i Utbî* ile *Letâyifü'l-Küttâb* adlı eserlerinde kaleme almıştır. Utbî, gençlik yıllarında Rey'i terk ederek Horasan'da bulunan dayısını yanında yerleşmiş, dayısının ölümünün ardından Sâmânîlerin emirlerinden Ebû Ali es-Simcûrî ile Sebük Tegin'in yanında kalmıştır. Daha sonra Nîşâbur'da[9] bulunan Gazneli Mahmud'un yanına geçmiş, 412/1021 tarihinde Gazneli Mahmud'un saltanatı hakkında *Târîh-i Yemînî* adlı eserini yazmış ve 427/1035 yılında vefat etmiştir.[10]

Utbî, bu eseri yazmasının iki önemli sebebi olduğunu beyan etmiştir. Bu sebeplerden ilki Utbî'nin kendi ifadesiyle *"şefkat ve kerem sahibi"* olan Gazneli Mahmud'un adını ölümsüzleştirmek istemesidir. İkinci olarak yine Utbî'nin kendi ifadesiyle *"şân, şöhret, güç ve adalet sahibi olan"* Gazneli Mahmud'un hayat hikâyesini ortaya koymayı hedeflemiş olmasıdır.[11] Ayrıca Utbî, eserinin muhtelif yerlerinde Gazneli Mahmud'un güzîde bir hayata sahip olduğunu, ömrünü büyük işler için harcadığını ve Müslüman devletlerin kurulmasının sağladığını ifade ederek onun kânun, ilim ve fenle uğraştığını dile getirmiş, eserini bunların zayi olmaması için kaleme aldığını söylemiştir.[12]

Utbî, eserinde genel olarak Sâmânîlerin son dönemlerinden itibaren Gazneli Mahmud'un dönemine kadar olup biten olaylara değinerek Gazneli Mahmud'un fethettiği yerlerden olan Bhâtiya, Mütlan, Nagarkot, Narâyan ve Thânesâr'ın sebep ve sonuçlarından bahsetmiştir. Bu olayları da âdeta Gazneli Mahmud'un adımlarını tek tek izlercesine takip etmiş ve bize aktarmıştır. Bunun yanı sıra Sâmânîlerin sülâlesi ve Sîstân'ın emirlerinden Halef b. Ahmed'in hanedanı, Zîyârî hanedanı, Simcûrîler ailesi, Karahanlılar hanedanı, Gûrlular, Garcistân padişahları, Deylemîler, Hârizmşahlar ve Afganlar hakkında bilgi vermiştir.[13]

---

8 Rey, meyveleriyle meşhur Cibâl bölgesinin en büyük şehirlerindendir. Nîşâbur'a 160 fersah (bir fersah yaklaşık beş kilometredir), Kazvin'e 27 fersah uzaklıktadır. Şehâbiddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdadî, Mucemü'l-Buldân, III, I. Baskı, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1939, s. 116.

9 İranşehr ve Nîşâpur adlarıyla bilinen Nîşâbur Serahs ve Merv'in yakınlarında olup Rey'e 160 fersah uazklıkta yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e*., V, s. 331.

10 Utbî, *a.g.e*., trc., s. 22; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 245.

11 Utbî, *a.g.e*., trc., s. 9.

12 Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 18.

13 Utbî, *a.g.e*., trc., s. 16.

Eser, Arapça edebî, adalı ve ağır bir dille yazılmış olup, neredeyse olayların yarısı bize şiirlerle aktarılmıştır. V/XI. asırda yazılan eser, kendi döneminden sonra ortaya çıkan birçok olaylara kaynaklık teşkil etmiştir. VI/XII. asırda Arapçadan Farsçaya tercüme edilen eserde Utbî, dönemin diğer yazarları gibi Gazneli Mahmud'u övmüş, onun Allah tarafından teyit edildiği kanaatini taşımış ve kerâmetleri olduğunu dile getirmiştir.[14] *Târîh-i Utbî* edebî bir dilde yazıldığı için günümüze kadar defalarca farklı dillere tercüme ve şerh edilmiştir.[15] Araştırmamızda kullandığımız eserin Farsça mütercimi Selçuklu dönemi âlimlerinden Ebû'ş-Şeref Nâsih b. Zafer b. Sâd Münşî Curfadekânî, Azerbaycan Atabekleri döneminde yaşamıştır.[16]

2.2. Zeynü'l-Ahbâr (443/1051)

Araştırmamızın ikinci temel kaynağı *Târîh-i Gerdîzî* 443/1051 yılında Ebû Saîd Abdülhey b. ed-Dahhâk b. Mahmud Gerdîzî tarafından yazılmıştır. Eserin müellifi Gerdîzî, soyadını eskiden Gazne'nin bir bölgesi olan Gerdîz'den almıştır. Gerdîzî, Gazne'de büyümüş ve Gazne âlimlerinden eğitim almıştır. *Zeynü'l-Ahbâr*, Sultan Abdürreşid'in lakabı *"Zeynülmille"*'ye nispeten *Zeynü'l-Ahbâr* olarak isimlendirilmiş ve *Târîh-i Gerdîzî* olarak meşhur olmuştur.[17] Ünlü Gazneli âlimi Ebû Reyhân el-Bîrûnî'nin öğrencisi olan Gerdîzî, yarım asır kadar Gazneliler döneminde meydana gelen olayları izlemiş, sade bir dille bu

---

[14] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 17.

[15] Günümüze kadar ulaşan *Târîh-i Utbî*'nin asıl nüshaları dünyanın farklı kütüphanelerinde bulunmaktadır. IV/X. V/XI. ve VI/XII. yüzyıldan kalan el yazma nüshaları dünyanın farklı kütüphanelerinde muhafaza edilmektedir: 1. *Târîh-i Utbî"*nin bir nüshası Türkiye Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin el yazma nüshası 2225 sayı ve 197 yaprak olarak kayıt altına alınmıştır. Bu nüsha Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman er-Râzî tarafından şerh ve ihtisar edilmiştir. 2. *Târîh-i Utbî*'nin diğer bir nüshası ise Türkiye Şehit Ali Paşa Kütüphanesi'nde 1854 sayı ve 214 yaprak olarak korunmaktadır. Bu nüsha, 638/1240 yılında Ebû İsmâil Sekkerî tarafından yazılmıştır.3. Eserin diğer bir nüshası ise Türkiye Ayasofya Kütüphanesi'nde 3147 sayı ve 279 yaprak olarak muhafaza edilmektedir. Bu nüsha, 696/1296 yılında Kutluca Abdullah tarafından Erzincan ilinde özet hale getirilmiştir.4. Eserin diğer bir nüshası ise Britanya Kütüphanesi'nde 24,950 add ve 236 yaprak olarak kaydedilmiştir. Bu nüsha, 664/1265 yılında Saîd b. Osman el-Buharî tarafından yazılmıştır. 5. *Târîh-i Utbî"*nin diğer bir nüshası ise İran Dihhuda Kütüphanesi'nde 541 sayı olarak kaydedilmiş ve 1265/1848 yılında Mîr Abdülmecid Hüseyinî İsfahanî tarafından şerh edilmiştir. 6. Eserin diğer bir nüshası ise İran Üniversite Merkez Kütüphanesi'nde 131 sayı olarak muhafaza edilmiş, 745/1345 yılında İbnü'l-Kâdı tarafından şerh edilmiştir. 7. *Târîh-i Utbî"*nin diğer bir nüshası Tebriz Terbiyet Devlet Kütüphanesi'nde 183 sayı olarak kaydedilmiş ve 1272/1855 yılında Bedi b. Mustafa b. Abdülhamid Mûsavî İsfahanî tarafından hazırlanmıştır. 8. Eserin matbu nüshası 1272/1855 yılında Kacar şahı Bahâüddevle Bahman Mirza b. Fetih Ali tarafından Tahran'da basılmıştır. 9. Eserin ikinci matbu hali ise 1334/1915 yılında Ali Kavim tarafından Tahran'da basılmıştır. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 36.

[16] Farsça ve Arapçayı iyi bilen Curfadekânî 603/1206 yılında *Târîh-i Yemînî'yi* Azerbaycan Atabeklerinden Cemaleddin Ay Aba Uluğ Bar Bek'in veziri Ebü'l- Kâsım Ali b. el-Hüseyin'in teşviki ile *Tercüme-i Târîh-i Yemînî* olarak Farsçaya çevirmiştir. Kaynaklarda onun hakkında pek bilgi olmamakla birlikte Arapça şiirlerinin olduğu, *Târîh-i Yemînî*'nin mukaddime ve hatimesinden anlaşılmaktadır. Ayrıca onun *Ravzatu'l-Hüzün*, *Şûletü'l-Kâbis*, *Tuhfetü'l- Âfâk fî Mahâsin-i Ehli'l-Irak* adlı şiir eserlerinin olduğu da rivayet edilmektedir. Curfadekânî'nin şiir ve edebiyat dışında tefsir ile ilgilendiği, kendisinin Ehl-i Sünnet akidesine bağlı olduğu bilinmektedir. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 28.

[17] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 245.

olayları aktarmaya çalışmıştır. Gaznelileri övmesi, Saffârîleri yermesi nedeniyle Gazneli hâmisi olarak görülmüştür.[18]

Gerdîzî, eserinin Gazneli Mahmud'la ilgili bölümünün yazma sebebini: *"Peygamberler, Keldânîderin Sultanları (Buhtunnasr'dan İskender-i Makdûnî'ye kadar), İslâm halifeleri ve Horasan emirlerinin tarihlerini okuyarak ve işiterek yazdım. Ancak Gazneli Mahmud ile ilgili olanları, bizzat kendi gözümle gördüklerimi, Nimrûz, Horasan, Hârizm ve Irak'ta olup bitenleri, orada patlak veren savaşları, büyük padişahlara nasıl öfkelendiklerine şahit olarak yazdım. Allah saltanatına zeval vermesin Sultan Yemînüddevle ve Emînülmille hiçbir sıkıntı çekmeden ve kan dökmeden devletin başına geldi. Ben de bu hanedanın haberlerini özellikle hoş ve kısa bir şekilde yazmaya çalıştım"*[19] diyerek açıklamıştır. Gazneliler döneminin temel kaynaklarından *Târîh-i Gerdîzî*'nin sadece iki nüshası günümüze kadar ulaşmıştır.[20]

2.3. Târîh-i Sîstân (445/1053)

445/1053 yılında yazıldığı rivayet edilen ancak yazarı belli olmayan *Târîh-i Sîstân,* araştırmamız açısından önemli bir eserdir. Eser, genel olarak Sîstân bölgesinin Hz. Osman döneminde fethedilmesi, Sâmânîlerin ardından Gaznelilerin eline geçmesini ele almıştır. Gazneli Mahmud'un Karmatîlere karşı mücadelesi ve Ehl-i Sünnet mezhebinin yayılması açısından *Târîh-i Sîstân, Târîh-i Beyhakî*, *Târîh-i Gerdîzî* değerinde olup kullanıldığı yöntem ve usul açısından de bu eserlere benzemektedir. *Târîh-i Sîstân,* ilk defa 1303–1299/1881–1885 yılları arasında İran menşeli Pârakî Gazetesi'nin 474 ve 564 sayılarında *Târîh-i Sîstân* olarak yayınlanmış, daha sonra bu gazete kaynak alınarak Üstat Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, tarafından tashih ve neşredilmiştir. *Târîh-i Sîstân*'ın Üstat Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr'nın tashih ettiği şekli ise 1385/1966 yılında Tahran'da Müessese-i Hâver tarafından neşredilmiştir.[21]

2.4. Târîh-i Beyhakî (448/1056)

Çalışmamıza kaynaklık eden temel eserlerden biri de V/XI. asırda Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî tarafından Farsça yazılan *Târîh-i Beyhakî'*dir. Yirmi yıl

[18] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 1.
[19] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 253.
[20] Bunlardan birincisi İngiltere Bodleian Kütüphanesi'nde Ouseley 240 şeklinde arşivlenmiş ve 1194/1782 yılında istinsah edilmiştir. İkincisi nüshası ise Camberige'de "Kings Kollege 213" olarak arşivlenmiş, 1093/1629 yılında istinsah edilmiştir. *Târîh-i Gerdîzî'*nin bazı bölümleri ve sayfaları farklı dergilerde yayınlanmış olup ancak tam olarak 417 sayfa şeklinde 1967 yılında Abdülhey Habîbî tarafından Cambridge Üniversitesindeki nüshası esas alınarak tashih ve tahkik edilmiş, İntişârât-i Ferheng-i İran tarafından neşredilmiştir. Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 20.
[21] Kerim Kişâverz, *Hezâr Sâl Nesr-i Fârisî,* I. Baskı, Şirket-i Sehâmî Ofset Yayınları, Tahran, 1966, s. 277.

Gazneli Devleti'ne hizmet eden Beyhakî'nin 385/995–386/996 yılları arasında Horasan'ın Beyhak bölgesinin Hârisâbâd köyünde doğduğu tahmin edilmektedir. Ailesi hakkında pek bilgi bulunmayan ve ilköğrenimini köyünde alan Beyhakî'nin daha sonra Nîşâbur'a gittiği ve genç yaşlarında Gazneli Devleti'nde Divan-i Risâlet'te kâtip olarak çalışmaya başladığı rivayet edilmektedir.[22]

Gazneli Devleti'ni ansiklopedik olarak kaleme alan *Târîh-i Beyhakî* Sultan Mesud'a nispetle *Târîh-i Mesudî* olarak da bilinmekte olup beş ve on cilt olarak *Târîh-i Âl-i Sebük Tegin* ve *Târîh-i Âl-i Mahmûd* olarak da tanınmıştır.[23] Eser, Gazneli Mahmud dönemi ve genel olarak Gazneli Devleti'nde gerçekleşen olayları tarafsız bir şeklide ele almıştır. Dokuz asır önce yazılan eser, günümüze sadece üç cilt halinde ulaşmıştır. *Târîh-i Beyhakî'*nin kendine hâs birçok önemli özellikleri bulunmaktadır. Dokuz asır önce yazılan bu kıymetli eserin bir cildinin bile günümüze kadar ulaşmasının döneme ait bir değer olduğunu belirtmemiz gerekir. Gazneliler ve Selçukluların egemen olduğu Türkistan ve Horasan bölgelerini ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmış olması açısından eşsiz bir eser olduğunu vurgulamamız gerekir. V/XI. asırda Horasan ve Türkistan'da gerçekleşen olayları geniş, tarafsız bir şekilde aktarması ilmî değerini artırmış ve Gaznelil-Selçuklu tarihini şiirler ve hikâyelerle ele alınarak anlatılması Fars edebiyatına ayrı bir özellik kazandırmıştır. Gazneli Mahmud sonrası Gazneli Devleti'nin zayıflaması ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci açısından çok kıymetli bilgiler sunan eser günümüze kadar defalarca neşredilmiştir.[24]

2.5. Siyasetnâme (479/1086)

Padişahların hayatlarından anlamlı öğütler ve örnekler sunan *Siyasetnâme* 479/1086 yılında Sultan Melikşah'ın isteği üzerine Nizâmülmülk Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî tarafından kaleme alınmıştır. Gazneli Mahmud'un adaleti, dinî ve siyasî kişiliği hakkında içinde bilgiler barındıran eser çalışmamız açısından değer bilgiler sunup, Gazneli Mahmud'un

[22] Başka bir görüşe göre Beyhakî, 385/995 yılında Horasan'ın Beyhak bölgesinde dünyaya gelmiş, ilköğrenimini Nîşâbur'da döneminin âlim ve fakihlerinden almış, *Târîh-i Mesudî* olarak bilinen, Gazneliler dönemi temel kaynaklarından *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini yazmıştır. Beyhakî, Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud döneminde Divan-ı Risâlet'te üstadı Ebû Nasr b. Müşkan'ın yanında çalışmaya başlamış, üstadının vefatının ardından küçük yaşta olması nedeniyle divan başkanlığına gelememiştir. Ancak Sultan Abdürreşid döneminde Divan-ı Risâlet başkanlığına yükselen Beyhakî daha sonra bu görevden azledilerek hapse atılmıştır. Bir müddet sonra hapisten çıkan Beyhakî evinde okumaya başlamış, *Târîh-i Beyhakî* dışında *Zînetü'l-Kitâb* ve *Mukâmât-ı Ebû Nasr Müşkan* adlı eserlerini yazmıştır. Beyhakî, *a.g.e.,* I, 1940, s. 52; İbâdî, *a.g.e.,* s. 306; Tahsin Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 1992, İstanbul, s. 63.

[23] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 245.

[24] Eser, ilk olarak 1278/1862 yılında İngiliz oryantalistler tarafından yayınlanmış, ikinci defa 1305/1887 yılında Seyit Ahmet Edip Peşâverî tarafından tashih ve neşredilmiştir. Ayrıca 1353/1935 yılında İranlı yazar Seyit Muhammed Ali Cevâhirî, eser üzerine ekleme ve haşiyeler yazmıştır. Son olarak 1358/1940 yılında Saîd Nefisî tarafından Tahran'da üç cilt halinde neşretmiştir. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî,* III. Baskı, nşr: Saîd Nefisî, Senâî Yayınları, Tahran, 1940, s. 1.

Selçuklu sultanlarının örnek aldığını göstermektedir. Başta Türkçe olmak üzere günümüze kadar farklı dillere tercüme edilen eser, İran şahı Şâh Rıza Pehlevî'nin emriyle 1381/1962 yılında Tahran'da oluşturulan bir tercüme komisyonu tarafından basılmıştır.[25]

2.6. Selçûknâme (573/1177)

Ortaçağın güzîde eserlerinden olan *Selçûknâme* 573/1177 yılında Zahîrüddîn-i Nîsâbûrî tarafından kaleme alınmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ile Gaznelilere karşı yapılan mücadeleler gibi içinde pek çok bilgiyi barındıran eser, Gazneli Devleti'nin dinî ve siyasî açıdan zayıflaması hakkında da bilgi sunmaktadır. Çalışmamız için önemseyip istifade ettiğimiz *Selcûknâme* günümüze kadar başta Farsça ve Türkçe olmak üzere birçok dilde defalarca tercüme ve neşredilmiş, elimizdeki nüshası ise 1960 yılında Mirzâ İsmâil Han Hamidü'l-Mülk ve daha sonra Muhammed Ramazanî tarafından tashih edilmiş, 2011 yılında Tahran'da Asâtîr Yayınları tarafından neşredilmiştir.[26]

2.7. Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr (599/1202)

Büyük Selçuklu Devleti'nin temel tarih kaynaklarından olan *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* VI/XII. asırda yaşayan Ebû Bekir Necmüddîn Muhammed b. Alî b. Süleymân er-Râvendî tarafından yazılmıştır. Râvendî, eserinde Gaznelilerin devlet olarak ortaya çıkışını, Sâmânî ve Selçuklularla münasebetlerini ele almıştır. Çalışmamız açısından çok önemsediğimiz Gazneli Mahmud'un Selçuklularla münasebetleri ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu hakkında geniş bilgi sunmuştur. Günümüze kadar defalarca tashih ve neşredilen eserin elimizde bulunan nüshasını Muhammed İkbal tashih etmiş ve Müctebâ Minevî bazı eklemeler yaparak 1954 yılında Tahran'da Emir Kebir Yayınlarında neşretmiştir.[27]

2.8. Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye (614/1217)

Gazneli Mahmud döneminde yurt arama peşinde olan Oğuz ve Selçuklu Türkmenlerinin Gaznelilere karşı mücadeleleri ve Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu ayrıntılı bir şekilde içinde barındıran *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye,* 614/1217 yılında Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali el-Hüseynî tarafından yazılmıştır. Gazneli-Selçuklu münasebetleri ve Gazneli Mahmud'un

[25] Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî Nizâmülmülk, *Siyreu'l-Mülûk ya Siyasetnâme,* I. Baskı, tsh: Hiyu Berk Darak, çev/nşr: İntişârât-ı Kitâb, Tahran, 1962, s. 6; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 246.
[26] Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî, *Selçûknâme,* I. Baskı, tsh: Mirza İsmail Han Hamidü'l-Mülk, Asâtîr Yayınları, Tahran, 1968, s. 18.
[27] Muhammed b. Ali Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr* der Târîh-i Âl-ı Selcûk, I. Baskı, tsh: Muhammed İkbal, Emir Kebir Yayınları, 1954, s. 19.

Türkmen politikası açısından önem arz eden eserin elimizdeki nüshası 1351/1933 yılında Muhammed İkbal tarafından tashih edilerek Lahor'da basılmış ve bu nüsha esas alınarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Yine Muhammed İkabal'ın tashih ettiği nüshası 1985 yılında Muhammed Nureddin tarafından tahkik edilmiş, Beyrut'ta Dâru İkra Yayınları tarafından yayınlanmıştır.[28]

2.9. El-Kâmil fi't-Târîh (627/1230)

Ortaçağın geniş kapsamlı nâdir eserlerinden olan *el-Kâmil fi't-Târîh,* VII/XIII. asrın önemli tarihçilerinden Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr (ö.630/1233) tarafından kaleme alınmıştır. İbnü'l-Esîr, eserinde dünyanın yaratılış tarihinden itibaren 628/1231 yılına kadar olup biten olayları ele almış ve üzerine durduğumuz Gazneli Devleti'nin kuruluşu ve yıkılışını ayrı bir bölümde incelemiştir. Çalışmamıza dair sağlam bilgiler sunan *el-Kâmil fi't-Târîh*, ilk defa 1851–1877 yılları arasında oryantalist Lugduni Batovorum tarafından bilimsel ve analitik olarak tahkik edilmiş, XII cilt halinde Londra'da basılmıştır. Başta Türkçe olmak üzere günümüze kadar birçok dilde tercüme ve tahkik edilen eserin istifade ettiğimiz nüshası 2004 yılında Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî tarafından Tahran'da İntişârât-i Asâtir'de yayınlanmıştır.[29]

2.10. Tabakât-ı Nâsırî (657/1258)

Gazneliler hakkında önemli bilgiler sunan *Tabakât-ı Nâsırî*, VII/XIII asırın sağlam tarihçilerinden Kâdı Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer el-Cûzcânî (ö.660/1261) tarafından Farsça olarak iki cilt halinde yazılmıştır. Toplamda 23 tabakadan oluşan *Tabakât-ı Nâsırî'*nin birinci cildi 21 tabakadan müteşekkil olup Peygamberler, Hulefâ-yi Râşidîn, Emeviler, Abbâsîler, Doğu Sultanları, Horasan, Gûr ve Hint ve Moğol tarihinden bahsetmektedir. *Tabakât-ı Nâsırî'*nin bizim araştırmamız açısından önemi ise Gazneli Mahmud'un doğumu, Hindistan seferleri ve putperest Hindûlara karşı verdiği kutsal cihad mücadelesinin tarafsız bir şekilde ele alınmış olmasıdır. Eser, tarihi geçmişi itibariyle araştırmamızın ana kaynaklar arasına girmekte ve özellikle Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerini Allah rızası için yaptığını vurgulamaktadır. Bazı bölümlerinin Türkçeye çevrilen

[28] Sadreddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyidü'i-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevârîs b. Nâsir b. Ali el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye,* I. Baskı, tsh: Muhammed İkbal, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1933, s. 1.
[29] İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Târîh,* I, I. Baskı, thk: Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî İntîşârât-ı Asâtîr Yayınları, Tahran, 2004, s.7.

eserin istifade ettiğimiz nüshası 1404/1984 yılında Abdülhey Habîbî tarafından tahkik edilmiş ve Tahran'da Dünyay-ı Kitâb tarafından neşredilmiştir.[30]

2.11. Mecma'u'l-Ensâb (697/1297)

Gazneli Devleti'nin kuruluş süreci hakkında ayrıntılı bilgi sunan *Mecmau'l-Ensâb,* VIII/XIII asırda Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî tarafında kaleme alınmıştır. 697/1297 yılında Fars bölgesinin Şebânkâreyî bölgesinde dünyaya gelen Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebânkâreyî, 736/1336 yılında eserini tamamlayarak Moğol hükümdarı İlhan'a ulaştırılması için Hâce Gıyâseddin'e teslim etmiştir. Ancak İlhan eser kendisine ulaşmadan önce vefat etmiştir. Şebânkâreyî, eserinde genel olarak dünyanın yaratılışı, peygamberler tarihi, Moğol tarihi ve Türk hükümdarlarından bahsetmiştir. Özellikle eserinin ikinci cildi 347–382 sayfalarında Gazneli Mahmud'un doğumu, ailesi, sultanlığı fetih hareketleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Çalışmamızda istifade ettiğimiz eser, 1404/1984 yılında Emir Kebir Yayınları tarafından Tahran'da basılmıştır.[31]

2.12. Câmiü't-Tevârîh (702/1302)

Araştırmamız açısından önem arz eden *Câmiü't-Tevârîh,* 702/1302 yılında ortaçağın önemli Türk tarihçilerinden sayılan, meşhur İlhanlı veziri Hâce Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî tarafından yazılmıştır. 718/1318 tarihinde vefat eden Hemedânî, 705/1306 tarihinde üç cilt ve 709/1310 yılında dört cilt halinde eserini tamamlayarak Gazan Han'ın halefi Olacaytu Han'a takdim etmiştir. Ancak Olcaytu Han eseri kabul etmemiş, Gazan Han'a ithaf etmesini önererek kendisi için ayrı bir genel tarihin yazılmasını istemiştir. Bundan dolayı birinci cilt *Târîh-i Gazânî* olarak da bilinmiştir. Eserin birinci cildinde Türk-Moğol tarihi, Olacaytu ailesi ve Gazan Han'dan Cengiz Han'a kadar Moğol tarihinden bahsedilmiştir. Olcaytu Han'ın emriyle yazılan ikinci ciltte ise Olcaytu Han'ın doğumu sonrasındaki gelişmeler de esere eklenmiştir. Yine ikinci ciltte ise Hz. Âdem'den, İsrailoğullarına ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'den, Hulefâ-yi Râşidîn'e, Emevilerden, Abbâsîler, Gazneliler, Selçuklular Hârizmşahlar, Salgurlular, İsmaîlilere kadar, Oğuz Han'ın torunları, Türkler, Çinliler, Yahudiler, Germen, Frank İmparatorluğu ve Hintliler hakkında bilgi verilmiştir. Gazneli

[30] Kâdı Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, I. Baskı, thk: Abdülhay Habîbî, Dünyay-ı Kitâb Yayınları, Tahran, 1984, s. 1.
[31] Şebânkâreyî, II, *a.g.e.,* s. 26.

Mahmud'un fetih hareketleri ve devletçiliği açısından önemli bir eser olan *Câmiü't-Tevârîh'in* Selçuklu Devleti ile ilgili bölümü Erkan Göksu tarafından Türkçeye çevrilmiştir.[32]

2.13. Târîh-i Güzîde (730/1329)

Çalışmamızın temel kaynaklarından biri sayılan *Târîh-i Güzîde* 730/1329 yılında Arap asıllı Şiî bir ailenin çocuğu olan Hamdullah Müstevfî Hemedânî tarafından yazılmıştır. Müstevfî, 680/1281 yılında bugünkü İran topraklarında bulunan Kazvîn'de dünyaya gelmiştir. İlhanlı veziri Hâce Reşîdüddîn Fazlullah'ın oğlu Gıyâseddin'e ithaf ettiği eserinde sırasıyla İran tarihi, Hz. Muhammed (s.a.v.), Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, İslâmiyet döneminde İran ve Turan'dan bahsetmiştir. O, eserinin dördüncü babının üçüncü faslında çalışma konumuz olan Gazneli Devleti'nin kuruluşu ve gelişmesinden bahsetmiştir. İçinde Gazneli Mahmud'un hayatı ve faaliyetleri hakkında genişçe bilgi barındıran *Târîh-i Güzîde'*nin elimizdeki nüshası Abdülhüseyin Nevâî tarafından bir cilt halinde tahkik edilerek Tahran'da İntîşârât-i Emir Kebir'de neşredilmiştir.[33] Eserin Selçuklular bölümü ise 2015 yılında Erkan Göksu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[34]

Çalışmamızın kaynaklarından olan Müstevfî'nin diğer bir eser ise 740/1339 yılında kaleme aldığı *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eseridir. Bizim açımızdan eserinin önemli kılan nokta ise 146 ve 147 sayfalarında Mahmûd-ı Sebük Tegin başlığı altında Gazneli Mahmud ve Gazne şehrinden bahsetmesi ve Gazneli Mahmud'un egemenliği altında bulunan bölgeler hakkında coğrafi bilgi sunmasıdır. Tezimizde istifade ettiğimiz eser, 1984 yılında G. Le Strange tarafından tashih edilmiş ve eklemeler yapılarak Dünyay-ı Kitâb Yayınları tarafından Tahran'da neşredilmiştir.[35]

2.14. Âsârü'l-Vüzerâ (875/1470)

Gazneli Mahmud'un vezirlerinden bahseden *Âsârü'l-Vüzerâ,* Timurluların devlet adamlarından Seyfeddin Hâcî b. Nizâm Ukaylî tarafından yazılmıştır. 12 babdan oluşan eserin birinci bölümünde Hulefây-i Râşidîn öncesi vezirler, Emevîler, Abbâsîler, Sâmânîler, Gazneliler, Büveyhîler, Selçuklular, Gûrlular, Hârizmşahlar, Moğollar ve Timurluların vezirlerinden bahsedilmiştir. Gazneli vezirlerin hayatı ve faaliyetleri açısından önemli bir eser

[32] Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh (Selçuklu Devleti),* I. Baskı, çev: Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9.
[33] Hamdullah b. Ebû Bekir Ahmed Müstevfi, *Târîh-i Güzîde*, II, Baskı, nşr: Abdülhüseyin Nevâî, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 2015, s. 1.
[34] Hamdullah Müstevfi Kazvînî, *Târîh-i Güzîde,* I. Baskı, çev: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 13.
[35] Hamdullah Müstevfî el-Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb,* I. Baskı, thk: G. Le Strange, Dünyay-ı Kitâb, Tahran, 1984, s. 146.

olan *Âsârü'l-Vüzerâ*'nın istifade ettiğimiz nüshası 1377/1958 yılında Tahran Üniversitesi tarafından neşredilmiştir.[36]

2.15. Düstûrü'l-Vüzerâ (960/1500)

Gazneli Mahmud'un vezirlerinin hayatı ve faaliyetleri açısından önemli bir ortaçağ eseri olan *Düstûru'l-Vüzerâ,* X/XVI. yüzyılın tarihçilerinden Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmeddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâneddîn Muhammed-i Hüseynî Şîrâzî Hândmîr (880–942) tarafından kaleme alınmıştır. Hândmîr, İslâm tarihinde geçen vezirlerden başlayarak Timurlular dönemine kadar gelen vezirlerin hayatından bahsetmiştir. Araştırmaız açısından önemli bir eser olan *Düstûru'l-Vüzerâ'in* istifade ettiğimiz nüshası ise Saîd Nefisî tarafından tashih edilmiş, 1395/1976 yılında Tahran'da İkbal Yayınları tarafından yayınlanmıştır.[37] Çalışmamızda istifade ettiğimiz başka temel kaynakların da olduğunu[38] ifade ederek araştırmamızla ilgili farklı dillerde yapılmış çalışmaları ele alırız.

---

[36] Seyfüddin Hacı b. Nizam Ukaylî, *Âsârü'l-Vüzera,* I. Baskı, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1958, s. 1.

[37] Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâliddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseynî Şîrâzî Hândmîr, *Düstûrü'l-Vüzerâ,* I. Baskı, tsh: Saîd Nefisî, İkbal Yayınları, Tahran, 1976, s. 21.

[38] 1. Araştırmamızda istifade ettiğimiz temel eserimizden olan *Târîh-i Buhârâ* 332/943 yılında Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî (286–384) tarafından kaleme alınmıştır. Genel olarak Buhara'nın tarihi ve fethinden bahseden eser, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Nasr el-Kubâvî tarafından Farsça'ya tercüme edilmiş, Muhammed b. Zufer b. Ömer tarafından ihtisar edilmiş, Müderris Rızavî tarafından tashih edilmiş, 1973 yılında İran'da Çâphâne-i Saadet Yayınları tarafından basılmıştır. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşhî (286–384), *Târîh-i Buhârâ*, thk: Muhammed b. Zufer b. Ömer, Çaphâne-i Saadet, İran, 1973, s. 69.

2. Nîşâbur tarihinden bahseden *Târîh-i Nîşâbur* 388/998 yılında Ebû Abdullah Hâkim en-Nîsâbûrî tarafından yazılmıştır. 748/1347 yılında vefat eden Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî eseri özetleyerek *Muhtasar Târîh-i Hâkim* şeklinde yayınlamıştır. Eser daha sonra Ali Rıza Kayânî tarafından neşre hazırlanmış ve 1996 yılında Tahran'da Âkâ Yayınları tarafından basılmıştır. Ebû Abdullah Hâkim Nîşâbûrî, Târîh-i Nîşâbûr, nşr: Ali Rıza Kayânî, Tahran, Âka Yaınları, 1996, s. 3.

3. Araştırmamızın Gazneli Mahmud döneminde yetişmiş Hanefî âlimler ve kâdılar konusunda yararlandığımız tabakat eserlerinden *el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye,* VIII/XIV. asırda yaşayan Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî (696–775) tarafından yazılmıştır. Genel olarak Horasan Hanefî âlimlerinin hayatını inceleyen eser, 1988 yılında Rıyad'da Abdulfettâh Muhammed el-Hulû tarafından tahkik edilmiş ve Hicir Yayınları tarafından neşredilmiştir. Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısrî (696–775*), el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye***,** I. Baskı, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Hulû, Hicir Yayınları, Gize, 1978, s. 134.

4. Gazneli Mahmud'un Gazneli Devleti'nin başına geçişi konusunda yararlandığımız *"Târîh-i Gülşen-i Maârif",* 1251/1835 yılında vefat eden XI/XIX. asır Osmanlı tarihçisi Ferâ'izî-Zâde Mehmet Saîd tarafından 1249/1834 yılında Osmanlı Türkçesinde tamamlanarak II. Mahmud'a takdim edilmiştir. Abdulkâdir Özcan, "Ferâ'izî-Zâde Mehmet Saîd", *DİA,* VII, İstanbul, 1995, s. 366.

5. Araştırmamızda istifade ettiğimiz *el-Âsârü'l-Bâkıye ani'l-Kurûni'l-Hâliye* 362/973–440/1048 yılları arasında yaşayan, Gazneli dönemi tarihçilerinden Muhammed b. Ahmed Ebû Reyhân el-Bîrûnî tarafından kaleme alınmıştır. Eser daha sonra İlhanlı veziri Reşîdüddîn Fazlullah-ı Hemedânî'nin dikkatini çekmiş, eseri şerh etmiş, *Câmiü't-Tevârîh* adlı eserinde bu eserinden yararlanmıştır. XIII. asrın yarısında ise Ali Kulu Mirzâ (1234–1298) tarafından *İtizâdü's-Saltana* olarak şerh edilmiştir. 1285/1869 yılında Londra'da tercüme edilen eser, son olarak 1421/2001 yılında Tahran'da Mirâs-ı Mektûb Yayınlarınları tarafından neşredilmiştir. Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-Bâkıye ani'l-Kurûni'l-Hâliye*, nşr: Mirâs-ı Mektûb, Tahran, 2001, s. 42.

6. *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyetü'l-Kübrâ,* Ehl-i Sünnet Şâfiî fakihlerinin hayatı ve rivayetlerini inceleyen, Gazneli Mahmud dönemi müderrisleri hakkında da bilgi sunan eser, VIII/XIV. asır âlimlerinden Ebû Nasr Tâcüddîn

3. Araştırma ile İlgili Yapılan Çalışmalar

3.1. Türkçe Çalışmalar

Türkiye'de Gaznelilerin siyasî ve kültür tarihi ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Hikmet Bayur, İbrâhim Kafesoğlu, Mehmet Fuad Köprülü, Osman Turan, Mehmet Altay Köymen, Faruk Sümer, Erdoğan Merçil ve Muhammed Hanefî Palabıyık gibi birçok Türk tarihçilerinin doğrudan veya dolaylı Gaznelilerle ilgili çalışma yaptıkları görünmektedir. Özellikle Gazneli Devletiyle ilgili ilk çalışma yapan tarihçi Erdoğan Merçil'dir. Merçil, Gazneli Mahmud ve Gazneli Devleti hakkında birçok eser ve makale yazmıştır.[39] Gaznelilerle müstakil çalışma yapan araştırmacılardan bir diğeri ise Muhammed Hanefî Palabıyık'tır. Gaznelilerin saray teşkilatı konusunda doktora tezini hazırlayan Palabıyık konuyla ilgili birçok eser ve makale çalışmasında da bulunmuştur.[40]

Gazneliler hakkında çalışma yapan üçüncü bir araştırmacı ise Güller NUHOĞLU'dur. O, *"Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültürü* başlığı altında doktora

---

Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö.771/1370) tarafından yazılmıştır. Eser, 1918 yılında Abdülfettâh Muhammed el-Hulû ve Mahmud Muhammed et-Tennâcî tarafından tahkik edilmiş, Kahire'de Dârû İhyau'l-Kütübü'l-Arabiye Yayınları tarafından neşredilmiştir. Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî (ö. 771/1370), *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyetü'l-Kübrâ, IV*, thk: Abdülfettâh Muhammed el-Hulû ve Mahmud Muhammed et-Tennâcî, Kahire'de Dâru İhyau'l-Kütübü'l-Arabiye, Kahire, 1918, s. 65.

7. Gazneli Mahmud'un egemenliği altında bulunan Hemedân bölgesi konusunda yararlandığımız *Tabakâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıd-ı ve'l-İhlâs* IX/XV. asırda yaşayn Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî (ö. 893/1488) tarafından yazılmıştır. Orta çağ âlimleri ve fakihleri hakkında bilgi aktaran eser, 1986 yılında Beyrut'ta ed-Dâru'l-Yemeniye tarafından neşredilmiştir. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şerî ez-Zebîdî, *Tabakâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıdk-ı ve'l-İhlâs*, Ed-Daru'l-Yemeniye, Beyrut, 1986, s. 234.

8. Gazneli Mahmud'un Ziyârîlerle ilişkileri açısından önemli gördüğümüz *Kâbûsnâme*, Gazneli hükümdarı Mevdud b. Mesud'un sarayında yetişen Keykâvus b. İskender Ziyârî tarafından yazılmıştır. Ziyârîlerin hükümdarı olan Keykâvus b. İskender bu eserini bir nasihatnâme olarak oğluna yazmıştır. Oğluna adalet, cömertlik gibi özelliklerin devleti ayakta tutacağını belirtmiştir. Sebük Tegin'in *Pendnâme'*sine benzeyen eser, Abülmecid Bedevî tarafından tashih edilmiş, defalarca Hindistan ve İran'da basılmış, İngilizce ve Almanca'ya da çevrilmiştir. Eser, son olarak da 1969 yılında Tahran'da Ateşkede Yayınları tarafından neşredilmiştir. Keykâvus b. İskender Veşimgîri Ziyârî, *Kâbûsnâme* (Nasıhatnâme), I. Baskı, tsh: Abdülmecid Bedevî, Ateşkede Yayınları, Tahran, 1969, s. 2.

9. Kâdir Billâh'ın hilâfetin başına geçmesi ve Hindistan fetih hareketlerinin hızlanması açısından önemli bir eser olup 19 ciltten oluşan *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem,* VI/XII. asrın tarihçilerinden Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) tarafından yazılmıştır. 14. ve 15. ciltlerinde Gaznelilerle ilgili bölümlerin olduğu eser, Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir tarafından Beyrut'ta tahkik edilmiş, 1995 yılında Dâru'l-Kütûbü'l-İlmiye'de neşredilmiştir. Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l Mülûk,* I. Baskı, thk: Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir Kâdir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1995, s. 182.

[39] Merçil'in Gazne ve Gaznelilerle ilgili ansiklopedi maddesi, makale ve eserler yazdığı bilinmektedir. Nitekim en son eseri 2014 yılında *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler* başlığı altında yayınlanmıştır. 2011 yılında Tarih İncelemeler Dergisi ikinci sayısında *Sipehsâlâr: II. Gazneliler* adlı makalesini yayınlamıştır. Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler,* I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 141.

[40] Palabıyık, 1996 yılında *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı* başlığı altında doktora tezini hazırlamıştır. Onun bu çalışması 2002 yılında *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı* olarak Ankara Araştırma Yayınları tarafından kitap olarak basılmıştır. *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisinin* 2001 yılı I. Sayısında *Gaznelilerde İlmi Faaliyet* başlığı altında bir makalesi de yayınlanmıştır.

tezini hazırlamıştır.[41] Gaznelilerle diğer bir çalışmayı *Gaznelilerin İlk Döneminde Edebî Çevre* başlığı altında Ahad Emirçûpânî yapmıştır.[42] 2013 yılında Mustafa Şahin *Orta Çağda Herat Bölgesi*, *Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961–1507* doktora tezini tamamlamıştır.[43]

Gaznelilerle ilgili yüksek lisans seviyesinde de çalışmalar yapılmıştır. Örneğin 2005 yılında Ahmad Jawid Noorulhaq *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci* konulu yüksek lisans tezini hazırlamıştır.[44] 2012 yılında Mujiburahman Timur *Gazneli Devletinden Babürlü Devletine Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206–1526)* konulu yüksek tezini ve 2015 yılında Filiz Akçay *Ebû Saîd Abdühey Dahhak b. Mahmud Gerdîzî'nin Zeynü'l-Ahbâr adlı eserinin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelilerle ilgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi*[45] konulu yüksek lisans tezini hazırlamıştır.

Gaznelilerle ilgili birçok makale çalışması da yapılmıştır. Örneğin Gazneli Mahmud'un Abbâsîlerle ilişkileri hakkında Bahattin Kök "Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh Arasındaki İlişkiler" konulu makalesini yayınlamış[46], Erkan Göksu "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına" konulu makalesini yazmıştır.[47] Ahmed Hesamipour, Şebânkâreyî'nin "Gazneli Mahmud'un Karakteri*"* konulu makalesini Türkçe'ye tercüme

---

[41] Nûhoğlu, *Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültürü konulu* doktora tezini İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlamıştır. 2013 yılında *Gaznelilerde Evlilikler ve Evlilik Adetleri* konulu makalesini *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası* 23. sayısında yayınlamıştır.

[42] Ahad Emirçûpânî tarafından 2001 yılında *Gaznelilerin İlk Döneminde Edebî Çevre* başlığı altında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümünde doktora tezini hazırlamıştır.

[43] Mustafa Şahin, 2013 yılında tarafından *Orta Çağda Herat Bölgesi*, *Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961–1507* başlığı altında Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda doktora tezini hazırlamıştır. Araştırmanın kaynakçasından anlaşıldığına göre araştırmacının Gazneli döneminin temel kaynakları olan *Târîh-i Utbî* ve *Târîh-i Gerdîzî*'nin orijinal dilleri olan Arapça ve Farsçadan değil çevirilerinden istifade ettiği görülmüştür.

[44] Ahmad Jawid Noorulhaq 2005 yılında *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci* başlığı altında Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Çalışmada Afganistan bölgesinin Müslümanlar tarafından fethedilmesi ve Gazneli Mahmud'un kısaca Hindistan fetih hareketlerine değinilmiştir. Araştırmada Gazne Minaresinin, Gazneli Mahmud tarafından yapıldığına işaret edilmiştir. Ancak bu görüş daha sonraki araştırmacılar tarafından reddedilmiş, bahsi geçen minarede Kûfî hatla yazılan şu kitabe yazısı: " بسم الله الرحمن الرحيم. السلطان العظيم، ملک الاسلام يمين الدولة امين الملة ابوالمظفر بهرامشاه خلدالاملکه". Minarenin Gazneli sultanlarından Bahram Şah tarafından yapıldığını göstermektedir.

[45] Filiz Akçay 2015 yılında tarafından *Ebû Saîd Abdühey Dahhak b. Mahmud Gerdîzî'nin Zeynü'l-Ahbâr adlı eserinin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelilerle ilgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi* başlığı altında Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Tezin sadece *Târîh-i Gerdîzî*'nin Gazneli-Sâmânî bölümlerinin tercümesi ve değerlendirilmesinden ibaret olduğunu belirtmemiz gerekir.

[46] Bahattin Kök, 1998 yılında "Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh Arasındaki İlişkiler" konulu makalesini *EKEV Akdemi Dergisi* ikinci sayısında yayınlanmıştır.

[47] Selçuklu araştırmalarıyla öne çıkan Erkan Göksu 2001 yılında "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına" konulu makalesini *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 191. sayısında yayınlamıştır.

etmiş[48], Saime İnal Savi "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: *Târîh-i Beyhakî* ve *Târîh-i Yemînî* konulu makale çalışmasını neşretmiştir.[49]

2011 yılında Mohammad Qasim İbadî, "Gazneli Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli Karahanlı İlişkisi"[50] konulu makalesini, 2013 yılında Coşkun Erdoğan "Hârizm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017–1041)"[51] konulu makalesini yayınlamıştır. Ergin Ayan "Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti" konulu makalesini[52] ve Mustafa Akkuş ile İzzetullah Zeki "Târîh-i Beyhakî'ye Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı"[53] konulu makalelerini yayınlamışlardır.

3.2. Farsça Araştırmalar

Günümüz Farsçasında Gaznelilerle ilgili temel kaynaklar dışında birçok yeni çalışma yapılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmaların temel kaynakların aksine taraflı bir şekilde etnik ve mezhebî taassubun gölgesi altında hazırlandığı görülmüştür. Bu araştırmalarda Gazneli Mahmud mezhepçilikle suçlanmış, Hindistan fetih hareketleri Hindistan zenginliği için yapıldığı iddiası öne sürülerek, Allah rızası için yapılan gazalara gölge düşürülmeye çalışılmıştır.[54] Fakat Afganistan Farsçasında (Darice) yapılan çalışmaların Abdülhey Habîbî, Abdullah Kargar, Halîlullah Halîl ve Muhammed Nâzım gibi tarihçiler tarafından Ehl-i Sünnet çizgisinde hazırlandığı görülmüştür.[55]

İran Farsçasında yapılan çalışmalardan biri 1959 yılında İranlı Reşîduddîn Tabîb ve Muhammed Debîr Siyâkî tarafından yapılmıştır. Onlar, *Câmiü't- Tevârih'in* ihtisarı şeklinde

---

[48] Şebânkâreî tarafından Farsça yazılan"Gazneli Mahmud'un Karakteri*"* konulu makale 2009 yılında Ahmad Hesamipour tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek *Tarih Okulu Dergisi* üçüncü sayısında yayınlanmıştır.

[49] Saime İnal Savi, 2011 yılında "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Târîh-i Beyhakî ve Târîh-i Yemînî" konulu makalesini *Kastamonu Eğitim Dergisi,* ikinci sayısında yayınlamıştır.

[50] Qasim İbâdî, 2011 yılında "Gazneli Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli Karahanlı İlişkisi" konulu makalesini *İstem Dergisinin* 18. sayısında yayınlamıştır. İbâdî, Nisan 2018 tarihinde *Bir İslâm Şehri Olarak Gazne* konulu doktorasını da tamamlamıştır.

[51] Coşkun Erdoğan, 2013 yılında "Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017–1041)" konulu makalesini *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 50. sayısından yayınlamıştır.

[52] Ergin Ayan, 2015 yılında "Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti" konulu makalesini *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* beşinci sayısından yayınlamıştır.

[53] Mustafa Akkuş ve İzzetullah Zeki 2016 yılında *Târîh-i Beyhakî'ye* Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı" konulu makalelerini *USAD, Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi* beşinci sayısında yayınlamışlardır.

[54] Kurosh Salehi ve Fatemeh Amir Shekari , "Reasons and Consequences of Ghaznavids' Invasion of India", *Sîstân Belûçistan Üniversitesi Dergisi,* S, 15, Tahran, 2013, s. 153; Cafer Şiâr ve Nergis Ravanpûr, *Güzîde-i ez Siyasetnâme ve Kâbûsnâme,* I. Baskı, İntîşârât-ı Dânışgâh-ı Payâm-ı Nur, Tahran, 2000, s. 66.

[55] Halîlullah Halîlî, *Saltanat-ı Gaznevîyân,* I. Baskı, Afganistan İslam Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013, s. 4.

tarihte Gazneliler, Sâmânîler ve Büveyhîler anlamına gelen *Târîh-i Gaznevîyân ve Sâmânîyan ve Âli Büveyh ez Câmiü't- Tevârîh* adlı eseri yazmışlardır.[56]

Farsça diğer bir çalışma ise 2009 yılında İranlı Abdülazim Rızâî tarafından yapılmıştır. O, *Târîh-i deh Hezâr Sâla-ı İran III az Silsile-i Gaznevîyân tâ İnkırâz-ı Safeviyye* isimli eseriyle İran'ın on bin yıllık tarihini yazarak üçüncü cildinde Gazneliler ve Safevîlerden bahsetmiştir. Yazar eserinde İran'ın tarihteki yerinden övgüyle bahsetmiş, Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Gaznelilere pek sıcak bakmamıştır. Gazneli Devleti'nin tamamen İranlı unsurlar tarafından idare edildiği, Farsçanın resmi dil olarak kullanıldığı ve kısacası Gazneli Devleti'nin İran kültürü gölgesinde gelişen bir devlet olduğunu savunmuştur.[57]

Gaznelilerle ilgili diğer bir çalışma ise 2004 yılında Gulam Rıza Selim tarafından *Mahmûd-ı Gaznevî: Ser Âğâz-ı Vâpesgerâî der İran* başlığı altında yazılmıştır. Ayrıca o, Gazneli Mahmud'un başından geçenler anlamına gelen *Sergüzeşt-i Mahmûd-ı Gaznevî* başlıklı eserini Ebû Saîd Mahmud Gerdîzî'nin *Kitâb-ı Zeynelâbidîn* adlı eserinden esinlenerek yazmış, 2002 yılında Ehl-i Kalem Yayınları tarafından İran'da basılmıştır.[58] Gaznelilerle ilgili diğer bir çalışma 2005 yılında Ahmet Hüseyinî Kazrunî tarafından *Ferhengi Târîh-i Beyhakî: Târîh-i Tamâm Numâ-i Devre-i Gaznevîyân* başlığı altında yazılmıştır.[59] Kuruluşundan yıkılışına kadar Gazneliler anlamına gelen başka bir çalışma 2007 yılında Seyid Ebü'l-Kâsım Furûzânî tarafından yapılmıştır.[60] İsmâil Sebzvârî 2013 yılında Gazneli Devleti'nin Abbâsîlerle münasebetleri hakkında yüksek lisans tezini hazırlamıştır.[61]

Günümüz Farsçasında Gazneli Mahmud başta olmak üzere Gazneliler hakkında birçok makale araştırması da yapılmıştır. Örneğin Sefer Yusûfî 2008 yılında Gazneli Mahmud'un mezhep politikasını konu edinen bir makalesini kaleme almıştır.[62] 2011 yılında Şehzâde Şeyda ve Hüseyin Kaya Gazneli Mahmud'un siması ilgili bir makale çalışması yapmışlardır.[63]

---

[56] Hâce Reşîdüddîn Fazlullah Vezir-i Hemedânî, *Târîh-i Gaznevîyân ve Sâmânîyân ve Âl-i Büveyh ez Câmiü't-* Tevârîh, nşr: Muhammed Debir Siyâkî, Kitâbfurûşi-i Furûğî, Tahran, 1959, s. 1.

[57] Abdülazim Rızâî, *Târîh-i deh Hezâr Sâle-i İran III, ez Silsile-i Gazneviyân tâ İnkırâz-ı Sefeviye,* X. Baskı, İkbal Yayınları, Tahran, 2000, s. 1; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.

[58] Gulam Rıza Selim, *Sergüzeşt-i Mahmûd-ı Gaznevî,* I. Baskı, Ehl-i Kalem Yayınları, Tahran, 2002, s. 1.

[59] Ahmet Hüseyinî Kazrunî, *Ferhengi Târrîh-i Beyhakî: Târîh-i Tamâm Numâ-i Devre-i Gaznevîyân,* I. Baskı Zuvar Yayınları, Tahran, 2005, s. 1.

[60] Seyid Ebü'l-Kâsım Furûzânî, *Gaznevîyân ez Peydâîş tâ Furûpâşî,* I. Baskı, Tahran Semt, 2007, . 1.

[61] Sebzvârî, *Berresi-i Revâbıt-ı Hükûmet-i Gaznevîyân bâ Hilâfet-i Abbâsî (389–582)* konulu yüksek tezinin Şîrâz Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesinde tamamlamıştır.

[62] Yusûfî, "Siyaset-i Mezhebî der Devre-i Nuhust-ı Hükûmet-i Gaznevî" konulu makalesini *Fasılnâme-i Tasahhûs-i Fıkıh ve Târîh-i Temeddûn Dergisinin* 15. sayısında yayınlamıştır. Ayrıca *Miskeveyh Dergisinin* 8. sayısında "Siyaset-i İktsâdî der Devre-i Gaznevî" başlığı altında başka bir makalesinin de yayınlandığını bilinmektedir.

[63] Şehzâde Şeyda ve Hüseyin Kaya 2011 yılında "Simâ-i Mahmûd-ı Gaznevî ez Târîh tâ Edebiyat" konulu makalelerinin *İran Bahâr-ı Edep Dergisi*'nde yayınlamışlardır.

Gaznelilerle ilgili ulaştığımız son çalışma 2015 yılında Gazneli Mahmud'un dinî törenlerle münasebetleri başlığı altında Sekîne Kâşânî ve İsmet Bâbâdî tarafından yapılmıştır.[64]

3.3. Arapça Çalışmalar

Gaznelilerle ilgili günümüz Arapçasında tez ve makaleden müteşekkil birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların hemen hepsinde *Târîh-i Utbî* ve *Târîh-i Beyhakî* kaynaklık teşkil etmiştir. Bu çalışmaların doğrudan çalışmamızla ilgili olanlarını tanıtmaya çalıştık. Bu doğrultuda Gazneli Mahmud'un şahsiyeti, Horasan ve Hint yarımadasındaki siyasî ve askerî faaliyetlerini inceleyen bir çalışma doktora tezi olarak 2008 yılında Abdüssettar Mutlak Derviş tarafından *es-Sultan Mahmud-ı Gaznevî Sîretûhu ve Devruhü's-Siyasî ve'l-Askerî fî Horasan ve Şibhi'l-Kâreti'l-Hindiyye (361–461)"* başlığı altında Amman'da yapılmıştır.[65] Gaznelilerle ilgili başka bir çalışmayı 2004 yılında Ali Muhammed Ferid Ali *es-Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Siyasetehû ve Devruhû fî Neşr'il-İslâm-ı fî Şibhi'l-Kareti'l-Hindiyye (388–421)* başlığı altında yüksek lisans tezi olarak hazırlamış,[66] Ahmed el-Cuvârine 1996 yılında Gazneli ordusu teşkilatı hakkında bir araştırma makalesini yayınlamıştır.[67]

Arapça kaynaklar, Gazneli Mahmud'a bir İslam fatihi gözüyle bakmışlar, onun Hindistan fetih hareketlerini Allah rızası için yapılan kutsal cihad olarak görmüşlerdir. Bu açıdan Arapların yaptıkları araştırmalar Utbî'nin görüşlerine uygun bir şekilde yapıldığı sonucuna varılmaktadır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise Arapların Gazneli çalışmaları Hindistan merkezli olması ve buralara Gaznelilerin eliyle İslam kültür ve medeniyetinin yayılmasına üzerine vurgu yapılmasıdır.

---

[64] Sekîne Kâşânî ve İsmet Bâbâdî, 2015 yılında Gazneli Mahmud'un dinî törenlerle münasebetleri hakkında "Berresi-î Münasebât-ı Gazneli Mahmûd-ı Gaznevî ve Mahâfil-i dînî" konulu makalelerini *Târîhnâme-i Hârizmî, Fasılnâme-i ilmî-i Tahassûsî Dergisinin* 74. sayısında yayınlanmışlardır.

[65] Ali Hamd Atiye, 2013 yılında Libya Bingazi Üniversitesi Al-Marj Edebiyat ve Bilimler Fakültesi *Mecelletü'l-Ulûm ve'd-Dirâsâtü'l-İnsâniye Al-Marj Mecelletün İlmiyye Elektrüniyye Muhkeme Dergisinin* birinci sayısında Gazneliler dönemi elçileri ve elçilik anlamına gelen *es-Sefârâtü fi'l-Asri'l-Gaznevî 351–579* konulu makalesini yayınlamıştır.

[66] Ali Muhammed Ferid Ali, 2004 yılında Yemen Aden Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Gazneli Mahmud'un siyaseti ve Hindistan yarımadasında İslâm'ın yayılmasındaki rolü anlamına gelen *es-Sultan Mahmûd-ı Gaznevî Siyasetehû ve Devruhû fî Neşr'il-İslâm-ı fî Şibhi'l-Kareti'l-Hindiyye (388–421)* konulu yüksek lisans tezini tamamlamıştır. Gazneli Mahmud'un dinî ve siyasî faaliyetleri üzerine durduğu tezinde *Târîh-i Utbî, Târîh-i Gerdîzî ve Târîh-i Beyhakî*'den yararlanmış, Gazneli Devleti'nin siyasî tarihi üzerine sıkça atıfta bulunmuştur.

[67] Ahmed el-Cuvârine, 1996 yılında Gaznelilerin askeri divanı olan divan-ı arz hakkında "et-Tanzimü'l-idarî lî Divani'l-arz (el-Cünd)" konulu makalesini Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi *Mecellet-i Târîh-i Dirâsât-ı Târîhiye Dergisi* üçüncü sayısında yayınlamıştır. O, ayrıca aynı yıl içinde *Ürdün Mute Üniversitesi Mecellet-i Mute Li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât Dergisinin* ikinci cildinde Gazneli Mahmud'un Orta Asya'da İslâm'ın yayılmasındaki rolü anlamına gelen "Cühûd-i Sultan Mahmmud fî neşri'l- İslâmi's-Sünnî fî Avâsıt-i Asya" konulu makalesini yazmıştır.

3.4. Urduca Çalışmalar

Gazneli Mahmud, yirmi yedi yılda gerçekleştirdiği on yedi fetih hareketiyle her bir Hindistanlı ve Pakistanlı Müslüman'ın gönlünde yer edinmiştir. Onun vefatının üzerinden asırlar geçmesine rağmen halk tarafından sürekli anıldığı ve fetih hareketlerinin dillerde destan olduğu görülmüştür. Her Hindistanlı ve Pakistanlı Müslüman'ın Gazneli Mahmud'u örnek bir Müslüman ve cesur bir komutan olarak anlattıkları görülmüştür. Günümüzde onun hakkında araştırma yapan Pakistanlı araştırmacılardan biri Mubin Reşid'dir. O, 2006 yılında *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî* başlığı altında Gazneli Mahmud'un hayatı ve faaliyetlerini inceleyerek tarafsız bir yaklaşım sergilemiştir.[68]

Urduca diğer bir araştırma ise Kanwal Khalid tarafından yapılmıştır. O, *Lahore During The Ghaznavid Period başlığı* altında Pencap Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesinde doktora tezini tamamlamıştır. Mahdut bölümlerine ulaştığımız tezin modern çalışmalar esas alınarak hazırlandığı sonucuna varılmıştır. Gazneliler döneminde Lahor bölgesi üzerine çalışan Khalid, Lahor'un 411/1021 yılında Gazneli Mahmud tarafından fethedilişi ile bu dönemde yetişen âlimler üzerine durmuştur. Bu çalışmalar dışında tezimizde istifade ettiğimiz başka kaynaklar da bulunmaktadır. Meselâ Ali Muhsin Sıddıkî, 2004 yılında *Târîh-i İsmâliye* adlı eserini Karaçi'de yayınlamış, Seyid Asger Ali 2005 yılında Bîrûnî'nin *Kitâbü'l-Hind* adlı eserini Urduca'ya çevirerek Lahor'da el-Faysal Yayınları tarafından neşretmiştir.[69]

Afganistanlı, Hindistanlı ve Pakistanlı Müslümanlar Gazneli Mahmud'u çocuklarına kurtarıcı bir mücahit ve örnek bir şahsiyet olarak tanıtmışlardır. Araştırmamız sırasında görüştüğümüz her bir Hindistanlı veya Pakistanlı Müslüman'ın Gazneli Mahmud hakkında hikâyeler anlattıklarına şahit olduk. Yaptığımız mülakatlar sırasında onun adaleti ve dinî siyasetinin hemen her yerde anlatıldığını ve Hindsitan'ın bazı dinî kurumlarında "yine gel Mahmud" ibaresinin yazıldığını öğrendik.

3.5. İngilizce Çalışmalar

Gazneli Mahmud'un Hindistan fetih hareketleri Batılara da bir merak uyandırmıştır. Onlar da İranlı araştırmacılar gibi Gazneli Mahmud'un kutsal fetih hareketlerini Hindistan'dan elde edilecek servet ve zenginlik için yapıldığını öne sürerek gölge düşürmeye ve karalamaya çalışmışlardır.[70] Doğrudan Gaznelilerle ilgili çokça çalışma yapan İngiliz tarihçi Clifford Edmund Bosworth, doğu İslâm geleneğinin Gaznelilerden Selçuklulara geçişi

[68] Mubin Reşid, *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî,* I. Baskı, İlim ve İrfan Publisher's, Lahor, 2006, s. 1.
[69] Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *Kitâbü'l-Hind,* I. Baskı çev: Seyid Asger Ali, el-Faysal Yayınları, Lahor, 2005, s. 1.

anlamına gelen *The Transiton From Ghzanavid To Seljuq Rule In The Islamic East* konulu doktora tezini 1961 yılında Edinburgh Üniversitesi Felsefe Bölümünde tamamlamıştır.[71]

Gazne ve Gazneli Mahmud hakkında İtalyan tarihçisi Roberta Ginuta da birçok araştırmada bulunmuştur.[72] İngilizce bir diğer çalışma ise 1938 yılında Afganistanlı M. Shafi Shafi tarafından yapılmıştır. O, Gaznelilere yeni bir bakış anlamına gelen çalışmasını "Fresh lights on the Ghaznavids" başlığı altında *Islamic Culture Dergisinin* on ikinci sayısında yayınlamış, 2009 yılında G.E. Tetley Gazneliler ve İran tarihinde şiirin kaynaklığı anlamına gelen *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey* esrini Abingdon'da yayınlamıştır.[73] 2013 yılında Kurosh Salehi ve Fatemeh Amir Shekari Gaznelilerin Hindistan'a girmesinin sebep ve sonuçları anlamına gelen makale çalışmalarını "Reasons and Consequences of Ghaznavids'Invasion of India" başlığı altında yayınlamışlardır. İranlı olan bu yazarların Gazneli Mahmud'un fetih hareketlerini işgal olarak telakki etmeleri enteresan ve dikkat çekici olup Ehl-i Sünnet müdafii olan Gazneli Mahmud karşıtı olduklarını göstermektedir.[74]

Batılı araştırmacılar, Gazneli Mahmud hakkında temel tarih kaynakların ruhuna ters, taraflı, yıkıcı ve suçlayıcı bir dil kullandıkları görülmektedir. Bu çalışmalarda cihad, ganimet ve kutsallık kavramlardan ziyade yağma, şiddet, yıkım ve katliam kavramları tecih edilmekte, bu yöntem ve elfazla Gazneli Mahmud'un fetih hareketlerine gölge düşürülmektedir.

4. Gazneli Devleti'nin Kuruluşu

Sâmânîlere bağlı Gazne merkezli devletin kuruluşundan Gazneli Mahmud'un bağımsız saltanatına kadar başta Alp Tegin olmak üzere beş kişi yönetimin başına geçmiştir. Alp Tegin'in vefatından sonra sırasıyla Ebû İshâk İbrâhim, Bilge Tegin, Böri Tegin ve Sebük

---

[70] Salehi ve Shekari, *a.g.m.,* s. 153.

[71] Clifford Edmund Bosworth, *Târîh-i Beyhakî, Târîh-i Gerdîzî* ve *Târîh-i* Utbî esas alarak hazırladığı çalışmasında Sâmânîler'den Gazneliler ve Selçuklulara kadar geniş bilgiler verdiği çalışması çalışması Farsça'ya da tercüme edilmiştir. Ayrıca "The Ghaznavids: their Empire in Afghanistan and Eastern Iran" ve "The Ghzne" konulu makalelerini de 1963 yılında Edinbug'da yayınlanmıştır. Clifford Edmund Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân,* II. Baskı, çev: Hasan Enuşe, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1999, s. 1.

[72] Roberta Ginuta, 2001 yılında "The Tomb of Muhammad al-Harawî (447/1055) at Ġaznī (Afghanistan) and Some New Observation on the Tomb of Mahmūd the Ġaznavid" konulu makalesini *East and West Dergisinin* 51. sayısında yayınlamıştır. Ayrıca 2003 yılında "Les inscriptions funéraires de Ġaznī (IVe-IXe/Xe-XVe siècles" konulu makalesini *Università di Napoli L'Orientale Fondation Maxvan Berchem Dergisinin* sekizinci ayısında yayınlamıştır. 2005 yılında "Islamic Ghazni – an ISIAO Archaeological Project in Afghanistan" konulu bir rapor da hazırladığı bilinmektedir.

[73] G.E. Tetley, *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey,* I. Baskı, Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009, s. 1.

[74] Salehi ve Shekari, *a.g.m.,* s. 153.

Tegin Gazne[75] merkezli yönetimin idaresini ellerinde tutmuşlardır.[76] Gazneli Devleti'nin ilk temellerini atan Alp Tegin, başlangıçta Sâmânîlerin Horasan valisi olarak görev yapmış, daha sonra Sâmânî Devleti'nin başına Mansûr b. Nûh'un geçmesine karşı çıkarak Horasan valiliğinden ayrılmıştır. Gazne'de özerk bir yönetim kurarak Gazne Devleti'nin kuruluş sürecini başlatan Alp Tegin, on altı yıl boyunca Gazne'yi idare etmiştir.[77]

4.1. Alp Tegin Dönemi (Nisan 962-Eylül 963)

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Alp Tegin, Sâmânî emiri Ahmed b. İsmâil'in satın alması üzerine Sâmânî Devleti'ne gulam olarak hizmet etmiş, Sâmânî emiri Nasr b. Ahmed tarafından azat edildikten sonra hâcibü'l-hüccâblığa (hassa askerlerin komutanlığına) yükselmiş ve daha sonra Horasan bölgesi sipehsâlârı olarak atanmıştır. O, 349/961 yılında bir devletin en yüksek askerî ve idarî görevi olan Horasan valiliğine getirilmiştir.[78] Özünde ve sözünde sadık, ileri görüşlü, nüfuzlu, cömert, muttakî ve mutî bir Türk idarecisi olarak Gazneli tarihine geçmiştir.[79]

Sâmânî Devleti'nde ağırlığı olan Alp Tegin, 349/961 yılında Sâmânîlerin hükümdarı Abdülmelik'in vefat etmesi üzerine Sâmânî veziri Ebû Ali Muhammed b. Muhammed el-Bel'a'mi'nin desteğiyle Nasr b. Abdülmelik'in yönetimin başına geçmesini sağlamıştır. Ancak Nasr'ın saltanatı kısa sürmüş, başkentte bulunan Fâik el-Hâssa gibi bazı Sâmânî emirlerinin yardımıyla Mansûr b. Nûh, Sâmânî Devleti'nin başına geçmiştir.[80] Mansûr b. Nûh'un muhalifi olan Alp Tegin, Zilhicce 351/Ocak 963 tarihinde 700 yerli ve 2500 yabancı olmak üzere 3200 hâs gulamıyla Buhara yönetiminden ayrılarak Hindistan fetih hareketleri düşüncesiyle Gazne'ye yerleşip devletin temellerini atmıştır.[81]

Hindûlara karşı cihad etme hedefiyle yola çıkan Alp Tegin ordusuna: *"Ey insanlar! Biliniz ki ben yaşlı bir adam olarak iki padişah İsmâil ile Ahmed'in hizmetinde bulundum. Bugün bir çocuk devletin başına geçmiş bulunmaktadır. Artık devletin ihtiyarlarına kim hürmet eder ki? Bundan dolayı benim canıma kastetmeyi hedefliyorlar. Ben efendime karşı isyankâr olmayı ve kılıç kullanmayı uygun görmedim. Kalan bütün ömrümü kâfirlere karşı gazada geçirmeyi hedefledim. Belki de şehadet mertebesine erişeceğim. Eğer gaza nasip*

[75] Gazne, Gazneli Devleti'nin başkent olmadan önce Zâbülistân'ın bir kasabası sayılmaktayıdı. Günümüzde Afganistan'da bir il olan Gazne, Vardak, Uruzgan ve Paktiya, Paktika ve Daykundi illerinin arasında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e*., III, s. 125.
[76] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 19.
[77] Müstevfî, *a.g.e*., s. 383.
[78] Erdoğan Merçil, "Alp Tegin", *DİA,* II, İstanbul, 1989, s. 525.
[79] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 20.
[80] Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 525.
[81] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 235.

olursa ardından hacca giderim. Şimdi eminim ki gulamlar benden uzak kalmaz"[82] diyerek düşüncelerini dile getirmiştir.

Alp Tegin'in bu sözleri üzerine gulamların hepsi: *"Senin atın nereye giderse biz de oraya gideriz, sana canımızı feda ederiz"* diyerek itaatlerini bildirmişlerdir. Bunun üzerine Alp Tegin, gulamlarını teşvik ve takdir etmiştir. Bu sırada Sâmânî ordusunun üzerine geleceğinin haberini Alp Tegin, savaş hazırlığı yapmıştır. Ertesi gün Buhara'dan 18000 Sâmânî süvarisi gelince Alp Tegin: *"Allah'ım sen bilirsin ki ben suçlu değilim, bana zulmederler"*[83] diyerek arkadaşlarıyla beraber düşmana karşı direnmeye başlamıştır. Onun ok ve harp kabiliyeti sayesinde Sâmânî ordusu ağır bir mağlubiyete uğramıştır. Ertesi gün esir düşen Sâmânî emrine hil'at giydirerek *"Ben ona uzaktan hizmet etmeye çalışırım, padişahın gönlü benden rahat olsun"* şeklindeki mektubuyla yolcu etmiştir. Serbest bırakılan ordu emiri, Alp Tegin'in mesajını Buhara'ya ulaştırınca, devlet erkânı yaşlı Alp Tegin'in takip edilmemesi ve istediği yere gitmesine izin verilmesini öne sürmüşlerdir.[84]

Başka bir rivayete göre Abdülmelik b. Nûh vefat edince yerine Mansûr b. Nûh tahta geçmiştir. Bu sırada Nîşâbur'da olan Alp Tegin, tahta çıkmasına karşı olduğu Mansûr b. Nûh'u indirmek istemiş, Mansûr b. Nûh ise onun gelmesini engellemek amacıyla Ceyhun'a Eş'as b. Muhammed komutasında büyük bir ordu göndermiştir. Bunun üzerine Alp Tegin, Belh'e geçerek karşı koymaya çalışmışsa da Sâmânî ordusuna karşı hezimete uğramış ve Belh'e gelip eman dileyerek Sâmânî devletine hizmet etmeye başlamıştır.[85]

Alp Tegin'in Horasan'dan ayrılıp Gazne'ye yerleşmesi hakkında zikrettiğimiz görüşlerin dışında başka birçok görüş bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Mansûr b. Nuh ile arası bozulan Alp Tegin, Horasan'dan çıkarak Gazne'ye yönelmiş, yol üzerindeki birkaç şehir ve kasabayı ele geçirmiştir. O, Gazne'de hüküm sürmekte olan Levîk (Enuk) hanedanının hükümdarı Ebû Bekir (Ebû Ali) Levîk'i mağlup ederek kısa sürede Gazne'ye ulaşmış, Gazne hükümdarına: *"Sana karışmam, yolumu bırak Hindistan'a gidiyorum"* diyerek hedefini belirtmiştir. Fakat Gazne hükümdarı Alp Tegin'in isteğine karşı: *"Sen efendine isyan ettin, seni ona teslim ederim"* diyerek tehdit etmiştir.[86] Bunun üzerine Alp Tegin saldırıya geçerek Gazne ve civarını ele geçirip Gazne hükümdarını mağlup etmiştir. Gazne hükümdarı daha sonra Hindistan'dan asker getirerek direnmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Bu sırda bir

[82] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 30.
[83] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 31; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 127; Aydın Usta, "Sâmânîler", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s. 64; Mecdî, *a.g.e.*, s. 217
[84] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 32.
[85] Narşhî, *a.g.e.,* s. 116.
[86] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 30.

kez daha düşmanını mağlup eden Alp Tegin, Gazne ve Kâbil bölgelerini kontrolü altına alarak devletini kurma yönünde önemli bir adım atmıştır.[87]

İkinci görüşe göre Alp Tegin, Sâmânîlerden ayrılarak Gazne'ye doğru yönelince Gazne Kalesi, şehir halkı tarafından sağlam bir şekilde müdafaa edilmiş ve Alp Tegin'e teslim edilmemiştir. Ancak Alp Tegin, şehrin kapısına kadar ilerleyerek Sivâd bölgesini fethetmiş, adaletini bölgede iyice yerleştirerek halkı huzura kavuşturmuştur. Alp Tegin bir gün yoldan geçerken gulamlarından bir grup insanın bir köyden tavuk getirdiğini görmüş ve bu tavuğu nereden getirdiklerini sormuştur. Gulamlar her ne kadar satın aldık diyerek bahane uydurmaya yeltenseler de Alp Tegin gulamlarından sorumlu olan emiri çağırarak konuyu sorgulamaya çalışmıştır. O da sözünü çarpıtarak inkâr etmeye çalışınca Alp Tegin, bağırarak doğru söylemesini aksi takdirde tedip edeceğini belirtmiştir.[88]

Buna karşın gulamlardan sorumlu emir: *"Türk köye girecek elbette tavuk alacak"* diyerek kendilerini savunmaya kalkmıştır. Onun bu sözlerinden gerçekler ortaya çıkınca Alp Tegin, onları cezalandırmak istemiş, getirdikleri tavukları gasp eden gulamların kulaklarına bağlatmıştır. Tavuklar çırpınırken gulamların kulaklarından kanlar akmıştır. Onları böylesi hakir bir şekilde kışlalarına geri göndermiştir. Alp Tegin'in bu adaletli davranışı şehir halkının kulağına gidince toplanarak bundan daha âdil vali ve komutan nereden buluruz diyerek şehri Alp Tegin'e teslim etmeye razı olmuşlardır. Böylece Alp Tegin, adaletli davranışı sayesinde Gazne şehrini zapt etmiştir.[89]

Gazne'ye yerleşen Alp Tegin, kısa bir sürede devlet hazinesini doldurarak asker sayısını artırmış ve yaklaşık 30 yıl hükümdarlık yaparak Şaban 352/Eylül 963 tarihinde 85 yaşında vefat etmiştir.[90] Aktarılan görüşlere göre Alp Tegin, Sâmânîlerle arası açılınca Horasan ve Belh bölgesini terk etmek zorunda kalıp, 351/962 yılında üzerine gelen Sâmânî ordusunu mağlubiyete uğratmıştır.[91]

Gazneli Devleti'nin kuruluş sürecini başlatan Alp Tegin, dindar, mütevazi ve mutî bir insan olarak tarihe geçmiştir. O, Sâmânî Devleti'nin ayakta kalması için dinî emir ve yasakları uygulamaya çalışmış, devleti yönetecek kişinin tecrübeli, yaşça büyük ve ehil bir insan olmasından yana tavır koymuştur. Bu düşüncesinin kabul görülmemesi üzerine yine dinin emirlerine uyarak Sâmânîlere karşı gelmemiştir. Fakat üzerine gelen saldırılara karşı nefsi müdafaa etme zorunda kalmıştır. Neticede devletinin kuruluşu ve ayakta kalmasında Sâmânî

[87] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 31.
[88] Sedidü'd-Din Muhammed Ufî, *Güzîde-i Suhen-i Pârîsî Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiü'r-Rivâyât*, I. Baskı, nşr: Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, ht: İbrâhim Bûzerî, Tahran, 1942, s. 181.
[89] Ufî, *a.g.e.*, nşr: Bahâr, s. 181.
[90] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 31.
[91] Merçil, *Gazneliler Devlet Tarihi*, s. 525.

emirine itaat edip karşı çıkmaması etkili olmuştur. Hatta onun dinî siyaseti ve anlayışının vefatından sonraki dönemlerde ve özellikle Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin de etkisini gösterdiği görülmektedir.

4.2. Ebû İshâk İbrâhim b. Alp Tegin Dönemi (352/963–355/966)

Ebû İshâk İbrâhim b. Alp Tegin, 352/963 yılında babasının yerine yönetimin başına geçerek siyasetini devam ettirmiş, ordu emirlerine hil'at giydirip halka ikramlarda bulunmuştur. Gazne emirliğinden önce Sâmânî Devleti'nde Belh emiri olarak görev yapıp, adaleti ve şarap içmemesiyle şöhret kazanan Ebû İshak'ın bu şöhreti kısa sürmüş yanında bulunan bazı Türk emirler onu şaraba alıştırarak devlet hazinesini boşaltmıştır. Her ne kadar bu konuda Alp Tegin'in hâcibi Sebük Tegin, nasihatte bulunsa da dikkate almayarak ülkeyi müflis duruma düşmüş ve nihâyetinde görevinden azledilince Buhara'ya kaçarak Sâmânîlere sığınmıştır. Sâmânî emiri onun sadece bir sene Buhara'da kalmasına müsaade etmiş ardından ona Gazne menşurunu vererek büyük bir ordu ile Gazne'ye göndermiştir.[92]

Bu sırada eski Gazne hükümdarı Ebû Bekir Levîk'in oğlu hayatta olup sekiz bin orduyla memleketini yeniden almak için faaliyete geçmiştir. Ona karşı Ebû İshâk ile Sebük Tegin az sayıdaki ordularıyla tekrar yenilgiye uğratmışlardır. Bu gelişme üzerine Gazne halkı sevinmiş ve kuvvet bulmuş,[93] Ebû İshâk İbrâhim, Ebû Ali Simcûrî'nin üzerine giderek Gazne'yi tamamen kontrolü altına almış, 25 Zilkade 355/12 Kâsım 966 tarihinde vefat edince[94] Gazne yönetiminin başına Bilge Tegin gelmiştir.[95] Alp Tegin'in vefatından sonra kısa bir süre de olsa özerk Gazne bölgesi bir istikrarsızlık ve meşruiyet sorunu yaşamış ve Buhara yönetiminin kontrolü altına girmiştir. Alp Tegin'in oğlu Ebû İshâk İbrâhim'in tecrübesizliği ve dirâyetsizliğinden kaynaklanan belirsizlik dönemi kendisinden sonra yönetime geçen Bilge Tegin zamanında da devam ederek Sebük Tegin'e kadar sürmüştür.

4.3. Bilge Tegin Dönemi (355/966–362/972)

Ebû İshâk İbrâhim vefat edince Gazne yönetimine geçecek oğlu olmadığı için Alp Tegin'in güvenilir emirlerinden olan Bilge Tegin Gazne'yi idare etmiştir. İktidarı eline alan Bilge Tegin öncelikle Sâmânîler'e itaatini bildirerek bölge idaresinin kendisine verildiğine dair menşur istemiştir. Gönderilen mektup Nûh b. Mansûr'un nâibi ve Bilge Tegin'in hasmı

[92] Seyid Mecdü'd-Din Muhammed b. Ebû Talib Hüseynî Hairî Mecdî, *Zînetü'l-Mecâlis,* Hatt-ı Sengi: Habibullah Afşar Kazvînî, 1845, s. 220
[93] Mecdî, *a.g.e.,* s. 221
[94] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 6.
[95] Mecdî, *a.g.e.,* s. 220

olan Fâik el-Hâssa'in eline geçmiştir. Alp Tegin'in kendisine bir suçu üzerine 500 sopa vurduğunun intikamını almak için *"Nasıl olur da sınırları Horasan, Irak ve Hindistan'a kadar uzanan büyük bir ülke akılsız Türklere verilir"* diyerek aşağılayıcı bir cevap verip Gazne'ye ordu göndermiştir. Üzerine gelen orduya karşı üstünlük kazanan Bilge Tegin, Gazne'ye yakın Kunduz bölgesini de Gazne'ye katarak topraklarını genişletmiştir. Yedi yıl boyunca Gazne yönetimini idare eden Bilge Tegin, Gerdîz Kalesi kuşatması sırasında yaralanarak 362/972 yılında vefat etmiştir.[96]

Gaznelilerin, Bilge Tegin döneminde toprakları genişlemesine rağmen huzur ve istikrara kavuşmamış, Sâmânîlere bağlılığını devam ettirmiştir. Sâmânîlerin başında güçlü bir emirin olmaması zaman zaman yönetim boşluğuna sebep olmuş, Fâkik el-Hâssa gibi emirlerin haddini aşan karar ve uygulamaları Sâmânî emirlerini istemedikleri gelişmelerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu gelişmeler de Gazne'nin Sâmânîlerden ayrılarak müstakil ve muktedir bir devletleşme sürecine girmesini hızlandırmıştır.

4.4. Böri Tegin Dönemi (362/972–366/977)

Bilge Tegin'in vefatından sonra Gazne yönetimine Alp Tegin'in Türk soylu gulamı Böri Tegin getirilmiştir. Alp Tegin'in güçlü hâciblerinden olan Sebük de onun nâibi olarak atanmıştır. Gece ve gündüzünü şarap içmekle geçiren Böri Tegin'in devlet idaresi bozulup ordusu gevşeyince Hindûlar durumu fırsat bilerek büyük bir ordu ile Gazne üzerine yürümüşlerdir. Hindûların, Gazne'ye yaklaşması üzerine Gazne halkı başlarında sarhoş ve dirâyetsiz bir hükümdarın olmasından dolayı endişeye kapılarak çâre aramaya başlamışlardır.[97]

Bu sırada Böri Tegin'in nâibi Sebük Tegin, Gazne ordusu ve halkına moral vermek için yüksek bir yere çıkarak: *"Ey insanlar biliniz ki biz Müslümanız, onlar ise kâfirler. Bizler hak için koşarız, onlar ise batıl için koşarlar. Şimdi korkmayınız, gönlünüzü işinizden soğutmayınız, iyi çalışınız, eğer ölürsek şehit olur cennette gideriz, muzaffer olursak dünya hükümdarları bize aferin derler"* diyerek orduyu cesaretlendirmiş ve Böri Tegin'i gaflet uykusundan uyandırmıştır. Ertesi gün soğuk bir havada başlayan savaşta Hindûlar savaş meydanını terk ederek firar etmişlerdir.[98]

Sebük Tegin'in dirâyeti sayesinde kazanılan savaştan sonra Böri Tegin yine kendini içkiye vererek müsrifkâr davranışlarda bulunmuş, Sebük Tegin'in tavsiye ve

[96] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 33; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA,* XIII, İstanbul, 1996, s. 480.
[97] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 32.
[98] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 33.

yönlendirmelerini dikkat almamıştır. Bu olumsuz şartların gölgesinde Alp Tegin'in Türk emirleri toplanarak devletin düzgün yönetilmediğini, dolayısıyla Böri Tegin'in emirliğe layık olmadığını dile getirerek Sebük Tegin'in yönetimin başına geçmesini istemişlerdir. Buna karşı Sebük Tegin: *"Yarın siz toplanınız, ben bir konuşma yapayım, belki de bu görüşlerinizden vazgeçersiniz"*[99] diyerek temkinli bir tavır sergilemiştir.

Alp Tegin'in Türk emirleri ise: *"Senin emirimiz olman dışında başka çâre yok"* diyerek Sebük Tegin'i emirliğin başına geçmesine ısrar etmişlerdir. Sebük Tegin ise :*"Biz Türk halkıyız. Şân ve şöhretimiz var. Hindistanlılar bizlerden korktular. Bizim kendi aramızdaki ihtilafı duyarlar, bunlar her gün bir emir değiştirirler diye üzerimize yürürler. Belki de zafer kazanırlar"* diyerek ayrılığın ve bölünmenin tehlikesine dikkat çekmiş, Böri Tegin'e nasihat etmelerini önermiştir. Bunun üzerine emirler ertesi gün Böri Tegin'in yanına nasihat etmeye gittiklerinde onu şarapla meşgul bir halde bulunca bir kez daha Sebük Tegin'in evine gelerek: *"Sen emirliği kabul etmezsen seni öldürürüz, yerine başka birini koyarız"*[100] diyerek Sebük Tegin'i ölümle tehdit etmişlerdir.

Bunun üzerine Sebük Tegin kararlı bir şekilde: *Benim bu işte gönlüm yok ancak kânun, adalet ve akla göre hareket ederim. Benim başa geçmeme gönlü razı olmayan da olabilir"* diyerek baştan itibaren bağımsız hareket edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine emirler ile halk: *"Bizler sana itaat ederiz, senin için kura çektik. Sen bu işin üstesinden gelebilirsin"* demişler, oy birliğiyle Sebük Tegin'i Gazne Devleti'nin başına geçirmişlerdir. Böri Tegin'e uygun bir mekânda ikamet etmesini sağlamış, şarabını âmâde etmişlerdir.[101]

Böri Tegin, Gazne yönetiminin başına gelen en dirâyetsiz ve mesuliyetsiz bir hükümdar olup ülke onun döneminde Hint saldırılarına maruz kalmıştır. Böyle bir durumda Gazne halkı ve ordusu sessiz kalmayarak devletin başına zorla Sebük Tegin'i getirmişlerdir. Gazne Sebük Tegin'le istikrara kavuşmuş, muktedir başkentler arasına girmeye aday olmuştur.

4.5. Sebük Tegin'in Dönemi (366/977–386/997)

Muînüddevle Nâsırüddin Sebük Tegin b. Kara Beckem (Cûk) 331/944 yılında Kazakistan'ın Isık Göl bölgesinin Barshan kasabasında dünyaya gelmiştir. Kara Beckem'in üçüncü oğlu olan Sebük Tegin, 12 yaşlarında köyünden kaçırılarak Buhara'ya getirilip Sâmânî emiri I. Nuh'un (943/954) döneminde Nası Câci (Hacı) adlı bir tüccara satılmıştır.[102]

---

[99] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 33.
[100] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 33; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dımaşkî el-Kırmânî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târîh,* I. Baskı, Matbaatü Zevra, Bağdat, 1965, s. 260.
[101] Şebânkâreî, *a.g.e.*,II, s. 34.
[102] Halîlî, *a.g.e.,* s. 4; Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA,* İstanbul, 2009, s. 262.

Nasr Câci'nin hizmetindeyken İslam'ı kabul eden Sebük Tegin, Alp Tegin'in hizmetine girince dinî ve siyasî faaliyetleriyle öne çıkarak Böri Tegin'den sonra yönetimin başına geçmiştir.[103] Alp Tegin'in Türk soylu gulamlarından olan Sebük Tegin, Utbî'nin ifadesiyle saltanat ve padişahlık konusunda ilahî bir feyizle süslenmiş, gün gelmiş aslan gibi zorluklara karşı koşmuş, gün gelmiş kerem ve lütfunu bulutlar gibi herkese bahşetmiştir.[104]

Onun adaleti anında güçlü rüzgârlar gibi esmiş, parlayan güneş gibi her yöne sıçramıştır. Himmeti derya gibi akmış, fetihlere sel gibi ilerlemiş, karanlık olaylarda yol gösteren parlak bir yıldız gibi hareket etmiştir. Onun oku düşmanlarına karşı keskin olmuş, ferâset ve basireti şahsiyetinde yansımış, saadet ve sükûneti duruşunda görülmüştür.[105]

Sebük Tegin, Sâmânîlerin hükümdarı Mansûr b. Nûh döneminde Horasan valisi ve sipehsâlârı Alp Tegin'in hizmetine girmiş, halkın sorunlarının çözülmesi ve sonuçlandırılması ile görevlendirilmiştir.[106] Sâmânîlerde zamanla yetkisi artan Alp Tegin'e 700 Türk asıllı gulam ile Horasan ve Irak bölgelerinin mali işleri sorumluluğu da verilmiştir. Artık Sâmânîlerin önemli emirlerinden biri haline gelen Alp Tegin, Sebük Tegin'in de içinde bulunduğu Türk gulamlardan kendisine hâs bir birlik kurmuştur. Sebük Tegin, Alp Tegin'in ordusu içinde hızla temayüz ederek önce sakalık makamına, zekâsı ve sakadakatıyla da Alp Tegin'in itimadını kazanarak birlik komutanlığına yükselmiştir.[107]

Devlet kurma istidadı ve mefkûresine sahip olduğu anlaşılan Sebük Tegin, daha ilk andan itibaren askerî ve siyasî kabiliyetini göstermiş, on sekiz yaşına gelince Alp Tegin'in 200 kişilik özel gulam birliğinin başına geçmiştir. Alp Tegin'e samimi duygularla bağlı olan Sebük Tegin, gulamlarını Alp Tegin'in düşünce, zihniyet ve bakış açısına göre yetiştirmiş, onlara devlet erkân ve âdâbını öğreterek avcılık ve ok atma gibi askerî yetenekleri konusunda eğitmiştir.[108]

Çok kısa bir sürede kifâyet ve dirâyeti devlet erkânınca bilinir hale gelmiştir. Üstün zekâsı devleti idare edilmesi ve yönlendirmesine etki etmiştir. Tertip, düzen, mesuliyet ve istikrarlı bir düşünceye sahip olan Sebük Tegin, Alp Tegin tarafından Gazne'ye gönderilmiştir. Gazne yönetiminin başına geçtiğinde bütün zorlukları kendi omuzlarında taşımış, düzenin sağlanması için direnmiş, herkese hak ettiği ve layık gördüğü rütbeyi vermiştir. Ülkesinde iç istikrarı sağlayan Sebük Tegin, İslâm düşmanları, ateşperest ve

[103] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 245; Halîlî, s. 4.
[104] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 19; Reşid Mubin, *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî,* I. Baskı, İlim ve İrfan Publisher's, Lahor, 2006, s. 27.
[105] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 19.
[106] Abdülkâdir Bedvânî, *Müntehabü't-Tevârîh, I,* I. Baskı, tsh: Mevlevi Ahmed Sahib, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, Tahran, 2000, s. 7.
[107] Nizâmülmülk, *a.g.e*., s. 143.
[108] Nizâmülmülk, *a.g.e*., s. 144.

putperest Hindûlara karşı cihad seferleri düzenleyerek Hint bölgesini dârü'l-gazaya dönüştürmüştür. Yine Utbî'nin ifadesiyle Sebük Tegin, ateş perestlerin tapınaklarını yerle bir ederek yerine cami ve rasathaneler yaptırmıştır. Bu faaliyetleriyle müminleri güven altına alarak müşrikleri şirkleriyle beraber helak etmiştir. Onun tağut ve melunlara karşı mücadelesi, tarih sayfalarındaki yerini almış, göğüs gerdiği meşakkatlere beşer âciz kalmıştır.[109]

Bir ara Alp Tegin, çok güvendiği Sebük Tegin'i 200 kişilik bir gulam birliği ile vergi toplamak üzere Türkmenlerin üzerine göndermiştir. Türkmenler ödenmesi gereken vergilerin tamamını ödemeyince Sebük Tegin'in idare ettiği gulam birliği Türkmenlerle çarpışmak istemelerine rağmen Sebük Tegin şiddet kullanma teklifini reddederek gulamlarla aynı fikirde olmadığını dile getirmiştir. Onun bu düşüncesine itiraz eden gulamlara: *"Efendimiz bizi savaşmak için değil vergi toplamak için gönderdi. Eğer şimdi çarpışıp yenilirsek efendimiz adına büyük bir ayıp yapmış olur ve onun şöhretine zarar vermiş oluruz. Böyle bir durumda Efendimiz sizi savaşmak için göndermedim derse ne diyeceğiz?"*diyerek akıllı ve sorumlu davranmıştır.[110]

Bunun üzerine gulamların çoğu Sebük Tegin'in teklifini kabul ederek çatışmadan Gazne'ye dönmüşlerdir. Alp Tegin neden silah kullanmadıklarını sorunca gulamlar Sebük Tegin'in kendilerine engel olduğunu dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Alp Tegin, Sebük Tegin'e neden engel olduğunu sorunca: *"Efendimiz bizi savaşmak için göndermemişti. Eğer efendimizin emri haricinde savaşmış olsaydık hepimiz efendi olurduk. Kulluğumuzun alameti olarak bize emredileni yapmamız gerekirdi. Eğer çarpışarak mağlup duruma düşseydik efendimiz bize kim savaş emri verdi diye soracaktı? Böyle bir serzenişin altından nasıl kalkabilirdik. Eğer biz onları mağlup edip katletseydik yine size şikâyete gelirler ve bizi kınardınız. Şimdi emrederseniz ya malları alır ya da canımızı feda ederiz"* diyerek tutarlı ve mantıklı bir dille kendini savununca Alp Tegin: *"Sebük Tegin doğru söylüyor"* diyerek üç yüz kişilik birliğinin başına getirmiştir.[111]

Sebük Tegin, iktidarı ele aldığında bütün Gazne halkını davet ederek güzel ikramlarda bulunup :*"Ben bu görevi üstlendim. Herkesin tembellik ve gafletten uyanması gerekir. Ben Böri Tegin gibi olmayacağım. Kim ki doğru olanın zıddını işlerse kellesini keserim"* diyerek baştan ciddiyetini ortaya koymuştur. Toplantıda bulunan halk hep bir ağızdan itaatlerini bildirmişlerdir. Sebük Tegin ertesi gün hemen hazineye giderek hazine olmaksızın devlet ve ordunun olmayacağını dile getirmiş, illere vergi görevlilerini göndererek hazineyi

[109] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 19.
[110] Nizâmülmülk, *a.g.e*., s. 144.
[111] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 145.

güçlendirmeye çalışmıştır. İkinci olarak derhal ordu işlerini ele alıp iktaları zapt etmiş, tüm iktaların düzenli bir şekilde hazineden ödeneceğini duyurarak devletin hazinesi güçlenmiştir.[112]

Sebük Tegin'in işleri iyileşip, hâkimiyet alanı genişleyince oğlu Mahmud'u Bilge Tegin'in kızıyla evlendirmiştir. O, Mahmud'u diğer oğullarına göre çok sevmiş, Büst seferine çıktığı zaman onu vekili olarak Gazne'de bırakmıştır.[113] Sebük Tegin bazen de Gazne'yi Mahmud'a bırakarak kendisi Büst'te ikamet etmiştir. O, Büst'te ikamet etmesi konusunda Sîstân, Gûr'un Büst'e yakın olduğunu, bahsi geçen bölgelerinin çoğunun kâfir olduğu buralardan gelebilecek tehlikeyi ancak kendisinin önleyebileceğini dile getirmiştir. Bunun yanı sıra Sîstân hükümdarı Amr b. Leys es-Saffâr'ın hanedanından Halef b. Cafer b. Balu'nun çok hileci bir özelliğe sahip olduğunu ve ondan gelebilecek tehlikeye karşı set oluşturmak için Büst'te ikamet etmeye karar verdiğini açıklamıştır. Bu sırada oğlu Mahmud'un güçlü Gazneli Devleti'nin sultanı olacağını öngörmüş, ona Ebü'l-Feth Büstî'nin kalemiyle bir *Pendnâme* yazmıştır. Mahmud da *Pendnâme*'yi her gün okuyup ezberlemiştir.[114]

Sebük Tegin, ordu emirlerini sürekli misafirliğe davet etmiş, özellikle hâs adamlarının maaş ve rütbelerine dikkat etmiş, şöhretinin iyi muhafaza edilmesi için bolca harcamış, böylece yönetimini eyalet ve vilâyetlere genişletmiştir. O, halka karşı da elini açık tutmuş, onun harcamalarından toplum mamur ve müreffeh bir seviyeye ulaşmıştır. Onun bu davranışları şöhretini göklere yükseltmiş ve devletini yüceltmiştir.[115]

Sebük Tegin yetenekli ve sadık bir gulam olup, bu yeteneği ve sadakati nedeniyle emirliğe yükselmiştir. Çocuk yaştayken silah kullanmayı, ok atmayı öğrenmiş, bu yetenekleriyle öne çıkarak daha köleyken liderlik vasfını ortaya koyarak on kişilik köle grubunun başına çavuş olarak geçmiştir. Daha sonra Alp Tegin'e satıldığında da en zor işlere girişmiş, üstün başarılara ulaşmış, tabiri yerindeyse alnının teriyle emirliğe yükselmiştir. Sebük Tegin, Gazneli Devleti'nin iç ve dış politikasında ciddilik ve dindarlığından asla taviz vermemiştir. Devlet başkanlığı bir sorumluluk olarak görmüş, şirk ve müşriklere karşı çarpışmayı dinî bir emir olarak değerlendirmiştir. Sebük Tegin, bu uygulamaları ile öncelikle

---

[112] Şebânkârei, *a.g.e.*, II, s. 35.

[113] 366/977 yılında Büst halkı hükümdarları olan Tağan Tegin'in kontrolünden çıkıp gönüllü olarak Sebük Tegin'in safına geçmişlerdir. Sebük Tegin, Büst bölgesini alınca yıllık 100 bin dinar karşılığına tekrar hükümdarı olan Tağan Tegin'e teslim etmiştir. Tağan Tegin, bir müddet sonra vaat ettiği vergiyi göndermekten imtinâ ederek görevinden azledilen Böri Tegin ile antlaşma yapıp Sebük Tegin öldürmek istemiştir. Fakat Böri Tegin, durumu Sebük Tegin'e bildirince Tağan Tegin'i yeniden itaati altına almaya karar vermiştir. Sebük Tegin'in niyetini anlayan Tağan Tegin Büst kalesine sığınmıştır. Bir hafta kalede kuşatılan Tağan Tegin tutuklanarak öldürülmüş ve Büst bölgesine başka bir nâib gönderilmiştir. Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 22; Şebânkâreyî, *a.g.e.*, s., II, 36; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*., 1989, s. 8.

[114] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 37.

[115] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 22.

memuru açlıktan kurtarmış, rüşvet, yolsuzluk ve dedikodudan uzak tutmuştur. Toplumu destekleyerek adalet ve eşitlik çizgisini korumuştur. Bunun neticesi olarak devlet güçlenmiş, toplum refah seviyesine ulaşmıştır. Sebük Tegin ölmeden önce, güçlü siyaseti, üstün dirâyeti ve dindarlığı sayesinde toprakları geniş, güçlü bir devleti çocuklarına miras bırakmıştır. Görüleceği üzere muktedir oğlu Gazneli Mahmud onun dinî ve siyasî mirasına sahip çıkmış, Hindistan fetihleri başta olmak üzere onun çizdiği yolda devam etmiştir.

4.5.1. Sebük Tegin'in Hint Seferleri (376/986)

Sebük Tegin, Gazne idaresini tamamen ele geçirip 366/977 yılında Büst, Kusdar, Bamiyân,[116] Tohâristan ve Gûr gibi bölgeleri emniyet altına aldıktan sonra Sâmânîler döneminden beri devam eden Hindistan fetihlerine yönelmiş, bu uğurda kesin kararlar alarak zemin hazırlamıştır.[117] 376/986 yılında hazırladığı ordu ile Vayhand hükümdarı Caypal'ı[118] filleriyle mağlup etmiş, ardından Bâtınîye fesatçılığını Horasan'dan temizlemiştir.[119]

Ülkesinin Sebük Tegin tarafından çevrildiğini gören Caypal, ordu ve fil toplayarak Sebük Tegin'in topraklarına kadar gelmiştir. Buna karşın Sebük Tegin de Gazne'den kalabalık bir ordu ile yola çıkmış, iki tarafın da direndiği uzun süren bir savaş başlamıştır. Savaşın yapıldığı bölgede "Gurek" adlı bir su kaynağının olduğu, pisliği kabul etmediği, herhangi bir pislik atıldığı zaman temizleninceye kadar gökyüzü gürültülerle sallanıp yellerin estiği menkıbesi aktarılmıştır.[120]

Sebük Tegin'in emri üzerine kaynağın göz kısmına bir pisliğin atılmasıyla beraber kara bulutlarla şimşekler çakmış, Hindûların üzerine âdeta kıyamet kopmuştur. O ana kadar böylesi şimşek ve gök gürültüsü, dolu ve şiddetli yağmurun görülmediği aktarılmıştır. Zor durumda kalan Hindûlar yenik düşerek helak olmuş, teslim olmak zorunda kalarak bir elçi gönderip barış teklifinde bulunmuşlardır. Sebük Tegin, oğlu Mahmud'un muhalefetine rağmen vergi karşılığında Hindûların barış teklifini kabul ederek ülkelerini iade etmiştir.[121]

---

[116] Belh, Herat ve Gazne'nin arasında kalan Bamiyân günümüzde Afganistan topraklarında olup Samangân, Gûr, Daykundi, Gazne, Meydan Vardak, Parvân ve Bağlan illeri arasında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* I, s. 330.

[117] Ebû Reyhân el-Bîrûnî (440/1048), *Tahkîku mâ li'l-Hind,* I. Baskı, Hindistan Maarif Bakanlığı, 1958, s. 16; Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 27.

[118] Caypal Vayhand hükümdarının adıdır. Luğatnâme-i Dehkhoda Caypal'ı Gazneli Mahmud'un çağdaşı ve Lahor bölgesi hükümdarı olarak tanıtmaktadır. Bazı tarih kaynakları Hint hükümdarlarının lakabı olarak aktarsalar da doğrul değildir. Gerdîzî, ondan Şâh-ı Hindistan olarak bahsetmektedir. Gerdîzî, *a.g.e,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 256. Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s. 262.

[119] Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, *Mecmelü't-Tevârîh,* I. Baskı, thk: Ali Rıza Kayânî (Körüş Kayânî) ve M İhsan, Târîh-i Vefa, Tahran, 2012, s. 373.

[120] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 29: Reşîdüddîn, *a.g.e.,* nşr: Siyâkî, s. 8.

[121] Ebü'l-Hasan b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Maruf bi İzzüddin İbnü'l-Esîr (ö. 630), *el-Kâmil fi't-Târîh, VII,* I. Baskı, tsh: Muhammed Yusuf ed-Dukâke, Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiye, Beyrut, 1987, s. 375.

Ancak Caypal daha sonra sözünden caymış, buna karşı Sebük Tegin de tekrar asker toplayarak Hindistan'a gitmiş, beldelerini tahrip etmiş, sağlam kalelerinden Lamğân'ı fethetmiş, içindeki putları kırarak İslâm şiârını yerleştirmiştir. Birçok şehri fetheden Sebük Tegin, karşı çıkanları yok etmiş, amacını gerçekleştirdikten sonra Gazne'ye dönmüştür. Bu haberi alan Caypal'ın kanadı kırılmış, son bir umutla bir kez daha yüz bin asker hazırlayarak Sebük Tegin ile karşı karşıya gelmiştir. Bu esnada Sebük Tegin ordusuna Hindûlar ile savaşmalarını emretmiştir. Hindûlar da dayanışma içinde olup hep beraber saldırmaya başlamışlardır. Ordunun birbirine girdiği savaşta Hindûlar kısa bir sürede hezimete uğramış, ellerinden kılıçları alınmış, birçok esir ve ganimet ele geçirilmiştir. Yenik düşen Hindûlar geri kalan şehirlerini kurtarmak için vergi ödemeye razı olmuşlardır. Bu savaştan sonra Sebük Tegin'in gücü daha da artmış, Gazne civarında sürekli isyan çıkaran Afganları da itaat altına almıştır.[122]

Başka bir görüşe göre Hindistan kralı Caypal büyük bir ordu toplayarak Kâbil sınırlarına gelmiş ve Sebük Tegin'e şöyle bir mektup göndermiştir*: "Senin ordun benim orduma karşı hiçtir. Bende olan binlerce ordunun biri dahi sende yok. Sen çok küstahlık yaptın. Aldığın iki üç kalemi geri teslim etmen şartıyla affeder ve saldırmam, yoksa savaşa gel"* diyerek tehdit etmiştir. Sebük Tegin elçiyi çağırarak: *"Krala de ki sen ordunla böbürlenme! Benim ordum senden öndedir. Çünkü bütün İslâm memleketleri benim ordumdur. Müslümanların bana yardım etmesi farzdır. Ben kâfire karşı savaşıyorum. Eğer ben seni öldürürsem malın ve canın bana helaldir. Eğer sen beni öldürürsen ben cennete giderim sen ise cehenneme gidersin. Ben senden hiçbir zaman vazgeçmem ya Müslüman ol ya da vergi ver! Ya da savaşta öldürülürsün"*[123] diyerek dinî siyaseti ve üstün dirâyetini güçlü bir şekilde ortaya koymuştur.

Elçi, ise Caypal'a giderek durumu şöyle anlatmıştır: *"Ey kral benim gördüğüm emir diğer emirler gibi değildir. Onun büyük bir siyaseti ve heybeti vardır"* deyince Hindistan kralı korkmuş ve saldırmaktan vazgeçmiştir. Elçisini tekrar göndererek barış yollarını aramış, beş fil yükü değerli eşya, çokça hediye ve altın göndererek her yıl bu kadar vergi göndermeye razı olduğunu bildirmiştir. Buna karşılık Sebük Tegin de dört tane tâzi (yabancı, yabanî) at göndermiştir. Ancak Caypal bir süre sonra sözünden caymıştır.[124]

Yine başka bir görüşe göre Kâbil'e yaklaşan Hint ordusunun çokluğundan Sebük Tegin'in ordusu endişeye kapılmıştır. Sebük Tegin ise cesaretli davranarak oğlu Mahmud'u

[122] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* thk: Dukâke, s. 375.
[123] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 35.
[124] Utbî, *a.g.e*., trc, s. 31; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 8.

yanına çağırmış: *"Ey Mahmud cesur ol! Erkek hayatında bir kere ölür! Kâfirle savaşmanın iki neticesi vardır. Ya şehadet mertebesine kavuşuruz ya gaza ile dünya nimetine ulaşırız"*[125] diyerek oğlu ve ordusunu cesaretlendirmiştir

Bu arada Hindistan ordusu da savaşmak üzere gelmiştir. Sebük Tegin'in ordusuna Mâverâünnehir'den yirmi bin gönüllü gazi katılmıştır. Sebük Tegin'in ordusu ile Hindistan ordusu bir nehir kenarında karşılaşmışlar, Sebük Tegin, oğlu Mahmud ile kardeşleri Buğracuk ve Kadircik'i öncü kuvvetlerin komutanı olarak görevlendirmiştir. Bunlar Hindistan ordusunun arkasından ilerlemişler, Sebük Tegin ise büyük bir ordu ile Hindistan ordusuna saldırmıştır. Mahmud o gün cesurca savaşarak Hindistan kralının on sekiz yakınını öldürmüş ve Sebük Tegin'in kardeşi Kadircik şehit düşmüştür. Yirmi bir gün devam eden savaş Sebük Tegin'in zaferi Hindûların hezimetiyle sonuçlanmıştır. Mağlubiyete uğrayan Hindûlar barış teklifinde bulunarak yüz adet öncü fille dört tane sağlam kalelerini Sebük Tegin'e teslim etmişlerdir.[126]

Gazneli tarihinde Hindistan'a ilk geniş kapsamlı fetih hareketlerini başlatan ve Hindistan'ın kapılarını İslâm'a açan şüphesiz Sebük Tegin olmuştur. Bundan dolayı o ilk Hindistan fatihleri arasına girmiştir. Görüldüğü üzere Alp Tegin'den sonra Gazneli tarihinde İslâm davetini Hindistan'a ilk götüren ve Hindistan gazalarını oğlu Mahmud'a miras olarak bırakan da Sebük Tegin olmuştur. Sebük Tegin'in Hindistan seferlerine çok önem vermesinin birkaç temel sebebi bulunmaktadır. Bunlardan ilki İslâm'ın cihad emriyle o bölgeleri İslâm diyarı haline getirmektir. İkinci olarak Alp Tegin'dan sonraki dönemlerde görüldüğü üzere Hindûulardan gelen tehdidi ortadan kaldırmak veya en aza indirmektir. Üçüncü olarak da Hindistan seferlerinden elde edilen ganimetlerle ülkeyi ekonomik zenginliğini artırarak devleti güçlü bir hale getirmektir.

4.5.2. Sebük Tegin'in Vefatı

Sebük Tegin'in yaşı ilerleyince devlet erkânını çağırarak veliahtlık konusunda şöyle bir vasiyette bulunmuştur: *"Oğullarımın arasında Mahmud bu işe daha uygun ve isabetlidir. Ancak ona Horasan'ın sorumluluğunu yükledim. Ayrıca onun niyeti Sâmânîlerin bütün topraklarını ele geçirmektir. Herhalde bu büyük mülk onun kontrolüne geçecektir. Ben de memleketime herhangi bir halelin gelmesini istemiyorum. Oğlum İsmâil ise edeplidir. Ona Gazne ile Hindistan'ı vermek isterim"* diyerek düşüncesini ifade etmiştir. Diğer oğlu İsmâil'e *"Sen Mahmud kadar değilsin, eğer seni Gazne tahtında bırakmazsa karşı gelme! Eğer de*

[125] Şebânkâreî, *a.g.e.*, II, s. 41.
[126] Şebânkâreî, *a.g.e.*, II, s. 42.

senin Gazne'de kalmana müsaade ederse ona iyilik et" diyerek Mahmud'un emrinden çıkmaması ve onunla edepli bir şekilde geçinmesini nasihat etmiştir.[127]

Ardından Mahmud'a: *"Senin büyük bir görevin olduğu için İsmâil'i Gazne'de bıraktım. Sen bu görevde başarılı olursan Gazne'den sana tehlike gelmez, İsmâil senin bir kulun gibidir. Onu desteklemen gerekir"* diyerek bir mektup yazmıştır. Âkil, âdil, cesur, dindar, sözünde sadık olup kimsenin malında gözü olmayıp müşfik ve insaf sahibi olan Sebük Tegin yirmi yıl hüküm sürerek 387/997 yılında 56 yaşında Belh'te vefat etmiştir.[128]

Sebük Tegin'in vefatından sonra hanedan düşmanlarından bir grup insan İsmâil'e gelerek: *"Babasından böylesi büyük memleketin kendisine kaldığını, neden Mahmud'a karşı mahkûm kalacağını, malı ve ordusunun çok olduğunu, Mahmud'un ise Horasan'da fakir halde yaşadığını, onun düşmanın içinde olduğunu, desteklemediği takdirde kendine muhtaç olacağını"* bildirmişlerdir. İsmâil de gençliğine aldanıp hazinenin ağzını açarak savurganlığa düşmüş ve babasının hâs adamlarını etrafından uzaklaştırmıştır. Bu esnada babasının vefatı Mahmud'a ulaşınca Horasan büyükleriyle beraber üç gün taziyeleri kabul etmiş, ardından kardeşine taziye mektubu göndererek devletin bâkî olmasını temenni etmiştir.[129]

O, ayrıca babasının emir, nâib ve vezirlerine mektup göndererek on yedi yaşındayken babası kendisini veliaht tayin edip devletin idaresini kendisine verdiğini bildirmiştir. Ayrıca Mahmud, kendisinin kılıçla güçlendiğini, devletin Hindistan gibi büyük bir düşmanla karşı karşıya olduğunu, bu işi de ancak kendisinin başarabileceğini, kardeşi İsmâil'in bunu bilmesini, düşmanların sözüne aldanıp hazineyi boşaltmamasını hatırlatmıştır. O, hutbe ve sikkelerin kendi adına yazılmasını, kendisine düşen miras payını göndermesini, İsmâil'in kendine tabi dünya nimetleri içinde hayat sürdürmesini istemiş, aksi takdirde hiçbir şeyi kabul etmeyeceğini, devlet erkânının bunu kardeşine iletmesini, yoksa kendilerinin suçlu olacaklarını bildirmiştir.[130]

Mahmud'un elçileri mektubu İsmâil'e ulaştırdıklarında etrafındaki câhil insanlar Mahmud'un istekleriyle dalga geçerek, bu nasıl bir âcizlik ki her şeyi ona verelim demişlerdir. Ancak dirâyet sahibi bazı devlet erkânı Mahmud'un muzaffer bir kişi olduğunu, İsmâil'e ona

---

[127] Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 227.
[128] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228. Sebük Tegin'in mezar kitabesinde لااله الاالله محمد رسول الله العظمة لله لااله الاالله محمد رسول الله الكبرياء لله كل نفس ذايقة الموت ثم الينا ترجعون. بسم الله الرحمن الرحيم من عمل صالحا فلنفس ومن اساء فعليها الاميرالحارب الاجل بو منصور سبكتكين yazıldığı aktarılmıştır. Halîlî, *a.g.e*., s. 16.
[129] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 46.
[130] Şebânkâreî, *a.g.e*., II, s. 47.

karşı gelemeyeceğini gibi mahcup olacağını bildirmişlerdir. Yönetimi elinde tutan İsmâil, Mahmud'un teklifi reddederek memleketi babasının kendisine vâsiyet ettiğini, bunu teslim etmenin bir âcizlik olduğunu dile getirip: *"Baban seni Horasan'a görevlendirdi. Sen görevinin başında dur ben sana karışmam"* diye yazmıştır.[131]

Kardeşinin bu sözleri üzerine gayreti coşan Mahmud Nîşâbur üzerinden Gazne'ye gelerek ordusu ile saf tutmuştur. Bu sırada devlet tecrübesine sahip memurlar kaçarak Mahmud'un safına geçmişlerdir. Devlet tecrübesini olmayan tahrikçi gruplar ise İsmâil ile beraber silahlarını ellerine alarak saf tutmuşlardır. Mahmud, bir kez daha mektup göndererek: *"Bu çocuğa deyin ki delilik yapmasın, devleti yönetmek kolay bir iş değildir"* diyerek nasihat etmiştir. İsmâil, Mahmud'un bu teklifini bir kez daha reddederek *"Benimle senin aranda kılıç var"* demiştir. Mahmud ise *"Beni kendisi anlamadı"* diyerek savaşı başlatmış bir göz kırpana dek kardeşini mağlup etmiştir.[132]

Mağlup düşen İsmâil, Gazne Kalesi'ne sığınmış, Mahmud ise muzaffer bir şekilde şehre girmiştir. Mahmud babasının danışmanlarından olan Abdullah Debîr'e İsmâil'i kastederek: *"Git bu gence de ki kaleye girmekle gururlanmasın. Ben çok kaleleri zapt ettim, bana kale zapt etmek su içmekten daha kolaydır. Söyle ki gece kaleden çıksın affedeyim. Onun düşmanların kuyusuna düştüğünü bilirim"* diyerek bir kez daha İslâm maslahatına uygun davranışta bulunmuştur. Bunun üzerine İsmâil, kaleden çıkarak Mahmud'u selamlamıştır. Mahmud ise babasının tahtının bulunduğu "Tâk-ı Safâ" kulesine: *"Bu Rabbimin fazlıdır. İmtihan eder ki şükreder mi yoksa nankörlük mü eder. Kim şükrederse kendine şükreder, kim ki de nankörlük ederse kendine nankörlük eder, muhakkak ki Rabbimiz gani ve kerimdir"*[133] âyetini yazdırarak ilk andan itibaren dinî siyasetinin hangi temeller üzerine inşa edileceğini göstermiştir.[134]

Sebük Tegin'in vefat etmeden önceki söylemlerine baktığımızda kendisinden sonra Mahmud'un devletin başına geçeceğinden şüphe duymamaktadır. Çünkü Mahmud'un cesareti, dirâyeti ve kudretine güvenmektedir. Diğer oğlu İsmâil'i yerine veliaht tayin etmesinin sebeplerinden biri muhtemelen İsmâl'in annesinin devletin kurucusu Alp Tegin'in kızı olmasıdır. Zira Şebânkâreyî'nin zikrettiği Gazneli Mahmud'a muhalif olan, babası Sebük Tegin'e şikâyet ederek gözden düşmesi için tertip hazırlayanların, İsmâil'in tahta geçmesini

[131] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 159; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 47.
[132] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 47.
[133] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 48. Neml 27/48.
[134] Utbî, *a.g.e,* trc., s. 165; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 48.

isteyen Alp Tegin'in emir ve gulamları olması muhtemeldir.[135] Diğer bir sebebi ise bu dönemde Mahmud'un devletin idare merkezinden çok uzakta olması ve idari bir boşluğa sebep olmamak için Sebük Tegin'in yanındaki oğlu İsmâil'i veliaht ilan etmiş olabileceği tahmin edilir.

[135] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, ss. 44–43.

BİRİNCİ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN HAYATI

IV/X. ve V/XI. yüzyılda sınırları Mâverâünnehir'den kuzey Hindistan'a kadar uzanan büyük Gazneli Devleti'ni kurarak dinî ve siyasî faaliyetleriyle İslam âleminin gönlüne giren Gazneli Mahmud, küçük yaştan itibaren babası Sebük Tegin döneminde din ve siyaset ilimlerini öğrenmeye başlamıştır. Babasının itikâdına güvendiği âlim ve âriflerden ilim ve irfan dersi alarak adalet ve şahsiyetini güzelleştirmiş, babasıyla seferlere katılarak elde ettiği lakaplarla siyasî ve askerî alanda kendini geliştirmiş, iç ve dış siyaseti takip ederek kendini devlet başkanlığa hazırlamıştır. Buna paralel olarak Sebük Tegin de oğlu Mahmud'un yetişmesi ve muktedir bir sultan olmasında öncü ve birinci rolü oynamıştır. O, *Pendnâme'*sini yazarak daha devletin başına geçmeden Mahmud'u gelecek hedeflere hazırlamış, yanında bulundurduğu güçlü ulemâ kadrosu ile dünyaya hükmedecek Gazne merkezli büyük bir devletin sınırlarını çizmiştir. Dolayısıyla böyle bir sultanın hayatı, dinî siyasetî ve ilmî faaliyetleri araştırmamız açısından büyük önem arz etmektedir.

1.1. Gazneli Mahmud'un Doğumu

Gazneli Devleti'nin muktedir sultanı ve İslam âleminin müdafiî olan Gazneli Mahmud'un doğumu ve esnasındaki gelişmeler hakkında kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu konudaki en geniş bilgiyi Cüzcânî aktarmaktadır.[136] Bunun dışında başta *Târîh-i Utbî*, *Târîh-i Gerdîzî* ve *Târîh-i Beyhakî* olmak üzere modern çalışmalar dâhil pek bilgi sunmamaktadır. Gazneli Mahmud'un hayatını inceleyen Mubin Reşid, Cüzcânî'nin aktardığı bilgilerle yetinmekte ve Muhammed Nâzım ise sadece doğumu tarihi ile annesinin Zâbülistân şahının kızı olduğunu dile getirerek kısa geçmektedir.[137]

Cüzcânî'ye göre Gazneli Mahmud, Alp Tegin sonrası Gazne hükümdarlarından Bilge Tegin'in hükümdarlığının yedinci yılı aşure gecesi 10 Muharrem 361/2 Kasım 971 tarihinde Perşembe günü Buhara'da dünyaya gelmiştir.[138] Bazı tabakat kitapları hatalı olarak Gazneli Mahmud'u Alp Tegin'in torunu olarak tanıtmışlardır.[139] Hâlbuki Gazneli Mahmud'un

[136] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228.
[137] Reşid, *a.g.e.,* s. 25; Nâzım, *a.g.e*., s. 32.
[138] Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir İbn Hallîkân, *Vefeyâtü'l-'Ayân Enbâü Ebnâü'z-Zaman, V*, I. Baskı, thk: İhsan Abbâs, Dâru Sadr, Beyrut, 1977, s. 181; Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228; Fuad Salih es-Seyid, *Mucemu el-Kâbü's-Siyasîyin fi't-Târîhi'l-Arabî ve'l-İslâmî,* I. Baskı, Mektebetü Hasanü'l-Adriyye, Beyrut, 2011, s. 1001.
[139] *El-Mücid fi'l'Alâm,* I, I. Baskı, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Arya, Lübnan, 1982, s. 641.

annesinin Zâbülistân[140] şahının kızı olduğu ve kardeşi İsmâil'in annesinin ise Alp Tegin'in kızı olduğu aktarılmıştır.[141]

Doğumundan bir saat önce babası Sebük Tegin rüyasında evinin ortasındaki ocaktan bir ağacın çıktığını, yükselerek bütün dünyayı gölgesi altına aldığını görmüştür. Bu rüyanın heyecanı ile uyanan Sebük Tegin, rüyasının tabiri üzerine düşünürken müjdeci gelerek erkek bir çocuğu olduğunu müjdesini vermiştir. Bu haber üzerine çok sevinen Sebük Tegin Rabbi'ne hamd ve şükür için oğluna Mahmud ismini koymuştur.[142] Gazneli Mahmud'un doğduğu sırada Peşâver'in sınırında bulunan Vayhand[143] Puthanesinin yıkıldığı da rivayet edilmiştir.[144] Bu açıdan Gazneli Mahmud'un doğumu, Hz. Muhammed (s.a.v.) başta olmak üzere tüm büyük şahsiyetlerin doğumu esnasında gerçekleşen olağanüstü olaylara benzetilerek kutasallık atfedilmiş, onun doğumu bâtıl inançların yıkımı olarak telakki edilmiştir.

Sebük Tegin'in gördüğü rüya Türk devlet töresinde kutsiyeti olan "ocak ve ağacı" temsil etmektedir. Bu gelenekte ocak evi, aileyi temsil ederken, ağaç hanedanı, sülaleyi ve bunların bir bütün olan devlet ve iktidarı simgelemektedir. Nitekim Sebük Tegin, oğlu Mahmud'u bu ülkü ve hedefler doğrultusunda yetiştirmiş, onun iyi bir devlet adamı olması için öğütlerini içinde barındıran *Pendnâme*'sini yazmıştır. Bütün Türk hükümdarlarında görüldüğü gibi kut anlayışı Sebük Tegin'de de görülmüş, çocukluğunda yaşlı bir kâhinin avuç falına bakarak kendisinin gelecekte devlet adamı olacağını dile getirmiştir.[145]

1.2. Gazneli Mahmud'un Ailesi

Gazneli Mahmud'un babasının adı Sebük Tegin ve dedesinin adı "Kara Beckem"'dir. Kaynaklarda Sebük Tegin'in Kazakistan'ın Isık Göl bölgesinin Karluk Türklerinden olduğu

---

[140] Zâbülistân, Tohâristân'ın güneyinde yer almaktadır. Gazne, başkent olmadan önce Zâbülistân'ın bir kasabası sayılmaktayıdı. Günümüzde Afganistan topraklarında bulunan Zâbül, Gazne, Kandahar, Uruzgan ve Paktika arasında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* III, s. 125.

[141] Gazneli Mahmud'un doğum tarihi ve yaşı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin *Tabakât-ı Nâsırî*'nin muhakkiki Abdülhey Habîbî, Gazneli Mahmud'un doğum tarihini dönemin temel tarih kaynaklarının aksine 371/981 yılı olarak göstermiştir. Hâlbuki pek çok temel tarih kaynaklarının üzerinde durduğu tarih ise 10 Muharrem 361/Temmuz 971 tarihidir. İhtilafa sebep olan diğer bir mesele ise Gazneli Mahmud'un hükümdarlık süresinin 33 olmasının aksine Cüzcânî'nin 36 yıl olarak aktarmasıdır. Cüzcânî, *a.g.e.,* I, ss. 231–228; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* XV, s. 212; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 36; Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 157; Halîlî, *a.g.e.,* s. 16; Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 16.

[142] Reşid, *a.g.e.,* s. 25.

[143] Vayhand (Ohind) Peşâver'in civarında bulunan bir bölgenin ismi olup 391/1001 yılında Gazneli Mahmud tarafından fethedilmiştir. Enver Konukçu, "Hayber Geçidi", *DİA,* XVII, İstanbul, 1998, s. 23.

[144] Cüzcânî, *a.g.e.,* II, s. 228.

[145] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 37.

aktarılmaktadır.[146] Türk olduğu bilinmesine rağmen, Sebük Tegin'in şeceresi hakkında *Tabakât-ı Nâsırî* ve *Mecmu'l-Ensâb'*da iki farklı görüş bulunmaktadır. *Tabakât-ı Nâsırî*'ye göre Gazneli Mahmud'un soy ağacı Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Sebük Tegin b. Kara Beckem b. Kara Arslan b. Kara Millet b. Kara Yamak b. Fîrûz b. Yezdicerd b. Şehriyâr'a dayanmaktadır.[147]

Şebânkâreyî ise bu görüşten farklı olarak dedelerinden Kara Numan ve Kara Baycan'ı zikreder ve Gazneli Mahmud'un şeceresini Mahmud b. Sebük Tegin b. Kara Beckem b. Kara Arslan b. Kara Numan b. Baycan b. Fîrûz b. Yezdicerd b. Şehriyâr olarak belirtir.[148] *Pendnâme'*de Sebük Tegin'in Barshan kabilesine mensup olduğu; bu kabilenin Fars diyarından gelerek Türkistan'a yerleştiği bilgisi onun Fars asıllı olduğunu çağrıştırır. Fakat bu bilgilerin devamında bizzat Sebük Tegin'in kendisinin Türk kabilelerin âdetleri gereği savaşlarda birbirlerinin mallarını yağmaladıkları, babasının güçlü birisi olduğu, başka kabilelerle savaşıp yağmacılık yaptığından bahsetmesi, onun Türklüğünü güçlendirmektedir. Ayrıca babasının kara ismini kullanması, dedesininse *Pendenâme*'de geçtiği üzere bahadır anlamına gelen Beckem lakabını kullanması onun Türk olduğunun diğer bir delili kabul edilmektedir. *Pendnâme*'deki bilgiden Sebük Tegin'in inancına dair ipuçlarına ulaşılmaktadır. Sebük Tegin'i kaçıranların putperest müşrikler olması; köle bir çocuk olmasına rağmen putperestlerin putlarına karşı net tavır alması, onun tevhit inancına sahip olduğuna işaret etmektedir.[149] İnancının mahiyeti kesin bilinmemekle birlikte Buhara'ya getirilip Nasr Câci'ye köle olarak satıldığı zaman İslâm'ı kabul ettiği aktarılmaktadır.[150]

---

[146] Zehebî, Sebük Tegin'in sülaelsini anlatırken onun Türk olduğunu dile getirerek emirler emiri, Hint fatihi, Horasan sahibi olarak bahsetmiştir: الملكُ يمينُ الدّولة، فاتح الهند، ابوالقاسم، ابن سيّد الامراء ناصرالدولة سبكتكين، التّركي، صاحبُ خراسان، هند و غير ذالك Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 483; Erdoğan Merçil "Gazneliler"*, DİA,* XIII, İstanbul, 1996, s. 485.

[147] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 226.

[148] Sebük Tegin ailesi Abdülmelik b. Nûh döneminde bir tüccar tarafından Buhara'ya getirilmiştir. Alp Tegin, onun akıl ve zekâsını görünce satın alarak kızı ile evlendirmiştir. Sebük Tegin, oğlu Gazneli Mahmud'a yazdığı *Pendnâme'*de: *"Ey oğul bil ki bu sözleri sana söylememden amaç kendi durumumu sana anlatmamdır. Sen bil ki, ben çocukluk çağımdan hâkimi olduğumu memlekete kadar Allah ne halleri başıma getirdi. Kölelikten padişahlığa nasıl ulaştım iyi dinle! Bil ki ben Türkistan'daki Barshanlılar kabilesindenim! Bu kabileye eskiden şöyle denile gelmiş: Fars hükümdarlarından biri Türkistan'a gelerek Türkistan hanı olmuş, Barshan benim kabilemin adıdır. Babamı adı ise "Cûk" imiş. Bu kabilede bahadır olana Kara Beckem denilirmiş. Benim babam çok güçlü idi. Filin kemiklerini elleriyle kırabilir, o kabilenin bütün gençlerini güreşte yenerdi. Sert yayı çekmek ve süvarilik gibi konularda şöhret kazanmıştı. Türk kabilelerin âdeti öyle idi ki çatıştıklarında birbirlerini yağmalardı. Benim babam yalnız gider, düşmanları yağmalar gelirdi. Onun birçok evladı vardı. Ben üçüncüsüydüm. O, misafiri sever ve her gün misafirhanesine misafir gelirdi. Bir gün çok misafirler gelmişti. Aralarında yaşlı bir adam vardı. Ben diğer çocuklar ile bir çadırın köşesinde otururdum. Yaşlı adamın gözü bana düşünce beni yanına çağırarak avucuma baktı. Bana ey çocuk senin başından çok acayip şeyler geçecek ve senin büyük bir devletin olacak! Senin neslinin hepsi padişah olacak dedi. Bu söz benim gönlüme tesir etti ve gönlümde tutarak gayret göstermeye çalıştım. Bugün ne ile karşılaşırsam o yaşlı adam aklıma gelir"* diyerek hayat hikâyesini anlatmıştır. Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 38; Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 137.

[149] Sebük Tegin yine *Pendname*'sinde kaçırıldığını şöyle anlatmıştır: *"Bir gün kader tecelli etti. Tuhsiler denilen bir Türk kabilesi benim babamın çadırına saldırdı. Bütün mal, kadın, çoluk çocuk her şeyi yağmaldıar*

Sebük Tegin'i Tohâristan bölgesine getiren Alp Tegin, onu kendi kızıyla evlendirerek devletine varis yapmıştır.[151] Sebük Tegin'in Alp Tegin'in kızı olan eşinden İsmâil ile Yusuf, Zâbülistan şahının kızı olan eşinden Mahmud ve Nasr dünyaya gelmiştir.[152] Ayrıca Cüzcânî'nin aktardığına göre üç kadeşi dışında çocukken vefat eden Hasan ve Hüseyin adında iki kardeşi olduğu da rivayet edilmiştir.[153] Yusuf, kardeşi Gazneli Mahmud döneminde emir olarak şöhret kazanmış, Hint seferlerine katılmış, Gazneli Mahmud'un vefatına kadar yanında yer almıştır.[154] Ayrıca Sebük Tegin'in iki kız evladının bulunduğu; bunlardan Hüre-i Kalcı'nın Ebü'l-Abbâs Hârizmşah, Hutlî Hâtun'un ise Ebû Nasr Ferigûnî ile evli olduğu bahsedilmektedir.[155] Gazneli Mahmud'un isimleri bilinen amcalarından Kadircik, Hindistan fethinin birinde şehit düşmüş, Buğracuk ise Gazneli Mahmud döneminde Herat valiliği

---

götürdüler. O gün babam ava gitmişti. Beni köle olarak aldılar ve on iki yaşındaydım. Tuhsilerin yeri bulunduğumuz bölgeden üç günlük yol mesafesinde olduğu için babam herhalde gelemedi. Bundan böyle babamın durumunu ne olduğunu bilmiyorum. Beni diğer çocuklarla beraber Tuhsilerin ahırına götürdüler. Bir müddet beni koyun gütmeye gönderdiler. Dağlarda ve sahralarda koyun güttüm. O kavmin hepsi puta tapardı. Sahrada adama benzeyen bir taş vardı. Ona secde ederlerdi. Orası ziyaret ettikleri bir mekândı. Her vakit onun ayağında kurbanlar keser ve toplulukları oraya götürürlerdi. Ben de her gün oradan geçerdim ve o put orada dururdu. Her gün o putu gördüğümde çocuk olmama rağmen onların bir hiç olduğunu, taşa taptıklarını aklımdan geçirirdim. Bir gün geçerken kurbanlıklardan kalan pislikleri gördüm. O pisliklerle putu sardım ve boyadım. İçimden eğer bu putun bir özelliği varsa bana bir kötülük verir, eğer hiçbir özelliği yoksa bu topluluğun dalalette olduğunu anlarım. Zaten taş olan bir şeyin bana ne zararı olabilirdi ki? Böylece o melunlar ertesi gün geldiler, kim cesaret ederek bizim tanrımıza böyle bir şey yapmış dediler. Ben ayakta dururdum. Hiçbir şey söylemezdim. Böylece her gün Allah'a olan inancım güçlenir ve marifetim artardı. Dört yıl onlarla beraber kaldım." Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 38; Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 138; Halîlî, *a.g.e.,* s. 4.

[150] Sebük Tegin, oğlu Mahmud'a kendisinin Buhara'ya getirildiğini: "*Beni birkaç köle ile Mâverâünnehir bölgesine götürerek Semerkant'ın Câc bölgesinden iyi itikatlı bir Müslüman olan Nasr Câci'ye sattılar. Beni satın aldıkları diğer on köle ile Nahşab şehrinden Buhara'ya getirdiler. Ben Nahşab şehrinde hastalandım. Benim hastalığım öylesine ağırlaştı ki Nasr Câci benden umudunu keserek tedavi etmesi için bir miktar para ile yaşlı bir kadına teslim etti. Ölürse tekfin ve teçhiz et dedi, gitti. Ben üç yıl hasta olarak kaldım. Nasr Câci her yıl köle satın almak için gelirdi. Ben hasta yatardım. Beni kendisine teslim ettiği yaşlı kadın saliha bir kadındı. Benim ilaçlarım dışında hiçbir şey yememe izin vermezdi. Ben çok zayıflamıştım. Her ne kadar ekmek ve et istesem de vermezdi. Bir gün o yaşlı kadın evden çıkmıştı. Yanımda olan azcık altını onun iyi huylu ve benimle de kardeş oğluna vererek biraz et ve yoğurt getirmesini istedim. O dediğimi yaptı, bana biraz et ve yoğurt getirdi. Tencereye koyarak pişirdim ve yedim. O gün çok iyiydim. Yaklaşık bir hafta o adam gider bana et getirirdi. Ben de yer ve kendime gelirdim. Ardından o kadından aynı şekilde et istedim o da bana o yemekten vermeye başladı. Böylece önceki vaziyetime döndüm. Tamamen iyileştim. Bende silah kullanma ve ata binme hevesi vardı. Benimle kardeş olan o adamın da mesleği silah düzeltmekti. Evin kapısındaki meydanda her gün asilzadeler gelirdi. Ondan silah tutmayı öğrenirdi. Bana da silah tutmayı öğretmişti. İyi silah tutardım ve hiçbir şey kaçırmazdım. O yıl Nasr Câci gelerek beni diğer dokuz köle ile Buhara'ya götürerek Alp Tegin'e sattı. Alp Tegin beni severdi. Diğer dokuz kölenin başında beni çavuş tayin etmişti. Ben de her gün efendimin şefkatini gönlümde arttırır ve ona hizmet ederdim. En tehlikeli işlere beni gönderirdi ve muzaffer olarak dönerdim. Bu gün görüyorsun ki yüce Allah beni emirliğe yükseltti. Kullarının üzerine beni hâkim kıldı."* Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 38; Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 138.

[151] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 22.

[152] Cüzcânî, *a.g.e.,* s. I, 228; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 45.

[153] Cüzcânî, Sebük Tegin'in erkek çocuklarından İsmail, Nasr, Mahmud, Hasan, Hüseyin ve Yusuf olarak bahsetmiştir. Hasan ve Hüseyin'in çocukken vefat ettiği aktarılmıştır. Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 45; Halîlî, *a.g.e.,* s. 15.

[154] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 66.

[155] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 295; Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Habîbî, s. 395; Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, ss. 42–67; Erdoğan Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA,* XXVII, Ankara, 2003, s. 364.

yapmıştır.[156] Gazneli Mahmud'un beş erkek evladı oludğu, bunlardan Muhammed, Mesud ve Abdürreşid'in adının bilindiği ve Ziyârî hanedanı hükümdarı Minûçihr ile evli bir kızı olduğu aktarılmaktadır.[157]

1.3. Gazneli Mahmud'un Eğitimi

Gazneli Mahmud'un iyi bir dinî, askerî ve siyasî eğitim almasında başta babası Sebük Tegin olmak üzere Gazne ulemâ, ümerâ ve devlet erkânı etkili rol oynamıştır. Sebük Tegin, daha çocuk yaştaki Mahmud'u kendi temiz itikâdı ve harp kâbiliyeti doğrultusunda yetiştirmiş, fıkhî ve iktikâdî anlayışına güvendiği âlimlerden ilim öğrenmesini sağlamış, kardeşleri Buğracuk ve Kadircik'le beraber savaşlara götürerek cesaret kazandırmış, saray erkânı ve devlet erbâbından talim ve terbiye, âdâb ve erkân öğrenmesi için teşvik etmiştir.

1.3.1. Dinî Eğitimi

Gazneli Mahmud'un çocukluğu hakkında fazla bilgi olmamakla beraber küçüklüğünde Kur'ân-ı Kerim'i babası Sebük Tegin'in kendisine çok güvendiği Hanefî mezhebi imamlarından Kâdı Ebû Nasr Hüseynî'nin yanında ezberlediği ve ilk eğitimini ondan aldığı aktarılmıştır.[158] Gazneli Mahmud, babasının yanında mücadele etmekle beraber edebiyat ve İslâmî bilimleri de iyice öğrenerek yüksek bir dinî bilgiye sahip olmuş, hiçbir bid'at onun gözünden kaçmamış, iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenmiştir.[159]

Gazneli Mahmud, daha sonraki eğitimini ise Kâdı Ebû Ali Hınnaî'nin (Hiniyâî حینیایی) babası gibi büyük âlimlerden almıştır.[160] İyi bir din eğitimi alan Gazneli Mahmud, Hanefî fakihi sayılmış, kendini geliştirerek bu alandaki hatırı sayılır âlimlerin arasına girmiş, saltanatından iki yıl önce Hanefî fıkhı üzerine fıkhın furûne dair dönemin güncel konularını içine alan *ed-Tefrîd fi'l-Furû* adlı bir eser telif ettiği zikredilmiştir.[161] Gazneli Mahmud, babası hayattayken ilim ve ulemâ ile iç içe olmuş, Ehl-i Sünnet itikâdı üzerine çalışmış, çokça hadis ve tefsir araştırmalarında bulunmuş, hak ve bâtıl bütün mezheplerin inceliklerine vakıf olmuştur. Devletin başına geçince illere gönderilen memurlardan halkın itikâdı konusunda bilgi vermelerini özellikle istemiştir. Sultanlığının 403/1012 yılında ülkesine Bâtınî

[156] Cüzcânî, I, a.g.e., s. 228; Şebânkâreyî, II, *a.g.e*., s. 42; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 364.
[157] Bahâr, *a.g.e.,* s. 385.
[158] Kureşî, *a.g.e.,* III, s. 438; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362.
[159] Bosworth, *a.g.e*., trc: Hasan Enuşe, s. 129.
[160] Nâzım, *a.g.e.,* s. 33.
[161] Abdullah Kargar, *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târîh,* I. Baskı, Müessese-i İntişârâtü'l-Ezher, Peşâver, 2005, s. 13.

düşüncesinin girmeye başladığını öğrenmiş, derhal din görevlilerini göndererek anında yok etmiştir.[162]

Ayrıca ulaştığımız kaynaklar ve özellikle Sebük Tegin'in oğlu Mahmud'a yazdığı *Pendnâme*'den aldığımız bilgilere göre Gazneli Mahmud, ilk din eğitimi ve İslâm inancını çocukluğundan itibaren babası Sebük Tegin'den öğrenmiştir. Sebük Tegin oğluna nasihat ederken kendisinden örnekler vermiş, yüce Allah'ın kendisini bu makam ve mertebeye ulaştırdığını dile getirmiştir. Sebük Tegin oğlu Mahmud'a: *"Allah'tan kork ki elinin altındakiler senden korksun! Takvalı ol zira takvalı olmayan padişaha saygı göstermezler"*[163] diyerek daha çocuk yaşta olan Mahmud'un inançlı, insaflı ve takvalı bir genç olarak yetişmesini sağlamıştır. Bu da Sebük Tegin'in dinî bilgileri sağlam bir devlet adamı olduğunu göstermiştir. Oğluna bu tür nasihatlerde bulunması da Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen Lokmân Hekîm'in oğluna olan nasihatlerini hatırlatmaktadır.[164]

Dinî konulardaki hassâsiyetini *Pendnâme*'den öğrendiğimiz Sebük Tegin, oğluna kul hakkına dikkat etmesi gerektiğini şöyle dile getirmiştir: *"Mal ve mülkü helal yoldan toplamak önemlidir. Sana halkın malını zorla almanı tavsiye etmiyorum. Eğer malı zorla toplayarak hazineye koyacaksan o senin dünya ve ahirette düşmanın olacaktır"*[165] diyerek kul hakkına girmemesi ve haram yememesini öğretmiştir. Bu bilgileri bir bütün olarak ele aldığımızda Sebük Tegin, her şeyden önce oğluna Allah'a kul olmayı, ondan korkmayı ve kul hakkına girmemeyi öğretmiştir. Kul hakkına girildiği takdirde kul hakkı onun dünya ve ahirette düşmanı olacağını hatırlatarak bir nevi ahiret, hesap ve kitap dersi vermiştir.

Gazneli Mahmud'un din ve ahlak eğitimine önem veren Sebük Tegin, kul hakkı ile liyakat üzerine sıkça durmuştur. Oğluna işin ehline verilmesini öğreterek *"Tembel insanları köşkte yanında tutma! Kimseye şunun bunun oğlu diye iltimas etme! Birinin babasının hatırına Yüce Allah'ın malını zayi etme! Haklının hakkını ver! Birinden ikta (devletin verdiği tarla) kaldığında ehil olmayan oğluna verme! Verdiğin takdirde malı ehil olmayana vererek Allah'ın malını zayi etmiş olursun! Malı ehli olana, devletin ıslahına sebep olacak kişiye ver!"* diyerek israf etmemesi ve işi ehline vermesi gerektiğini öğretmiştir.[166] Aynı şekilde Sebük Tegin'in bu nasihatleri *"işin ehline verin! İsraf etmeyin"*[167] âyetleriyle bire bir örtüşmekte ve uyuşmaktadır.

---

[162] Abbâs Perviz, *Târîh-i Deyâlime ve Gaznevîyân,* II. Baskı, Müessese-i Matbuât-i Ali Ekber-i İlmî, Tahran, 1957, s. 246.
[163] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 39.
[164] Lokman, 31/1–3.
[165] Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 138.
[166] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 40.
[167] Nisa, 4/58.

Sebük Tegin aynı halde oğluna adalet dersi de vermiştir. Ona Divan-ı Mezâlim'in başında kendisinin oturmasını ve mazlumları hataya düşmeden iyice dinlemesini, hataya düştüğünde kıyamet gününde sorumlu olacağını: *"Mezâlim Divanında kendin otur! Bu güzel işe dikkat et ki zulmeden çok insanlar sana mazlum olarak gözükebilirler. Zulüm konusunda çok ince düşün ki hataya düşerek kıyamet gününde sorumlu tutulmayasın"*[168] diyerek oğlunu adaletli olmaya davet etmiştir.

Sebük Tegin, oğlu Mahmud'a İslâm'ın üzerine en çok durduğu adil olmayı örneklerle anlatmıştır. Onun çarşı, pazar ve piyasadan haberdar olmasını isteyerek: *"Çarşı, pazar işlerine dikkat et! Emin olduğun insanları bu işle görevlendir ki insanlar rahat alışverişini yapsın! Elinin altındakileri kendin kıyamet günü hesaba çekileceğin gibi hesaba çek! Eğer senin memleketinde bir canlı aç yatacaksa ondan sen sorumlu tutulacaksın! Çok günah işleme eğer sen suç işlersen insanları suç işlemekten vazgeçiremezsin! Herhalde zulmü reva görme"*[169] diyerek oğluna ticaret ahlakı dersi vermiş ve ona mesuliyetini hatırlatmıştır. Kur'ân-ı Kerim'in *"kendinizin yapmadığınız halde niye söylüyorsunuz"*[170] ikazına maruz kalmamak için başta kendisinin suç işlememesi gerektiğini söylemeden geçmemiştir.

Sebük Tegin, oğluna affetmeyi ve cömert olmayı öğretmiştir. Ona *"Affetmek her şeyden daha iyidir. Affetmek Yüce Allah'ın sıfatıdır. Eğer sen bir suçluyu affedeceksen Allah seni affedecektir. Cömertlikle öne çık! Cimri olan başarmaz. Her hünerin ardında cömertlik vardır. Cimri olduğunda adın anılmaz! İnsanlar senin cömertliğinle anarlar. Bunu yaparken de asla müsrif olma! İnsanlara zamanında bahşiş ver! Hak eden kişiye bahşiş ver"*[171] diyerek İslâm'ın değerlerinden olan affetmeyi, cömert davranmayı, cimrilikten kaçmayı öğreterek başarılı olmanın yollarını göstermiştir. Böylece oğlunu dindar ve cömert bir devlet adamı olarak yetiştirmeye çalışmıştır. Sebük Tegin, devlet adamlarında bulunması gereken diğer bir konuya işaret ederek hak edenlerin teşvik edip, ödüllendirilmesini tavsiye etmiştir. Devlet kuranların geçmişine baktığımızda mutlaka bu geleneğe rastlarız. Bunun için eser bırakan âlim ve tarihçiler teşvik edilmiş, onlara ikramda bulunulmuştur. Böylece devletlerini kalıcı hale getirerek tarihteki yerlerini korumuşlardır.

Sebük Tegin nasihatlerinin sonunda oğluna öğrettiklerini unutmaması konusunda ikazda bulunarak: *"Bu dediklerimi unutma! Gönlünde nakşet! Bunlardan yüz çevirme ki Allah seni iki dünyada mesut eylesin inşallah! Bu benim sana baba nasihatidir. Ben sorumluluğumu*

---

[168] Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 141.
[169] Şebânkârеî, *a.g.e.,* II, s. 41.
[170] Saf, 109/2.
[171] Şebânkârеî, *a.g.e.,* II, s. 41.

yerine getirdim. En iyisini bilen ve hüküm veren Allah'tır"[172] diyerek nasihat etmiş, bu nasihatlerinin kendisini dünya ve ahiret hayatında mutlu edeceğini dile getirmiştir. Sebük Tegin'in nasihatleri ve oğluna öğrettiklerine baktığımızda hemen hepsinin Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerine dayandığı neticesine varırız. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in buyurduğu gibi Kur'ân ve sünnette sımsıkı sarılan dalalete düşmeyecektir.[173] Nitekim Gazneli Mahmud da otuz üç yıllık hükümdarlığı süresinde Kur'ân ve hadisin yanında babasının öğütlerini içeren *Pendnâme'*sini devletinin anayasası olarak kullanmış, din ve devlet işlerinde bu öğütleri örnek almıştır.

1.3.2. Askerî Eğitimi

Gazneli Mahmud, dinî eğitiminin yanında askerî talim ve terbiyesini de ihmal etmemiştir. Mahmud'un dinî eğitminin yanında askerî eğitimini de bizzat Sebük Tegin üstlenmiş, küçük yaşta ona büyük mesuliyetler vermiş, Büst seferine çıkarken eğitim amaçlı, daha çocuk yaşta olan Mahmud'u vekili olarak Gazne'de kalmasını istemiştir. 376/986 yılında on beş yaşındayken Caypal'a karşı düzenlenen Lamğân seferine götürmüştür.[174] 384/994 yılında Fâik el-Hâssa ve Ebû Ali es-Simcûrî'nin isyanlarını bastırmak üzere beraberinde götürmüş, Mahmud'un isyancılara karşı elde ettiği başarı ve askerî kabiliyeti takdirle karşılanmıştır.[175]

Sebük Tegin, oğluna devletin varlığını koruyan ordu teşkilatına çok dikkat etmesini öğütleyerek: *"Ordunun silahından ve yiyeceğinden haberdar ol! Ordunun listesi "kul hüvellahü ehad" gibi aklında olsun! Ordundaki her kişiyi tanı! Onların nesebi seninle eşit olsun! Her bir kavmin âdetini öğren! Cesur olan adamları sev! Eğer sabaha bir işin olacaksa kuşluk vaktinde ordun hazır olsun"*[176] diyerek hâkimiyetin önemi ve ordunun bizzat kendisi tarafından tanzim edilmesine dikkat çekmiştir.

Gazneli Mahmud baba nasihati olarak hep ordusunu gözetmiş ve babasının *"Harp işlerinde sabırlı davran! Harp işleri ticaret işi gibi değildir. Kâfiler haricinde Müslümanlara karşı öncelikli olarak barış yolları üzerine düşünmeye çalış*[177] öğütlerine özellikle dikkat etmiş, sefere çıktığı zaman geceleri bir kişiyi gözlemci olarak bahsi geçen gruplara ait askerleri denetlemeye göndererek ordusunun her halinden haberdar olmaya çalışmıştır. Bunun için hiçbir grup bulundukları yeri terk edip, huzursuzluk çıkaramamıştır. Her grubun kendi

[172] Merçil, *a.g.e.,* 2014, s. 144.
[173] Malik İbn Enes, *el-Muvatta*, Kader, III, I, thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1984, s. 899.
[174] Kargar, *a.g.e.,* s. 13.
[175] Kargar, *a.g.e.,* s. 14.
[176] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 40.
[177] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 39; Merçil, *a.g.e.,* 2014, s. 139.

nöbetçisi olup herhangi bir sefere çıkıldığında kendi şöhret ve namusları için çetin bir şeklide savaşmışlardır. Böylece her grup kendilerine tembel denilmemesi için diğer gruplardan daha azimli ve isteki davranmaya çalışmıştır.[178]

Gazneli Mahmud'un ordu kurallarına göre her grup kendi örf ve adetlerine göre çaba göstermiş, bunun için eline silah alan her kişi düşmanı yenmeden geri dönmemiş, düşmana karşı bir kere zafer elde eden yüz süvari artık bin kişiyi mağlup edebilmiş ve kimse onlara karşı direnememiştir. Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise Gazneli Mahmud'un ordusundaki tüm unsurların ona saygılı olup sorgusuz itaat etmeleridir.[179] Gazneli ordusunun bu itaati de bağlı oldukları inanç ve cihad sevgilerinden kaynaklanmış olması gerekir. Gazneli Mahmud'un güçlü idare anlayışı ve fetih hareketlerinden gelen bol ganimetlerin âdil dağıtımı ordunun gönülden Gazneli Mahmud'a bağlanması ve itaat etmesini sağlamıştır. Sebük Tegin'in yanında silah kullanarak ve ok atarak yetişen Gazneli Mahmud, askerî zekâsı ve üstün tecrübesi sayesinde başarılı bir devlet adamı olmuştur. Devletleri güçlü kılan şeyin düzenli bir ordu ve adaletli bir komutan olduğunun farkına varmış ve buna önem vermiştir. Sebük Tegin'in Kendisinin de orduya önem verdiği için oğluna düzenli ve güçlü bir orduya sahip olmasını nasihat etmiştir. Bilindiği gibi orduları muzaffer kılan kalabalığı değil, düzenli ve cesaretli teçhizatlı olmasıdır.

1.3.3. Siyasî Eğitimi

Gazneli Mahmud, siyasî ve diploması eğitimini küçüklüğünden itibaren babasından öğrenmiş,[180] hemen her gün okuyup ezberlediği *Pendnâme* ile geliştirmiştir.[181] Babası, Gazneli Mahmud'un siyasî eğitimini adalet, liyakat, ekonomi, dürüstlük ve uyanıklık başlıkları altında özetleyerek öğretmiştir. Oğluna: *"Bil ki devlet hazine ile ayakta durur. Malın olmadığı zaman kimse sana itaat etmez! Mal da ancak sana bağlı olan âkil ve dindar insanların el birliğiyle toplanır. İnsanları ancak dil ve mal ile kendine çekebilirsin! Bu özelliklerin hepsi himmeti yüce olanlarda olur. Himmeti yüksek olmayanlarda bu özellikler bulunmaz. İnsanın himmeti aynen ateş ve hava gibi yükseklere meyleder. Boş sözler ve şehvete düşkünlük ise aynen toprak gibi yerin dibine girmeye meyillidir. Önemli olan helal yoldan malı toplamaktır"*[182] diyerek oğluna ekonomiye dikkat etmesini ve devlet işlerinde himmetli davranmasını öğretmiştir. Günümüz dünyasında bile güçlü ekonomisi olmayan

[178] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 136.
[179] Nizâmülk, *a.g.e.,* s. 137.
[180] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 13.
[181] Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* XI. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 179.
[182] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 40; Kök, *a.g.m.,* s. 117.

devletlerin güçlü siyasetinin olmadığını görürüz. Buna binaen Sebük Tegin ileride kurulacak güçlü Gazneli Devleti'nin geleceğini öngörerek böyle nasihatlerde bulunmuştur.

Sâmânî Devleti'nde adaletin mülkün temel taşı olduğunu vali ve idareci olup tecrübe eden Sebük Tegin: *"Devletin hakkı olan malı güzel dille topla ve hazineye koy! Siyaseti ilgilendiren konuları ihmal etme! Adalet ve şeriata göre davran! Kılıç gerektiği yerde kırbaca başvurma! Kırbaç gerektiği yerde de kılıca başvurma"*[183] diyerek adaletli davranması ve güler yüzle devlet vergisinin toplaması, her şeyi zamanında ve yerinde yapması, gereksiz yerde gereksiz uygulamalarda bulunmamasını öğretmiştir.

Sebük Tegin, ayrıca oğlunun devlet işlerinde uyanık olması, devletinden ve milletinden her an haberdar olması, bunların yapılmaması halinde sonucunun vahim olacağını belirterek:*"Yıllarca bir ilde âmil olarak çalışan, haksız yerde sermaye toplayan adamlarından habersiz olma! Elinin altında çalışıp mal toplayan, ya da üç sene amillik yapan adamlarının durumunu sor! Onlara hesap sor! Eğer haksız yerde sermaye topladılarsa el koy! Sahiplerine iade et! Bu sermayeyi asla hazineye koyma! Bu konuda ilk defa hata yapanları azletme! Onların çalışmasına müsaade et! Bundan sonra kalem gibi doğru olmaları için ikazda bulun! Eğer onlar ikinci defa hataya düşerlerse işlerinden azlet ve asla iş verme ki onlardan doğruluk çıkmaz"*[184] diyerek oğluna yöneticiliği öğretmiştir. Sebük Tegin böylece oğluna devleti çökertecek olan yolsuzluklar ve gayrimeşru kazanımların önünü kesmenin yollarını öğretmiştir.

Sebük Tegin, oğluna devlet işlerinin hassas işler olduğunu, bunun bir an bile ehli olmayan insanlara verilemeyeceğini: *"Geveze ve gereksiz yerde konuşan insanlara iltifat etme ki devletin sırlarını dışarıya çıkarır, böylece düşman sırlarına vakıf olur ve devletine zarar verebilir. İşi falan vezirin oğlu diye değil, ehline ver! Dost ve düşmanını tanı! Dostluğuna güvendiğin müşfik insanlarla istişare et! Eğer düşmanların seninle eşit seviyedeyse onlara lütfet! Eğer senden yükselmeye çalışırsa çâreyi kılıçta gör! Yakınlarını unutma ki müfsit insanlar onları mülk talebi için kışkırtmasınlar! Yakın akrabalarına şefkatli ol ve ilgi göster! Devletine göz dikenlere muhabbet gösterme ve onları mağlup tut! Hapse at! Casuslarını bütün memleketlere gönder ki sana gece gündüz bilgi göndersinler! Yenilgiye uğrayan padişahların hepsinin hatası ihmalkâr olmalarındandır. Mülkün gelir ve giderlerine vakıf ol! Vezir ve kâtiplerinden habersiz olma ki amiller ile anlaşarak hain çıksın ve mal götürsünler"*[185] diyerek nasihatlerini dile getirmiştir.

---

[183] Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 139; Kök, *a.g.m.,* s. 118.
[184] Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 138.
[185] Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 143.

Böylece oğluna devletçilik ve yöneticiliğin zor bir iş olduğunu, biran bile ihmale gelmediğini öğretmiştir. Buna göre devlet adamı sıradan bir adam olmamalıdır. Uyanık olmalı, haberdar olmalı, siyaset ve yöneticiliğin tüm inceliklerine vakıf olmalıdır. Devlet adamı, devleti bir bütün olarak görmeli, orduya, ekonomiye, emniyete, akrabaya gerektiğinden fazla önem vermeli ve sahip çıkmalıdır. Bunlar yapılmadığı takdirde ordunun yıpranması, devletin çökmesi, düzenin bozulması ve akrabaların taht kavgasına girişmeleri muhtemeldir.

1.4. Gazneli Mahmud'un Sultanlıktan Önceki Görevleri

Gazneli Mahmud sultanlığa yükselmeden babası döneminde Kâbil Emirliği, Gazne Vekilliği, Horasan Sipehsâlarlığı, Belh ve Nîşâbur valiliği gibi görevleri başarılı bir şeklide ifa etmiştir.[186] On dokuz yaşında Kâbil emiri olan Gazneli Mahmud'un şan ve şöhreti yayılmaya başlamış, bu durumdan rahatsız olan emirler Mahmud'un önünü kesmeye çalışmış, babası ile arasını bozarak yaklaşık altı ay ev hapsinde kalmasını başarabilmişlerdir.[187] Sebük Tegin, 366/977 yılında Büst seferine çıktığı zaman Mahmud'u vekili olarak Gazne'de bırakmış, hatta Büst bölgesini ele geçirdikten sonra da uzun bir süre Gazne'yi Mahmud'a bırakarak kendisi Büst'te ikamet etmiştir.[188]

Gazneli Mahmud, 384/994–387/998 yılları arasında Sâmânîlerin Horasan sipehsâlârı olarak Nîşâbur'da bulunup Sâmânî karşıtı isyancıları bastırmıştır.[189] 376/986 yılında Hindûların Kâbil üzerine yaptıkları savaşta Mahmud, Sebük Tegin'in öncü kuvvetlerinin başında yer alarak savaşın akışını değiştirmiştir.[190] Dinî, siyasî ve askerî açıdan üstün başarılar sağlayan Gazneli Mahmud, Şaban 387/Ağustos 997 tarihinde babası Sebük Tegin vefatı üzerine[191] kardeşi İsmâil'in sekiz aylık yönetiminden sonra Rebiülevvel 388/ Mart 998 tarihinde Gazneli Devleti'nin idaresini kontrolü altına almıştır.[192]

1.5. Gazneli Mahmud'un Babası Sebük Tegin ile Münasebetleri

Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin'le sevgi ve umut dolu ilişkileri doğumuyla beraber başlamıştır. Bu özel münasebetler, Sebük Tegin'in Mahmud'un doğumu esnasında

[186] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 42.
[187] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 43.
[188] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 36.
[189] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228; Seyid, *a.g.e*., s. 113.
[190] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 42.
[191] Merçil, "Sebük Tegin", s. 263.
[192] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 185; Reşid, *a.g.e*., s. 38.

gördüğü rüya ve aldığı müjdeli haberle başlamış, adını Mahmud koyarak gördüğü rüya üzerine umutlar kurmuştur. Gazne hükümdarı olunca on yaşındaki Mahmud'u kendi gözetiminde yetiştirmiş ve kendisiyle beraber savaşlara götürmüştür. Saffârîlere karşı Sîstân bölgesine gittiğinde, çocuk yaştaki Mahmud'u vekili olarak Gazne'de bırakmıştır.[193] Mahmud da savaşta ve barışta, Hindistan'a ve İslâm ülkelerine yapılan seferlede babasının sağ kolu olmuştur.[194]

Mahmud'un gayret ve çabası sonucunda hızla yayılan şöhreti ve iktidar hırsı Sebük Tegin'in bazı emirlerini rahatsız etmiş ve Mahmud'a olan ilgisini çekememişlerdir. Alp Tegin'in gulamları olan bu emirler Sebük Tegin sonrası kendilerinin devletin başına geçmeleri gerektiğini düşünerek baba oğul arasına fitne sokmaya çalışmışlardır. Mahmud'un ağzından çıkan sözleri babasına yanlış bir şekilde ulaştırmışlardır. Bu dönemde daha genç yaşlarında olan Mahmud, güçlü bir yapıya sahip olmuş, arhoş file binip savaşlara aslanlar gibi dalmış ve âdeta dönmekte olan değirmen taşlarını durdurmuştur. Yüz menlik (bir nevi ölçü birimi olan men, Horasan'ın bölgelerine göre 3 kg. ile 12 kg. ağırlık için kullanılmaktadır) yükleri omzunda taşımış ve farklı hünerler göstermiştir. Hemen her gün şehirlerdeki gelişmeleri takip etmiş, yolsuzluk yapanları sorguya çekmiştir. Bunu da gulamlar hasetle Sebük Tegin'e ulaştırarak Mahmud'a karşı darbe planı hazırlamışlardır.[195]

Bu doğrultuda Sebük Tegin'e Mahmud'un kendisine isyan ederek başka bir şehre kaçabileceği, ordu toplayarak üzerine gelebileceğini iletmişlerdir. Sebük Tegin, Mahmud'un bunun yapamayacağını düşünmüştür. Bu sıralarda Mahmud her gün Horasan'ın durumunu sormuş, biran evvel tasfiye edilmesi gerektiğini ısrarla öne sürmüş, babasına birkaç gün içinde Horasan'ın tasfiye edebileceğini bildirmiştir. Fitnecilerin yalan yanlış sözleri üzerine Sebük Tegin 380/990 yılında aniden Büst'ten çıkarak Gazne'ye gelmiş, Kâbil'de 500 Hindistanlı gulam birliği ile bulunan Mahmud'un üzerine gitmiştir. Mahmud'un gulamları, Sebük Tegin'in öfkelenerek geldiğini görünce tedbir amaçlı karşı koymuşlar, bunun üzerine çatışma çıkmıştır. Her ne kadar Mahmud, duruma el koymak için içeriden bağırmaya çalışsa da kimse çıkmasına izin vermemiştir. Babası da içeriye sokulmayınca birkaç gulamın öldürülmesini emretmiştir. Bu sırada Mahmud eli silahsız bir şekilde dışarıya çıkmış, yeri öperek babasına hürmet etmiştir.[196]

---

[193] Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362.
[194] Abdülmunim en-Nemr, *Târîhü'l-İslam fi'l-Hind,* I. Baskı, el-Müessese el-Câmi'd-Dirasât ve'n-Neşr ve't-Tevdı, Beyrut, 1981, s. 112.
[195] Şebânkâreî, *a.g.e., II,* s. 42.
[196] Nâzım, *a.g.e.,* s. 34.

Daha önceden kendisine Mahmud'un elinde kılıcın olduğu ve kendisini vurabileceği bilgisini alan Sebük Tegin, oğlunun suçsuz olduğunu anlamasına rağmen oğlunun ayaklarına pranga vurulmasını emretmiştir. Askerlerinin yanında pranga bulunmadığından Mahmud'un kendisi zindana giderek kendi elleriyle pranga getirmiştir. Sebük Tegin, Mahmud'un ellerine pranga vurulmasını emretmiş ama kimse ona cesaret edememiştir. On dokuz yaşlarında olan Mahmud, kendi elleriyle ayaklarını bağlamıştır. Sebük Tegin'in gözlerinden yaş dökülmüş, kötü insanların oğlunun kendinden ayırdığını dile getirerek Mahmud'u Gazne Kalesine göndermiştir.[197]

Sebük Tegin, Mahmud'un annesine ağlayarak: *"Ben Mahmud'dan bir kötülük gelmeyeceğini biliyorum. Ancak kötü insanlar bu oyuna getirdiler. Sen kimsenin yanına girmesine izin verme, kendi ellerinle yedir ve içir!"* diyerek durumdan haberdar etmiştir. Böylece Mahmud sekiz ay hapis hayatı yaşamıştır. Sekiz ay sonra oğlunu hapisten çıkartan Sebük Tegin, ondan özür dileyerek hil'at giydirmiş ve birkaç vilâyeti emrine vermiştir. Ardından yalanlar uydurup kendini bu duruma düşüren insanları toplamış, yalan konuştuklarına dair itiraf etmeleriyle beraber kellelerini vurmuştur. Bundan böyle Sebük Tegin, ölene kadar Mahmud'u mülazımı ve sipehsâlârı olarak tayin etmiş, her yıl Hindistan seferine götürerek yaklaşık yüz kaleyi fethetmiş ve ülkenin güney kısmında olan Hindistan, Kâbil, Zâbül, Sîstân, Büst ve Gazne'yi onun emrine vermiştir.[198]

Artık oğluna tam güvenen Sebük Tegin, Tağan Tegin'e yardım etmek üzere Büst seferine çıkarken Mahmud'u vekil olarak Gazne'de kalmasını istemiştir. Vezirlik makamına da Ebû Ali Kirmânî'yi bırakarak:*"İhtiyaç sahiplerini yanına çağır! Mazlumların insafını zalimlerden çıkar! Benim reva görmediğimi oğlum isterse çocukluğundandır. Onu sen bana mektup yazarak bildir ve onun rızasını arama"*[199] diyerek uyarmıştır. Gazneli Mahmud, çocukluk ve gençlik çağını babasıyla beraber savaşlarda geçirmiştir. Onun denetiminde dinî, siyasî ve askerî eğitimini almıştır. Savaşlardaki beceri ve yeteneğini gören Sebük Tegin, onun güçlü bir sultan olacağı kanaatine varmış, ona hitaben yazdığı *Pendnâme* ile geleceğe hazırlamıştır.

Sebük Tegin vefat etmeden önce Mahmud'a nasihatlerde bulunmuştur. Bu nasihatlerinden birinde: *"Ey oğlum sen bana iki cihandan daha azizsin! Ancak bil ki mertlik çağına gelmeden, zahmet çekmeden emirlik, sipehsâlârlık ve idareciliğe ulaşılmaz. Dünyanın tehlike ve korkuları belli olmaz. Senin baban olarak ben dünyada çok merhaleleri kat ederek*

[197] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 43
[198] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 44.
[199] Muhammed Ufî, *Lübâbü'l-el-Bâb,* tsh: Auful Abad, Edward G. Browne, Mirza Muhammed b. Abdülvahhap Kazvînî, Luzac ve Co. E. J. Brill, Londra, 1906, s. 99

bu konuma geldim. Benim sözlerimi ezberle! Nasihatlerimi kabul et! Ben söyleyeceğimi söyler ve giderim. Eğer sağ dönersem isteklerinizi dinlerim. Eğer ölürsem ecele tedbir yoktur. Bil ki padişahlık iyi haslet ve siret ister" diyerek şu şiiri okumuştur:

چیز بخشیدن و کم آزاری هست آیین مملکت داری

"İdareciliğin kaidesi bir şeyler verip az eziyet etmektir" nasihatleriyle siyaset ve yöneticiliğin kaidesini öğretmiştir.[200] Bu da Gazneli Mahmud gibi siyasî bir dehanın yetişmesinde babasının rolü ve tesiri ne kadar büyük olduğunu göstermiştir. Gazneli Mahmud, babasının vefatı esnasında Nîşâbur'da olduğu için kardeşi İsmâil veliaht olarak babasının yerine geçmiştir.[201] Babasının vefatından çok kısa bir süre zarfında Gazneli Devleti'nin başına geçen Gazneli Mahmud, sekiz aylık kardeşi İsmâil'in döneminde yıpranan devleti tekrar toparlamış, iç istikrarı sağlayıp Abbâsî Hilâfeti ve diğer Müslüman komşu devletlerle mütekabiliyet esaslı menfaat ve diploması üzerine ilişkiler kurmuştur.[202] O bu çerçevede babasının kurduğu düzeni bozmamış, aksine pekiştirmiştir. Anacak kendisinden sonra yerine geçen oğlu Sultan Mesud, babasının kurduğu düzeni bozarak yanlış politikalar izlemeye başlayınca babasından miras kalan güçlü devleti zayıflamış ve geniş toprakları daralmıştır.

1.6. Gazneli Mahmud'un Sultanlığı

Gazneli Mahmud'un Gazneli Devleti'nin başına geçmeden önce babası Sebük Tegin döneminde önemli konumlarda görev yaptığı bilinmektedir. Nitekim Sebük Tegin, Ebû Ali es-Simcûrî'ye karşı savaş hazırlığı yaparken o dönemde emir lakabını taşıyan Gazneli Mahmud'u ordusunun dağılmaması için ordu merkez kuvvetleri öncüsü yapmıştır.[203] Gazneli Mahmud da samimi bir şekilde çarpışarak düşmanı mağlubiyete ğratmış, peşlerinden giderek tamamen etkisiz hale getirdikten sonra bolca ganimetle muzaffer bir şekilde Gazne'ye dönmüştür.[204] Bu zaferden kısa bir süre sonra Horasan sipehsâlârı olarak atanmış, üstlenmiş olduğu bu ağır mesuliyeti 384/995–387/998 yılları arasında başarılı bir şekilde ifa ederek, Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik el-Hâssa gibi isyancıları Horasan bölgesinden silip atmıştır.[205]

Sebük Tegin'in Mahmud'a karşı ilgi ve yakınlığından anlaşıldığı üzere kendisinden sonra Mahmud'un yönetimin başına geçmesini ima etmiş ancak Mahmud'un Horasan sipehsâlârı olarak Nîşâbur'da bulunması onun sekiz aylık bir süre bu haktan mahrum

[200] Ufî, *a.g.e.,* tsh: Abad vd., s. 100.
[201] Nemr, *a.g.e.,* s. 112.
[202] Ebû Saîd Abdühey b. ed-Dahhak b. Mahmud Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr,* I. Baskı, tsh. Abdülhey Habîbî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1984, s. 376.
[203] Ufî, *a.g.e.,* tsh: Abad vd., s. 107.
[204] Ufî,*a.g.e.,* tsh: Abad vd., s. 108.
[205] Seyid, *a.g.e.,* s. 113.

bırakmış, tabii olarak Sebük Tegin'in yerine Gazne'de bulunan üvey kardeşi İsmâil geçmiştir.[206] Fakat yöneticilik potansiyeli daha müsait, ilm-i irfanı, imla ve inşası daha kuvvetli, tarih bilgisi derin, ahlak ve davranışı güzel olan[207] Gazneli Mahmud, Rabiülevvel 388/ Mart 998 tarihinde Gazneli Devleti'nin idaresini kontrolü altına almıştır.[208]

Gazneli Mahmud'un Gazne tahtına çıkması babasının vefatından sonra kardeşi İsmâil'e karşı verdiği mücadele ile başlamıştır. O bu mücadelesinde öncelikle diplomasının yol ve yöntemlerini izlemiş, kardeşine bir elçi aracılığıyla şöyle bir taziye mektubu göndermiştir:[209]

"Babamızın gitmesi en büyük hüsrandır. Bugün dünyada bana senden daha aziz olan yoktur. Canımdan tatlısın ve gözümün nurusun. Şüphesiz sana istediğin mal ve ordu verilecektir. Ancak yaşın büyük olması, tecrübenin var olması büyük olaylar hakkında ince düşünmeyi sağlar fakat liderlik ve dünyaca kabul edilen edep ve adap da devletin devamlılığını ve temellerini oluşturur. Eğer bunların üstesinden gelebilseydin ben herkesten önce sana itaat eder ve senden yana olurdum. Babamın benim yokluğumda sana vâsiyet etmesi yolun uzaklığı ve devletin parçalanma korkusundandır. İyi olan şudur ki basiretli düşünüp, dirâyetli davranman ve doğruyu bilmendir. Dünya işlerinde Allah'ın buyurduklarını, Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'in rızasını dikkate almandır. Devletin ve efendiliğin merkezi olan Gazne'yi bana bırak. Sana Belh'i bırakayım veya Horasan sipehsâlârı yapayım"[210] diyerek kardeşini itidal ve itaate davet etmiştir. Ancak kardeşi İsmâil, Mahmud'un bu isteğine olumsuz yanıt vermesine rağmen kısa bir sürede Gazne yönetimini ele geçirmiş, Abbâsî Hilâfeti ile Sâmânî Devleti'nin güvenini kazanarak devletini güçlendirmiş, Horasan emirleri de onun safında yer almıştır.[211]

Sâmânî Devleti'nin sonlarına doğru Gazneli Mahmud'un yıldızı parlamış ve devlet sınırları sürekli genişlemeye başlamıştır. Giderek onun istikbal yıldızları en zirvelere yükselmiş, onun fermanları dünyaya ün salmıştır.[212] Gazneli Devleti'nin başına geçmesinden sonra İslâm'ı diri tutan fetih hareketleri sürekli olarak devam etmiştir.[213]

---

[206] Nemr, *a.g.e.,* s. 112.
[207] Nemr, *a.g.e.,* s. 158.
[208] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 159
[209] Utbî, Gazneli Mahmud'un kardeşine gönderdiği elçiyi Ebü'l-Hasan Hamûlî olarak tanıtmıştır. Gazneli Mahmud daha sonra Buhara'ya da elçi olarak göndermiştir. Hamûlî, Buhara'ya ulaşınca kendisine boş olan Sâmânî Devleti'nin vezirliği teklif edilmiştir. O da vezirlik makamının havasına kapılarak Gazneli Mahmud'un elçiliğinden feragat etmiştir. Utbî, *a.g.e.,* trc., ss. 159–170.
[210] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 158.
[211] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 182.
[212] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 221.
[213] Utbî, *a.g.e.,* tr., s. 224.

Gazneli Mahmud iktidarı ele geçirdiği sırada Kaşgar'da Müslüman Karahanlılar, Buhara'da Sâmânîler, Taberistân'da Deylemîler, Gûr'da Gûrlular, ülkenin doğusu Mültan[214] ve Sind'de Arap hanedanları ve putperest Hindistan bulunurdu.[215] Buna göre temkinli ve emin adımlar atması gerekiyordu. Nitekim kan dökmeden, devleti yıpratmadan Gazne iktidarını ele geçirerek Müslim ve gayrimüslim ülkelerin dikkatini çekmiştir.[216] Dikkatli bir şekilde Gazne'yi idare etmeye başlayan Gazneli Mahmud, komşu devletlerle aralarında çıkan savaşlarda üstün gelmiş ve özellikle Sâmânî Devleti'ne karşı üstünlük sağlayarak tam bağımsızlığını ilan etmiştir.[217] Çok kısa bir süre zarfında Merv ve Horasan bölgelerini tamamen kontrolü altına alarak Belh'e döndüğü sırada Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh bir elçi ile Horasan menşuru, hil'at, liva, "*Yemînüddevle ve Emînülmille"*, *"Veli-i Emirü'l-Mü'minin"* lakaplarını göndererek Gazneli Mahmud'un sultanlığını resmen kabul etmiştir.[218]

Abbâsî Hilâfeti tarafından sultanlığı tasdik edilen Gazneli Mahmud'un şöhreti dünyaya yayılmış ve binlerce puthâneleri camiye çevirerek Hindistan'ı İslâm'la tanıştırmıştır.[219] Böbürlenen Hindistan racalarının[220] burunlarını yerlere süründürerek halkının önünde rezil etmiştir. Gucerât nehirlerine ordu göndererek Menat putunu Sûmenât'tan getirmiş, Hindûların defaatle ısrar etmelerine rağmen para karşılığında geri iade etmeden dörde bölerek bir bölümünü Gazne Camii kapısına koymuş, bir bölümünü Mekke'ye, bir bölümünü Medine'ye göndermiş ve bir parçasını da kendi köşkünde saklayarak Hindûların maneviyatını bozduğunu cihana duyurmuştur.[221]

Gazneli Mahmud, zaferle döndüğü Hindistan seferinden sonra Irak'a giderek birçok beldeyi Karmatîlerden temizlemesinin akabinde hilâfetin hizmetine gitmeye karar vermiş ve ancak Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın geri dön emri üzerin Irak'ın bazı bölgelerini kontrolü altına alarak oğlu Mesud'a teslim etmiştir.[222] Önceden Herat ve Horasan bölgelerinden sorumlu olan Mesud, artık Rey, Kazvîn, Hemedân[223] ve Târem vilâyetlerini de idaresi altına almıştır.[224]

---

[214] Hindistan nahiyelerinden olan Mültan Gazne yakınlarında bulunmaktaydı. Günümüzde Pakistan'ın Pencâp bölgesinde yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* V, s. 189.
[215] Reşid, *a.g.e.,* s. 38.
[216] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 253; Nâzım, *a.g.e*., s. 38.
[217] Nemr, *a.g.e.,* s. 113.
[218] Gerdîzî, *a.g.e.,* 1984, s. 382; Nemr, *a.g.e.,* s. 114.
[219] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 230.
[220] Kaynaklar Hint kral, melik, hükümdar ve büyük toprak sahibi kimseleri raca olarak tanıtmışlardır. Rıza Kurtuluş, "Asya", *DİA*, III, İstanbul, 1991, s. 537.
[221] Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 230.
[222] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 231.
[223] Cibâl'ın büyük şehirlerinden olan Hemedân, İsfahan'la kardeş şehir olarak bilinmektedir. Günümüzde İran topraklarında bulunan Hemedân, İsfahan ile Kirmânşah arasında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* V, s. 410.
[224] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 33.

Babasının vefatından çok kısa bir süre sonra Gazneli Devleti'nin başına geçen Gazneli Mahmud, kardeşi İsmâil'in sekiz aylık döneminde yıpranan Gazneli Devleti'ni tekrar toparlayarak farz ve sünnettin yaşandığı en güzel yurt haline getirmiştir.[225] Gazneli Mahmud, hükümdarlığının ilk aşamalarında defalarca düşmanlarının tuzağına düşmüş ve kurtulmuştur. Babasının devletine sahip olabilmek için çok çabalamıştır. Onun hayatı, ahlakı ve iftiharları tarih sayfalarındaki yerini almış, hakkında nice menkıbeler ve eserler yazılmıştır.[226] Onun şöhreti Hindistan gazalarıyla Türkistan ve etrafına yayılmış,[227] tahta geçmesiyle beraber İslâm dünyasınca bilinir hale gelmiş ve binlerce putu kırarak Hindistan'ın kapılarını İslâm'a açmıştır. Nitekim Gazneli Mahmud'un meşhur şairlerinden Unsûrî bu durumu şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:

آثار غزو را علم معجزات کرد تا شاه خسروان سفر سومنات کرد

"Padişahların padişahı Sûmenât'a sefere çıkar, gazanın eseri ve mucizesini yükseltir. Binlerce kral satrancı kaybeder ve her birini mağlup eder"[228] diyerek onun gücünü dile getirmiştir. Gazneli Mahmud, Horasan ve Nîşâbur'u hâkimiyeti altına aldığı zaman İslâmî değerlerden adalet ve insafı yerleştirmiştir. Ebû Ali es-Simcûrî döneminde zulümle ezilen Nîşâbur onun döneminde rahat bir nefes almış, haksızlıklar tamamen yok edilmiş, bölgenin güvenliği sağlanmış, vilâyetler mamur edilmiş, kervanlar güvenle yola çıkmıştır. Ticaret erbabı korunmuş ve ticaret yollarının güvenliği sağlanmıştır.[229]

Bir müddet sonra Ebû Ali es-Simcûrî ile aralarında bir kez daha çatışma çıkmış, Gazneli Mahmud bir daha mertçe savaşmış, onun bu savaştaki kahramanlıkları dönemin tarih sayfalarını doldurmuş, günlüklerdeki yerini almıştır. Utbî'nin ifadesiyle *"Rüstem ve İsfendiyâr bu kahramanlığı görselerdi onun kılıcının dişlerinin edep ve adabına itaat eder, ona aferin der, gücünden, şecaatinden destanlar yazarlardı"*[230] diyerek Gazneli Mahmud cesaretini ortaya koymuştur.

Gazneli Mahmud, devlet idaresini hak ettiği ve gerektiği gibi kontrolü altına almış,[231] saltanatının ilk yılında devletin bütün çalışanlarını toplamış, babasının döneminde atılan adımların devam ettirileceğini bildirerek babasının mezar anıtını güzelleştirmiş, başında vakıflar yaptırmıştır. Gazne, Kâbil ve Zâbül'ü tasfiye ederek adına hutbe okutup sikke bastırmıştır. Babasının vefatının ikinci yılında Belh'e ordu, Buhara'ya mektup göndererek:

---

[225] Ebû Bekir Ahmed b. el- Hüseyin el-Beyhakî (384–458), *el-Kırâatü Halfe'l-İmam*, I. Baskı, thk: İsa b. Muhammed b. İsa el-Müsemmilî, I, Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1993, s. 8.
[226] Ufî, *a.g.e.,* tsh: Abad vd., s. 22.
[227] Utbî, *a.g.e.,* tsh: Abad vd., s. 388.
[228] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 229.
[229] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 110.
[230] Utbî *a.g.e.,* trc., s. 121.
[231] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 136.

"Ben kulum, kulun oğluyum. Sizi hükümdarlığa yükselten kişinin oğluyum. Benim ordum ve savaş aletim var. Babam vefat ettiğine göre (Horasan'ı kast ederek) memleketin emirliğini kime vereceksiniz"[232] diyerek siyasî mesajlar içeren bir mektupla Horasan'ın kendine verilmesini talep etmiştir.

Gazneli Mahmud'un bu talebi üzerine Nîşâbur hariç Horasan, Hindistan ve Sîstân bölgelerinin menşuru verilmiştir. Fakat Gazneli Mahmud ise Nîşâbur'un da kendine verilmesini arzu etmiştir. Nîşâbur, Sâmânîlerin gulamlarından Bektüzün'e verilince Mahmud'un gönlü incinmiş, ordusunu Nîşâbur'a göndererek bölgeyi Bektüzün'den almıştır. Bu gelişme üzerine Buhara emiri dâhil destek için gelen orduyu yenilgiye uğratmış, emirin gözünü kör ederek yerine kardeşini getirmiş, böylece Gazneli Mahmud, bütün Sâmânî memleketini kolayca ele geçirmiştir.[233]

Gazneli Mahmud'un Buhara'ya itaati siyasî amaçla olup hedefi Horasan ve Nîşâbur menşurunu almaktır. Nitekim Nîşâbur bölgesinin menşuru verilmeyince bölgeye gönderilen valiyi etkisiz hale getirmiş ve Sâmânî sultanını da bertaraf etmiştir. Bu girişimle Buhara sultanları Gazneli Mahmud tarafından atanır ve idare edilir hale gelmiştir.

Sultan Mahmud, Gazne ve civarında kontrolü sağladıktan sonra defalarca Hindistan üzerine seferler düzenlemiş, İslâm'ın gitmediği yerlere İslâm'ı götürerek ezan sesleriyle bereketlendirmiştir. Camiler ve medreseler yaptırmış, müderrisleri farz, sünnet, helal ve haramı öğretmekle görevlendirmiştir.[234] Bu sırada Utbî'nin ifadesiyle Mültan valisinin kötülük ve fesada iyice bulaştığı, akidesinin bozulduğu ve Mültan halkını kendi hevesiyle yönettiği, onlara eziyet ettiği haberi gelmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un dinî gayreti ve hamiyeti coşarak istihareye yatmış, İslâm dostları ve Hakk'ın yardımıyla birlikte Mültan'a doğru yola çıkarak muzaffer bir şekilde dönmüştür.[235]

Gazneli Mahmud'un Mültan seferi, Karmatîler üzerine yapılmış bir seferdir. Çünkü bölgenin valisi Karmatî itikâdında olup bu mezhebe mensup kişileri koruyup kolluyordu. Bunu Gazneli Mahmud bulunduğu bölge için bir fitne olarak görüp, önünün kesilmediği takdirde Abbâsî Hilâfeti ile olan münasebetlerine zarar verebileceğini düşünüyordu. Bundan dolayı fazla fırsat tanımadan bölgeyi tasfiye ederek kendine itaat eden bir vali görevlendirmiştir.

Gazneli Mahmud, gücünü fetihlerde görerek sürekli seferler düzenlemeye devam etmiştir. Bu kez fesat ve dinsizlikle yönetilen Gûr şehri üzerine sefer düzenlemiş, kralı İbn

[232] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 47.
[233] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 48.
[234] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 277.
[235] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 279.

Sûrî ve halkı uykudayken baskın yaparak oğlunu esir, mülkünü ganimet olarak almış ve İslâm şiarını da bölgeye yerleştirmiştir. Ardından İslâm güneşinin daha doğmadığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in davetini daha duyulmadığı Hindistan'ın uç noktalarına götürmüştür. Bu bölgeleri şirk zulmünden temizlemiş, yerine camiler yaptırıp Kur'ân-ı Kerim okutmuştur. Artık bu bölgelerde ezan sesleri duyulmaya ve imanın şiarı görünmeye başlamıştır.[236]

Gazneli Mahmud'un hâkimiyeti genişleyince Sâmânîlerin devleti çökmeye başlamıştır. Gazneli Mahmud, devletini güvence altına almak için dış politikasını güçlendirmiş ve Karahanlılar ile dostluk anlaşması kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Karahanlı hükümdarı İlik Han'a: *"Ben senin memleketinden herhangi bir şey alacak kadar aciz değilim. Bizimle sizin aranızda bir dostluk vardır. Dostluğumuzun kaybolmasını istemediğim için sizinle bir dostluk anlaşmamızın olmasını, iki memleketin arasında bir sınırın olmasını isterim"* diyerek barıştan yana bir dış politikanın temellerini atmıştır. İlik Han bu fırsatı iyi değerlendirmiş ve iki aylık bir istişareden sonra Ceyhun'un batı tarafıyla Hârizm bölgesini Gazneli Mahmud'da kalmasını ve doğu tarafının ise kendinde kalmasını açıklamıştır. Bunundan böyle iki devlet arasında hediyeleşme başlamış, Gazneli Mahmud, hâcibi Altuntaş'ı Hârizm'e vekili olarak göndermiştir. Ardından gönül rahatlığıyla altı aylığına Hindistan gazasına gitmiştir.[237]

Gazneli Mahmud, özünde ve sözünde sadık, doğru, düzgün ve şeffaf bir siyaset izleyen bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kime karşı savaşacağını ve kiminle barış yapacağını bilen insaflı bir Müslüman olduğu için doğru yolda olan hiçbir Müslüman devlet ve saltanata karşı savaş açmamış, aksine onlarla barış içinde kalarak Hindistan'a yoğunlaşmayı hedeflemiştir. Ancak komşu ülkeler Gazneli Mahmud'un saf ve temiz Müslümanlığını âcizlik olarak değerlendirmişler, onun topraklarına göz dikmişlerdir. Bu

---

[236] Utbî, *a.g.e.*,trc., s. 31.

[237] Gazneli Mahmud'un yokluğunu fırsat bilen İlik Han Nasr, Horasan'a saldırmıştır. Bu haberi alan Gazneli Mahmud, derhal 396/1006 yılında 20 bin süvariyi Mültan üzerinden Belh'e göndermiştir. Gazneli Mahmud'un ordusu dört taraftan İlik Han Nasr'ın ordusuna saldırarak Horasan'ı İlik Han Nasr'dan kurtarmış ve kendisi sekiz ay Belh'te kalmıştır. Horasan'da hayal kırıklığına uğrayan İlik Han Nasr Türkistan'a giderek tekrar ordu toplamaya başlamış ve bir kez daha Horasan'a yönelmiştir. Gazneli Mahmud da ordusunu hazırlayarak Belh'in Kenz bölgesinde konaklamış, kardeşi Nasr'ı ordunun sağ cehasına, amcasını ordunun soluna yerleştirmiş ve kendisi merkez kuvvetlerin başında yer alarak: *"Benim savaşta ölenlerden olmamı talep ediniz"* diyerek fedakârlığını ortaya koymuştur. Bu savaşta Gazneli Mahmud'un beş yüz savaşçı fili olmuştur. Savaş sırasında Gazneli Mahmud yüksek bir yere çıkarak iki rekât namaz kıldıktan sonra: *"Ey Rabbim sen hâkimsin. Eğer Türkler (İlik Han) haklıysa onlara yardım et! Eğer biz haklıysak bize yardım et!"* diyerek dua etmiş ve savaşmak üzere "Mübarek Hüneg" adlı atına binerek savaşa başlamıştır. Buna karşı Karahanlılar da ağır bir şekilde saldırıya geçmişlerdir. Gazneli Mahmud'un ordusuna: "*Ey askerim sözünde durmayan Türklere (Karahanlılara) gereken cevabı verin"* diyerek Tustan adlı fili öne sürmüştür. Tustan adlı fil birçok ok isabet etmesine rağmen durmadan sancaktara doğru yönelerek sancaktarı etkisiz hale getirmiştir. Sancaktarının etkisiz hale getirildiğini gören Karahanlılar kaçarak dağılmışlardır. Gazneli Mahmud, kardeşi Nasr'ı kaçan Karahanlıların arkalarından göndermiştir. İlik Han Nasr Ceyhun'u geçerek ülkesine gidince Gazneli Mahmud'un kardeşi Nasr da Gazne'ye geri dönmüştür. O günden itibaren bölgedeki büyük bağımsız bir devleti hezimete uğratan Gazneli Mahmud'un gücü ve itibari İlik Han Nasr ise bir kez daha Horasan'a dönemeden ölmüştür.[237] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 50.

düşüncede olan Sâmânî ve Karahanlı hükümdarları başarsızlığa uğramışlar, tarih sayfalarına gömülüp gitmişlerdir.

Horasan'ı kendi topraklarına katan Gazneli Mahmud, kardeşi Nasr'ı Horasan sipehsâlârı olarak tayin ederek Nîşâbur'a yerleştirmiştir. Ardından, babasının da ikamet ettiği merkezi şehirlerden olan Belh'e yönelerek kısa bir süreliğine kendi başkenti haline getirmiştir. Garcistân'daki Şâr, Cüzcân'daki Ferîygûnîler (Afrigoğulları) gibi Horasan'daki hanedanlar da onun itaati altına girmişlerdir.[238] Horasan ve Cüzcân bölgelerini emniyeti altına alan Gazneli Mahmud Hindistan'a yönelmiştir.[239] Bu doğrultuda 387/998 yılındaki Buhara seferinden sonra 387/998–421/1030 yılları arasında defalarca Hindistan fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir.[240] Kısacası Gazneli Mahmud 33 yıllık sultanlığı sırasında Büveyhîleri kahretmiş, Karmatî kalıntılarını Horasan'dan silip atmış, defalarca İslam âlemi ve Dârü'l-Hilâfe'nin lutfü ve şerefine mazhar olmuştur.[241]

Gazneli Mahmud, iç ve dış politikasında açık ve şeffaf bir idare yöntemi izlemiştir. Bundan dolayı istikrarlı ve güçlü bir devlete sahip olmuştur. Onun Sünnî İslam politikası iç ve dış siyasetini şekillendirmiş, içerideki fitneci ve dinsiz olarak değerlendirdiği Karmatîlerle mücadelesi ve bu konuda ulemâdan aldığı destek onu dışarıda da güçlü kılmıştır. Onun dinî siyaseti Karmatîlerle mücadeleyi gerektirmiş, Abbâsî Halifesine yakınlaştırmıştır. Ondaki gaza ruhu Hindistan fetihlerini başlatmış, bu fetihler de Müslümanları tek bir çatı altında birleştirmiştir.

1.7. Gazneli Mahmud'un Ünvan ve Lakapları

1.7.1. Emir (380/990)

Gazneli Mahmud, altmış bir yıllık hayatı ve 33 yıllık sultanlığı süresinde dinî ve siyasî anlamlar içeren birçok lakap ve ünvana sahip olmuştur. Onun lakap ve ünvanları umumen bağlı olduğu iki makamdan gelmiştir. Bu lakap ve ünvanların bir kısmı siyasî hayatına emir, vali ve sipehsârlâr olarak başladığı Sâmânî Devleti'nden gelmiş, bir kısmı da hilâfetini kabul ettiği Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh tarafından verilmiştir. Dolayısıyla ona verilen her bir elkab ve ünvan makamına meşruiyet bahşetmiş, dinî ve siyasî yönden itibar kazandırmıştır. Gazneli Mahmud ve babası Sebük Tegin Sâmânîler döneminden itibaren emir ünvanını kullanmaya başlamışlar ve emir olarak katıldığı savaşlarda başarılar elde etmişlerdir.[242]

---

[238] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138.
[239] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* XIII, tsh: Dukâke, s. 4.
[240] Seyid, *a.g.e.,* s. 113.
[241] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 33.
[242] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 246; Şebankâreî, *a.g.e.,* II, s. 43.

İslâm devlet geleneği açısından da emir ünvanı önemli bir yere sahip olup İslâm tarihinde bu ünvanı müminlerin emiri olarak ilk defa Hz. Ömer tarafından kullanıldığı görülmüştür. Günümüzde dahi bazı Arap devletleri yönetim sistemlerini emirlik olarak kabul ederek idarelerine İslâmi yön vermeye çalışmışlardır. Ancak emir ünvanı, Gazneli Devleti yönetiminde İslâmî bir kavramdan ziyade idareci ve ordu komutanı gibi konumlarda olanlar için kullanılmıştır. Örneğin ordu komutanlarının başında olanlara sipehsâlâr (emirü'l-ümerâ, Emir-i Hâcibü'l-Ceyş) ünvanı verilmiştir.[243]

1.7.2. Seyfüddevle (384/994)

Gazne hükümdarı Sebük Tegin, oğlu Mahmud ile Sâmânîler döneminde Gazne ve civar bölgelerin istikrarının sağlamasında önemli rol oynamışlardır. Sâmânîlerin hâkimiyetinden çıkan bölgelerde Sâmânî hâkimiyetini tesis ederek onlara yardım etmişler, bazen de Sâmânî Devleti'ne karşı ayaklanan emirlerin isyanlarını bastırmışlardır.[244] Sâmânîler, 384/994 yılında isyancı Ebû Ali es-Simcûrî'ye karşı zafer elde ettikten sonra Sebük Tegin'e *"Nâsırüddîn veddevle"* ve Gazneli Mahmud'a devletin kılıcı anlamına gelen سيف الدولة *"Seyfüddevle"* lakabını vermişlerdir. Bundan sonra Emir Nûh, Herat'taki işleri tamamlamak üzere Gazneli Mahmud'u bir süre Herat'ta kalmasını istemiş ve ardından Nîşâbur'a göndermiştir.[245] Bu lakap, daha 23 yaşında olan Gazneli Mahmud için dinen ve siyaseten önemli bir destek olmuş,[246] İslâm dünyasına hizmet etme ve devlet kurma hayallerini güçlendirmiştir. Kılıç anlamına gelen "seyf" Müslümanlar için kutsal bir değer olup cihadı simgelerken "devlet" kısmı ise idare edilen toprağı temsil etmiştir.

1.7.3. Yemînüddevle ve Emînülmille (389/999)

Gazneli Mahmud, 27 Cemâziyelevvel 389/16 Mayıs 999 tarihinde Horasan'ı hâkimiyeti altına alınca Abbâsî Hilâfeti tarafından ona *"Yemînüddevle ve Emînülmille"* lakabı verilmiştir.[247] Bu lakap, Gazneli Mahmud'un bölgedeki dinî ve siyasî üstünlüğünü güçlendirmiştir. Başka bir görüşe göre dinî ve dünyevî övgüleri içinde barındıran, Abbâsî

[243] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 190; Cüzcânî, *a.g.e.,*I, s. 228; Seyid, *a.g.e.,* s. 113.
[244] Reşîdüddîn, *a.g.e.,* 1959, s. 11.
[245] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 246
[246] Kuteybe eş-Şehâbî, *Mucemü'l-el-Kâbû Erbâbü's-Sultan fi'd-Düveli'l-İslâmiye mine'l-'Asrü'r-Râşîdî hattâ Bidâyeti'l-Karni'l-İşrîn,* I. Baskı, Menşûrât-ı Vüzaretü's-Sekâfe, Şam, 1995, s. 201.
[247] Nâzım, *a.g.e.,* s. 43.

Devleti'nin sağ eli anlamına gelen[248] bu lakap, Gazneli Mahmud'a Hindistan fetih hareketleri sırasında Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh tarafından verilmiştir.[249]

Ayrıca Gazneli Mahmud'un sultanlığa yükselmesiyle beraber Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'tan lakap istediği, Kâdir Billâh'ın *"Yemînüddevle"* lakabını verdiği rivayet edilmiştir. Gazneli Mahmud'un bu lakaplarla Nimrûz ve Horasan'ı ele geçirdiği ve Hindistan'a gidererek nice şehirleri fethettiği aktarılmıştır. Bunun yanı sıra Semerkant ve Hârizm'i kontrolü altına alarak Irak-ı acem'e giderek Rey, İsfahan, Hemedân, Taberistân bölgelerini topraklarına kattığı görülmüştür. Bu başarılarından sonra Kâdir Billâh'a bir elçi ile hediyeler göndererek kendisine daha fazla lakap istediği rivayet edilmiştir. On defadan fazla elçi gönderip lakap istemesine rağmen Kâdir Billâh'ın lakap vermediği nakledilmiştir. Aksine Semerkant hükümdarı Zâhirüddevle'ye *"Mûîn-i Halifetüllah ve Melikü'ş-Şark ve's-Sind"* lakaplarını verildiğini öğrenince başka bir elçi göndererek Abbâsî Halifesine şöyle yazdığı aktarılmıştır: *"Kâfir beldelere nice fetihler gerçekleştirdim. İslâm şiârını Hindistan, Horasan ve Irak'a götürdüm. Mâverâünnehir'i aldım. Senin hilâfetin adına gaza yapmam ve nice hizmetlerimden sonra bana tek bir lakap verilirken benim itaatim altında olan Han'a defalarca lakaplar verildi"*[250] diyerek sitemde bulunmuştur.

Gazneli Mahmud'un lakap istediği mektubuna Kâdir Billâh: *"Lakapların insanların şereflerinin artırması ve insanların bu lakaplarla tanınmasını gerekir. Bir kere her insanın anne babasının verdiği bir adı vardır. İkincisi insan kendisine bir künye seçecektir. Üçüncüsü ona padişahlar lakap verecektir. Bu üçünden fazlasını bilgili bir insan istemez. İnsan güzel bir şey yapacak veya bir yetenek gösterecek ki padişahlar ona lakap versinler. Bu üç seçeneğin dışında verilen lakaplar boşa verilir. Han, ilmi az olan bir Türk'tür. Sen ise her ilmi bilen ve bana daha yakınsın. Niyet ve itikâdım senin hakkında ona göre daha iyidir. Senin manâ ve diyanetine itimadım ona kıyasen daha saf ve temizdir. Sen benden bir şey istediğinde insanların diline düşer, dedikodulara sebep olur ve değerimiz düşer"*[251] diyerek siyasî bir dil kullanmıştır. Gazneli Mahmud bu cevabı alınca bir süre beklemiş fakat lakap alma yollarını aramaktan vazgeçmemiştir. Sarayında çalışan bir kadını Semerkant hükümdarına verilen lakapların sırrını öğrenmesi için gizlice görevlendirmiştir.

Gazneli Mahmud tarafından görevlendirilen kadın çok merhaleleri kat ederek Semerkant Han'ının eşine ulaşmış ve Han'la görüşme fırsatını yakalamıştır. O, bu hedefle aylarca

[248] Ali Muhammed Ferid Ali, *es-Sultan Mahmûd el-Gaznevî Siyasetehû ve Devruhû fî Neşri'l-İslâm fî Şibhi'l-Kâret'il-Hindiye 388–421/998–1030,* Aden Üniversitesi İslam Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Yemen, 2004, s. 2.
[249] Şehâbî, *a.g.e*., s. 201.
[250] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 202.
[251] Nizâmülmülk*, a.g.e.,* s. 203.

sarayda hiçbir karşılık beklemeden hizmet ederek Han ile eşinin gönlüne girmiştir. Zamanla güven ve samimiyeti zirveye ulaşınca *"oğlum Kur'an'ı okudu, değerli kitapları bitirdi. İzin verirseniz bunlardan sonra en değerli belgeler olan halifenin mektuplarına baksın, müstefit olsun"* demiştir. Han ve eşi: *"İsteğin bu mu diye hemen müsaade etmişler, istersen bir parçasını istersen hepsini veririz"* demişlerdir. Kadın: *"Sadece bir tanesini isterim"* deyince hizmetçilerinden birini göndererek istediği mektubun verilmesini emretmişlerdir. Kadın hazineden aldığı mektupları Han'ın kendine tahsis ettiği yetki ve saygınlık sayesinde hiçbir engele takılmadan Gazne'ye ulaştırmıştır.[252]

Gazneli Mahmud, kendine gelen mektupları âlim bir zat ile beraber Halife Kâdir Billâh'a göndererek şöyle yazmıştır: *"Benim hizmetçilerimden biri Semerkant çarşısında gezerken bir camiye uğrar, bir muallimin çocuklara bir şeyler öğrettiğini görür. Bu sırada Emirü'l-Mü'minin'in mektuplarını hor bir şekilde gören hizmetçim, kâğıt değerinde satın alıp Gazne'ye getirip bana teslim etti, ben de size takdim ettim. Eğer bana lakaplar uygun görürseniz mektuplarınızı sağlam yerlerde muhafaza ederim. Dolayısıyla lakaplar konusunda tereddüt içinde olmayın. Ancak kendisine ferman ve lakap verdiğiniz kişiler böyle hafife alır ve hor tutarlar"*[253] diyerek başka bir cepheden halifenin üzerine gitmeye çalışmıştır.

Gazneli Mahmud'un gönderdiği âlim Bağdat'a ulaşınca mektupları hürmetle halifeye takdim etmiş, halife de çok taaccüp etmiştir. Gazneli Mahmud'un elçisi altı ay sarayda kalarak Gazneli Mahmud'a lakap talebinde bulunmuşsa da hiçbir olumlu cevap alamamıştır. Bunun üzerine elçi, Bağdat Şeyhülislâmına şöyle bir mektup yazmıştır: *"Eğer bir padişah dünyayı gezip İslâm'ın izzeti için kılıç sallarsa, kâfirler, müşrikler, Allah ve Resulünün düşmanlarıyla savaşırsa, puthâneleri yıkıp yerine cami yaptırıyorsa, dâr-ı küfri dâr-ı İslâm'a çeviriyorsa, Emirü'l-Mü'minin da ondan uzakta olup kendine bağlı padişahın isteklerine cevap vermiyorsa ona itaat edilmesi gerekiyor mu"* diye sormuştur. Şeyhülislâm: *"şâyet"* diye cevap verince elçi, fetvanın bir nüshasını yazdığı mektubun arasına koyarak: *"Mahmud yüz bin kulluk ve hizmetle lakap talebinde bulunur. Efendimiz ise ona yanaşmıyor. Eğer Mahmud Şeyhülislâm'ın yazısıyla şeriattan çıkan izinden sonra çalışmaya devam ederse mazur olur mu"*[254] diyerek halifeyi âdeta kendi Şeyhülislâmının fetvasıyla köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır.

Bu kısa ve etkileyici fetvayı okuyan halife derhal Hâcibü'l-Hüccâbını vezirinin yanına göndererek: *"Hemen Mahmud'un elçisini yanına çağır, gönlünü al, hil'at, bayrak ve verdiğim*

[252] Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 208
[253] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 209.
[254] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 210.

lakapla yolcu et!" demiştir. Gazneli Mahmud, bu kadar hizmet ve çabadan sonra *"Emînülmille"*[255] lakabını almış, hayatı boyunca *"Yemînüddevle ve Emînülmille"* lakabını iftiharla taşımaya çalışmıştır.[256] Bu lakaptan sonra Gazneli Mahmud'a Abbâsî Hilâfeti tarafından *"Aynüddevle ve zinnülmille"* lakabının da verildiği de rivayet edilmiştir.[257]

Gazneli Mahmud, hayatının sonuna kadar kullandığı bu lakabı kahramanlıklarıyla kazanmıştır. O, *"Yemînüddevle ve Emînülmille"* lakabını Abbâsî Halifesinin yıllardır baş edemediği düşmanlarını etkisiz hale getirip toprak ve yönetim alanını genişleterek elde etmiştir. Bu kadar çaba sonucunda elde edilen devletin sağ kolu, milletin güvencesi anlamına gelen lakabın altında hem dinî ve hem de siyasî etkenler yatmaktadır. Sağ yön ve sağ kol dinen iyi tabir edilen ve kabul görülen hayırlı bir şeydir. Nitekim Ku'rân'-ı Kerim'de salih amel işleyenlerin amel defterlerinin sağ ellerinden verileceği zikredilmektedir.[258] Lakabın ikinci yönü ise siyasî bir anlamı içinde barındırmıştır ki o da milletin güvencesi olmaktır. Nitekim Gazneli Mahmud, böylesi ağır bir sorumluluğu başarılı bir şekilde taşımış, başta Gazne ve Bağdat olmak üzere tüm İslâm topraklarını her türlü fitne ve fesattan korumuştur.

1.7.4. Gazi (392/1002)

Gazneli Mahmud, gaza eden kişi anlamına gelen bu lakabı otuz bir yaşında 392/1001 yılında Lahor Racası Caypal'a karşı savaşmaya gittiği ilk Hint seferinde almıştır.[259] Bu savaşta Gazneli Mahmud, Lahor Racası Caypal'ı esir almış, Caypal yenilgiye uğradığı için Hint geleneğine göre mağlubiyetini kabul edememiş ve kendini yakarak hayatına son vermiştir.[260] Başka bir görüşe göre Gazneli Mahmud, *"gazi"* lakabını 404/1014 yılında Hindistan'ın önemli bölgelerinden Narâdîn ve Keşmir bölgelerini fethederek Zilhicce 404/Temmuz 1014 tarihinde Gazne'ye dönünce elde etmiştir.[261]

Bilindiği üzere gazilik ve şehitlik İslâm'ın Müslümanlara tanıdığı en değerli lakaplar arasında yer almaktadır. Gazneli Mahmud bu lakabı dönemin süper gücü olan Hindistan kralını mağlup ederek elde etmiş, İslâm'ın şiarlarını o bölgelere götürerek İslâm âleminin lideri olduğunu kanıtlamıştır.

---

[255] Gerdîzî'nin aktardığına göre Gazneli Mahmud, Zilkade 389/Kâsım 999 ylında Merv'i fethettikten sonra Horasan emiri olarak tayin edilmiş, ardından Belh'e geçmiş, kısa bir süre sonra Belh'e Halife el-Kadir Billâh'ın elçisi bayrak, hil'at ve *"Yeminüddevle ve Eminülle"* lakabını getirmiştir. Hemen ardından Sîstân'a gitmiş ve Hindistan fetih hareketlerine başlamıştır. Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 253.
[256] Nizâmülmük, *a.g.e*., s. 210.
[257] Beyhakî, *a.g.e.,* II, tsh: Nefisî, s. 814.
[258] İnşikâk, 84/7.
[259] Kök, *a.g.m.,* s. 122.
[260] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 49.
[261] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 49.

1.7.5. Sultan (394/1004)

Gazneli Mahmud, İslâm tarihinde sultan lakabını kullanan ilk hükümdar olarak geçmiştir.[262] Bu lakabı 394/1004 yılında Sîstân hükümdarı Halef b. Ahmed'in veliahdı olan oğlu Tâhir'i bir nevi hile ile katletmesi etmesi üzerine almıştır.[263] Nakledildiğine göre Sîstân hükümdarı Halef b. Ahmed, hac farizasını eda ettikten sonra dünya işlerinden uzaklaşarak oğlu Tâhir'i veliaht tayin etmiş, bu yöntemle devletini Gazneli Mahmud tehdidinden kurtarabileceğini düşünmüştür. Ancak kısa bir süre sonra bu davranışından vazgeçmiş, yatağa düşmüş hasta gibi oğlunu yanına çağırarak hileli bir şekilde katletmiştir.[264]

Gazneli Mahmud, onun bu hile ve sahtekârlığı üzerine bu haksızlığın intikamını almak üzere Halef b. Ahmed'in üzerine giderek mağlubiyete uğratmıştır. Kalede kuşatılan Halef b. Ahmed yalvararak Gazneli Mahmud'a sultan diye seslenmiştir. Onun bu sözü Gazneli Mahmud'un hoşuna gitmiş, eman vermiştir. Bu tarihten itibaren Gazneli Mahmud sultan lakabını kullanmaya başlamıştır.[265]

1.7.6. Nizamüddin (404/1014)

Gazneli Mahmud'a Abbâsî Hilâfeti'nden gelen bu lakap maddî ve manevî açıdan üstünlük kazandırmış, daha önceden babası Sebük Tegin'in de lakabı olan *"Nizamüddin"* lakabına layık olabilmek için Hindistan fetih hareketleriyle İslâm topraklarını genişletmiş, dinin nizam ve intizamını o bölgelere götürmüştür. Bu lakap, Gazneli Mahmud için isminin başına eklenen bir lakaptan ziyade büyük sorumlulukları da beraberinde getirmiştir.[266] Kâdir Billâh'ın Gazneli Mahmud'a yazdığı mektupta zikrettiği üzere lakaplar fedakârlıkların birer ödül ve sorumlulukların başlangıcı olmuştur. Başka bir ifade ile bu lakaplar birer devlet değerinde olup ülkelerin fethedilmesini sağlamıştır. Bu lakaplar, hükümdarların dinî ve siyasî kimliğini yükseltmiştir. Kısacası Gazneli Mahmud'un lakapları dinî siyasetinin neticesi olup cesaret ve adaletinin simgesi olmuştur.

1.7.7. Kehfüddevle ve'l-İslâm (417/1026)

Gazneli Mahmud, Şevval 417/Kâsım 1026 tarihinde Sûmenât fethinden zafer ve bol ganimetle dönünce Kâdir Billâh, Horasan, Hindistan, Nimrûz ve Hârizm livalarıyla beraber

---

[262] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 228; Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 16.
[263] Bahâr, *a.g.e.*, s. 349.
[264] Reşîdüddîn, *a.g.e.*, nşr: Siyâkî, s. 95.
[265] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 138.
[266] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 61; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 178.

Gazneli Mahmud'un kendisine İslam ve devletin sığınağı anlamına gelen *"Kehfüddevle ve'l-İslâm"* كهف الدّولة والاسلام lakabını vermiştir.[267] Oğulları Mesud'a *"Şehâbüddevle ve Cemâlü'l-mille"* شهاب الدولة و جمال الملّة lakabını, diğer oğulu Muhammed'e *"Celalüddevle ve Cemâlü'l-mille"* جلال الدولة و جمال المّلة lakabını, kardeşi Emir Yusuf'a da *"İzdüddevle ve Müeyyidü'l-mille"* عضد الدولة و مؤيد الملّة lakabını vermiştir.[268]

1.8. Gazneli Mahmud'un Şahsiyeti ve Şemaili

Güzel sîretlere sahip olan Gazneli Mahmud, kendi gayret ve çabalarıyla yüksek makamlara ulaşmıştır. Utbî'nin ifadesiyle Allah'u Teâlâ ona yüksek dereceler bahşetmiş, onun erdemli, şerefli, kültürlü, eğitimli ve ahlaklı olmasını temiz ırkına dayandırmıştır. O, kılıcın adabıyla büyümüş, onun şecaatine kuşanmıştır. Yıldızı günden güne parlamaya başlamış, övgüsü giderek artmıştır. Gönüller ona kilitlenmiş, doğruluğu ve adaletine güven duyulmuş, ilmî tartışmalara katılarak isabetli görüşleriyle yönetimini güçlendirmiştir. Ehl-i Sünnet akidesi, ashabın mezhebine vakıf olmuş, dinî usullere basiret gözüyle bakabilmiş, mülhitlere karşı ciddi tavırlar almıştır. Tefsir, tevil, kıyas, nesih, mensuh, sahih, zayıf ve mevzudan haberdar olmuştur. Basiretinden dolayı milletleri inkârdan kurtarmış, şeriatı bid'atin tozundan ayırmış ve korumuştur.[269] Şecaat ve cesaretiyle Hindistan'a gazaya gitmiş, tağutları yıkmış, sayısız ve ölçüsüz altın ve mücevherler elde etmiştir.[270]

Gazneli Mahmud, dinin yükselmesi için temiz bir niyetle mücadele etmiş, gittiği her seferinden muzaffer olarak dönmüştür. Zeki, ileri görüşlü bir sultan olup sürekli ulemâ ile baş başa olmuş, halkın umudu, dinin ışığı ve iftiharı haline gelmiştir.[271] Utbî'nin ifadesiyle mevcudiyetiyle doğunun sultanı, batının efendisi, dönemin yol göstericisi olmuştur.[272] Vakıf ve hayır işlerine çok dikkat etmiş, vakıf işleri için ülkenin Kâdılkudâtı Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed en-Nâsıhî'yi Horasan'a göndermiş, o ana kadar emsaline rastlanmamış şekilde fakirlere buğday ve gıda yardımı etmiştir.[273]

Nizâmülmülk'ün aktardığına göre Gazneli Mahmud, âdil bir sultan olmakla beraber Allah'tan korkan, ilmi seven, uyanık, güçlü ve temiz dinli bir gazi olarak da bilinmiştir.[274]

---

[267] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 61; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s. 183.
[268] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 275.
[269] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 369; İbn Hallikân, *a.g.e*., I, s. 181.
[270] İmâdü'ddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye, I,* I. Baskı, thk: Abdulhafiz Mansûr, Dâru'l-Medâru'l-İslâmî, Bingâzi, 2002, XVII, s. 382.
[271] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 404; İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyerü 'Alamü'n-Nübelâ, XVII,* I. Baskı, nşr: Şuayb el-Arnavut ve Muhammed el-Araksusî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1996, s. 487.
[272] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 494.
[273] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 475.
[274] Nizâmülmülk, *a.g.e*., s. 65.

Dolayısıyla onun faaliyetleri kıyamete kadar devam edecek olup sayfalarındaki yerini alacak ve herkes ona dua edecektir.[275] Bilgili, dindar, hayırsever, ilim ve marifete sahip bir hükümdar olup, cömertliği yazmakla, çeşitli alanlarda çokça kitap muhafaza etmesi, yabancı ülkelerden gelen ilim adamlarını sarayında ağırlaması anlatmakla bitirilememiştir.[276]

Şebânkâreyî'nin ifadesiyle Gazneli Mahmud, iyi bir kul olup güzel hizmetler yapmıştır. Gazne Devleti onunla ayakta kalmış ve onunla teberrük etmiştir. Kimsenin kalbini kırmamış, kimseye ağır söz söylememiştir.[277] Halkın değer verdiği türbe ve ziyaretgâhların muhafaza edilmesine özen göstermiştir. Babası Sebük Tegin tarafından tahrip edilen ve içinde Ebü'l-Hasen Alî er-Rızâ b. Mûsâ el-Kâzım ve Hârunürreşîd'in medfun bulunduğu haremi restore ettirmiştir. Daha önceden ziyarete kapalı olan haremi tekrar ziyarete açmıştır. Bundan önce rüyasında Hz. Ali'yi gördüğü, hareme işaret ederek ne zamana kadar böyle devam edeceğini sorduğu, bunun üzerine ziyarete kapalı olan haremi restore edip ziyarete açtığı aktarılmıştır.[278]

Gazneli Mahmud'un şemâili hakkında farklı görüşler mevcuttur. Birinci görüşe göre Gazneli Mahmud'un sureti hoş, gözü küçük ve saçları kızıldır. İkinci görüşe göre Gazneli Mahmud'un yüzü güzel olmayıp, uzun ve kuru, boynu yüksektir.[279] Üçüncü görüşe göre Gazneli Mahmud'un yüzü yuvarlak, üzerinde kırmızı ve beyazlıklar bulunmaktadır. Onun güçlü bir duruşa, güzel bir huya, taze bir yüze, güzel ve ince bir surete ve tatlı bir dile sahip olduğu rivayet edilir.[280] Gazneli Mahmud, çok güçlü bir vücut yapısına sahip olduğu, gençliğinde fil ve aslanlarla savaşarak onları dize getirdiği, dönen değirmen taşını elleriyle durdurduğu, at kemiğini elleriyle kırarak gerektiğinde yalnız başına çok sayıda düşmanla savaşıp baş ettiği anlatılmıştır. O, düşmandan asla korkmamış, yarasını kimseye göstermemiş, öldüğünde ailesi vücudunun yetmiş üç yerinde ok, kılıç ve mızrak yarası olduğuna şahit olmuştur.[281]

Gazneli Mahmud, hoşgörü sahibi bir sultan olup kendisine teslim olan Sîstân hükümdarı Halef b. Ahmed'e bundan sonra nereye gideceğini sormuş ve onu kendi isteği üzerine Cürcân'a göndermiştir.[282] O, başarılı bir komutan olup kendi yeteneğiyle şanlı lakaplara ve üstün mevkilere ulaşmıştır. Merhameti bol, davranışları güzel bir sultan olan Gazneli Mahmud, yanına gelenlerle istişare etmiş, ne yapılması gerektiği konusunda fikirlerini almış ve ihtiyaçlarını gidermiştir. Ciddî bir hükümdar olup düşmanları ve isyan edenlere karşı hiç

[275] Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 82.
[276] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 70.
[277] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 158.
[278] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 159.
[279] Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 64.
[280] Râvendî, *a.g.e.*, s. 402.
[281] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 318; Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 69.
[282] Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Rızâzâde Melik, s. 257.

acımamış, onlara fırsat vermemiştir. Örneğin Sîstân'ı fethettiğinde kendisine karşı çıkanları derhal etkisiz hale getirmiştir.[283]

Gazneli Mahmud, ciddî olması ile beraber barışçıl bir kişiliğe de sahip olmuştur. Karahanlı hükümdarlarının arasının düzeltilmesi için uyarılarda bulunmuş, tavsiye niteliğinde mektuplar yazmıştır. Bir keresinde Karahanlı Devleti'nin iki kardeş hükümdarı Ebü'l Fevâris Tağan ile Ebû Şucâ İlik Han'ın arasında kırgınlık çıkmış, Ebü'l Fevâris Gazne'ye gelerek Gazneli Mahmud'a şikâyette bulunmuştur. Gazneli Mahmud da derhal mektup yazarak aralarının düzeltmelerini tavsiye etmiştir.[284]

Gazneli Mahmud, birçok güzel sîreti kendinde toplamıştır.[285] O, küçüklükten itibaren yüksek bir himmete sahip olup gençlik çağına gelince her gün kitap okumakla meşgul olmuştur. Üstatlardan ilim öğrenmiş, ilmî sohbet ve tartışmaları sevmiş, hakkı söylemiş, dini savunmuş, hemen her gün peygamberler tarihi okmuş ve geçmiş kralların hayatlarını incelemiştir. O, helalden yana olup vefakâr bir kişiliğe sahip olmuştur. On yedi yaşında babası onu hapsettiği zaman Hindistan kralı ülkesine davet ederek kızı ile evlendireceğini ve 12000 fersah (bir fersah yaklaşık beş kilometredir) Hindistan toprağını kendisine vereceğini bildirmiştir. Ancak dirâyetli Mahmud Hindistan kralına: *"Ey köpek! Senin ne haddine ki bana memleket vereceksin! Babam birkaç gün benden incindiyse birkaç gün sonra fazlasıyla sevecektir. Allah'ın yardımı ve babamın ordusuyla gelir seni yakalar ve kellenin derisine saman sokarım. Çoluk çocuğunu esir ve köle ederim. Hindistan'a mescit ve minberler yaparım"* diyerek sert bir cevap vermiştir.[286]

Nitekim babasının vefatından sonra Hindistan kralına söylediklerini yerine getirmiştir. İslâm şeriatını öyle bir öğrenmiş ki nerede bir fitneci, din ve mezhep karşıtı varsa Gazne'ye getirerek âlimlerin huzurunda sorguya çekmiştir. Hanefî ve Şâfiî olup Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dini ve şeriatına bir saç teli kadar muhalefet göstereni hiç affetmemiş ve derhal gereğini yapmıştır. Onun döneminde temel kaynaklarda zikrolunmamakla beraber 50000'den fazla dinsiz ve zındığın asıldığı rivyaet edilmiştir.[287]

Gazneli Mahmud, mallarının zekâtını kendi elleriyle ayırmış, fazlasıyla sadaka vermiştir. Her ilde kendi sermayesinden cami yaptırmış ve fakirleri doyurmuştur.[288] Temel kaynaklarda zikredildiği üzere hayırseverlik ve cömertlikte onunla kimse yarışamamıştır. Zekât dışında her gün 50000 dinar ve altın dağıtmıştır. Onun döneminde Horasan'da iki kere

[283] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 385.
[284] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 377.
[285] Kırmânî, *a.g.e*., s. 261.
[286] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 67.
[287] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 68.
[288] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, 68.

kıtlık yaşanmış, her ikisinde 200000 kırmızı dinar ve ölçüsüz buğday yardımında bulunmuştur.[289] Onun yaptığı her yardımın değeri bin dinardan fazladır. Hindistan ve Horasan'da yaptırdığı cami, yol ve ribâtlar sayısı bilinmeyecek kadar çoktur. Adalet ve siyasette o kadar hâkim olmuş ki onun döneminde aslanın geçmediği en tehlikeli yollardan geçerek Hindistan'dan 200–300 yük altın getirmiştir.[290] Ancak onun vefatından sonra Horasan ve Nîşâbur'da kıtlık başlamış, hububat tanesinin değeri yakut ve mercan tanesinin değerini geçmiştir.[291] Onun adaleti ve siyasetinden dolayı hiçbir hırsız ve hileci bu altın kervanlarına göz dikememiştir. Adaletine güvendiği için çarşı ve pazardaki dükkânların gece ve gündüz açık kalmasını emretmiştir. Çalınan bir dükkân varsa hazineden karşılığını ödemiş, ilim ve irfan sahipleri için nice vakıflar ve hayır kurumları yaptırmıştır. İsraf seviyesinde âlim ve şairlere atiyyeler dağıtmıştır.[292]

Gazneli Mahmud, tüm bu özellikleriyle dünyanın yetiştirdiği büyük sultanların arasına girmiştir. Hindistan başta olmak üzere birçok bölgeden birçok memleketi fethetmiştir. Memleketinin toprak ve vakıflarını genişletmiş, vakf ettiği köyün sayısı bin köye ulaşmış, mal ve mücevherle devlet hazinesini doldurmuştur. Ünlü tarihçi Cüzcânî onun vasıfları konusunda şöyle yazmıştır: *"Allah'u Teâlâ bu padişaha çokça kerâmet ve alametleri nasip etmiştir. Onda olan adet, güzellik başka hiçbir padişahta olmamıştır. 2500 fil onun sarayında durmuş, 4000 Türk gulam onun tahtının sağ ve solunda beklemiştir. O, mertlik, cesurluk ve ileri görüşlülükte hep önde olmuştur. Doğudaki bütün İslâm memleketlerini almış, başta Horasan olmak üzere acemin hepsi Hârzim, Taberistân[293], Irak, Bilâd-ı Nimrûz, Fars, Gûr ve Tohâristân'ı zapt etmiştir.[294] Türkistan ona itaat etmiş, Ceyhun üzerine köprü kurarak ordusunu Turan'a geçirmiştir. Karahanlı hanı Kadir Han ile görüşmüş, tüm Türkistan hakanları ona hizmet ve biat etmiş, Selçuk'un oğullarının Ceyhun'dan geçerek Horasan'a gelmelerine müsaade etmiştir"*[295] diyerek Gazneli Mahmud'un üstün vasıflarından övgüyle bahsetmiştir.

---

[289] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 318; Şebânkâreyî, *a.g.e*.,II, s. 69.
[290] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 69.
[291] Reşîdüddîn, *a.g.e.,* tsh: Siyâkî, s. 127.
[292] Şebânkâreyî, II , *a.g.e*., s. 70.
[293] Taberistân, Cibâl bölgelesinde yer almaktadır. Dihistân, Cürcân, Esterâbâd ve Âmel Taberistân'ın meşhur kasablarından sayılır. Günümüzde İran'ın Mâzenderân, Gülistân ve Gilân vilayetlerinin içinde kalmaktadır. Hamevî, IV, *a.g.e.,* s. 13.
[294] Horasan'ın nahiyelerinden olan Tohâristân yukarı Tohâristân ve aşağı Tohâristân olmak üzere ikiye ayrılır. Yukarı Tohâristân, Belh'in doğusu, Ceyhun Nehri'nin batısında düşmekte olup Belh'e 84 fersah uzaklıktadır. Aşağı Tohâristân de Ceyhun'un batısında yer alıp Belh'e uzak kalmaktadır. Onun büyük şehri Tâlikân'dir. Günümüzde Afganistan'ın kuzey doğusunda bulunan Tohâristân Tahar ili olarak bilinmektedir. Hamevî, *a.g.e.,* IV, s. 23.
[295] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 231.

Cesur bir kişiliğe sahip olan Gazneli Mahmud'un cesaret ve gayretinden İslâm'ın hükümleri Hindistan'da uygulanır hale gelmiştir. Gözünün gördüğü, gönlünün razı olduğu bölgelere beklemeden ve arkasına bakmadan gitmiştir.[296] Vefat etmeden tarihin sayfalarındaki yerini almış, ölümünden sonra da tarihçiler onun hayatı ve faaliyetlerini takip etmekten yorulmuştur. Faaliyetleri insanları dehşete düşürmüş, otuz üç yıllık hükümdarlığı süresinde bu kadar işi nasıl başardığı akıllara durgunluk vermiş, daha doğrusu bu kadar mesafeyi nasıl kat ettiğini akıllar kavrayamamıştır. Bunca fetihleri nasıl yaptığı ve bu fetihleri bu kadar kısa zamana nasıl sığdırdığı hâlâ cevap bulamamıştır. O, sadece savaşmakla yetinmemiş, dinin derinliklerine dalmış, ilmin ve marifetin feyzine bürünmüş, çeşitli ilimlerde teliflerde bulunmuş, dünyanın dört bir köşesinden âlimleri Gazne'de toplamıştır.[297]

O, bu yönüyle dinî ve dünyevî güzellikleri kendisinde toplayan yegâne Türk sultanı olarak tarihe geçmiş ve bunu Hindistan fetih hareketleriyle ispata kavuşturmuştur. Padişahların en cesuru olup savaşa sel gibi koyulması ile şöhret kazanmıştır. Bazı tarihçiler onun servete düşkünlükle suçlayarak faaliyetlerine gölge düşürmeye çalışmışlardır. Onun güçlü bir orduya, kudretli bir devlete sahip olması için güçlü bir ekonomi ve zengin bir hazineye ihtiyacı olduğu şüphesizdir. Ayrıca eğitimli ve kültürlü bir halka sahip olabilmesi için çevresinde birçok âlim, şair, edip, mutasavvıf gibi ulemâyı istihdam etmesi gerekir. Onun hazine ve mal toplama sebebi bu amaçlara matuftur. Bazı tarihçiler de onu mutaassıp, hırslı, kana susamış ve tahripkâr bir sultan olarak tanıtmaya çalışmışlardır. Devletin bekası için gerektiğinde sert davranmaktan çekinmeyen ve Sünnî İslam siyaseti güden Gazneli Mahmud'a muhalif olan zümreler bu şekilde itham ederek hırslı olarak göstermeye çalışmışlardır.[298]

Gazneli Mahmud, cömertliği ve âlimlere bol ihsanda bulunmasından dolayı çevresinde Bîrûnî, Nâsihî, Kâdı Sâid, Unsûrî, Utbî, Gerdîzî, İbn Fûrek, Ascedî, Ebü'l-Feth el-Büstî gibi birçok ulemâ toplanmış, yüksek seviyeli ilmî ve kültrel bir muhit oluşturmuşlardır.[299] Onun fikir dünyasına büyük etki eden bu ilmî muhit hem onun siyasetini hem de dinî politikalarını belirlemenin yanında ilmî olarak derinleşmesini sağlamış, *et-Tefrîd fî'l-Furû* adlı bir eser telif ederek fıkıhta ne kadar derinleştiğini göstermiştir.[300]

[296] Nemr, *a.g.e.,* s. 113.
[297] Nemr, *a.g.e.*, s. 128.
[298] Nemr, *a.g.e.*, s. 129.
[299] Nemr, *a.g.e.*, s. 130.
[300] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 312.

1.9. Gazneli Mahmud'un Adaleti

Gazneli Mahmud'un adaleti eş, dost, yakın ve uzak ayrımı yapmadan herkesi kapsamıştır. Onun adalet anlayışının altında devletin varlığı ve halkın refahı yatmıştır. Babasının *"âdil ol! Halktan haberdar ol! Devletine zarar verene iş verme"* nasihatlerini aklından çıkarmamıştır. Baba nasihati üzere bir kere hataya düşeni affetmiş, ikinci kere hataya düşeni asla affetmemiş aksine cezalandırmıştır. O bu yönüyle bazı tarihçiler tarafından Ömer b. Abdülaziz'den sonra en âdil sultan olarak kabul edilmiştir.[301]

Onun adaletine kaynaklarda birçok rivayetler zikredilir. Bunlarından bir tanesi de Irak bölgesinde yaşanmıştır. Onun döneminde bir müddet Irak bölgesinde yol kesicilik ve yağmacılıktan dolayı hac kervanları durmuş, Horasan ayânları Gazneli Mahmud'un kapısını çalarak: *"Sen İslâm devletlerinin en büyüğüsün! İsmin cihatla öne çıkmış! Gördüğün üzere hac kervanları durdu! Bu işle ilgilenmek gerekir. Orada Bedir b. Hüsnüveyh var. Arkadaşların ondan daha çoktur. Hacıların seyri sefer tedbiri alınsın! Bu konuya özen göstermeni isteriz"* diyerek şikâyette bulunmuşlardır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, devletin Kâdılkudâtı Ebû Muhammed en-Nâsıhî'yi hac emiri tayin etmiştir. Sürekli yol kesen gaspçı ve yağmacı bedevîlere verilmesi için sadaka ve nafaka haricinde 30 binden fazla dinar vermiştir. Ardından Horasan hacılarını hacca davet etmiş, büyük bir hacı kafilesi toplanarak hacca doğru yola çıkmışlardır.[302]

Gazneli Mahmud'un büyük âlimlerinden Ebü'l-Hasan el-Aksâî de hac kervanında yer almıştır. Hac kervanı yürürken bir müddet sonra gaspçı bedevîler yollarını kesmişlerdir. Ebû Muhammed en-Nâsıhî onlara beş bin dinar vermesine rağmen ikna olmayarak hacılara saldırmaya devam etmişlerdir. Yağmacı bedevîlerin öncüsü Benî Nebhân kabilesinden Himâr b. Adî atına binip, elindeki silahıyla hacıları kaçırmaya çalışmıştır. Bu esnada iyi ok kullanan Semerkantlı bir genç attığı okla onu etkisiz hale getirerek yağmacıları dağıtmıştır. Böylece Horasan hacıları sağ salım hacca gidip evlerine dönmüşlerdir.[303]

Gazneli Mahmud'un adaletine örnek teşkil edecek diğer bir mesele ise Gazne'ye gelen bir tüccarın şikâyeti üzerine gerçekleşmiştir. Bir tüccar Gazneli Mahmud'a gelerek oğlu Mesud'dan şöyle şikâyette bulunmuştur: *"Ben bir tüccarım. Bir müddettir Gazne'deyim. Şehrime gitmek istiyorum fakat gidemiyorum çünkü Emir Mesud benden 60 bin dinar değerinde kumaş almış ve ödemesini yapmamıştır. Emir Mesud'un mahkemeye gönderilmesini istiyorum*" deyince Gazneli Mahmud'un canı sıkılmış ve oğlu Mesud'a ağır bir mesaj

[301] Halîlî, *a.g.e.*, s. 118.
[302] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, çev: Âjir, XIII, s. 5648
[303] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XIII, s. 5648; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 48.

göndererek derhal ödeme yapmasını aksi takdirde davacı ile mahkemeye çıkarak şeriatın hükmü neyse razı olmasını emretmiştir. Bu esnada tüccar hâkimin huzuruna gitmiş, elçi ise Mesud'un yanına giderek babasının mesajını iletmiştir. Mesud, derhal kendi hazinedarına hazinede ne kadar nakdin olduğunu sorunca yirmi bin dinar olduğu cevabını almış ve elçiye: *"Bu parayı tüccara ver, gerisini üç gün içinde ödeyeceğimi Sultan'a bildir"* demiştir.[304]

Bu haber Gazneli Mahmud'a ulaşınca oğluna: *"Ya derhal mahkemeye çıkmayı ya tüccara dinarının hepsini ödemeni isterim. Aksi takdirde benim yüzümü görmeyeceksin"* diyerek tehdit etmiştir. Bunun üzerine Mesud ikindin namazına kadar her tarafa adam göndererek borç toplamış ve tüccarın altmış bin dinarının tümünü ödemiştir. Bu haber derhal dünyaya yayılmış, Çin, Hıtay, Mısır, Aden ve Rey'den Gazne'ye tüccarlar akın etmeye başlamıştır.[305]

Gazneli Mahmud Irak'ı ele geçirdiğinde bir kadın gelerek kumaş yüklü kervanının Kirmân'a bağlı Dîr-i Keç'te Kûç Belûc'lu hırsızlar tarafından gasp edildiğini, ya mallarının kurtarılması ya da bedelinin ödenmesini istemiştir. Gazneli Mahmud, Dîr-i Keç'in nerede olduğunu sormuştur. Gazneli Mahmud'un sorusuna karşı kadın: *"Kontrol edebileceğin ve içinde ne olduğunu bilebileceğin vilâyetleri ele geçir"* diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Gazneli Mahmud kadının doğru söylediğini ancak bu hırsızların kimlerden olduğunu ve nereden geldiğini sormuştur. Kadın ise hırsızların Kûç Belûc'ten olduklarını, Kirmân'ın yakınlarından geldiklerini söylemiştir. Gazneli Mahmud o bölgenin uzak olup yönetiminin haricinde olduğunu ve onlara karşı bir şey yapamayacağını dile getirmiştir. Bunun üzerine şikâyetçi kadın *"sen nasıl dünya önderisin ki idare ettiği yerlere sözün geçmez! Sen nasıl çobansın ki koyunlarını kurtlardan koruyamıyorsun! Ben bu zayıf halimle ne yapabilirim ki sen bu gücünle bir önlem alamazsen"* diye konuşmuştur. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un gözleri yaşarmış: *"Doğru söylersin ve öyle yaparım, kumaşlarının karşılığını öder, hırsızlar hakkında elimden gelen tedbiri alırım"* demiştir.[306]

Ardından Gazneli Mahmud, kumaşın karşılığının hazineden ödenmesini emretmiş ve Kirmân emiri Ebû Ali İlyâs'a şöyle yazmıştır: *"Ben Hindistan gazası ile meşgul iken Irak hâkimiyetini ele geçirmek niyetinde değildim. Ancak Müslümanların sürekli yazdıkları şikâyetlerden şu neticeye vardım ki, Deylemîler Irak'ta çokça fesat çıkarmış, zulmetmiş ve açıkça bid'ate kapılmış, genel geçer yollara engel koymuş, yoldan geçen kadın ve erkekleri zorla saraya götürerek bozgunculuk çıkarmış, onlardan istediklerini alınca salıvermişlerdir.*

[304] Nizamülmülk, *a.g.e.,* s. 327.
[305] Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 327.
[306] Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 87.

Ayrıca Resulullah (s.a.v.)'ın arkadaşlarına açıktan lanet etmiş, Müminlerin annesi Ayşe-i Sıddike Radıyallahu Anha'ya zaniye diye iftira atmışlardır. Yol kesiciler her yıl halktan iki üç kez haraç almışlar ve istediklerini yapmışlardır. Kendisine Mecdüddevle denilen padişah şehenşah denilmesine ikna olmuş, kendi nikâhına dokuz kadını almış, şehrin her yerinde zenadıka (zındıklar) ve bavâtine (Bâtınîler) işleri açıktan yapılmaya başlamıştır, Allah ve onun elçisine uygunsuz laflar ederler, yaratıcıyı nefyederler, namaz, oruç ve zekâtı inkâr ederler. Ne yol kesiciler bunların küfretmelerine (kâfirliklerine) karşı çıkar, ne de onlar hırsızlara kalkıp durun, Resulullah (s.a.v.)'in ashabına cefa etmeyin, zulüm ve fesat çıkarmayın diyemezler. İki grup biri diğerine yardımcı olurlar.[307]

Bu durumu Hindistan gazasına tercih ettim, Irak'a yöneldim. Temiz ve Hanefî Müslüman olan Türklerle, Deylemîler, Zındıklar ve Bâtînîlerin üzerine giderek köklerini kuruttum. Onların bazıları kılıçlarıyla öldürüldü, bazıları da zindanlara atıldı, bazıları da dünyada avare oldu. Horasan'daki bütün Hâcegân ve mutasarrıflara tertemiz Hanefî veya Şâfiî olmalarını emrettim. Bu iki grubun Rafîzî ve Bâtînîlerin düşmanı olduğunu ve sadece Türklere uymalarını söyledim. Iraklı bir debirin (kâtip) bile bir kâğıda el atmasına izin vermedim. Irak debirleri onlardan çok olduğu ve Türk debirlerin işlerine gölge düşüreceklerini bildim. Böylece çok kısa bir zamanda Allah'ın gücüyle Irak'ı Bâtınîlerden temizledim. Yüce Allah beni yeryüzündeki bozguncuları temizlesin, ıslah etsin, düzeni korusun, adaletle dünyayı abat etsin diye halkıma göndermiştir. Bu halde bize Dîr-i Keç bölgesinde Kûç Belûc'lu hırsızların yol kestikleri, mal gasp ettikleri haberi geldi. Onların yakalanması, ellerinden malların alınması ve kendilerinin Rey'e gönderilmesini isterim ki Kirmân'dan kalkıp benim ülkeme gelerek yol kesme cesaretini kendilerinde bulamasınlar. Aksi takdirde Kirmân Sûmenât'tan uzak değildir. Ordumu Kirman'a çeker, yerle bir ederim"[308] diyerek istikrarlı siyasetini göstermiştir.

Elçi mektubu ulaştırınca Ebû Ali İlyâs çok korkmuştur. Derhal elçiyi çağırarak türlü altın ve mücevherlerle Gazneli Mahmud'a: *"Ben kulum ve emre tabiyim. Ancak Kirmân'ın durumu bana malum değildir. Yoksa ben hiçbir bozgunculuğa rıza göstermem. Kirmân halkının hepsi Sünnî, işini iyi yapan, düzene ayak uyduran kişilerdir. Kûç ve Belûc bölgesi ise Kirmân'da yolları tehlikeli bir bölgedir. Ben de o insanlardan bıkmış vaziyetteyim. Onların çoğu hırsız ve bozguncudur. 200 fersah güvensiz bölgeyi ellerinde bulunduruyorlar, hırsızlık yapıyorlar, çok oldukları için ben üstelerinden gelemiyorum. Cihan Sultanı bunu yapabilir, o*

[307] Nizamülmülk, *a.g.e*., s. 88.
[308] Nizamülmülk *a.g.e.,* s. 88.

dünyanın tedbirini alan bir sultan ben ise kulum, buyrulanı yaparım"[309] diyerek itaatini bildirmiştir.

Ebû Ali İlyâs'ın cevabı Gazneli Mahmud'a gelince onun doğru söylediği kanaatine varmıştır. Yine Gazneli Mahmud, özel bir hil'atı Ebû Ali İlyâs'a göndererek şöyle demiştir: *"Ebû Ali İlyas'a söyleyin ki Kirman ordusunu toplasın, Kûç Belûc bölgesine gelerek konaklasın! Ona emir geldiğinde Kûç Belûc bölgesine girerek hepsini öldürsün ancak kadın ve yaşlılarını malları ile beraber alıp bize göndersin ki mağdur olanlara dağıtalım! Onlarla sağlam bir antlaşma yap ve geri dön"* demiştir. Ayrıca elçiye: *"Kendisiyle gitmek isteyen tüccarları da götürsün. Eğer kumaşlarını Kûç Belûc hırsızları çalsalar da karşılığını hazineden veririm"*[310] diyerek tekit etmiştir.

Bu haber hemen her tarafa yayılmıştır. Sayısız tüccarlar her taraftan Rey şehrinin merkezine akın etmeye başlamıştır. Ardından Gazneli Mahmud, yüz elli süvari ile tüccarları yolcu etmiş ve süvarilerin başındaki emiri çağırarak bir şişe zehir verip kendileriyle beraber götürecekleri elmalara sıkmalarını, hırsızlar gelince kendilerinin kervandan ayrı bir köşeye çekilmelerini, gelen hırsızların zehirlenerek öleceklerini, kalanlarını da etkisiz hale getirmelerini emretmiştir. Ticaret kervanıyla giden süvarilerin emiri, tüccarlara güven vermiş ve Gazneli Mahmud'un dediğinin aynen uygulamıştır. Gelen hırsızlardan çoğu çölde bulduğu mevsim meyvesi elmaya dalmışlar, bir saat geçmeden yere düşmeye başlamışlardır.[311]

Ardından süvarilerin emiri tüccarlara: *"Ey ahali müjdeler olsun ki Gazneli Mahmud'un yardımı geldi ve hırsızları öldürdü. Ey aslan erkekler koşunuz hepsini öldürelim!"* deyince süvariler hırsızlara doğru yönelmiş ve hırsızların hemen hepsini ölü olarak bulmuşlardır. Sağ kalan hırsızlar da kaçmaya başlamışlardır. Süvarilerin emiri sağ kalanları iki fersah kadar takip ederek hiçbir hırsızı diri bırakmamış, silah ve mühimmatlarını toplamıştır. Ardından süvarilerin emiri iki gulam ile beraber Gazneli Mahmud'un yüzüğünü Ebû Ali İlyâs'a göndererek Kûç Belûc tarafına gelmesini istemiştir. Ebû Ali İlyas da hazır olan ordusu ile Kûç Belûc'e gelerek emir ile birleşmiştir.[312]

Kûç Belûc'e giren Gazneli Mahmud'un gönderdiği süvari ile Kirmân hükümdarı Ebû Ali İlyâs on binden fazla kişiyi kılıçtan geçirmişler ve binlercesini yakalamışlardır. Sayısızca silah ve hayvanı ganimet olarak ele geçirmişlerdir. Ebû Ali İlyâs ele geçirilenlerin hepsini süvarilerin emiri ile Gazneli Mahmud'a göndermiştir. Ardından Gazneli Mahmud: *"Ben Irak'a geldiğimde malı mülkü çalınanları çağırın, karşılığını benden alınsınlar"* demiştir.

[309] Nizamülmülk *a.g.e.*, s. 89.
[310] Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 93
[311] Nizamülmülk *a.g.e.*, s. 94
[312] Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 94.

Bunu duyan mağdurlar çok sevinmişler, o tarihten itibaren huzur ortamı tesis edilmiş, elli yıl boyunca herhangi bir olay yaşanmamıştır. Bu olaydan sonra Gazneli Mahmud, her yere böyle haksızlık ve adaletsizliğin yaşanmaması için görevliler tayin etmiş, o ana kadar yapılan haksızlıkların tümünün karşılığını ödenmesini emretmiştir.[313]

Gazneli Mahmud'dun adaletine örnek teşkil edecek diğer bir vaka ise Nesâ[314] ve Bâverd bölgesinde yaşanmıştır. Rivayet edildiğine göre Gazneli Mahmud'un Nesâ ve Bâverd âmili Ebü'l-Ferec Büstî, bölge halkından birinin mal ve mülk varlığını istimlâk ederek kendisini hapse atmıştır. Haksızlığa uğrayan kişi bir şekilde hapishaneden kaçarak Gazne'ye gelmiş, durumu Gazneli Mahmud'a bildirmiştir. Gazneli Mahmud da derhal Nesâ ve Bâverd âmilini idam ederek şikâyetçi adamın malvarlığını geri iade etmiştir. Gazneli Mahmud'un bu âdil davranışını duyan halk, onun adaletine güvenerek refah ve huzur içinde yaşamaya devam etmiştir.[315]

1.10. Gazneli Mahmud'un Yönetim Anlayışı

Gazneli Mahmud'un yönetim anlayışı somut olarak onun tevhit ve adalet anlayışında görülmüştür. Onun dindarlığı, adaleti, ciddiyeti ve halk severliği yönetim anlayışına yön vermiştir.[316] Örneğin bir gün bir kadın Gazne'ye gelerek Nîşâbur valisi tarafından malının gasp edildiğine dair şikâyette bulunmuş, Gazneli Mahmud da valisine mektup yazarak söz konusu malın derhal iade edilmesini emretmiştir. Ancak Nîşâbur valisi alınan malın kendisine ait olduğunu iddia ederek gasp edilen malı iade etmeyince şikâyetçi kadın bir kez daha Gazne'ye gelerek şikâyetini tekrarlamıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Nîşâbur valisini Gazne'ye getirerek saray önünde bin sopa vurulmasını emretmiştir. Ardından valiye: *"Bu mal senin olsa dahi Gazneli Mahmud'un emrine uyarak durumunu gelip anlatman gerekirdi. Neden üzerine düşeni yapmadın"* diyerek serzenişte bulunmuş ve bundan sonra kimse Gazneli Mahmud'a karşı kusur işleyememiş ve emirleri derhal yerine getirilmiştir.[317]

Özünde ve sözünde sadık olan Gazneli Mahmud, istikrarlı bir yönetim anlayışına sahip olmuştur. O, devleti idare etmede hiçbir zaman ikili konuşmamış ve böyle bir davranışı zaaflık olarak görmüş, aleyhinde bile olsa ağzıdan çıkan sözünden asla caymamıştır. Onun istikrarlı duruşuna örnek teşkil edecek bir vaka üzerine ağır yük taşıyan bir hamal ile

---

[313] Nizamülmülk, *a.g.e.*, s. 95.
[314] Horasan'ın illerinden olan Nesâ, Serahs ile Yevmân arasında bulunup Merv'e beş günlük, Nîşâbur'a altı veya yedi günlük mesafesi bulunmaktadır. Hamevî, *a.g.e.*, V, s. 282.
[315] Şiâr, *a.g.e.,* s. 121.
[316] Abdurrahman İbn Haldun, *Târîh-i İbn Haldun, IV*, I. Baskı, thk: Halil Şehade, Dâru'l-Fikr li't-Teb'a li'n-Neşr ve't-Tevdı, Beyrut, 2000, s. 497.
[317] Nizâmülmülk, *a.g.e.*, s. 98.

yaşanmıştır.[318] Gazneli Mahmud, bir gün omzunda ağır bir taş taşıyan hamalı görünce ona acıyarak üzerindeki taşı yere bırakmasını istemiş, o da sultanın emri üzerine omzundaki taşı yolun ortasına bırakıvermiştir. Üzerinden günler geçmesine rağmen kimse cesaret edip bu taşı bulunduğu yerden kaldıramamıştır. Fakat bir süre sonra taşın insanlara zarar verdiğine dair Gazneli Mahmud'a şikâyetler gelmeye başlayınca: *"Ağzımızdan çıkan sözün aksini uygulamaya koyarsak halk istikrarsızlığımız üzerinden bize dil uzatır"*[319] diyerek istikrarlı bir tavır sergilemiştir.

Batılı ve Şiî mutaassıp tarihçilerin iddia ettiklerinin aksine Gazneli Mahmud, tevhit inancıyla cihad yapmış, altından yapılan paha biçilmez putların kırılıp yakılmasını emretmiştir.[320] Eğer o batılı yazarların iddia ettikleri gibi para ve zenginlik niyetiyle Hint seferlerine çıkmış olsaydı asla altından yapılmış putları yakıp yıkmaz aksine değerlendirirdi. Allah yolunda cihad etme niyeti olmasaydı kar kış, sıcak soğuk demeden çetin şartlarda Hint seferlerine gitmezdi. Hindûların yıkandığı ve ölülerin atıldığı Ganc nehrini fethetmezdi.[321]

Gazneli Mahmud,*"Umulur ki, Rabbiniz hasmınızı helak edip de sizi yeryüzünde halife kılacak ve sizin nasıl işler yapacağınıza bakacaktır"* âyetinden ilham alarak Hint seferlerine gitmiş ve kâfirlerin devletine Allah'u Ekber diyerek girmiştir.[322] Gazneli Devleti'nin başına geçince hükümdarlığının ilk üç yılını ülkesinin iç istikrarını sağlamak için geçirmiş, bu çerçevede dönemin güçlü devletlerinden olan Karahanlı hükümdarlarıyla iyi münasebetler kurmuş, İlik Han'ın kızı ile evlenerek ailevî ilişkiler kurduktan sonra Hindistan'a yönelmiştir.[323] O, sultanlığının son üç yılını yine ülkesinin iç istikrarını sağlamakla geçirerek baş gösteren Türkmen isyanları ve Bâtınî fitnesini sona erdirmiştir.[324] Kısacası Gazneli Mahmud, dinine bağlı mütedeyyin, Rabbine inanan mümin, O'ndan korkan muttakî, O'na itaat eden mutî, O'nu birleyen muvahhit, O'nun emriyle cihat eden mücahit, müminlerin

---

[318] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 374.
[319] Ahmed Tayyib Osmanzâde, *Ahlak-ı Ahmedi,* I. Baskı, edt: Muhammed Esad Saffet, Matbaatü Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, İstanbul, 1840, s. 23.
[320] Salehi ve Shekari, *a.g.m.,* s. 153.
[321] Utbî, *a.g.e,* trc., s. 383.
[322] 129/7Araf سَنَ ربُّكم أَنَ يهْلِكَ عدوَكُمْ وَيسَتْخَلْفِكَمْ فِي الأَرْضِ فِيَنظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُون Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 391; Bayur, *a.g.e*., I, s. 167.
[323] Osmanlı tarihçisi Ferâ'izî-Zâde *Târîh-i Gülşen-i Maârif* adlı eserinde Gazneli Mahmud'dan şöyle bahsetmiştir: *"Cenab-ı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî ehl-i seyf ve sâhib-i rey, devlet ve saltanata nail olmuştur. Hanedân-ı Âl-i Sâmân saltanatı zavale eriştiği ve Abbâsi Halifelerine asi oldukları zaman Sultan Mahmûd-ı Gaznevî onların üzerine hücum etmiş, vilâyetlerini kendi tasarrufuna alarak hicri 387/997 yılında Gazneli tahtına geçmiştir. Gazneli Mahmud, 404/1016 yılında Hindistan'a cihada ederken rehberlerin yolu kaybetmesi üzerine ordusu dalgalı bir nehirle karşı karşıya gelmiştir. Birçok arkadaşları suya batmıştır. Kendisi birkaç gün suda kaldıktan sonra kurtulmuş ve Horasan'a dönmüştür.* Mehmet Saîd Ferâ'izî-Zâde, *Târîh-i Gülşen-i Maârif,* Dârü't-Tıbââti'l-Âmire, İstanbul,1836, s. 346.
[324] Rızâî, *a.g.e*., s. 33.

gönlüne giren müşfik ve mütevâzi, insanları doğru yola irşat eden mürşit, devletini ayakta tutan muktedir ve müdebbir bir sultan olmuştur.

1.11. Gazneli Mahmud'un Dindar Kişiliği

Gazneli Mahmud, babası ve âlimlerden öğrendiği dinî bilgileri sayesinde en iyi şekilde kendisini yetiştirmiş ve dinî bir mesele söz konusu olunca etrafında bulunan âlimlerle istişare etmiştir. Hindistan seferlerine çıkarken de gaza aşkıyla ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in adının gitmediği yerlere onun adını götürmek ve İslâm'ı yaymak için gitmiştir. Nitekim fethettiği yerlerin putlarını kırarak yerine cami ve medrese yaptırmıştır. O, dinî kurallardan asla taviz vermemiş ve din dışında herhangi bir çâre aramamıştır. Meselâ 417/1027 yılında Türkistan bölgesindeki gayrimüslim Türk hükümdarlarından Kaya (Kata Han) Han ve Yağar (Buğra Han) Han tarafından gelen elçi Gazneli Mahmud ile akrabalık ilişkileri kurmak istediklerini bildirdiklerinde Gazneli Mahmud: *"Biz Müslümanız, sizler ise kâfirsiniz. Bizim kızımız ve kız kardeşimiz size uygun olmaz. Eğer Müslüman olacaksanız ona göre tedbirinizi alınız"*[325] diyerek dinî siyaset ve hassâsiyetinin gereğini yapmıştır.

Gazneli Mahmud, muttakî, muvahhit ve din işlerine sımsıkı sarılan bir hükümdardır. O, Kur'ân ve sünnete bağlı olup devamlı Kur'ân-ı Kerim'i tilavet etmiş, namazını cemaatle kılmıştır. Nitekim kolayca Gazne Cami'ne gidip gelebilmek için Fîrûzî Köşkü ile cami arasında gizli bir yol yaptırmıştır. Gazneli Mahmud, gönlünde hep hac arzusunu ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sevgisini taşımış, onun ismini abdestsiz ağzına almamış, Horasan'dan Mekke'ye onun ziyaretine giden hac kafilelerinin yol güvenliğini sağlamıştır.[326] O, İslâm âleminin birliğini sağlamak için Karmatîlere karşı mücadele vermiş, Karmatî düşüncenin ülkesine girmesini engellemek için her türlü tedbiri almış ve istihbaratı güçlendirmiş, 403/1013 yılında Nîşâbur'da Karmatîliği yaymaya çalışan Karmatî dâîsi Tâhertî'yi idam ettirmiştir.[327]

Gazneli Mahmud, cihadı bir zenginlik vesilesi görmemiş, aksine bir dinî emir olarak telakki etmiştir. O, dinî bir emir olan cihadın sonucunda ganimetler elde etmiş ve devletini iktisâdî yönden güçlendirmiştir.[328] O, makam, mevki ve sermaye için dinî emirlerden taviz vermemiştir. Bahsi geçtiği üzere kendisine akrabalık teklifinde bulunarak gelen gayrimüslimleri sizinle akrabalık olmaz diyerek reddetmiş, akrabalık talebinde bulunanları

[325] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 275.
[326] Halîlî, *a.g.e*., s. 126.
[327] Halîlî, *a.g.e*., s. 127.
[328] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 242.

İslâm'a davet etmiştir. Selçuklu Türkmenleri Horasan'a getirildikleri sırada Tûs[329] Valisi Arslan Câzib, endişelerini dile getirerek Gazneli Mahmud'a getirdiği Türkmenlerin öldürülmesi veya başparmaklarının kesilmesini istemiştir. Buna karşı Gazneli Mahmud, adaletli tavrını ortaya koyarak *"Sen katı kalplisin; suçları kesinleşmemiş Müslümanlara söylediğin şeyi nasıl yapabilirim"*[330] sözleriyle karşı çıkmıştır.

Bu açıdan Gazneli Mahmud, son derece vefakâr, müşfik ve adaletli bir hükümdardır. İhtimaller üzerine karar verilmeyeceğini, kusursuz ve suçsuz insanların cezalandırılmayacağını bildirerek örnek bir padişahlık tavrı sergilemiştir. Getirdiği Türkmenlerin daha sonra kendini zor duruma düşüreceklerini bildiği halde verdiği sözünde durmuş ve onlara fırsat tanıyarak ülkesine almıştır.

Gazneli Mahmud, dinî ve siyasî münasebetleri olan komşu devlet hükümdarlarının dinî ve fıkhî bilgilerini sınamış, ara sıra onlara fıkhî ve itikâdî sorular yöneltmiştir. Örneğin Mâverâünnehir bölgesi hükümdarı Buğra Han'a bir elçiyle şöyle bir mektup göndermiştir: *" انّ اكرمكم عند الله اتقيكم" ayetinin derinliklerine vakıf olan insanlar şu karara varmışlar ki söz konusu takvadan maksat cehalettir. Yani cehaletten korkmak ve uzak durmak gerekir. İnsanın ruhunda cehaletten daha beter ve daha eksik olan bir şey yoktur. "والّذين اوتوالعلم درجات âyeti de bunun delilidir. Şimdi Mâverâünnehir imamları, doğunun âlimleri ve Hakan'ın fazıllarından şunu istiyoruz ki nübüvvet nedir? Velâyet nedir? Din nedir? İslâm nedir? İman nedir? İhsan nedir? Takva nedir? Emr-i Maruf nedir? Nehy-i Münker nedir? Sırât nedir? Mizan nedir? Rahmet nedir? Şefkat nedir? Adl nedir ve Fazl nedir"*[331] sorularını sıralamıştır.

Mektup Buğra Han'a ulaşınca konuya hâkim olan Mâverâünnehir ve beldelerinden imamları çağırarak bu konu üzerine istişarelerde bulunmuştur.[332] Bazı âlimler konu üzerine kitap yazmak için dört ay süre istemişlerdir. Ancak ilimde derinliği, fazileti ve güzelliğiyle bilinen, Arap dilinin belâgatini iyi bilen Buğra Han'ın debiri (kâtip) Muhammed b. Abduh el-Kâbet, ben bu soruları iki kelime ile cevaplarım demiştir. Onun bu sözü şarkın âlimleri ve fazıllarının hoşuna gitmiş ve ondan memnun kalmışlardır. Ardından el-Kâbet eline kalem alarak Resulullah (s.a.v.)'in *"Allah'ın emrine tazim ve Allah'ın yarattıklarına şefkatli ol"*[333] hadisini yazarak soruları cevaplamıştır. Onun bu cevabını duyan Mâverâünnehir âlimleri, derhal Gazne'ye göndermişlerdir.[334]

---

[329] Tûs, Horsan'ın şehirleri arasında yer alıp Nîşâbur'a on fersah uzaklıktadır. Hamevî, , *a.g.e*., IV, s. 39.
[330] Müstevfî, *a.g.e*., 2015, s. 20.
[331] Beyhakî,. *a.g.e.,* III, 1940, s. 1218.
[332] Urdûkânî, *a.g.e*., s. 25.
[333] التعظيم لامرالله والشفقة علي خلق الله
[334] Beyhakî, *a.g.e*., III, nşr: Nefisî, s. 1218.

Gazneli Mahmud, âlim, ârif ve fakih bir sultan olduğu için devlet işleri ve fetih hareketleri gibi meşguliyetleri onu ilmî müzakerelerden alıkoyamamış, ilim, irfan, ihsan, hesap ve kitabı asla göz ardı etmemiştir. Dinî konudaki bilgi ve derinliği yönüyle çevre hükümdar ve sultanlar üzerinde tahakküm kurmuştur. Nitekim geçmiş hükümdarların meclisinden âlimler ve kâdılar eksik olmamış, hükümdarlar bu âlimler ve kâdılarıyla övünerek adaletli davranmaya çalışmışlardır. Sultanlar, âlimler sayesinde gelen giden mektupların sırları ve şifrelerini çözmüşler, derin meseleleri tahlil ederek çözüme kavuşturmuşlardır. Bunun için hükümdarlar, âlimlerin görüşlerine başvurmayı bir mecburiyet bilmişler, dinî ve siyasî sorunlar ilmî meclislerde çözülerek açıklığa kavuşturulmuştur.

Cüzcânî ve Zehebî Gazneli Mahmud'u basiret sahibi ve Allah'ın veli kullarından olan bir devlet başkanı olduğunu, zor durumlarda Allah'ın yardımı ve ikramına nail olmuş bir sultan olarak görürler.[335] Nitekim Gazneli Mahmud, Sûmenât seferi dönüşünde İslâm ordusunu ıssız bir bölge üzerinden Sind[336] bölgesine çekmek istemiş, bu hedefine ulaşmak için yolu bilen bir rehbere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bu sırada Hint asıllı biri gelip Gazneli Mahmud'a yol gösterebileceğini bildirerek Gazneli Mahmud ve ordusunu susuz bir çöle götürünce, onun ihaneti ortaya çıkmış, o Hindû: *"Ben kendimi Menat putuna feda ettim. Seni ve ordunu susuz bir çöle getirdim ki helak olasınız"* diyerek gerçek hedefini açıklamıştır.[337] Bunun üzerine Gazneli Mahmud, ihanet Hindû rehberin kellesinin kılıçtan geçirilmesini emretmiştir. Ardından ordusu ile konaklamış, gece ilerleyince ordusundan uzak bir yere giderek Allah'a yalvarmış ve kendilerinin bu susuzluktan kurtulmaları için dua etmiştir. Geceleyin ordusunun kuzey tarafından bir aydınlık görülmüş, bunun üzerine ordusunu görünen aydınlığa doğru gitmesini emretmiştir. Güneşin doğuşuyla Allah İslâm ordusunu suya kavuşturmuş, böylece Müslümanlar helak olmaktan kurtulmuşlardır.[338]

Hindistan seferlerinin birinde ordusuyla susuzluğa maruz kalan Gazneli Mahmud, çadırına çekilerek: *"Ya Rabbi kullarını suyla doyur!"* diyerek dua edince göğe bir bulut yükselerek dolu yağmaya başlamış, Gazneli Mahmud ve ordusu kovalarını doldurarak susuzluk felaketinden kurtulmuşlardır. Ardından Gazneli Mahmud, iki rekât şükür namazı kılarak Rabbine dua etmiştir. Onun duasının kabul olmasının başka bir örneği ise fırtınanın olmadığı bir günde çadırlar ve ahırların kapatılmasını istemesi, kendinin namaz kılmaya

[335] Zehebî, *a.g.e.*, IV, s. 86.
[336] Sind, Kirmân ve Sicistân gibi Hint beldelerinden sayılmaktadır. Sırasıyla Mukran, Turan, Sind, Hind ve Mültan aynı coğrafyada yer almaktadır. Mansura olarak da bilinen Sind, Hint Okyanusunun kıyılarında bulunmaktadır. Günümüzde Pakistan'ın dört eyaletinden biri olan Sind, Karaçi'nin içinde kalmaktadır. Hamevî, *a.g.e.*, III, s. 267.
[337] Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 230.
[338] Cüzcânî, *a.g.e.*, I, s. 231.

başlamasıyla insanları dahi uçuracak şiddetli bir fırtına koptuğu görülmüş, Gazneli Mahmud ve ordusu Rabbinin lütfü ve sultanın da tedbriyle fırtınadan sağ salım kurtulmuştur.[339]

1.12. Gazneli Mahmud'un Menkıbevi Yönü

Dinî ve siyasî açıdan parlak bir geçmişe sahip olan Gazneli Mahmud, ölümünden sonra da şair ve yazarların şiir ve romanlarının ana karakteri olurken mutasavvıfların da gönlünde taht kurmuştur. Hayatı dünyanın aydınlığı, dünya ehlinin refahı olarak görülürken, ölümü ise kıyametin kopması, dünyanın kararmasına benzetilmiştir.[340] Gulamlara muamelesi, dervişlere yaklaşımı, mazlumlara düşkünlüğü dillere destan olup hemen her ortaçağ şair ve yazarı tarafından anlatıla gelmiştir.

Rivayet edildiğine göre Gazneli Mahmud'un kafasını sürekli üç mesele meşgul etmiştir. Bunlardan birincisi efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hadisinde geçen âlimlerin peygamberlerin varisi olması ikincisi ise kendi soyunun doğru olup olmadığı ve üçüncü ise hesap günün olup olmadığıdır. Bu sorularla kafası meşgul olan Gazneli Mahmud bir gece bir medresenin önünden geçerken karanlıkta ders çalışan bir talebeyi görmüş acıyarak elinde bulunan mumu talebeye vermiştir. Gece rüyasında efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'i görmüş ve ona şöyle seslenmiştir: "يا ابنَ سبكتكين اعزّكَ الله في الدَّارين كما اَعزَزت وارثي" *"Ey Sebük Tegin'in oğlu! Allah seni dünya ve ahirette saygın kılsın, sen benim varisimi saydığın gibi"* deyince Gazneli Mahmud'un kafasındaki şüpheler silinmiştir.[341] Başka bir göre Gazneli Mahmud'un rüyasına giren Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle seslenmiştir: *"* يا ابنَ سبكتكين أكرَمكَ الله "كما اكرمتَ وَارثي *"Ey Sebük Tegin'in oğlu! Sen benim varisime ikram ettiğin gibi Allah sana da ikram etsin"* buyurmuştur.[342]

Gazneli Mahmud'un hayatındaki anlamlı hikâyelerden biri de bir gün aynaya bakarak kendi çirkin yüzünden tiksinmesiyle başlamıştır. Onun bozulduğunu gören veziri Gazneli Mahmud'a sebebini sorunca: *"halkımın yüzüme bakıp nurlanmaları ve sevinmeleri gerekir. Fakat benim çirkin yüzüme bakan halk belki de kör olabilir"* diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un ferâsetli veziri akıllıca bir cevap vermiştir: *"Sîretizini düzeltiniz. Çünkü sîretiniz herkesi kapsar. Güzel sîret ve ahlakla gönülleri fethedebilirsiniz"*[343] şeklinde konuşmuştur. Vezirin bu sözleri Gazneli Mahmud'un hoşuna gitmiş ve o andan itibaren sîretini güzelleştirmeye çalışmıştır.

---

[339] Şebânkâreyî, *a.g.e.*,II, s. 69.
[340] *Târîh-i Sîstân,* I. Baskı, tsh: Muhammed Takî Melikü'ş-Şuara Bahâr, Haver, Tahran, 2002, s. 338.
[341] Müstevfî, *a.g.e.,* s. 503.
[342] Muhammed Nergîsî el-Saray-ı el-Bosnavî, *Hamsa-i Nergîsî*, I. Baskı, Matbaatü Bulak, Kahire, 1839, s. 37.
[343] Müstevfî, *a.g.e.*, s. 498.

Gazneli Mahmud, hep din, diyânet ve milleti düşünmüştür. Siyasî ve içtimaî alandaki sorunları dinî uygulamalarla çözmeye çalışmış, kalbinin mutmain olması için sıkıntılarını danışmanları, vezirleri ve âlimleriyle paylaşmıştır. Nitekim onun yanındaki vezir ve vekilleri ilim ve irfandan nasibini alan insanlar oldukları için sultanı doğru yola irşat etmişlerdir.[344]

Onun vefatından sonra anlatılan diğer bir menkıbe ise Gazneli bir vatandaşın şu şikâyeti üzerine gerçekleşmiştir: *"Geceleri zalim bir insan beni döverek evimden çıkarır ve mahremimle aynı yatakta yatar, beni bu durumdan kurtar"* demiştir. Bu durumdan çok rahatsız olan Gazneli Mahmud: *"Saldırgan adam evine gelince sessiz bir şekilde sarayıma gelerek beni haberdar et"* demiştir. Saldırgan, şikâyetçi adamın evine girince derhal Gazneli Mahmud'a haber vermiş, Gazneli Mahmud da şikâyetçi adamın evine giren saldırganı görünce aniden saldırıya geçerek odadaki mumu söndürüp saldırganı katletmiştir. Ardından secdeye kapanmış ve bir bardak su içmiştir.[345]

Şikâyetçi adam Gazneli Mahmud'un bu davranışının sebebini sorunca: *"Mumu söndürmemin sebebi saldırgan insanın yüzünü görmek istemediğim içindir. Görürsem belki yakınım olabilir, adaletime gölge düşürebilirdi. Secdeye gitmemin sebebi öldürülen saldırganın herhangi bir akrabam olmadığı, dolayısıyla onun günahına ortak olmadığım için Rabbime şükretmemdendir. Su içmemin sebebi ise senin bana bu haberi getirdiğinden beri bir yudum suyun ve bir lokma ekmeğin dahi boğazımdan geçmediğindendir"*[346] şeklinde cevap vermiştir.

Gazneli Mahmud'un vefatından sonra birçok şiir ve hikâye yazılmıştır. Doğru bir neticeye varmak için bu şiir ve hikâyelerin hangi amaçla yazıldığını dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca gerçekleşen vakaların zemin ve zamanı göz önünde bulundurularak incelendiği takdirde doğru bir sonuca ulaşmamız mümkün olacaktır.

---

[344] Gazneli Mahmud bir gün sabah namaz kılarken omuzu seviyesinde olan aynada kendini görür. Bu arada veziri Ahmed Hasan Meymendî içeriye girer. Gazneli Mahmud ona başını sallayarak oturmasını ister, vezir de Gazneli Mahmud'un önüne oturur. Namazını tamamlayan Gazneli Mahmud hırkasını giyer, tacını başına koyar, müzelerini giyerek aynaya bakar, kendi yüzünü görünce tebessüm ederek vezirine: *"Biliyor musun ki şu anda gönlümden ne geçiyor?" der.* Bunun üzerine veziri: *"Efendim daha iyi bilir"* deyince Gazneli Mahmud: *"İnsanların beni sevmemelerinden korkarım. Çünkü benim yüzüm güzel değildir. Genelde insanlar yüzlü güzel padişahları sever"* deyince veziri: *"Öyle ise sen öyle iş yap ki insanlar seni ailesinden fazla sevsinler! Senin emrin üzerine suya ve ateşe koşsunlar."* Vezirin bu anlamı sözleri üzerine Gazneli Mahmud: *"Ne yapayım?"* deyince veziri *"Altını düşman olarak gör ta ki insanlar seni sevsin!"* der. Vezirin bu sözleri Gazneli Mahmud'un hoşuna gider: *"Bu sözün içinde bin mana ve fayda var"* diyerek vezirin dediklerini uygulamaya koyar. Nizâmülmülk, *a.g.e*., s. 65.

[345] Halîlî, *a.g.e*., s. 118.

[346] Halîlî, *a.g.e.,* s. 119.

1.13. Gazneli Mahmud'un Vefatı (421/1030)

Gazneli Mahmud babasından miras aldığı ülkeyi otuz üç yıllık hükümdarlığı döneminde güçlü bir devlet haline getirmiştir.[347] Başta Gazne ve Horasan olmak üzere Gûr, Sind, Hind, Hârizm, Belh, Cürcân,[348] Taberistân, Rey, Cibâl,[349] İsfahan, Azerbaycan, Hemedân ve Ermeniye bölgelerinde kendi adına hutbe okutup sikke bastırmıştır.[350] Hayatının sonlarına doğru Irak bölgesini kontrolü altına alarak Dârü'l-Hilâfe'ye gitmeye karar vermiş ancak Kâdir Billâh'ın emriyle geri dönmek durumunda kalmıştır.[351] O, hayattayken oğlu Mesud, Irak Horasan bölgelerini tamamen kontrol altına almış ve diğer şehirler ondan korkmaya başlamıştır. Mesud'un bu saldırgan tavrı babası Gazneli Mahmud'un öfkelenmesine sebep olmuş, hilâfet makamına mektup göndererek veliahtlık için diğer oğlu Muhammed'in isminin öne çekilmesini istemiş ve ordu emirlerine mektup göndererek Mesud'un yakalanıp saraya gönderilmesini istemiştir. Emir ve valiler Gazneli Mahmud'un devletin başında fazla kalamayacağını, ölümünden sonra da Muhammed'in padişah olamayacağını tahmin ettikleri için Mesud'dan yana tavır koymuşlardır.[352]

Bu esnada gün geçtikçe vücudu zayıflayan Gazneli Mahmud sarayın avlusuna geçerek hazineden dışarıya çıkardığı sayılamayacak kadar altın ve mücevherlerden içerisi yakut ve lâl-i mercan dolu bir sandığı bir gulamına vererek fiyatını öğrenmesini istemiştir. Gönderilen sandığa net bir fiyat bulunmayınca tahmini bir fiyat konulmuştur. Ardından Gazneli Mahmud bir fersah yeri kaplayan kıymetli eşyaları umum halka göstererek vezir ve danışmanlarına: *"Çok zahmetlerle elde ettiğim bu servetimi size bırakıyorum. Bunun karşılığında evlatlarıma iyi nasihatlerde bulunmanızı ve onlara karşı müşfik olmanızı, aralarında ihtilaf çıkmasına izin vermemenizi istiyorum. Oğullarımın arası açıldığı zaman düşmanlarımız ülkeyi savurup götürecekler"* diyerek nasihatte bulunmuştur. Gazneli Mahmud'un bu sözleri üzerine bütün halk ağlayarak: *"sultanın gölgesi başımızdan eksik olmasın"* demiş ve hep birlikte dua etmeye başlamışlardır.[353]

Diğer bir görüşe göre Gazneli Mahmud'a marazü'l-Mevt (ölüm hastalığı) gelince hazinedeki kırmızı altın ve mücevherlerden müteşekkil bütün sermayesini dışarıya çıkartmış ve gözlerinden yaşlar akıtmıştır. Yanında bütün saray halkı ve gulamları ağıtlar yakmaya

[347] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e*., XV s. 212; Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 231.
[348] Cürcân, Taberistân ile Horasan'ın arasından bulunan büyük bir şehirdir. Günümüzde İran'ın Mâzenderân ilinin yakınlarında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e*., II, s. 120.
[349] Irak-ı Acem olarak da bilinen Cibâl İsahan, Zencân, Kazvîn, Hemedân, Dinur, Kırmısîn ve Rey bölgelerini içinde barındıran büyük bir bölgeden ibarretir. Hamevî, *a.g.e*., II, s. 99.
[350] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 492; Hücvîrî, *a.g.e*., s. 16.
[351] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 66.
[352] Gerdîzî, *a.g.e*., I, s. 232.
[353] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 66.

başlamıştır.[354] Gazneli Mahmud bu arada oğulları Muhammed ve Mesud'u çağırarak kendisinden sonra ne yapacaklarını sormuştur. İlk olarak veliahdı tayin ettiği Muhammed'e: *"Benim vefatımdan sonra ne yapacaksın"* diye sormuştur. Muhammed de: *"Namaz kılar, oruç tutar, senin mezarını korur, Kur'ân okutur ve sevabını sana bağışlarım"* demiştir. Gazneli Mahmud, ardından aynı soruyu Mesud'a yöneltince: *"Seni öldüreceklerse karşılarına kılıçla çıkarak yerle bir ederim. Bunun dışında fetih hareketlerine devam ederim. Gazileri hacca gönderir, arkadan rahmet okuturum"* demiştir. Gazneli Mahmud kardeşine karşı nasıl davranırsın diye sorunca: *"Senin kardeşine yaptığını yaparım"* diyerek Muhammed'i veliahtlıktan indirme mesajını vermiştir. Mesud'un bu çıkışı Gazneli Mahmud'u öfkelendirmiş ve onu Gazne'den uzaklaştırarak Irak bölgesine göndermiştir.[355]

Gazneli Mahmud bu konuşmalarından sonra çıkarttığı değerli eşyaların ağzını kapattırarak Gazne Kalesine göndermiş, akabinde oğlu Muhammed'i çağırarak hazinenin anahtarını teslim ederken: *"Ey oğul bil ki benim isteğim senin veliahtlığı Mesud'e bırakmandır. Allah Mesud'u ister. Benim işim bittiği için sana fazla nasihat edemem. Mesud ile iyi geçin! Ne derse tahammül et ve istediğini kabul et ki bütün cihan onun mertliği ve zekiliğinin kölesi olsun. Ona muhalefet gösterirsen seni ele geçirir ve öldürür. Onunla savaşma! Eğer öfkelenirsen kalk Türkistan'a git ki Yusuf Kadir Han benim dostumdur. Zaten onun kızını sana istemiştim. O barışsever bir adamdır aranızı düzeltir"* diyerek nasihatlerde bulunmuştur. Ardından kardeşi Yusuf'a şöyle seslenmiştir: *"Oğullarımın arasını bozacak ittifaklara girme! Mesud'un Muhammed'in üzerine gelmemesi için çabalayın"* deyince kardeşi ağlayarak yerinden kalkmış, Gazneli Mahmud'un elini öperek hareme geçmiştir.[356]

Ardından çok akıllı olan kız kardeşi Hutlî Hatun ile başı kapalı olanlar içeriye ağlayarak girmiş, Gazneli Mahmud'la vedalaşmışlardır. Gazneli Mahmud onlara:*"Ey evlatlarım benim ölümümden dolayı kaygılanmayınız! İnsanoğlunun âkıbeti budur. Benim ruhumun incineceği bir iş yapmayınız! Hepiniz iffetinizle öne çıkınız! Kız kardeşim Hutlî Hatun sizin başınızdadır. Onun sözünden çıkmayınız"* deyince gelenlerin hepsi kıyameti koparırcasına ağlamaya başlamışlar, Gazneli Mahmud onları susturmuş ve mirastan hisselerini vererek memnun ettikten sonra üstünde tahtı olan filine binip Fîrûzî köşküne giderek kendine bir mezar kazdırmıştır. Bu durumu gören herkes ağlarken Gazneli Mahmud: *"Beni bu bahçede ve bu*

[354] Reşîdüddîn, *a.g.e.*, Siyâkî, s. 159.
[355] Reşîdüddîn Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh, I,* I. Baskı, nşr: Ahmet Ateş, Dünyay-ı Kitâb Yayınları, Tahran, 1983, s. 212.
[356] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 66.

avluda defnediniz" diyerek evine gitmiş, beş gün hasta yattıktan sonra 4 Rabîülâhir 421/11 Nisan 1030 tarihinde Cumartesi günü Gazne'de vefat etmiştir.[357]

Hayatını hep savaşta ve seferde geçiren Gazneli Mahmud'un vücudu hayatının son günlerinde zayıflamaya başlamıştır. Bu da çok savaşa katılması ve özellikle yazı Hindistan seferleriyle geçirmesinden kaynaklanmıştır.[358] Gazneli Mahmud'un vefat nedeni, vefat tarihi ve vefat yeri konusunda birçok farklı rivayet bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Gazneli Mahmud vefat etmeden önce üç yıla yakın bir hastalık süreci geçirmiş, bu hastalığın ishal, sıtma veya verem hastalığı olup evde ve yolda onu terk etmediği, özellikle 418/1027 yılında gerçekleşen Catlar Savaşı sonrası zayıf düştüğü bildirilmiştir.[359] Buna rağmen hekimlerin istirahat et tavsiyelerine aldırmadığı, bu haliyle Horasan'a giderek bozgunculuk çıkaran Türkmenleri ülkesinden ihraç ettiği, Rey'deki Minûçihr ordusunu itaat altına alarak Belh'e döndüğü nakledilmiştir.[360] Belh'in havası sağlığına iyi gelmeyince Gazne'ye giderken vezirine: *"Ey Ebû Hasan Şeyhiniz gitti"* diyerek altmış bir yaşında 4 Rabîülâhir 421/11 Nisan 1030 tarihinde Cumartesi günü vefat ettiği aktarılmıştır.[361]

İkinci bir görüşe göre Gazneli Mahmud'un ömrünün sonunda verem hastalığına yakalandığı, bu hastalığın da günden güne arttığı, vücudunun iyice zayıflamaya başlamasına rağmen kimseye bildirmediği,[362] Rey Seferi sırasında bu hastalığın şiddet kazandığı, Horasan'a dönünce vefat ettiği[363] ve yağmurlu bir gecede Gazne'de Bâğ-ı Firûz'de defnedildiği rivayet edilmiştir.[364] Üçüncü bir görüşe göre Gazneli Mahmud'un 418/1028 yılında Bâverd bölgesi üzerine gittiği, oradan da Rey'e geçerek yıllarca Türkmenlerden alınamayan vergileri tahsil ettiği, bu sırada Rey ve İsfahan bölgelerini Bâtınî ve Karmatîlerden temizleyerek Gazne'ye dönüp 23 Rebiyülevvel 421/31 Mart 1030 tarihinde Perşembe günü vefat ettiği rivayet edilmiştir.[365]

Dördüncü görüşe göre Gazneli Mahmud, altmış üç yaşına geldiği sırada ağır bir hastalığa yakalanmasına rağmen, yatağa düşmemiş, halkından ve tahtından uzak kalmamış ve hatta duvara yaslanma gereği duymadan yağmurlu ve karanlık bir gecede fânî dünyaya veda etmiş ve Gazne Kasr-ı Fîrûzî'de defnedilmiştir.[366] Gazneli Mahmud'un vefatı Müslümanları

---

[357] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 67.
[358] Zehebî, *a.g.e*., XVII, s. 493.
[359] Zehebî, *a.g.e*., s. 493; Kargar, *a.g.e*., s. 18.
[360] Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 17; Kargar, *a.g.e*., s. 18; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 179.
[361] Zehebî, *a.g.e*., XVII, s. 493; Cüzcânî, *a.g.e.,* I, s. 231; Hücvîrî, *a.g.e*., s. 16; Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 66.
[362] Perviz, *a.g.e*., s. 299.
[363] Abdülazim Rızâî, *Târîh-i deh Hezâr Sâle-i İran III, ez Silsile-i Gazneviyân tâ İnkırâz-ı Sefeviyye,* X. Baskı, Tahran, İkbal Yayınları, 2000, s. 37.
[364] Mecdî, *a.g.e*., s. 223.
[365] Bedvânî, *a.g.e*., I, s. 14; Bahâr, *a.g.e*., s. 363.
[366] Reşîdüddîn, *a.g.e.*, 1959, s. 159.

derinden üzmüştür. Onun öldüğü gün sonu gelmeyen en uzun karanlık bir geceye benzetilmiştir. Gerdîzî, onun vefatını yeryüzündeki en büyük kayıp olarak göstermiş, bundan böyle zelil insanların aziz ve aziz insanların zelil olacağını dile getirirken[367] *Târîh-i Sîstân* onun vefatını kıyametin kopması ve dünyanın kararmasına benzetmiştir.[368]

Gazneli Mahmud'un vefat tarihi, vefat nedeni ve vefat yeri hakkındaki dört farklı rivayetten Cüzcânî, Zehebî, Hücvîrî ve Şebânkâreyî'nin aktardığı, fakat hastalığın adının zikredilmediği, 4 Rebiyülahir 421/11 Nisan 1030 tarihinde Cumartesi günü Gazne'de vefat ettiği görüşü kuvvetle muhtemeldir.[369] Ancak günümüz tarihçilerinden Bedvânî ve Melikü'ş-Şurâ Bahâr'ın bazı kaynaklara dayandırarak Gazneli Mahmud'un sıtma, ishal rahatsızlıkları dolayısıyla vefat ettiğini söylerken tarih konusunda 23 Rebiyülevvel 421/31 Mart 1030 tarihini Perşembe gününü naletmektedir.[370]

Gerdîzî'nin Gazneli Mahmud'un vefatıyla ilgili veciz ifadeleri çalışmamız açısından ve Gazneli Mahmud'un dinî siyasetî'nin daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir. Özellikle onun azizlerin zelil olması ifadesinden ulemâ kesimin onun döneminde değer gördüğü ve ondan sonra aynı değeri göremeyeceğinin anlaşılması muhtemeldir. Gerdîzî'nin bu ifadeleri Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen *"Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın düzenini bozar ve halkın azizlerini sefil ve zelil ederler, evet böyle yaparlar bunlar"*[371] ayetinin bir nevi meali şeklinde de yorumlanabilir. Gerdîzî, Gazneli Mahmud sonrası gelecek sultanların döneminde âlim ve azizlerin sefil ve zelil duruma düşeceklerini düşünmektedir. Nitekim Gazneli Mahmud'un vefatından sonra oğlu Mesud babasının çok değer verdiği âlim ve danışmanların çevresinden uzaklaştırması bu hakikati ortaya koymaktadır. Kısacası Gazneli Mahmud ve devleti dinî siyasetiyle yükselmiş ve dinî mefkûresiyle genişlemiştir. Onun vefatından sonra evlatları dinî değerlerden uzaklaşarak şahsi ihtirasa kapılınca devlet gücü zayıflamış ve giderek parçalanmıştır.

Araştırmanın birinci bölümü Gazneli Mahmud'un doğumu, ailesi, dinî, askerî ve siyasî eğitimi, sultanlıktan önceki görevleri, babası ile münasebetleri, sultanlığı, lakap ve ünvanları, şahsiyeti, şemaili, adaleti, yönetim anlayışı, dindar kişiliği ve mekıbevi yönünüele almaktadır. Onun doğumu hakkında dönemin temel kaynaklarında fazla bilgi olmamakla birlikte en geniş bilgiyi babasının kendisine yazdığı *Pendnâme* ve XIII. asır tarihçisi Cüzcânî'den alınmıştır.

[367] Gerdîzî, *a.g.e*., Habîbî, s. 231.
[368] Bahâr , *a.g.e*., s. 363.
[369] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 493; Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 231; Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 16.
[370] Bayur ise Gazneli Mahmud'un 23 Rabiyüevvel 431/30 Mart 1030 tarihinde verem hastalığı sebebiyle vefat ettığını aktarır. Bayur, *a.g.e.,* I, s. 181; Bedvânî, *a.g.e*., I, s. 14; Bahâr, *a.g.e*., s. 363.
[371] Neml, 27/34.

Onun sultanlık önceki görevleri, sultanlığı, şahsiyet ve şimaili dönemin dil ve üslübüne fazla değişiklik getirmeden akademik dile uygun bir şekilde ifade edilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN SİYASETİNİN DİNÎ TEMELLERİ

Gazneli Mahmud'un iç politikasına yön verip şekillendiren önemli dinî ve siyasî faktörler bulunmaktadır. Dinî, itikâdî, fıkhî ve tasavvufî düşünce bu faktörlerin başında yer almıştır. Bu düşünceye mensup âlimler, ârifler, müderrisler, mutasavvıflar ve kanaat önderleri iç siyaset ve istikrarın sağlanmasında öncül rol oynamışlardır. Bu amaç doğrultusunda Gazneli Mahmud, söz konusu zümrelerle iyi münasebetler kurarak iç siyasetini bu temeller üzerine inşa etmiştir. Onun iç siyasetini geliştirerek güçlenmesini sağlayan diğer önemli faktörler ise vezirler, sâhîb-i divanlar, valiler, kâdılar ve şairlerden oluşan devlet teşkilatı ve saray erkânıdır. O, devletin ana omurgasını teşkil eden bu kurumların başına gelecek kişilerin dinî, siyasî, fikrî ve itikâdî kimliklerini belirlemede hassâsiyet göstermiştir.

2.1. Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetinin Temelleri

Sebük Tegin'in *Pendnâme*'si ve onun çevresindeki Ebü'l-Feth Büstî, Kâdı Ebû Nasr Hüseynî ve el- Hınnâî gibi âlimler Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin şekillenmesinde önemli rol oynamışlardır. Beyhakî'nin aktardığı üzere Gazneli Devleti'nin dinî ve siyasî temelleri dinî değerler üzerine kurulmuş: *"Eğer siz Allah'a yardım ederseniz Allah da size yardım eder ve sizi sabit kadem kılar"*[372] âyeti Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin felsefesini oluşturmuştur. *"Din mülk ile güçlenir, mülk ise din ile bâkî kalır"*[373] kaidesi onun yönetim anlayışına yön çizmiştir. Buna binaen Beyhakî'nin ifadesiyle sultan bütün halkın hizmetkârı olup ince davranmalı, büyük ve küçüğün sözlerini iyi dinleyip iyi cevaplar vermelidir. Hükümdar, halkın isteklerini dikkate alıp hayra sevk etmeli, din işlerini ihmal etmemelidir.[374]

Sultanın kendisi rahat olup, halkı meşakkat içinde olmamalıdır. Dervişlere ihsanda bulunmalı, onların hukukunu gözetmeli ve Allah'ın kullarına şefkatli davranmalıdır. Devleti şeriatın kaidelerine göre düzenleyip, hizmetindekilere iyi davranarak devletin bekâsını düşünmelidir. İyi davranışlarıyla Allah'ın kurallarını devletine yerleştirip zamanın padişahı, yeryüzünün halifesi olmalı ve haksızlığa uğrayanların hakkını korumalıdır. İhtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gidermeli, halkın canı ve malını korunmalıdır.[375] Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v.)'in İbrâhim'in Mushaf'ından: *"Ey hükümdar! Biz seni bazılarınızdan servet toplamak için göndermedik. Seni ancak mazlumların isteklerine cevap ver diye*

---

[372] Muhammed, 47/7, ان تنصرالله ينصركم و يثبت اقدامكم

[373] الدين بالملك يقوي والملك باالدين يبقي Beyhakî, *a.g.e.,* III, s. Nefisî, s. 1436; Ebü'l-Hasan el-Mâverdî, *ed-Dîn ve'd-Dünya,* şrh: Muhammed Kerim Râcih, Dâr-ı İkra, Beyrut, 1985, s. 150.

[374] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr: Nefisî, s. 1437.

[375] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 318.

gönderdik"[376] hükmüne uyum sağlamalıdır. Hükümdar, güzîde bir sîrette olup yumuşaklık ve sertlikte, terfi ve tevazuda orta yolu bulmalıdır. Sertliğinden insanlar ezilmemeli, kibirden kaçınıp adalet ve ihsan sahibi olmalıdır.[377]

Sultan, *"Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları bağışla, onlar için bağışlanma dile ve her konuda onlarla istişare et"*[378] âyetince istişareye çok önem vermelidir.[379] Yakınlarına dikkat etmeli ve onların vakarlarını korumalıdır. Herkese adaletle hükmetmeli, imkânsız iltimas ve isteklerde bulunmamalıdır. Lokman'ın oğluna: *"Ey yavrum, Allah'a şirk koşma! Muhakkak ki şirk büyük bir zulümdür"*[380] diyerek nasihat ettiği gibi halkına nasihat etmelidir. Hükümdar, devletin usûl, furû ve itikâdına dikkat etmelidir. Bu çerçevede hiçbir zaman kendini Allah'ın yardımından müstağni görmemelidir. Her durumda Allah'a tevekkül etmeli, onun ipine sarılmalı, Allah dışında hiçbir varlığa gönülden bağlanarak boyun eğmemelidir. Din ve dünya işlerinde İslâm büyükleriyle istişare etmeli, fitne ve bid'attan uzak durup *"Şeytanın amellerini kendilerine süslü gösteren"*[381] zümrelerden olmayıp "*başkalarına nasihat eden"*[382] insanlardan olmalıdır.[383]

Bu temellere göre devletin düzeni, şeriatın düzen ve tertibine göre ayarlanmalıdır. Yargı divanı Allah'ın gözetimi ve rızasında tutularak halkın malı, canı ve ırzı muhterem sayılmalıdır. Sultan bu işleri kimseye havale etmeyip özellikle şu üç noktaya tam dikkat etmelidir. Din görevlileri rüşvete meyletmemeli, güçlü ve zayıf dikkate alınmalı, hak dağıtırken*"Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda, o ikisine karşı merhamet duygunuza yenilmeyin! Mü'minlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun"*[384] âyetine göre muamele edilmelidir.

Hükümdar, cumhurun geldiği saray ve yönetim konusunda dikkatli olmalıdır. Devlet işlerini âdil insanlara teslim etmeli ve bir an bile bu vâsiyetlere gafil kalmamalıdır. Gücü yetene kadar kötülüklere karşı dikkatli olmalı, mazlumlara gözyaşı döktürmeyip *"Mazlumların gözyaşını dökmeyiniz! Çünkü mazlumla arş arasında sadece bir perde*

---

[376] كان في مصحف ابراهيم يااايهاالمك المسلط ما بعثناك لتجمع الدنيا بعضها الي بعض لكنا بعثناك لتكف عنا دعوة المظلوم Beyhakî, *a.g.e.*, III, Nefisî, s. 1437.
[377] Beyhakî, *a.g.e.,* III, Nefisî, s. 1437.
[378] Âl-i İmran 3/159. وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ
[379] Gerdîzî, *a.g.e*., Rızâzâde Melik, s. 257; Beyhakî, *ag.e*., Nefisî, s. 1437.
[380] Lokman, 31/13. وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ
[381] Nahl, 16/63. فزين لهم الشيطان اعمالهم
[382] السعيد من وعظ بغيره Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* VII, thk: Muhammed Abdulkâdir Ata, Dârü'l-Kütûbü'l-İlmiye, Beyrut, 2003, s. 692.
[383] Beyhakî, *a.g.e.*, Nefisî, s. 1437.
[384] Nur, 24/2. وَلَا تَأْخُذْكُم بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ

vardır"[385] hadisini asla unutmamalıdır. Gazneli Devleti'nde kâtip ve Sâhîb-i Divan-ı Risâlet olarak çalışıp devlet tecrübesine sahip olan Beyhakî, Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin temelleri üzerine durarak Gazneli Devleti'ndeki yaşanmışlığı bir nevi tespit etmiş, uygulana gelen bir yönetim anlayışı ve idare tarzının somut hale getirmiştir. Utbî ve Beyhakî'nin eserinde hadis ve ayetler ışığında ideal Müslüman bir sultanda bulunması gereken vasfıları zikretmişlerdir. Ayrıca Beyhakî, Gazneli Mahmud'da gördüğü sultanlık vasıflarını tek tek zikrederek bir nevi Gazneli Mesud'a sultanlara bulunması gerek vasıfları ince bir mesajla anlattığı görülmektedir.

2.2. Gazneli Mahmud'un Fıkhî ve Kelamî Mezheplerle İlişkileri

Dinî hassâsiyeti yüksek olan Gazneli Mahmud, devletin düzen ve istikrarını sağlamak için ülkesindeki tüm fıkhî ve kelamî mezhepleri yakından takip ederek Ehl-i Sünnet dışı sapkın mezhep ve fırkalara karşı amansız bir mücadele yürütmüştür.[386] Bu doğrultuda Ehl-i Sünnete ters düşen mezhep ve fırkaların üzerine giderek yok etmeye çalışmıştır.[387] Nitekim bir ara yeni bir mezhebin ortaya çıktığı haberini alınca: *"Birileri indirilmiş âyeti nasıl farklı tevil edip dinî kaidelerin yok olması, doğru akidelerin kaldırılması, şerî ilimlerin öğrenilmesinin iptali ve din seyrinin nakzı için çalışır. Şeriatın hükümleri ve tarikatın meselelerinden nasıl yüz çevirir"*[388] diyerek gelen haberin derhal araştırılmasını istemiştir.

Böylece topluma fitne sokacak fikirlerin önünü kesmeye çalışmıştır. Bu konuda dönemin müftülerinden Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd: *"Din, diyanet, ilim ve emanetten ilham alan her şey kabuldür ve yücedir. O mutlaka zirveye ulaşacaktır. Nitekim haberlerde belirtildiği gibi yüce Allah şöyle buyuruyor: "Ey dünya bana hizmet edene hizmet et! Sana hizmet edene güçlük ver"*[389] diyerek Gazneli Mahmud'a desteğini bildirmiştir. Bu esnada Irak bölgesinden bir kişi gelerek Ehl-i beyt şeceresi hakkında tartışmaya başlamış, kısa bir süre sonra düşüncesinin yanlış olduğu anlaşılmış ve Ebû Bekir Mehmeşâd onu doğru bir yola davet etmiştir.[390] Gazneli Mahmud, Ehl-i Sünnet dışındaki tüm yeni çıkan hareketleri reddetmiştir. Hele Fâtımî Hilâfeti tarafından desteklenen, Bâtınî düşünceyi temsil eden Karmatî ve İsmâilî fırkaya hiç müsamaha göstermemiştir. Bu düşüncede olan kişiler yakalanarak Ebû Bekir Mehmeşâd tarafından yargılanmıştır.

---

[385] اتقوا دعوة المظلوم فليس بينه و بين العرش حجاب Beyhakî, *a.g.e.,* III, Nefisî, s. 1438.
[386] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 393
[387] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 202.
[388] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 370.
[389] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 371.
[390] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 372.

Horasan bölgesindeki dinî ve mezhebî fırkalar, bölge hükümdarlarının Abbâsî Hilâfeti'nden bağımsızlıklarını kazanmaları üzerine şekillenmiştir. Bu hükümdarlar genel olarak Ehl-i Sünnet mezheplerine bağlı kalarak bu mezhepleri desteklemişlerdir. Gazneli Devleti'ne gelince mezhebî farklılık değişiklik göstermiş, Gazneli Devleti'nin kurucusu Nâsırüddîn Sebük Tegin Kerrâmîye fırkasının destekçisi olmuştur.[391] Nîşâbur merkezli gelişen fırkanın lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın Nîşâbur valisi olmasıyla beraber fırkanın bölgedeki ağırlığı daha da artmıştır. Doğudaki mezhebî farklılıklar özellikle Abbâsî topraklarında kurulan bağımsız devletler içinde zirveye çıkmış, insanlar mezheplerine göre hiziplere bölünmüş, büyük fırkalar birçok küçük fırkalara ayrılmış, bu da tartışma ve çekişmeleri beraberinde getirmiş, İslâm toplumunda farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[392]

Böylece İslâm devletinin merkezinden uzakta olan bölgelerde farklı düşüncelerde eğitimler verilmiş, bazı şehirlerde eski asabiyet düşüncesi öne çıkmış, meselâ Farslar Şia'nin çeşitli kolları içinde yer almış, Emevi döneminde hilâfet tartışması alevlenmiş, hâricîler kendi taraftarlarına Abbâsî Hilâfeti'nin haklı olmadığını dillendirmiş, dolayısıyla onlara hücum edilmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu siyasî ayrılıklar Abbâsîlerin ilk halifesi Ebü'l-Abbâs döneminde ortaya çıkmış, giderek Umman, Horasan ve Tunus'a kadar yayılmıştır.[393]

Abbâsîler, başlangıçta hâricî fitnesinin bastırmayı başarmışlarsa da Şîa eğitim hareketleri başta Fars ve Horasan olmak üzere birçok İslâm devletinde hızla yayılmış, bunun sonucunda Mısır Fâtımî Devleti kurulmuştur. Bu mezhebî fırkaların ortaya çıkmasıyla yeni fetih hareketleri duraklatmış ve Müslümanlar, yeni fetih hareketlerin yerine kendi iç ihtilaflarıyla meşgul olmuşlardır. Bu da İslâm Devleti'ni bölünmesi ve birçok küçük devletin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Toplumda düşünce ve irade hürriyeti tartışmaları söz konusu olmuş, Sâmânîlerin Ehl-i Sünnet müdafiî olmalarına rağmen onların döneminde Şîa-İsmâilîye düşünceleri baş göstermeye başlamıştır. Bu dönemde Râfizî düşüncesini anlatan Arapça kitaplar yazılmış, şair Rûdekî bu düşünceden etkilenerek şiirlerinde Şiî-Fâtımî halifelerini övmüştür.[394]

IV/X. asra gelince Hazar Denizi'nin güneyinde Büveyhîler zuhur etmiş, İran bölgesine hücum ederek daha da güçlenmişlerdir. Bunlara karşı Abbâsî Hilâfeti zayıf kalınca bölgede Şiî düşünce güçlenmeye başlanmıştır. Ancak Büveyhîler bu beldeleri istila etmekle

[391] Kerrâmîlerin mürcianın bir kolu olup sükûnete davet ettikleri için destek görmüşlerdir. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 373
[392] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 373
[393] Abdülkerim el-İbâdî, *Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî,* edt: Numan Cebran, Katar Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları, Amman, 1997, s. 262.
[394] İbâdî, *a.g.e*., s. 263.

yetinmemişler, Sünnî İslâm Hilâfeti'nin başkenti Bağdat'a yönelerek istila ettikleri toprakları hanedan fertleri arasında paylaşmışlardır. Büveyhîler'de siyasî üstünlük kişiden kişiye değiştiği için belli bir başkentleri olmamış ve güçlü olan emirin ikamet ettiği şehir başkent olarak görülmüştür. Büveyhîler, Şia'nın diğer bir fırkası olan Karmatîler ile ittifak içinde olmuşlar ve her iki fırkanın egemen olduğu bölgelerde düşüncelerinin yayılması konusunda anlaşmışlardır.[395] Bundan böyle Karmatî-İsmâilî fırkalar hac ve ticaret kervanlarının yolunu keserek Abbâsî Hilâfeti'ne karşı koymaya başlamışlardır. Abbâsî halifelerinin ihtilaf ve istikrarsızlık içinde olmaları, emir ve ordu komutanlarının arasındaki iç çekişme ve rekabet devletin otoritesinin sarsmış, Fâtımîlerin güçlenmesini sağlamıştır.[396]

Karmatîler, İsmâilî düşünceyi Horasan ve Fars bölgelerine sokarak Ehl-i Sünnet'e karşı mücadele içinde olup düşmanca tavır almaya başlamışlardır. Buna binaen onların bölgeden temizlenmesi hususunda Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh, Gazneli Mahmud'a yardım talebinde bulunmuş, bu talep üzerine Gazneli Mahmud kendi topraklarından onları temizlemeye başlamıştır.[397] Gaznelilerin Nîşâbur valisi Hasenek'in Karmatîli olduğunu dillendirilerek sultanın gözünden düşürmek için Karmatî ithamında bulunanlara Gazneli Mahmud: *"Ben Abbâsîlerin isteği üzerine bunları temizlemek için dünyaya el attım. Hasenek'in Karmatî olduğu tespit edilsin. Müminlerin Emiri iyi bilir ki durum öyle değildir. Çünkü Hasenek'i ben eğittim, o benim oğlum ve kardeşimle eşittir. Eğer bu Karmatî ise ben de Karmatîyim"* diyerek cevap vermiştir.[398]

Dikkat çekici diğer bir mesele ise bu fırkaların bulundukları bölgelerdir. Horasan'ın el-Hire bölgesindeki Şîa, mezhebî bir fırka görünümüne girerek dinî istismar etmiştir. Onların daha çok fakir bölgelerde yayıldığı görülmüş ve halkla beraber yaşadıkları rivayet edilmiştir. Şîa'nın davet merkezi olarak el-Hire şehrini seçmelerinin sebebi bölgede yoğun olarak ikamet eden toplumun zengin ve esnaf kesiminden destekleri almalarıdır. Karmatîler ise başlangıçta halkla iç içe olup halkı dine davet ederek faaliyetlerine başlamışlar ve sonradan tecsim ve teşbih konusunu ortaya atmışlar, Allah'ı bir cevher olarak görüp ona yüksek bir cihet belirlemiş ve arşın üstünde olduğu gibi bâtıl düşünceleriyle halkın temiz itkâdî düşüncesine zarar vermişlerdir.[399]

---

[395] Richard N. Fraye, *Buhara (Destâverd-i Kurûn-i Vustâ)* I. Baskı, çev: Mahmud Mahmudî, Benegah-i Tercüme ve Neşr-i Kitap, Tahran,1969, s. 193; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42.
[396] İbâdî, *a.g.e.,* s. 263.
[397] Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 230.
[398] İbâdî, *a.g.e*., s. 264.
[399] İbâdî, *a.g.e.,* s. 265.

2.2.1. Fıkhî Mezhepler

2.2.1.1. Hanefî Mezhebi

Gazne başta olmak üzere Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde hâkimiyet sağlayan Gazneliler, bölgede dinî ve mezhebî konumlarını net olarak ortaya koyarak Şiî-İsmâilî ve Karmatî fırkalarından uzak, temiz bir dinî siyaset izlemeye çalışmışlardır. İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin öğrencilerinin çabalarıyla Horasan ve Türkistan'a yayılan, bölge halkının çoğunun mensubu olduğu Hanefî mezhebini desteklemişlerdir.[400] Hatta Gazneli Mahmud'un[401] kendisi Hanefî fakihlerinden sayılıp fıkıh üzerine *et-Tefrîd Fî'l-Furû* adlı bir eser telif etmiş, zaman zaman fıkhî ve mezhebî tartışmalara katılmıştır.[402]

Meşhur Şâfiî fakihi İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî'nin iddia ettiğine göre Hanefî fıkhını iyi tahkik eden Gazneli Mahmud'un Hanefî mezhebinin kaidelerine ters düşen rivayetlerin çözümü için Hanefî ve Şâfiî fakihlerini Merv'de toplamış ve bu mezheplerden hangisinin daha güçlü olduğunu öğrenmek istemiştir. Onun bu talebi üzerine her iki mezhebin fakihlerinin önünde iki mezhebe göre ikişer rekât namaz kılınması kararlaştırılmıştır.[403] İlk olarak Şâfiî fakihi Ebû Bekir el-Kaffâl, Şâfiî mezhebine göre tam abdest alarak setrine dikkat etmiş, kıbleye yönelip ve tâdil-i erkânla iki rekât namaz kılmıştır. Ardından Hanefî mezhebine göre namaz kılmaya başlamış, dörtte biri necaset olan tabaklanmış köpek derisini giymiş, üzerinde sineklerin uçuştuğu arpa suyuyla abdest almış,[404] Farsça tekbir getirerek iki yeşil yaprak anlamına dû bergeg-i sebz **(**مدهامتان**)** şeklinde kıraat etmiş, okur mutmain olmamış, rukudan kalkmadan ka'deye oturmuş ve selam vermeden abdestini bozmuştur. Ardından Gazneli Mahmud'a: *"Namazınız böyle olmazsa imamınız sizi katleder"* diyerek Şâfiî mezhebini savunmaya çalışmıştır. Hanefî fakihleri de tabii olarak Kaffâl'ın görüşünü kesin bir dille reddetmişler ve böyle bir namazın Hanefî mezhebinde olmadığını dile getirmişlerdir. Bunun üzerine Ebû Bekir el-Kaffâl, Hanefî fakihlerine kaynaklarınızı getiriniz diyerek meydan okumuştur. Hanefî fakihleri kaynaklarını getirdiklerinde zaruret halinde başvurulması gereken parça konuları bir bütün haline getirerek görüşünü ispatlamaya çalışmıştır. Bu olaydan sonra Gazneli Mahmud'un Şâfiî mezhebine geçtiği aktarılmıştır.[405]

Cüveynî'nin tartışmalı ve mesnetsiz rivayeti VII/XIII. asrın âlimlerinden Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir b. Hallîkan, *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbaü Ebnaü'z-*

---

[400] İbâdî, *a.g.e.*, s. 265.
[401] Muhammed Hanefî Palabıyık, "Gazneliler'de İlmi Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2001, s. 52.
[402] Mutlak Derviş, *a.g.e.*, s. 34.
[403] İbn Hallîkân, *a.g.e.,* V, s. 181.
[404] İbn Hallîkân, *a.g.e.,* V, s. 181.
[405] Ebü'l-Âlâ Abdülmelik el-Cüveynî, *Muğisü'l-Halk fî Tercîhi'l-Kavli'l-Hak,* I. Baskı, nşr: Muhammed Abdullatif, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Mısır, 1934, s. 57.

Zaman adlı esrinde, İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî de *Siyerü A'lamü'n-Nübela* adlı eserinde nakletmişlerdir.[406] Büyük âlim ve tarihçilerden İbn Kesir de Cüveynî'nin gündeme getirdiği hikâyeye dayanarak *Tabakâtü'ş-Şâfiîye* adlı eserinde Gazneli Mahmud'un Hanefî mezhebinden Şâfiî mezhebine geçtiğini dile getirmiş, onu Şâfiî fakileri arasında saymıştır.[407]

Cüveynî'nin Şâfiî ve Hanefî fıkhî görüşlerini karşılaştırdığı *Muğisü'l-Halk fi Tercîhi'l-Kavli'l-Hak* adlı eserine baktığımız zaman faklı fıkhî konulara taassupla yaklaştığını görürüz. Bunun yanı sıra Hanefî fıkıh kitaplarına baktığımızda da böyle bir tablo ile karşılaşmamızın mümkün olmadığını ifade etmemiz gerekir. Gazneli Mahmud'un bu kadar basit bir görüşle mezhep değiştirecek kadar fıkıh câhili olmadığını vurgular, Cüveynî'nin itiraf ettiği üzere onun Hanefî fıkhını inceleyen bir fakih olduğunu hatırlatırız. Son olarak böyle bir ithamın ancak mezhep taassubundan kaynaklandığını düşünür, Hanefi fakihi Kâdı Ebû Nasr Hüseynî'nin yetiştirdiği, Hanefî fıkhına dair *et-Tefrîd fi'l-Furû* eserini telif ettiği rivayet edilen Gazneli Mahmud'un Şâfiîliğe geçtiği iddiası tutarsızıdır. Nitekim söz konusu rivayetin geçtiği Zehebî'nin eserinin muhakkikleri Şuayb el-Arnavut ve Muhammed el-Araksusî de Cüveynî'nin mezhep taassubundan kaynaklanan mesnetsiz bir iddia olduğu düşüncesindedirler.[408]

Gazneliler, Hanefî mezhebine karşı yakın ilgi gösterip desteklemeyi devlet politikalarının bir parçası olarak görmüşlerdir. Bunun da iki sebebi bulunmaktadır. Birincisi Gaznelilerin gittikçe yayılmakta olan Şiî İsmâilî hareketinden duydukları endişe; ikincisi ise diğer dinî mezhep ve hareketlerin nüfuzundan kurtulma düşünceleridir.[409] Gazneli Mahmud'un Hanefîlere desteği körü körüne bir destekten ibaret olmamış, devlet otoritesinin sarsılmasına sebep olan Hanefî kâdı ve fakihleri derhal görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Örneğin Gazneli Devleti'nde gittikçe nüfuz ve yetki alanı artarak tehlike arz edecek bir örgütlenme teşebbüsünde bulunan Nîşâbur Sâidiye Medresesi'nin sahibi, Sultan Mesud ve Sultan Muhammed'in hocası Kâdı Ebü'l-Âlâ Sâid 393/1001 yılında Nîşâbur'daki görevinden azledilmiş, yerine kelamî bir hareket olan Kerrâmîlern lideri Ebû Bekir Mehmeşâd getirilmiştir. Kerrâmîler de bu görevi kötüye kullanarak aynı düşüncede olmayan İbn Fûrek gibi büyük âlimleri Karmatîlikle suçlayarak yargılamışlardır.[410]

---

[406] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 486.
[407] İbn Kesîr, *a.g.e*., I, s. 382.
[408] Zehebî, *a.g.e*., XVII, s. 487.
[409] İbâdî, *a.g.e*., s. 265.
[410] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 163; İbâdî, *a.g.e*., s. 266.

Kerrâmîler, Nîşâbur'da örgütlenme içine girerek rakip ve düşmanlarını zındık, Karmatîlikle suçlayarak tasfiye etme yoluna gitmişlerdir.[411] Artık Nîşâbur Sâidî ailesi ve Kerrâmî fırkasının rekabet alanı olmuş, biri diğerinin boşluğunu ifşa etmeye çalışmışlardır. Bu sırada görevinden azledilip hac yolculuğuna çıkan Kâdı Sâid, dönüşte Kâdir Billâh'ın mektubunu getirerek Gazneli Mahmud'un huzuruna çıkmıştır. Görüşme sırasında Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın tecsim ve teşbih düşüncesine sahip olduğunu dile getirerek eski rakibini vurmaya çalışmıştır. Kâdı Sâid'in düşüncelerini makul bulan Gazneli Mahmud, Kerrâmîlerin hakkında soruşturma başlatarak, faaliyetlerine son vermiştir.[412]

Gazneli Mahmud, Şiî tarihçilerin iddia ettikleri gibi taassup sahibi bir Hanefî olmadığı bilakis hata yapan Hanefî fakihlerini cezalandırmaktan imtinâ etmediği görülmektedir. Aksine diğer Ehl-i Sünnet çizgisinde faaliyet gösterenlerin önünü açarak gerektiğinde medrese ve eğitim faaliyetlerine destek verdiği, Ehl-i Sünnete uygun hareket eden kelamî fırkaların mensuplarına karşı hoş görüşüyle yaklaştığı görülmektedir.

2.2.1.2. Şâfiî Mezhebi

Şâfiî mezhebinin Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde yayılması Simcûrîler döneminde başlamış, Sâmânîler döneminde devam etmiş, Gazneliler döneminde ise ilmî faaliyetlerini geliştirerek mezhebî varlıklarını sürdürmüşlerdir. Gazneli Mahmud, onların eğitim faaliyetlerinin önünü açmakla beraber Nîşâbur'da Şâfiî İbn Fûrek Medresesi'nin yanında Hanefî mezhebi üzerine tedris yapılan Kâdı Sâid Medresesini de açmıştır.[413] Şafiî ve Hanefî medreselerin faaliyetlerine destek veren Gazneli Mahmud, Hanefî mezhebini başkent Gazne'de güçlendirmek üzere büyük Hanefî fakihi Kâdı Ebû Salih et-Tebbânî'yi Gazne Cami'ne imam ve vaiz olarak atamış, tedris faaliyetlerini yapabilmesi için Bağ-ı Bostan'da bir medrese yaptırmıştır. Bu medreseden Kâdılkudât Ebû Süleyman Dâvûd b. Yunus gibi birçok âlim ve müderris yetişmiştir.[414]

Gazneli Mahmud'un mensuplarını kâdı, vaiz, imam ve müderris olarak atadığı Şafiî mezhebi, Gazneli Mahmud sonrası Sultan Mesud ve Selçuklular döneminde de güçlü bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Selçuklular döneminde Şâfiîlere yanı sıra Hanefîler de aynı şekilde mezhebî faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu dönemde Şâfiîler ile Hanefîler arasında ara sıra ilmî tartışmalar çıkmış, bu tartışmalar ayrışmadan ziyade halkın yararına tamamlanarak dinî meselelere dikkatlerini çekmiştir. İlmî tartışmalar bazen bir mezhep

[411] İbâdî, *a.g.e.*, s. 266.
[412] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 395; İbâdî, *a.g.e.*, s. 268.
[413] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 402.
[414] İbâdî, *a.g.e.*, s. 266.

taassubuna bazen de bir birlerine karşı yapılan hakarete dönüşmüş ve fıkhî çalışmaların duraksamasına sebep olmuştur.[415]

Şâfiî mezhebi Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki Hanefîlerden sonra en güçlü mezheplerden sayılıp mensupları Herat, Sicistân, Serahs[416] ve Nîşâbur'a kıyasen Tûs, Nesâ, Ebiverd, Şâş ve Eylak bölgelerinde yoğun olarak yaşamışlardır.[417] Gazneli Mahmud'un Şâfiî mezhebine yaklaşımı Hanefîler kadar olmasa da Ehl-i Sünnetin temel hak mezheplerinden olarak gördüğü Şâfiî mezhep mensuplarına yönelik asla düşmanca tavır takınmamış bilakis medreselerini serbest bırakarak fakihlerini ilmî müzakerelerine davet etmiştir.[418]

2.2.2. Kelamî Fırkalar

2.2.2.1. Karmatîler

Gazneli kaynakları, Gazneli Mahmud dönemindeki mezhepleri ele alırken Şiâ fırkasından farklı kolları olan İsmâilî, Karmatî, Râfızî ve Alevî olarak bahsetmiştir. Bu fırkalar da Bâtınî, Ehl-i bid'at ve mülhit olarak tanıtılmıştır.[419] Örneğin Fâtımî Hilâfeti'nden Horasan'a elçi olarak gelen Tâhertî ve takipçilerine mülhit muamelesi yapılarak idam edilmiştir.[420]

İslâm toplumunda fitne ve fesat çıkaran Şiî-Karmatî fırkası, Kûfe bölgesinde el-Karâmîte **(**القرامطة**)** adlı bir kabile tarafından başlatılmıştır.[421] Adını kurucusu Hamdan b. Karmat'dan alan Karmatî fırkası, 317/929 yılında Ebû Saîd Cenâbî tarafından Bahreyn ve el-Ahsa bölgelerinde örgütlenmiştir. Mekke'de yaptıkları katliam ve Hacerü'l-Esved'i[422] kaçırarak tuvalete atmalarından sonra kötü şöhretleri yayılmaya başlamıştır.[423] Karmatîlerin

---

[415] İbâdî, *a.g.e*., s. 271.
[416] Horsan'ın eski ve büyük şehirlerinden olan Serahs, Nîşâbur ile Merv arasında bulunmakta olup günümüzde İran'ın Razavî Horasa eyaletinde yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e*., III, s. 208.
[417] İbâdî, *a.g.e.,* s. 271.
[418] İbâdî, *a.g.e.,* s. 272.
[419] Utbî, *a.g.e*., trc., , s. 394.
[420] Zehebî, XVII, *a.g.e*., s. 486. كان يركبه رأسُ الملحدين، فليَركبه رأسُ الموحّدين; Perviz, *a.g.e*., s. 300.
[421] Müstevfî, *a.g.e*., s. 340.
[422] Abbâsî Halifesi Mutî Lillâh döneminde Hacerü'l-Esved'i tekrar getirerek Kûfe Camiin yedinci direğine bağlalayıp şöyle seslenmişlerdir: *"Alınız! Bir emirle götürmüştük diğer bir emirle getirdik"* diyerek teslim etmişlerdir. Hacerü'l-Esved teslim edilmeden önce Karmatîlerin lideri Ebû Tâhir b. Ebû Saîd Cenâbî ile Kûfeli Müslümanlar arasında şöyle bir diyalog yaşanmıştır. Karmatîlerin lideri Ebû Tâhir: *"Şahit olunuz ki Hacerü'l-Esved'i teslim ettik"* deyince Kûfe halkı: *"Şahit olduk"* demişlerdir. Ardından Ebû Tâhir: *"Siz ne bilirsiniz ki bu Hacerü'l-Esved'dir?"* deyince mecliste bulunan muhaddis İbn Âlim: *"Allah'ın elçisi Hacerü'l-Esved'in kıyamet günü haşrolacağını, onun iki gözü bir dili olacağını, kendisinden önceki bütün olanlara şahitlik edeceğini, onun suda bozulmayan, ateşte yanmayan bir taş olduğunu buyurmuştur"* diyerek cevap vermiştir. Bunun üzerine Ebû Tâhir derhal ateş isteyip Hacerü'l-Esved'in yanıp yanmayacağını denemek istemiştir. Kûfeli Müslümanlar, Ebû Tâhir'in bu isteğine karşı çıkarak Hacerü'l-Esved'i Mekke'ye götürmüşlerdir. Madelung Wilferd, *Fırkahâ-i İslâmî,* I. Baskı, çev: Ebü'l-Kâsım Sırrî, Asatir Yayınları, Tahran, 1999, s. 348.
[423] Muhammed Abdülzaim ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûm'il-Kur'ân*, I. Baskı, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiye, Beyrut, 1971, s. 309.

lideri Ebû Saîd Cenâbî, Bahreyn, el-Ahsa, Basra ve Kûfe üzerinden Abbâsî Halifesi Muktedir Billâh ile savaşmak üzere beş yüz süvari ile Bağdat'ın Nehr-i Mülûk bölgesine yerleşmiştir. Muktedir Billâh ise Abbâsî emir-i ceyşi Ebû Sâc'ı üç bin asker ile ona karşı göndererek Ebû Saîd Cenâbî'nin engellenmek üzere aralarındaki köprünün yıkılmasını istemiştir. Ancak Ebû Sâc düşmanı hafife alıp savaştan önce Muktedir Billâh'a Ebû Saîd Cenâbî'yi kendisi ile beraber getireceğini bildirmiş ve Ebû Saîd Cenâbî'ye ise: *"Seninle aramızdaki eski tecrübeler gösteriyor ki sen bana karşı direnemezsin, ya itaate gir ya da kendi başını al ki selamete eresin"* diye yazmıştır.[424]

Ebû Saîd Cenâbî gelen elçiden Ebû Sâc'ın üç bin kişilik bir ordusu oluğunu öğrendikten sonra: *"Yemin ederim ki üç erkek bile değiller"*[425] diyerek tehdit etmiştir. Ardından ordusunun üzerindeki hâkimiyetini, sorgusuz itaatini göstermek için askerlerinden birine: *"Kendi başını al, diğerine kendini yüksek bir yerden at ve üçüncüsüne kendini bir suya at"* diyerek gözdağı vermiş, elçiye: *"Sen güvendesin ancak gece Ebû Sâc'ı köpeklerle beraber bağlar sana gösteririm"* diyerek tehdit etmiştir. Gece olunca Ebû Sâc'ın üzerine baskın yapan Ebû Saîd Cenâbî, birçok kişiyi öldürerek Abbâsî ordusunu hezimete uğratmış, Ebû Sâc'ı köpeklerle beraber zincirlere bağlamıştır. Böylece Fırat bölgesi, Karmatîlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Bu gelişmeler üzerine Muktedir Billâh, Ebû Saîd Cenâbî'nin kendi üzerine gelmemesi için Fırat köprüsünü yıktırmıştır.[426]

Bağdat'ta önü kesilen Karmatîler, en büyük başarılarını Bahreyn'de elde ederek bölgede bir devlet kurmalarına rağmen dinî önderleri ve dâîlerinin çoğu İran bölgesinde yaşamaya devam etmiştir. Örneğin 300/912 yılında Farâverd dâîsi Muhammed b. Ahmed Nesefî *Kitabü'l-Mahsûl* adlı eserini yazarak kendilerini Bâtınî olarak tanıtmıştır.[427] 311/923 yılına gelince Ebû Saîd Cenabî'nin oğlu Ebû Tâhir, Irak bölgesinde yağma faaliyetlerine başlamış, Basra ve Kûfe'yi yağmalayarak hac kervanlarına saldırmıştır.[428] Ebû Tâhir, 317/930 yılında Mekke'ye hac döneminde saldırarak Mekke sakinleriyle hacıları vahşice şehit etmiştir.[429]

Ebû Saîd Cenâbî sonrası Karmatîlerin başında belli bir liderin olmaması ihtilafa düşmelerine sebep olmuş, Fâtımîlere biat etmek zorunda kalmışlardır. Fâtımîlerin dördüncü halifesi Muîz Lidînillâh, Karmatîleri Abbâsî toprakları üzerindeki saldırılarında kullanarak birer temsilci ve dâîsi olarak çalıştırmıştır.[430] Yegâne hedefleri Sünnî İslâm'ı temsil eden

[424] Müstevfî, *a.g.e.,* s. 339.
[425] Müstevfî, *a.g.e*., s. 340.
[426] Müstevfî, *a.g.e*., s. 341.
[427] Wilferd, *a.g.e*., s. 72.
[428] Wilferd, *a.g.e*., s. 154.
[429] Wilferd, *a.g.e*., s. 154.
[430] Wilferd, *a.g.e*., s. 160.

Abbâsî Hilâfeti'ni yıkarak yerine İsmâilî ve Bâtınî fırkayı yerleştirmek için çalışan Karmatîiler ve Fâtımîler her ne kadar başlangıçta ayrı fırkalar olarak gözükseler de ortak itikadî ve mezhebî düşünceleri onları birleştirmiştir.

Karmatîler, Fâtımîlerle ittifak kurduktan sonra davet alanları genişlemiş, buna paralel olarak bölünme yoluna gitmişlerdir. Farklı bölgelere gönderilen dâîlerin her biri yeni kurallar ortaya koyarak farklı isimlerle meşhur olmuşlardır. Örneğin Fars bölgesi İsmâilî dâîsi Abdan'ın kardeşi ve Karmatîlerin lideri Hamdân b. Karmatî'nin eniştesi Memûn isminde bir kişi Karmatîliğin Memûnîye kolunu başlamıştır. Kûfe bölgesi Karmatî dâîsi Ebû Hâtem Zâtî, yeşillik yemeyi ve hayvan kesmeyi yasakladığı için Karmatîlerin Bakliye kolunu başlatmış, Bakliye Karmatîlerinden ayrılıp Bahreyn bölgesinde faaliyet gösteren ve mensuplarının çoğunun İranlı olduğu akatarılan İsa b. Mûsa Karmatî Ücmiyyun kolunu kurmuştur.[431]

Fakat bir süre sonra Übeydullah el-Mehdî, Kuzey Afrika'da Fâtımî Devleti'ni kurarak kendini imam olduğunu iddia edince Fâtımîler ile Karmatîler anlaşmazlığa düşmüşler, Hamdân b. Karmatî liderliğindeki Karmatîler onlardan ayrılmışlardır. Karmatîler, gerçek imamın gaybet halinde olan Muhammed b. İsmâil b. Cafer-i Sadık olduğuna inanmışlar, Bahreyn'de bağımsız Karmatî Devleti'ni kurarak siyasî ve içtimaî faaliyetlerine devam etmişlerdir. Übeydullah el-Mehdî onlara karşı ilk tepkesini ortaya koyarak Irak bölgesi dâîsi olan Hamadân b. Karmatî'yi görevinden azlederek yerine Ebü'l-Hasan Namî'yi tayin etmiştir.[432]

Karmatîler ve Fatımîlerin birleştikleri ortak nokta ise İsmâilî olmalarıdır. Ayrıştıkları nokta ise İsmâilîlerin gerçek imamının kim olduğu konusudur. Biraz dikkatle bakıldığında aralarındaki ihtilafın mezhebî ihtilaf olmaktan ziyade siyasî ve iktidar mücadelesinden kaynaklandığı görülür. Kuzey Afrika'da kurulan İsmâilî Devleti'nin İran Hemedân merkezli Karmatîlerin kabul etmeyişleri, liderliğin kendilerinde veya kendi bölgelerinde kalmasını istemelerinden kaynaklanmaktadır.[433]

Karmatî tehdidi ise Muktedir Billâh sonrasında da güçlenerek varlığına devam ettirmiştir. Kâdir Billâh ise en büyük desteği Türkistan ve Horasan bölgesinde Sünnî İslâm'ı temsil eden Gazneli Mahmud'dan alarak Karmatîlerle amansız bir mücadeleye girmiştir.[434] Küçüklüğünden itibaren Ehl-i Sünnet ve ehl-i bid'at mezheplerini iyi araştırıp, cedel ilimleri

---

[431] Abdullah Nâsırî, *Tâhirî, Fâtımîyân der Mısır,* I. Baskı, Pûzûhişkade-i Havza ve Dânişgâh, Kum, 2000, s. 23.
[432] Tâhirî, *a.g.e.*, s. 23.
[433] Tâhirî, *a.g.e.*, s. 24.
[434] Ebû Tahir Karmâtî, Muktedir'in halifeliği sırasında ortaya çıkmış, hacca giden hacıları katletmiş, haremi yıkmış ve Mekke'de huzursuzluk çıkarmıştır. Hacerü'l-Esved'i yerinden koparıp yirmi iki yıl sonra teslim etmiştir. Ferâîz-i Zâde, *a.g.e.,* s. 326.

üzerine tartışan ve usûlu'd-dine basiret gözüyle bakabilen Gazneli Mahmud, Rey bölgesindeki Bâtınîlere göz açtırmayarak aşırı gidenleri de idam etmekten çekinmemiştir.[435]

Abbâsî Hilâfeti ile uyum içinde çalışan Gazneli Mahmud, Karmatî konusunda çok ciddi ve titiz davranmıştır. Bu doğrultuda halkın arasında yeni bir meselenin çıktığını, bunu da Mısırlı birinin başlattığını, davet edilen kelimelerden Bâtınî ve Râfızî olduğu haberini almış, derhal yapılan toplantının yerini belirlemek için adamlarını göndermiş, Bâtınîliğe davet eden kişi yakalanarak Karmatîlerin davasına bakan kâdı Ebû Bekir Mehmeşâd'a teslim edilmiştir.[436]

Gazneli Mahmud, kendi topraklarında Bâtınî ve benzeri fitneci fırkalara karşı mücadele veirken meşru yol ve yöntemleri izlemiş, toplum tarafından kınanmamak üzere hak ve hakkaniyetten, insaf ve adaletten çıkmamış, Karmatîlikle suçlanan kişileri bazı İranlı ve batılı yazarların iddia ettikleri gibi sorgusuz infaz etmemiştir.[437] Karmatîlikle suçlanan kişileri sorgulamış, ulemâdan oluşan mahkemeye çıkarmış, yine ulemânın reyi ve teyidi üzerine suçu kesinleşen Karmatîleri idam ettirmiştir.[438] Din ve devletin istikrar ve istikbalini korumak için kendi sınırları içinde hiçbir mezhebî ve siyasî fitnenin canlanmasına fırsat vermemiş, özellikle Karmatî ve İsmâilî gibi aşırı Şiî fırkalarına karşı öyle bir mücadele etmiş, yansımaları kendisinden sonraki dönemlerde dahi anlatılmaya devam etmiştir.[439]

2.2.2.2. Kerrâmîler

Kerrâmîler, Sebük Tegin döneminde faaliyetlerine başlayıp Gazneli Mahmud döneminde tecsim ve teşbih düşünceleriyle öne çıkan Hanefî mezhebine bağlı kelamî bir akımdır. Bunlar dini, tasavvufî bir yöntemle anlatarak birçok kişinin hidâyete kavuşmasına vesile olmuş, yumuşak ve mütevazi tavırlarıyla Gazneli Devleti'nin kırsal bölgelerine yayılmışlardır.[440] Bu yönleriyle Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud'un desteğini kazanarak farklı bir örgütlenme içine girmişler ve hatta Gazneli Devleti'ni tehdit edecek bir şekilde güç

---

[435] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 369; Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Rızâzâde Melik, s. 279. الباطنية قوم رفضوا الاخذ بظاهر القرآن وقالوا:للقرآن ظاهر و باطن، والمراد منه باطنه دون ظاهره (فَضُرِبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِالرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِن قِبَلِهِ الْعَذَابُ. الحديد 13.) Bâtınîler, Kur'ân'ın zâhîri manâsını reddederek bâtınî manâsını kabul etmişlerdir. Onlara göre Kur'ân'ın zahiri ve bâtınî manâsı vardır. Burada kasdedilen mana da Bâtınî manasdır. Zürkânî, *a.g.e.*, s. 308.

[436] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 370.

[437] Sefer Yusûfî, "Siyaset-i Mezhebî der Devre-i Nuhust-ı Hükûmet-i Gaznevî", *Fasılnâme-i Tasahhûs-i Fıkıh ve Târîh-i Temeddûn,* S., 15, 2008, s. 141.

[438] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 370.

[439] Hasan Sabbah Sultan Melikşah'a yazdığı mektupta şöyle ele almıştır: *Sultan Mahmûd-ı Gazi Rahimehullah bu iş için gelmişti. Onun şerrini def etmek için Tirmiz'den Seyyid Alâü'l-Mülk Hüdavenzâde gelip hilafet oluşturdu. Eğer Sultan bu iş için kalkışırsa Allah'ı Teâlâ kullarını onun şerrinden korur, yerine adil bir padişahı getirir. Hidâyette olanlara selam olsun"* diyerek Gazneli Mahmud'un İsmâilî mücadelesine işaret etmiştir. Nasrullah Felsefî, *Çend Makâle-i Târihî ve Edebî,* I. Baskı, İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1964, s. 425

[440] Bosworth, *The Transtion From Ghaznavid to Seljuk*, s. 355.

kazanmışlardır. Gazneli Mahmud, Karmatî mücadelesinde bunlardan azami ölçüde istifade etmiş, liderleri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın fetvası doğrultusunda nice Karmatîleri idam ettirmiştir.[441] Kerrâmîlerin teşbih ve tecsim düşünceleri ortaya çıkınca Gazneli Mahmud'un gözünden düşmeye başlamışlar ve hatta tamamen yok olmaya mahkûm olmuşlardır.[442]

Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd, Gazneli Mahmud döneminde Horasan'ın saygın âlimleri arasında yer almıştır. Mehmeşâd'ın babası da seçkin ve nüfuzlu bir kişi olup büyük hizmetlerde bulunmuştur. Sebük Tegin, onu züht ve takvasından dolayı övmüş, ona hüsnüniyetle yaklaşarak saygı göstermiş, izzet ve ikramda bulunmuştur. Ancak daha sonra Kerrâmîlerin fitneleri had safhaya ulaşmış, hırsa ve iktidar onları bozmuştur. Dönemin meşhur şairlerinden Ebü'l-Feth Büstî[443] onlardan övgüyle bahsetmiştir: *"Fıkıh sadece Ebû Hanife'nin fıkhıdır. Din, Muhammed b. Kerrâm'ın dinidir. Muhammed b. Kerrâm'ın dinine bağlanmayanlar kerim ve ulu insanlar değillerdir"*[444] diyerek kendileri dışındaki insanları yanlış yolda olduklarını dillendirmeye başlamışlardır. Kerrâmîler, kendi düşünceleri dışında başka düşünceyi kabul etmemiş, hatta Kerrâmî düşüncesinde olmayanlara Karmatî damgasını vurarak ezmeye çalışmışlardır.

Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd, Karahanlılar Horasan'a saldırdıkları sırada esir düşmüş, kısa bir süre sonra Karahanlıların elinden firar ederek Nîşâbur'a gitmiştir. Onun Karahanlılarca esir alınması Gazneli Mahmud'un nezdindeki itibarını arttırmış, Karmatîlerden sorumlu özel yetkili kadılığa yükselmiştir. Karmatî mücadelesi verilirken suçlu ile suçsuz arasında bir ayrım yapılmaya çalışılmışsa da halk, hak ile bâtılın arasında kalarak tedirgin olmuş, korkusundan dolayı Ebû Bekir Mehmeşâd'a sığınmıştır. Onun heybeti ve korkusu büyük ve küçüğün kalbine girmiştir. O, tasavvufî önderliğin yanına siyasî ve hukukî gücü de elinde tutarak gün geçtikçe yükselmiştir. Onun takipçileri halka zarar vermeye başlamış, zamanla halkın mallarına göz dikerek mallarını gasp etmişlerdir. Kerrâmîlerin zulmü Nîşâbur'un eski kadısı ve baş müderrislerinden Kâdı Sâid'in 402/1011 yılında hacca gidip gelmesine kadar devam etmiştir.[445]

Nîşâbur'un meşhur âlimlerinden olup Nîşâbur medreselerinde sarf dersleri veren, ilim, irfan sahibi Kâdı Sâid, hacca gitmek üzere yola çıkmış, Medinetü's-Selam'a (Bağdat) varınca hilâfet makamı tarafından iyi karşılanmış, saygı, izzet ve ikram görmüştür. Dönüşte hilâfet

[441] Bayur, *a.g.e.,* I. s. 162; Kök, *a.g.m.,* s. 125.
[442] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 393.
[443] Meşhur şair ve Gazneli devlet adamı Ali b. Muhammed Ebü'l-Feth Büstî, Şafiî olup Şafiî mezhebi'nin üstünlüğünü savunmuş, birçok şiirinde Kerrâmîlerden övgüyle bahsetmiştir. İbn Kesîr, *a.g.e*., I, s. 312.
[444] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 393.
[445] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 394.

makamının mektubunu beraberinde getirerek Gazneli Mahmud'un huzuruna çıkmıştır.[446] Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'in de bulunduğu toplantıda Kerrâmîlerin bahsi açılmıştır. Onların itikatları, âyetlerdeki tecsim, teşbih ve galat fikirleri, müteşabih haberler hakkındaki görüşleri, nassın zahirine aldandıkları Gazneli Mahmud'a bildirilmiştir. Gazneli Mahmud, bu konuyu Ebû Bekir Mehmeşâd'e yöneltince bu düşüncelerden uzak olduğunu öne sürerek kendisine nispet edilenleri inkâr etmiş, Sultan'ın meclisinden öfkeli bir şekilde çıkmıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud Ebû Bekir Mehmeşâd ve arkadaşlarının durumlarının araştırılmasını için illerdeki vali ve kâdılara talimat göndermiştir.[447]

Bundan böyle ilmî toplantılar, camiler ve minberler Sünnî akideye göre düzenlenmiştir. Bazı âlimler bu düşünceden kurtarılmış ve bazıları da tedris etmekten uzaklaştırılmıştır. Fitne ve bozgunculukların yolları kapatılmış, Kerrâmîlerin evleri kendilerine zindan edilmiştir.[448] Bu arada Ebû Bekir Mehmeşâd kalbindeki tecsim ve teşbih düşünceleri ile kaygılı bir şekilde mükâfat ve mücazât fırsatını beklemiş, türlü hilelerle kendisinin azlini durdurmak istemiştir. Diğer yandan da Kâdı Sâid'i karalamak için Gazneli Mahmud'a sebepler göstermeye çalışmıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud öfkelenmiş, sorunu çözüme kavuşturmak için Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî'yi huzuruna çağırarak konunun hakikatini araştırmakla görevlendirmiştir.[449]

Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî, Kâdı Sâid ve Ebû Bekir Mehmeşâd'ı has ve ammın huzuruna çıkararak yargılamaya başlayınca Ebû Bekir Mehmeşâd toplantının akışından takip ettiği yolun tehlikeli olduğunu ve sonucunun da yıkım olacağını, fazla ısrarın da utanç getireceğinin farkında olarak kendini savunmaya çalışmıştır. *"Bizim ilim sahasındaki rekabetimiz bizi bu duruma düşürdü. O beni müşebbehe mensubu olmakla suçladı ben de bu düşünceden uzak olduğumu dile getirdim. İkimiz de ilmi rekabetimizden dolayı mücadele ettik ve tartıştık. Sonuçta o da bu ithamından uzak ben de bu iftiradan uzağım"* diyerek kendini kurtarmaya çalışmıştır.[450]

Kâdılkudât Nâsıhî, tartışmayı güzel bir şekilde Gazneli Mahmud'a ulaştırınca Emir Nasr b. Nâsırüddîn, Kâdı Sâid'in ilim ve takvasını dile getirerek onu desteklemiştir. Gazneli Mahmud da onun düşüncelerini sözünü kesmeden dinlemiş, Kâdı Sâid'in hasımlarını gizlice sarayından çıkarmıştır. Kâdı Sâid yeniden müderrislik işinin başına geçerek evinde saygın bir şekilde, bol nimetin içinde hayatına devam etmiştir. Bundan böyle tartışmalı toplantılardan

[446] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 395.
[447] İbâdî, *a.g.e.,* s. 265.
[448] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 395.
[449] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 395.
[450] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 396.

uzak durmuş, ilim ve ibadetle meşgul olmuş ve ömrünü ilmî araştırmalarla geçirmiştir. Böylece Ebû Bekir Mehmeşâd ve takipçilerinin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Gazneli Mahmud belli bir süre ilme duyduğu saygısından dolayı Kerrâmîlerin zulümlerini görmezden gelmiş, onların yapığı hizmetlerin boşa gitmemesi ve Allah rızası için temelleri atılan adımların yıkılmamasını istemiştir. Ancak Gazneli Mahmud'un tüm hüsnüniyetine karşı Kerrâmîler hadlerini aşmış ve bozgunculukları hızla yayılmıştır.[451]

Ebû Bekir Mehmeşâd'dan boşalan Nîşâbur valiliğine Hasenek lakabıyla bilinen Ebü'l-Hasan b. Muhammed b. el-Abbâs, kâdılığına ise Kâdı Sâid getirilmiştir.[452] Gazneli Mahmud, Hasenek'i Nîşâbur valisi olarak tayin ederek kök salan Kerrâmî fırkasının kökünü kurutmayı hedeflemiştir. Nitekim Hasenek Nîşâbur'a gidince Gazneli Mahmud'un tam istediği gibi malum grubun kökünü kazımaya çalışmış, dikkatli ve güçlü bir siyaset izlemiş, Nîşâbur, onun heybetiyle sükûnete kavuşmuştur. Bundan sonra kimse mezhebî ihtilafları gündeme getirememiş, Ehl-i fitne ve ehl-i bid'at ise sığınacak yer bulamamıştır.[453] Hasenek, Nîşâbur'da kul hakkını yiyenleri takip etmiş, fitne döneminde alınan rüşvetleri geri alıp sahiplerine iade ederek zulmedenleri hapse attırmıştır. O, Ebû Bekir Mehmeşâd'e de eziyet vermek istemiş ancak Gazneli Mahmud'un ulemâya karşı saygısından dolayı fazla zarar veremeden bir evde ibadetle meşgul olması ve fitneye sebep olacak âdetlerinden uzak durması istenmiştir.[454] Böylece kısa bir sürede bozulan Nîşâbur toplumu düzelmiş, ıslah yanlısı ve iffetli olanlar doğru yola girmişlerdir.[455]

Kerrâmîler, bağlı oldukları teşbih ve tecsim görüşlerini gizleyerek Gazneli Mahmud'un iktidarından son derece istifade etmişlerdir. Gazneli Mahmud da Karmatîlere karşı verdiği mücadelesini meşru bir şekilde yürütmek için zaman zaman Kerrâmîlerin lideri ve mensuplarından yararlanmıştır. Gazneli Mahmud'un onlara sıcak yaklaşımı ulemâya duyduğu güven ve ihlâstan kaynaklanmış olup ancak Kerrâmîler bu yaklaşımı suistimal ederek ayrı bir örgütlenme içine girmişlerdir. Onların zulüm ve fesatları toplumun feryadını yükseltmiş, bilahare tüm çabaları kendilerinin aleyhinde sonuçlanmıştır. Gazneli Mahmud, onların yanlış yolda olduklarını tespit etmesine rağmen, hareketin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın âlim olmasını göz önünde bulundurarak işkence etmemiş, izzet ve şereflerine zarar verecek davranışlarda bulunmamıştır. Gazneli Mahmud, din, devlet ve milletinin istikrar ve huzuru

[451] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 398
[452] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 64.
[453] Utbî, *a.g.e.,* trc. s. 399
[454] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 401.
[455] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 401; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 64.

için ortaya çıkan fitne ateşini söndürmüş ve bir daha tazelenmeyecek şeklide kül haline getirmiştir.

2.3. Gazneli Mahmud Döneminde İlmî Faaliyetler

2.3.1. Medreseler

İlmi ve ulemâyı seven Gazneli Mahmud, topluma ışık saçan kurumlar olan medrese ve camilerin inşasında israf tanımamış, bu kurumların mimari açıdan güzel olması için dünyanın farklı bölgelerinden mermer taşları ve sağlam ağaçlar getirmiştir. Onun için mimari güzellik yetmemiş, dünyanın farklı ilim merkezlerinden müderrisler getirerek maneviyât açısından da bu kurumları zenginleştirmiştir. Hindistan fetihlerinden getirdikleri ganimetlerle âlimleri teşvik etmiş, talebeleri sevindirmiş ve eğitim kurumlarını şenlendirmiştir.[456] Şiî-Karmatî ve İsmaîlîliğe karşı Ehl-i Sünneti desteklemek üzere vakıflar kurarak medrese ve müderrisleri himayesi altına almıştır.[457]

Onun bu ilgisinden dolayı başkent Gazne'de birçok medrese kurulmuş, sayısız âlim ve şair yetişmiştir.[458] Sermayesinin çoğunu sadaka-i câriye olarak harcamış, Hint seferleri devam ederken Gazne'de bir ulu caminin yapılması için arsa seçilmesini emretmiş, Hint seferinden dönüşüne kadar caminin temelleri atılarak duvarları yükselmiştir. O, bu caminin tamamlanması için herhangi bir masraftan kaçınılmaması, yetenekli ustaların getirilmesi ve güzel bir mimari ile mermer işlenmesini istemiştir. Bu çabanın iki çeşit karşılığı olduğunu, birincisinin Sultanın hazinesinden ödeneceğini ikincisi ise Rahmân'ın vaat ettiği karşılık olarak bildirmiştir.[459]

Gazneli Mahmud, Gazne Camii için Hint ve Sind bölgesinden ağaçlar ve çokça uzak yerlerden mermer taşları getirmiş ve caminin yanında güzelce bir bahçe de yaptırmıştır. Utbî'nin ifadesine göre yapılan cami ve bahçeyi gören gözler, idrak eden akıllar dehşete düşmüştür. Caminin yapımında türlü tezhip ve süsleme sanatı işlenmiş ve Hindistan'da tahrip edilen put ve tapınakların parçaları cami inşaatında kullanılmıştır.[460] Cami öyle bir muhteşem mimariyle yapılmış ki Utbî'nin ifadesiyle Şam Camiini görüp âşık olanlar Gazne Camii görünce yanıldıklarının farkına varmıştır. Caminin inşaatı tamamlanınca Gazneli Mahmud, gönül rahatlığıyla namazlara gidip gelmek için sarayından camiye giden özel bir yol

[456] İbn Haldun, *a.g.e.*, IV, s. 497.
[457] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 389; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 57.
[458] Perviz, *a.g.e.*, s. 303.
[459] Utbî,*a.g.e.*, trc., s. 387.
[460] Utbî, *a.g.e.*, trc., s. 388.

yaptırmıştır.[461] Gazne Câmiinin yanında bir medrese de yaptırarak müderris ve hattatları yerleştirmiş, talebeler ilimle meşgul olmuştur. Gazneli Mahmud bu medrese için vakıflar kurarak cami ve medrese görevlilerine maaş tayin etmiştir.[462] O, Gazne Ulu Camii dışında Dârü'l-Ulûm adında büyük bir medrese de yaptırmıştır.[463]

Gazneli Mahmud, ilim, irfan tahsili ve talimi için başta Gazne olmak üzere hâkimiyeti altında bulunan Herat, Belh ve Nîşâbur gibi şehirlerde büyük medreseler yaptırmış bu kurumlarda nice âlim ve kâdılar yetişmiştir. O, Ehl-i Sünnete bağlı Hanefî, Şâfiî muhakkikler için medreseler yaptırdığı gibi mutasavvıflar için de medreselerin yapılmasına özen göstermiş, devletinin maneviyâtını kendi medresesinde yetişen âlimlerle güçlendirmiştir. "Gazne Medresesi", "Nîşâbur Kâdı Sâid Medresesi", "Nîşâbur Hınnâî Medresei", "Gazne Dâru'l-Ulûm"u, "Sülemî Medresesi", "Büstiyân Medresesi", "Gazne Ulu Camii", "Gazne Köşkü", "Gazne Kalesi",[464] "Gazne Minaresi", "Kasr-ı Sultan Mesud-ı Gaznevî", "Makbere-i Sebük Tegin", "Makbere-i Mahmud-ı Gaznevî", "Makbere-i Senaî-i Gaznevî", "Bağ-ı Fîrûzî", "Köşkü Adnanî" gibi cami, medrese, makbere ve tarihi eserler Gazne'yi aynı zamanda kültür ve medeniyetin de başkenti haline getirmiştir. Gazne dışında birçok bölgelerde de cami, medrese, minare, saray, köşk ve ribatlar yaptırarak ülkesini mamur bir hale getirmiştir.[465]

2.3.2. Müderrisler

Müderrisler, âlimler, ârifler ve şairler Gazneli Devleti'nin iç ve dış siyasetinin şekillenmesinde şüphesiz önemli ve belirleyici rolü oynamışlardır. Bunlar ilim, irfan, irşat ve fetvaları ile devletin iç istikrarını sağlayarak ülkenin dış politikasını da Hindistan fetih hareketleri üzerine bina etmişlerdir. Gazneli Devleti'nin Abbâsî Hilâfeti ile münasebetleri, Karmatîlere karşı mücadelesi ve komşu Müslüman devletlerle antlaşmaları hususunda etkin rol almışlardır. Bundan dolayı Gazneli Mahmud, âlimlere saygı göstermiş ve onlara çokça ikramlarda bulunarak gerekli yetkiyi vermiştir. Gazneli Mahmud, diğer yönden devletini fitne ve fesattan korumak için âlimlerin ilmî tartışmalarını yakından takip etmiş ve onlarla beraber olmaya özen göstermiştir.[466] Örneğin Gazneli Devleti'nin önde gelen âlimlerinden Ebû Bekir

---

[461] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 388.
[462] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 389; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 240.
[463] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 60.
[464] Hâce Ebü'l Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî Debir, *Târîh-i Beyhakî,* I. Baskı, tsh: Ali Ekber Feyyaz, nşr: Muhammed Cafer Yahakî, İntîşârât-ı Dânişgâh-ı Firdevsî-i Meşehet, Meşhet, 1972, s. 245.
[465] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 245.
[466] Gazneli Mahmud, (العلماء ورثة الانبياء) hadisinin kesinliği, kıyametin gününün varlığı ve kendi soyunun Sebük Tegin'den gelip gelmediği konusunda tereddüt içinde olur. Bu konular üzerine düşündüğü bir gece halvet bir yerden altın mumluk taşıyan bir hizmetçi ile beraber geçerken gecenin karanlığında bir medresenin kapısında ders çalışan bir talebeyi görür. Talebenin bulundğu vaziyete acıyan Gazneli Mahmud, altın mumluğunu talebeye verir, gece rüyasında Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in kendisine şöyle seslendiğini görür: اعزّك الله في الدارين كما

Mehmeşâd ile Kâdı Sâid arasında fikrî bir tartışma çıkınca ülkenin Kâdılkudâtı Ebû Muhammed en- Nâsıhî başkanlığında Gazne âlimlerini toplayarak tartışılan meseleyi sona erdirmiştir.[467]

Gazneli Mahmud, âlimler ve üstatlara ilgi göstermiş, medrese ve hanikahları yakından ziyaret ederek müderris ve dervişlerin hal ve hatırlarını sormuş, geçimleri konusunda yardımcı olmuştur.[468] Gazneli Mahmud, sürekli âlimlere sorular sorup, onlarla istişarelerde bulunmuş, doğru veya yanlış bulduğu görüşü doğrudan onların yüzüne söylemekten çekinmemiştir. Örneğin o, Ebû Reyhân el-Bîrûnî ile bir konuda istişare ederken onun söylediği sözün hoşuna gitmediğini açıkça dile getirerek Bîrûnî'ye: *"Kendi keyfine göre değil sultanın keyfine göre karar vermen gerekir"* diyerek serzenişte bulunmuştur.[469] Gazneli Mahmud da Bîrûnî'nin zalim padişahlar halkına zulmeder diye imalı bir şekilde eleştirmesini hoş karşılamıştır.[470]

Gazneli Mahmud, müderrislere yanı sıra mutasavvıflar, şeyh ve dervişlerin de dergâhlarında ziyaret ederek hayır duaları istemiştir. Örneğin Sâmânî emiri Nûh b. Mansûr, Gazneli Mahmud'u Ebû Ali es-Simcûrî isyanına karşı yardım talebinde bulunduğu sırada yakınlarında züht ehli bir mutasavvıfın bulunduğunu öğrenince gâyet saygılı bir şekilde o zâhidi ziyaret ederek duasını almıştır. Zâhit, Gazneli Mahmud'a marifetin sırlarından bahsetmiş, Gazneli Mahmud da onun sözlerini dikkatlice dinleyerek itikâdını güçlenmiştir. Gazneli Mahmud şeyhe: *"Ne isteğiniz varsa görevliler yerine getirsin"* deyince zâhit ellerini havaya kaldırarak Gazneli Mahmud'un avucuna az miktarda altın koyup: *"Kim ki hazine-i gaipten bu kadar hisseye sahip olursa kulun verdiğine muhtaç olmaz"* diyerek kanaatkârlığını ortaya koymuştur.[471]

Gazneli Mahmud, her zaman müderris ve medreseleri koruyup kollamış, onlara sahip çıkmıştır. Özellikle devletinde kâdı ve müderris olarak çalışan âlimleri asla yalnız bırakmamış ve onları ihmal etmemiştir.[472] Rivayet edildiğine göre İsfahan ahalisi dönemin büyük âlimlerinden olan Ebû Nuaym el-İsfahanî'ye karşı taassupla yaklaşarak onun camiye girmesine engel olmuşlardır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, onlara bir vali tayin etmiş ancak İsfahan ahalisi Gazneli Mahmud'un tayin ettiği valinin üzerine yürüyerek

---

اعززت وارثي يا ابن سبكتكين *"Ey Sebük Tegin'in oğlu Allah seni iki dünyada saygın eylesin sen benim varisimi saygın eylediğin gibi."* Bunun üzerine Gazneli Mahmud, kafasındaki üç şüpheden kurtulur. Müstevfî, *a.g.e.,* s. 397.

[467] Utbî, *a.g.e.,* s. 396.

[468] İbn Kesîr, *a.g.e.,* I, s. 383.

[469] Muhammed Urdukânî, *Kitâb-ı Çahar Makâle-i Nîzâm-i Arûzî Sermerkandî,* I. Baskı, Nâm-ı Gülzâr-ı Hasanî, Bender-i Mamura-i Bombai, 1942, s. 78.

[470] Gerdîzî, *a.g.e.,* Rızâzâde Melik, s. 261; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler, s. 53.

[471] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 110.

[472] Beyhakî, *a.g.e.,* III, Nefisî, s. 1160

katletmişlerdir. Bu durum üzerine öfkelenen Gazneli Mahmud'un bizzat kendisi bölgeye giderek İsfahan ahalisine sakinleşinceye kadar eman vermiş ve bir Cuma gününü fırsat bilerek onları camide cezalandırmıştır.[473]

Gazneli Mahmud, ilim ehline önem verdiği kadar ilmin tahsil edildiği yerler olan medreselere de önem vermiştir. Gazne onun döneminde ilim ve medeniyet merkezi haline gelmiştir. Onun iktidarından Unsûrî'nin başkanlığında 400'e yakın şair Gazne sarayında faaliyet göstererek Gazneli Mahmud'un sefer ve savaşlarından övgüyle bahsetmişlerdir. Dönemin meşhur üstatlarından Bîrûnî, ömrünün son günlerini Gazne'de geçirmiş, maden ve cevher bilimlerine dair *Kitâbü'l-Cemahir fi Marifeti'l-Cevâhîr* adlı eseri ile Hindistan kültürünü konu edinen *Tahkîk mâli'l-Hind* adlı eserini Gazne'de yazmıştır. Her ne kadar Bosworth gibi batılı yazarlar Gazne'de pek çok âlim ve şairin yetişmediğini iddia etseler de başta zikr edeceğimiz müderrisler olmak üzere Rûdekî, Belâmî ve Dakîkî gibi yüzlerce âlim ve şairin Gazne'de yetişmiş olmaları onun mesnetsiz iddialarını çürütmektedir.[474] Çalışmamız açısından önemsediğimiz ve Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin gerçek mimarları sayılan müderrislerin bir kısmının hayatı, faaliyeti ve Gazneli Mahmud ile ilişkilerini vefat tarihlerine göre ele alınarak değerlendirilmiştir:

2.3.2.1. Ebü'l-Feth Büstî (330/941–401/1001)

Şüphesiz Sebük Tegin ve oğlu Mahmud'un üstün başarılarının ardında fazilet, dirâyet, belâgat ve fesâhata sahip, kemale ermiş Şeyh Ebü'l-Feth Büstî gibi nice âlim, edip ve şairler bulunmaktadır.[475] Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud dönemine şiirleri, kasideleri ve mersiyeleri ile damga vuran Ebü'l-Feth Büstî Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Yusuf b. Muhammed b. Abdûlzîz 330/941 yılında Büst bölgesinde dünyaya gelmiştir. Sâmânî emirlerinden olan Bektüzün'ün yanında kâtip olarak işe başlayan Ebü'l-Feth Büstî'nin arası bir müddet sonra Bektüzün ile açılmış ve Sebük Tegin'e sığınmak durumunda kalmıştır.[476] Sebük Tegin onu hürmetle karşılamış, onu özel bir mekâna yerleştirmiş, yanında kâtip olarak

[473] Müstevfî, *a.g.e.,* nşr: Nevâî, s. 245.
[474] Bosworth, *a.g.e.,* trc: Enuşe, s. 133.
[475] Gazneli Mahmud dönemi Serahs bölgesi meşhur âlimlerinden biri Şâfiî fakihi ve kurrâsı Ahmed b. Muhammed b. İsâ Ebû Muhammed es-Serahsî'dir. Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud dönemi Horasan bölgesinin üstadı ve müderrisi olmuştur. Serahsî, Kur'ân-ı Kerim'i ünlü müfessir İbn Mücâdî'den, edebiyatı İbnü'l-Enbârî'den öğrenmiş ve hadis rivayetinde bulunmuştur. Dönemin meşhur âlimlerinden Ebû İshâk el-Mervezî ile münasebetleri olan Serahsî 389/999 yılında 96 yaşında vefat etmiştir. Onunla aynı dönemde yaşayıp dönemin zabıt ve müderrislerinden olan Ebû Turâb Ahmed b. İsâ b. Tâhir b. Abdullah b. Hüseyin b. Ali b. Hasan b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib de aynı tarihte vefat etmiştir. Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 66.
[476] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 24

çalışmasını istemiştir. Kâtip olarak işe başlayan Ebü'l-Feth Büstî, bir müddet sonra Divanı-Risâlet'in başına getirilmiştir.[477]

Sebük Tegin'in yakın ve samimi ilgisine şaşıran Ebü'l-Feth Büstî, kendisine niye bu kadar güvendiğini sorgular hale gelmiş, bir gün yanına giderek: *"Bana yaptığınız iyilikler ve verdiğiniz rütbelere layık değilim. Şaibe ve töhmetlere maruz kalmamak için bir müddet izninizi isterim. Sizin hasmınız olan Bektüzün'ün işini bitirmeniz gerekir"* diyerek bir süreliğine uzak kalmak istemiştir. Ebü'l-Feth Büstî'nin sözlerini makul bulan Sebük Tegin, bir süre Kâbil'in Ruhhac bölgesine gitmesini istemiştir.[478] Burada şiir ve edebiyatla uğraşan Ebü'l-Feth Büstî, tekrar Sebük Tegin'in yanına gelerek Divan-ı Risâlet'te çalışmaya başlamış, Sebük Tegin'in vefatına kadar bu görevde kalmış, Gazneli Mahmud döneminde de bir süre bu görevi üstlenerek onun fetihnamelerini yazmıştır.[479] *Şiir Divanı* ve *Kaside-i Nûnîyesi* ile meşhur olan Ebü'l-Feth Büstî, 401/1001 yılında Buhara'da vefat etmiştir.[480]

Sebük Tegin, başlangıçta Kerrâmîye fırkasına hüsnüniyetle yaklaşarak iyi itikat üzere olduklarını düşünmüş, Ebü'l-Feth Büstî de onun Kerrâmîye sevgisine kapılarak:

ألفقهُ فقه أبي حنيفةَ وحده	والدِّينُدين محمد بن كرّام
اِنَّ الذين أراهم لم يومنوا	بِمحمد بن كّرام غيرُ كِرَام

"Fıkıh sadece Hanefî fikhîdir. Din ise Muhammed b. Kerrâm'in dinidir. Muhammed b. Kerrâm'a iman etmeyenler kerim (güzel) olanlardan değildir"[481] diyerek Kerrâmîleri övmüştür. Ebü'l-Feth Büstî, Sâmânîler tarafından Sebük Tegin'e *"Nâsırüddîn"* ve Gazneli Mahmud'a *"Seyfüddevle"* lakabının verildiğini şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:

بِسَيفِ الدّولةِ اتَّسَقَت اُمور	رَاَيناهَا مُبَدّدَةَ النِّظام
سَما و حمى بني سامٍ و حامٍ	فليسَ كمثلِهِ سامٍ و حامٍ

"Düzene girmez işler Seyfüddevle'nin eli ile düzene girdi. Beni Sâm ve Beni Hâm'ı (herkesi) destekleyerek büyüklüğünü gösterdi"[482] diyen Ebü'l-Feth Büstî, Gazneli Mahmud'a nasihatlerde bulunmuş, onun fetihlerini övmüş, bazen de tatlı bir dille onu uyarmıştır. Nitekim onun fetihlerini överken yorulup rencide olmamasını şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:

ألا ابلغ السُّطانَ عنى نصيحةً	يُشيّعها ودٌّ و رأيٌ محنَّكُ
تجازوتَ اوج الشّمس عزًّ و رفعةَ	وذَلَّلت قسراً من قد تملَّكوا
فما حركاتٌ مُتعباتٌ تُديمُها	تَاَنَّ فأوجُ الشّمس لايتحرَّكُ

[477] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 24; İbn Kesîr, *a.g.e*., I, s. 312.
[478] Hamevî, *a.g.e*., III, s. 38
[479] Utbî, *a.g.e.,* s. 24.
[480] İbn Hallikân, *a.g.e.,* s. 378.
[481] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 393.
[482] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 108.

"Sınanmış dostluğumuzdan kaynaklanan öğütlerimi Sultan'a götür! Güneş üzerine yükselerek herkesi itaatin altına aldın! Şimdi niçin zahmet veren bu kadar hareketlilik peşindesin! Sabret ki güneşin zirve noktası hareketsiz noktasıdır[483] diyerek Gazneli Mahmud'u sabr ve itidale davet etmiştir.

2.3.2.2. Bedîüzzamân el-Hemedânî (358/968–398/1008)

Gazneli Mahmud'un döneminde yetişmiş meşhur âlim, hafız, edip ve şairlerden olan Ebü'l-Fazl Bedîüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahyâ el-Hemedânî, 358/968 yılında Hemedân'da dünyaya gelmiştir.[484] Herat'ta yaşayan Hemedânî *"su uzun süre beklerse bozulur", "geldiğim kâbe ihtiyaç kâbesidir, hac kâbesi değildir"* gibi çok anlamlı ve veciz sözleri içinde barındıran *er-Resâîlü'-Râîka* ve *el-Makâmâtü'l-Fâik el-Hâssa* adlı eserlerini yazan Hemedânî, 398/1008 yılında geçirdiği bir kalp krizi neticesinde vefat etmiştir.[485]

Araştırmamız açısından önemsenen diğer bir husus ise Bedîüzzamân el-Hemedânî'nin Gazneli Mahmud hakkında yazdığı şiirler ve sarf ettiği cümlelerdir. Gazneli Mahmud'un ilgisini gören Bedîüzzamân el-Hemedânî onun Sâmânîlere karşı üstünlüğünü şiirlerinde şöyle anlatmıştır:

تعالى الله ماشاء و زادالله ايماني — أأفريدونُ في ام الاسكندرالثاني
أم الرَّجعة قد عادت اِلينا بسليمان — اظلَّت شمسُ محمودٍ على انجم ساماني
وَ أمسى آلُ بهرام عبيداً لابن خاقان — اذا ما ركبَ الفيل لحرب او لميدانِ
رَأت عيناك سلطاناً على مَنكَبِ شيطانٍ — فيوماً رسلُ الشّاه و يوما رسلُ الخان
فما يعزبُ بالمغرب عن طاعتك اثنان — لك السَّرجُ إذا شئت على كاهل كيوانِ
ايا والىَ بغدادٍ ويا صاحبَ غُمدان — تأمَّل مائتى فيلٍ على سبعة اركان
يُقَلّبنَ اساطينَ و يلعبنَ بثُعبان — عليهنَّ تجاَفيفُ يشهَّرنَ بألوانِ

"Allah büyüktür ve güçlüdür. O isterse imanımı arttırır. Acaba Feridun mu taç giydi veya II. İskender? Ya da Süleyman mı bizden geri geldi. Mahmud'un güneşi Sâmânîlerin yıldızlarına gölge düşürdü. Âl-i Behrâm (Sâmânîler) onun kölesi oldu. O file binip savaş meydanlarına çıktığında gözlerin onu Şeytanın omuzlarına (itaat altına alan) binen bir sultan görür! Onun kapısına bir gün şahların elçileri, ertesi gün hanın elçileri gelir. Sadece güneştir ki sana itaat etmez ve batar. Ey Bağdat valisi, ey Gumdan sahibi düşün ki yedi bölümden oluşan 200 fil direkleri ortadan kaldırır, ejderha ile oynar, türlü kılıçlarla teçhizatlı bir

[483] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 278.
[484] Ebü'l-Fazl Bedîüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahy el-Hemedânî, *Makâmâtü Bedîüzzamân el-Hemedânî*, I. Baskı, şrh: el-İmam el-Allâme eş-Şeyh Muhammed Abduh, Dâru'l-Kitâb'il-İlmiye, Beyrut, 2005, s. 1.
[485] İbn Hallikân, *a.g.e.,* I, s. 129.

şeklide saldırır. Sanki Yecûc ve Mecûc'un ordusu harekete geçmiştir"[486] diyerek Gazneli Mahmud'un gücünden övgüyle bahsetmiş, onun ilmi, dini ve diyaneti nasıl yücelttiğini, halife ve diğer hükümdarı tahfif ederek ortaya koymuştur.

2.3.2.3. Kâdı Ebû Salih et-Tebbânî (ö. 400/1009)

Gazneli Mahmud, Sâmânîlerin Nîşâbur Sipehsâlârlığı sırasında Huttelân[487] kâdılkudâtı Ebû Sadık et-Tebbânî'nin dayısı olan Ebû Salih'i 385/995 yılında Gazne Hanefîlerinin imamı olsun diye Gazne'ye göndermiştir. Ebû Salih de Gazne'ye gelerek "Büstiyân Medresesi'nde" tedris yapmaya başlamış ve Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti çizgisinde talebeler yetiştirmişitir.[488] Onun üstatlığını yaptığı medresede birçok âlim yetişmiş, Kâdı Zeki ve Kâdılkudât Ebû Süleyman Dâvûd b. Yunus gibi zatlar bu medresede eğitim görmüşlerdir.[489]

Ebû Salih Tebbânî, Gazneli Mahmud'a komşu olup 400/1009 yılında vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine Gazneli Mahmud, veziri Ebü'l-Abbâsî İsferâînî'ye: *"İbn İmam Medresesine git, onun taziyesini al! Çünkü taziyesinde oturacak oğlu yoktur. Benim din ve itikâdım bunun mesuliyetini bana yüklemiştir. İnsanlar bu davranışımı ayıplayabilirler, sen benim vezirim ve halifem olarak git, dediğimi yap"*[490] diyerek ulemâya verdiği önemi gözler önüne sermiştir.

2.3.2.4. Ebû Sehl el-Mesîhî (ö. 410/1010)

Gazneli Mahmud döneminde yetişen şair ve filozof Ebû Sehl Îsâ b. Yahyâ el-Mesîhî el-Cürcânî, Cürcân'da dünyaya gelmiştir. Temel eğitimini Bağdat'ta alan Mesîhî, daha sonra ilim ve edebiyatın beşiği konumunda olan Hârizm'e yerleşmiştir. Karmatî mezhebine bağlı olduğu düşüncesi üzerine Gazneli Mahmud tarafından Gazne'ye çağrılan Ebû Sehl, Gazneli Mahmud'un davetine icabet etmemiş, bundan böyle Hârizm'de kalmayı tehlikeli görerek Mâzenderân bölgesine giderken çölde hayatını kaybetmiştir. İbn Sînâ, Bîrûnî, İbnü'l-Hammâr ve İbn Irâkî ile çağdaş olup aynı yerde yetişen Ebû Sehl, kırk yaşlarında vefat etmiştir.[491]

Gazneli Mahmud tarafından Gazne'ye çağırılan âlimlerin üzerindeki temel şüphe Karmatî fırkasına bağlı olup olmadıkları meselesidir. Görüldüğü üzere Bîrûnî gibi itikadına

---

[486] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 221.
[487] Huttelân, nehrin ötesinde Semerkant yakınlarında bulunup beldelerden müteşekkil bir şehirdir. Hamevî, *a.g.e.,* II, s. 346.
[488] İbâdî, *a.g.e.,* s. 266.
[489] İbâdî, *a.g.e.,* s. 267.
[490] Beyhakî, *a.g.e.,* Feyyaz, s. 209.
[491] Ömer Mahir Alper, "Mesîhî Ebû Sehl", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 313.

güvenenler çekinmeden Gazne'den gelen daveti kabul ederek Gazneli Mahmud'un huzuruna çıkmışlardır. Ancak gerçekten Karmatî fırkasına mensup olanlar, Ganzne'ye gitmekten imtinâ ederek bir nevi Karmatîliğe mensup olduklarını ispatlamışlardır. Gazneli Mahmud onların peşlerini bırakmamış, hatta firari fazılların resimlerini çizdirerek kendi dinî siyasetine ve Ehl-i Sünnet akaidine aykırı davrananları takip altına almıştır.

2.3.2.5. Ebû Abdullah el-Fakîh el-Hanbelî el-Varak (ö. 403/1013)

Gazneli Mahmud, dinî siyasetinin gereği olarak bütün Ehl-i Sünnet mezheplerini desteklemiş, bu mezheplere göre öğrenci yetiştirecek müderrislerin de yetişmesinde önemli ölçüde katkında bulunmuştur. Örneğin Ehl-i Sünnet Hanbelî fakihi olan Hasan b. Hâmid b. Ali b. Mervan Ebû Abdullah el-Fakih el-Hanbelî, Gazneli Mahmud döneminde Nîşâbur bölgesi Hanbelîlerine ait bir medresenin müderrisliğini yapmıştır. Ebû Abdullah el-Hanbelî, başta 144 cüzden oluşan meşhur *Kitâbü'l-Câmî* adlı eseri olmak üzere birçok eser yazarak ilme hizmet etmiştir. O, ilmî faaliyetlerinin yanı sıra Gazneli Mahmud'un gözde âlimlerinden olup nüfuzlu bir kişi olmuştur. Dönemin meşhur âlimlerinden Kâdı Ebû Yalâ el-Ferâ'nın da hocası olan Ebû Abdullah, züht ve takva sahibi olup, Gazneli Mahmud ile Halife Kâdir Billâh arasındaki yazışmaları Gazneli Mahmud adına yürütürken 403/1013 yılında vefat etmiştir.[492]

Dinî siyasetiyle dünyayı egemenliği altına alan Gazneli Mahmud, Ebû Abdullah gibi müderrislerin elçilik ve kâtipliği sayesinde üstün başarılara ulaşmış, Abbâsî Hilâfeti ve güçlü Müslüman devletlerle aktif iletişim kurmuş, idaresi altındaki topraklarda ilim ve fennin hâkim kılınmasını sağlamıştır.

2.3.2.6. İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî (347/958–406/1015)

Gazneli Mahmud dönemi fakih ve kelamcılarından olan İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî Muhammed b. el-Hasan 347/958 yılında İsfahan'da doğmuştur. Ebû Bekir el-İsfahanî, fakih, mütekellim, âlim, imam bir zat olup Nîşâbur'da oluşturduğu usûl ve kelam cemaatine halkı davet etmiştir. İbn Fûrek olarak da şöhret kazanan Ebû Bekir el-İsfahanî, fıkıh ve kelam alanında birçok eser yazmış, iyi bir kişiliğe, güzel bir şöhrete sahip olmuştur. Ebû Bekir el-Beyhakî ve Ebü'l-Kâsım el-Kuşeyrî'den hadis dinlemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sadece hayattayken elçi olduğu, vefatıyla ruhanî tasarrufunun bittiği ve onun ruhunun cennette Allah

[492] Şemsüddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Ğazî, *Divanü'l-İslâm,* I. Baskı, II, thk: Seyit Kesrevî, Hasan, Dâru'l-kutûbü'l-İlmiye, Beyrut, s. 1990, s. 202.

katında olmadığını iddia ettiği için 406/1015 yılında Gazneli Mahmud'un emri üzerine zehirletilerek öldürüldüğü iddia edilmiştir.[493]

Fakat başka bir görüşe göre muhaddis, fakîh, kelamcı, usûl ve nahiv âlimi olan İsfahânî, dönemin ünlü muhaddislerinden İbn Harzâd el-Ahvâzî'den hadis rivayet etmiş, Abdullah b. Cafer el-İsfahanî ve Yunus b. Habib'den hadis dinlemiş ve Eş'ârî itikadını Ebü'l-Hasan el-Bâhîlî'den almıştır. O, kelamla uğraşmasının temel sebebini Hacreü'l-Esved'in *"Allah'ın yeryüzündeki yedidir (eli) kuvvetidir"*[494] hadisine bağlamıştır. Ebû Bekir el-İsfahanî, bir süre Irak'ta kelam öğrendikten Nîşâbur'a dönerek bir medrese yaptırmıştır. Kerrâmîlerle müzakere etmek üzere Gazne'ye çağrılan Ebû Bekir el-İsfahanî Gazne dönüşünde zehirlenerek 406/1015 yılında Büst bölgesinde hayatını kaybetmiştir.[495]

Üçüncü bir görüşe göre İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî, itikâtta Eş'arî olup, din konusunda kınayanların kınamasına aldırmayan bir vasfa sahip olmuş, dine fitne sokmaktan Şirâz'da gözaltına alınmıştır. Geceyi Şîrâz'da geçiren İsfahânî sabah saatlerinde bir caminin mihrabında اليس الله كاف عبده *"Allah kuluna yetmez mi"* yazısını görünce işin kolay olduğunu düşünerek kendini teselli etmiştir.[496]

Ulaştığımız dördüncü görüşe göre İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî bir gün Gazneli Mahmud'un huzuruna gelerek: *"Allah yukarıdadır diyemeyiz. Öyle diyecek olursak altta da olması da lazım olur"* deyince Gazneli Mahmud: *"Biz onu öyle vasf etmedik ki böyle lazım olsun. O kendini öyle vasf etmiştir"* şeklinde cevap verince dehşete düşen İsfahânî, safra kesesi patlayarak hayatını kaybetmiştr.[497]

Eş'arî kelamcısı İbn Fûrek el-İsfahanî'yi değerlendirirken dikkatli olmamız gerekir. Dönemin fıkhî ve kelamî fırkalarını göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimiz zaman doğru ve isabetli bir sonuca ulaşabiliriz. Onun yaşadığı dönem kelamcılara zındık ve mülhit denilen bir dönemdir. Onun dönemi Abbâsî Hilâfeti'nin kelamî tartışmaların yasaklandığı bir dönemdir. Sâidî ailesi ile Kerrâmî fırkasının rekabetlerinin göklere yükseldiği, kelamî ve mezhebî fırkalara mensup insanların birbirinin zehirlediği, Bâtınî fitnesinin alevlendiği bir dönemdir. Dolayısıyla tüm bu olayları bütüncül düşünmeden, doğru tahlil yapmadan, onun ölümünden sadece Gazneli Mahmud'u sorumlu tutarak doğru bir sonuca varamayız.

---

[493] Mansur b. Gulam b. Abdüssettâr en-Nihlevî, *Tabakâtû-Rüvâti'l-Hadis bî Horasan fi'l-Karni'l-Hâmis'il-Hicrî,* Suudi Arabistan Yüksek Öğretim Bakanlığı Câmiatü'l-Ümmü'l-Kurâ, Davet ve Usûl-ı Din Fakültesi, Kitap ve Sünnet Bölümü Doktora Tezi, Mekke, 2002, s. 448.

[494] الحجر الأسود يمين الله في الأرض

[495] İbn Kesîr, *a.g.e.,*I, s. 339.

[496] Müstevfî, *a.g.e.,* Nevâî, s. 298.

[497] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 487.

Kerrâmîlerin yargılanmasındaki rolü nedeniyle Gazne'de bulunduğu sırada Kerrâmîler tarafından zehirlenmiş olması muhtemeldir.

2.3.2.7. Ebû Hâmid el-İsferâînî (344/956–407/1017)

Gazneli Mahmud dönemi Şâfiî fakihi Ebû Hâmid Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-İsferâînî, 344/956 yılında Nîşâbur'da doğmuştur. İlköğrenimini memleketinde alan İsferâînî, Bağdat'a giderek Ebü'l-Hasan b. Merzibân ve Ebü'l-Kâsım ed-Dârekî'den fıkıh dersleri almış, Dârü'l-Kutnî, Ebû Bekir el-İsmâilî ve Ebû Ahmed b. Adî'den hadis rivayetinde bulunmuştur. Kâdı Ebû't-Tayyîb et-Taberî, Mâverdî, Mahâmilî, Selim b. Eyyüb er-Razî, es-Sincî ondan ilim öğrenmiştir. Hâmid el-İsferâînî, Bağdat âlimlerinin reisi olup rivayeti ve görüşleri makbul sayılan âlimlerdendir.[498]

Gazneli Mahmud ile Halife Kâdir Billâh arasında elçilik vazifesini ifa eden Ebû Hâmid el-İsferâînî, kendi döneminin Şâfiî mezhebinin öncüsü olup herhangi bir Şâfiî gördüğü zaman sevindiğini dile getirmiştir. Abbâsî Halifesi ile halkın nezdinde saygın bir yeri olan Ebû Hâmid el-İsferâînî, bazen mektuplarında halifeyi bile tehdit etmiştir. Örneğin kendinin azledilmesi konusunda: *"Sen benim azlim konusunda Allah istemediği müddetçe kadir değilsin! Fakat ben Horasan'a iki veya üç kelime yazarsam seni hilâfet makamından azlederim"* diyerek Abbâsî Halifesini tehdit etmiştir.[499]

Ebû Hâmid el-İsferâînî, 392/1002 yılında Bağdat'ta patlak veren Sünnî ve Şiî Mushaf anlaşmazlığı konusunda belirleyici rolü oynamış, Şiîlerin ortaya attığı mushafın aslına uygun olmadığını dile getirerek Şiî Mushafını yaktırıp ihtilafını ortadan kaldırmıştır. Şiî gençlerin evine saldırması üzerine Abbâsî Halifesi onu koruyup kollamıştır. Dinî ve siyasî açıdan renkli bir hayata sahip olan Ebû Hâmid el-İsferâînî, Şevval 407/Mart 1017 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş ve kendi memleketinde defnedilmiştir.[500]

Ehl-i Sünnet çizgisinde dinî bir siyaset izleyen Gazneli Mahmud, Ebû Hâmid el-İsferâînî gibi Şâfiî müderrisleri yanında bulundurarak Ehl-i Sünnet mezheplerine ne kadar önem verdiğini göstermekle beraber müderrislerin Abbâsî Hilâfetiyle aralarındaki ilişkilerinin başarılı bir şekilde yürütülmesinde önemli rol oynadıklarına işaret etmiştir.

[498] İbn Kesîr, *a.g.e.,* I, s. 330.
[499] Sâlihî, *a.g.e.,* s. 262.
[500] Sâlihî, *a.g.e.,* s. 262; Sübkî, *a.g.e.,* I, s. 64.

2.3.2.8. Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr (331/942–408/1018)

Gazneli Mahmud'un Hârizm'i hâkimiyeti altına aldığı sıralarda Gazne'ye getirdiği ünlü Süryanî tıpçı Ebü'l-Hayr Hasan b. Süvar b. Baba b. Bahnâm İbnü'l-Hammâr 331/942 yılında Bağdat'ta doğmuştur. İbnü'l-Hammâr, filozof Yahya b. 'Adî'den felsefe dersi almış, tıp ve hikmet alanında kendini geliştirerek yirmiye yakın eser yazmıştır.[501] Gazneli Mahmud'un kendisini İslâm'a davet etmesine rağmen Müslüman olmadığı, buna rağmen Gazneli Mahmud'un ona karşı saygıda kusur etmediği ancak daha sonra gördüğü bir rüya üzerine Müslüman olup Kur'ân-ı Kerim'i hıfzetmeye ve fıkıh öğrenmeye başladığı aktarılmıştır.[502] Hârizm'de Bîrûnî ve İbn Sînâ ile çalışmalar yapan İbnü'l-Hammâr, Gazneli Mahmud'un davetini kabul ederek Gazne'ye yerleşmiş, birçok hizmetler ve tıbbî çalışmalar yaparak 408/1018 yılındaki vefatına kadar Gaznelilere önemli hizmet ifa etmiştir.[503]

Gazneli Mahmud, aynı inancı taşımayan müderrisler ve hekimlere karşı müsamahalı davranmış, insanî değerleri ön planda tutarak kişilerin inanç hürriyetine saygı göstermiştir. İslam'ı kabul ettirmek için kimseyi zorlamamış ve dinî siyaseti gereği dini tebliğ etmeden de geçmemiştir.

2.3.2.9. Ebû Mansûr el-Ezdî (ö. 410/1019)

Kâdı, allâme ve muhaddis Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Hüseyin el-Ezdî, Gazneli Mahmud dönemi Herat Şâfiî fakihlerinden olup, ilmi, irfanı, hayırseverliği ve güvenirliği ile öne çıkmıştır. Herat bölgesi Şafiîleri reisi olan Ezdî'yi Gazneli Mahmud, severek yüceltmiş ve takipçilerine saygı göstermiştir. Gazneli Mahmud'un kendisine çokça güvendiği Ezdî, otuz yıla yakın Herat'ta kâdılık yapmış, Hâce Abdullah el-Ensârî gibi büyük mutasavvıflara Şâfiî usûl ve furuû dersleri vermiştir. Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti ve Şâfiîlere karşı tutumuna etkili olan el-Ezdî, 410/1019 yılında Herat'ta aniden vefat etmiştir.[504]

Ehl-i Sünnetin farklı mezheplerine mensup müderrisleri yanında bulunduran Gazneli Mahmud, İslam âleminin birlik ve bütünlüğünü sağlama uğrunda önemli teşebbüste bulunmuş, itikadına güvendiği Ezdî gibi müderrisleri din, diyanet, vakıf ve medreselerin başına getirmiştir. O bu girişimiyle zaman zaman baş gösteren Ehl-i Sünnet mezhepleri arasındaki ihtilaf ve çekişmelere son vermiştir.

---

[501] Fuat Yusuf Kazancı, *Usulû's-Sekâfeti's-Süryânîe fî Bilâd-ı mâ Beyne'n-Nehreyn*, I. Baskı, Dâr-ı Dicle, Amman, 2010, s. 175.
[502] Murteza Mutahharî, *Hidemât-ı Mütekâbil-ı İslam ve İran,* I. Baskı, İntîşârât-ı Sedrâ, İran, 1984, s. 545.
[503] Mutahharî, *a.g.e.,* s. 545.
[504] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 274; Fehim Hünerver, *Zindegîname ve Münâcât-ı Hâce Abdullah-ı Ensârî,* I. Baskı, Kitâbhâne-i Afganistan, 2011, s. 11.

2.3.2.10. Ebü'l-Muhâsin el-Cürcânî (ö. 410/1019)

Gazneli Mahmud'un döneminde yaşayan âlimlerden olan Ebü'l-Muhâsin Sa'd b. Muhammed b. Mansûr el-Cürcânî, ilimle meşguliyetinin yanı sıra devlet adamı olan babasının döneminde idarecilik yaparak teşkilatçı bir yapıya sahip olmuştur. Fıkıh dersleri vererek bir ilim halkası oluşturan Cürcânî, hadis rivayetinde bulunarak pek çok talebeler yetiştirmiştir. Gazneli Mahmud'un daveti üzerine Nîşâbur, Gazne ve Herat'ta ilim meclisleri oluşturan Cürcânî, Recep 410/Kasım 1019 tarihinde Esterâbâd bölgesinde zalimce şehit edilmiştir.[505]

Birçok mezhep ve fırkaya sahip müderrisleri yanında bulunduran Gazneli Mahmud, ülkesinin bölgelerindeki dinî ve siyasî dengeyi sağlamış, özellikle Nîşâbur, Gazne ve Herat bölgesini asla göz ardı etmemiştir. Cürcânî gibi müderrisleri destekleyerek bahsi geçen bölgelere medreseler inşa ettirerek ilmî ve manevî açıdan desteklemiştir.

2.3.2.11. Ebû Bekir el-Kaffâl (ö. 417/1026)

Büyük imam, allâme ve Şâfiî şeyhi Ebû Bekir Abdullah b. Ahmed b. Abdullah el-Mervezî el-Horasânî el-Kaffâl, ailece kilit ve anahtar işleriyle uğraştıkları için kaffâl olarak meşhur olmuştur. Halil b. Ahmed es-Seczî'den hadis dinlemiş ve Ebû Zeyd el-Kâşânî'den hadis ve fıkıh dersleri almıştır. Yine hadis dinlemek için Herat ve Buhara'ya gitmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülmelik el-Mesudî, Ebû Ali Hüseyin b. Şuayb es-Sincî ve Ebü'l-Kâsım Abdurrahman Muhammed b. Furan el-Mervazî ondan fıkıh dersleri almışlardır. Döneminde onun gibi fakihin olmadığı ve ondan sonra da olmayacağı iddia edilmiştir. Onun insan suretinde bir melek, fıkhın kaynağı ve zühdün önderi olarak söz edilmiştir. O, fıkıh, hıfz, takva ve züht konusunda dönemin eşsiz âlimi olmuş ve Horasanlıların fıkıh alandaki imamı sayılmıştır.[506]

Kaffâl'ın Gazneli Mahmud'un yönetiminde Merv'de muhtesiplik görevi yapması bazı fakihlerce uygun görülmemiş ve tartışılmıştır. Bu tartışma sultana ulaşınca: *"Kaffâl benim divanımdan bir şey alıyor mu?"* diye sormuş ve hayır cevabını almıştır. Yine Gazneli Mahmud: *"O vakıftan bir şey giyer mi?"* deyince de hayır cevabını almıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud: *"Muhtesiplik ona uyar, onu bırakınız!"* demiştir. Ders verirken dahi ağladığı rivayet edilen Kaffâl, Cemâziyelâhir 417/Temmuz 1026 tarihinde 90 yaşında vefat etmiş ve Merv'de defnedilmiştir.[507]

[505] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* XVI, s. 78.
[506] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 405.
[507] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 406.

Şâfiî mezhebinin muktedir fakihlerinden olan Kaffâl, sürekli Gazneli Mahmud'un yanında bulunarak Gazneli Devleti'nin Şâfiîlerinden sorumlu olup an be an Şâfiî fikhi ve mensupları hakkında bilgi sunmuştur. Gazneli Mahmud'la önemli mezhebî tartışmalarda bulunmuş, hatta Ganeli Mahmud'u imali bir şekilde Şafiî mezhebine davet ettiği görülmüştür.

2.3.2.12. Ebû Ali Miskeveyh (320/932–421/1030)

Gazneli Mahmud döneminde yetişmiş Şiî âlim ve filozoflardan olan Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakub Miskeveyh'in 320/932 yılında Rey'de dünyaya geldiği tahmin edilmiştir. Bîrûnî ve İbn Sînâ ile iletişim halinde olan Ebû Ali Miskeveyh'in ilk başta gözlerinin görmediği rivayet edilmiştir.[508] Ebû Ali Miskeveyh'in lakabının mecûsî bir filozofa ait olduğu, hatta dedesinin de mecûsî olduğu ve daha sonradan İslâm'ı kabul ettiği rivayet edilmiştir.[509] Yüzyıl kadar bir ömür süren Miskeveyh, 421/1030 yılında İsfahan'da vefat etmiştir.[510]

Fâtımî Halifesi Muizzüddevle'nin veziri Mühellebî ile iyi münasebetleri olan Miskeveyh onun yanında nedim olarak çalışmış ve daha sonra Hârizm'e yerleşmiştir.[511] Tarihçi, şair, filozof, kelamcı, edip ve mühendis olan Miskeveyh'in *Tertibü's-Saadat ve Menâzilü'l-Ulûm, Tehzibü'l-Ahlak, Tecâribü'l-Ümem* eserleri başta olmak üzere 41 eserinin varlığından söz edilmiştir.[512] Şîa mezhebinde olup Fâtımî Hilâfeti'ne gönülden bağlı olan Ebû Ali Miskeveyh *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserinde Gazneli Mahmud'dan hiç bahsetmemiş, Gazneli Mahmud'un parlak dönemine denk gelen Kâdir Billah'ın Hilâfetini anlatırken dahi Gazneli Mahmud'a hiç değinmemiştir. Gazneli Mahmud'un itaatine altına giren Sîstân bölgesinin hükümdarı Halef b. Ahmed'in bahsini anlatırken de Gazneli Mahmud'a temas etmemiş, Abbâsî ve Fâtımî mücadelesini anlatırken Sebük Tegin'i Şiîlere karşı taassupla yaklaştığını öne sürmüştür.[513]

Bazı modern Fars tarihçileri, Ebû Ali Miskeveyh'in Gazneli Mahmud tarafından takip edildiği, Hârizm'de yaşadığı için Hârizmşah hükümdarı Memun'dan istendiği, bunu duyan Ebû Ali Miskeveyh'in Gazne'ye gitmekten imtinâ ederek Ebû Ali İbn Sînâ ile Cürcân'a giderken çölde donarak öldüğünü öne sürmüşlerdir. Ancak Beyhakî ve Hândmîr gibi önemli

---

[508] Ebû Ali Miskeveyh er-Râzî, *Tecâribü'l-Ümem, I,* I. Basım, thk: Ebü'l-Kâsım İmamî, Dâr-ı Surûş li't-Tabaât-ı ve'n-Neşr, Tahran, 2001, s. 6.
[509] Selâhaddin Halîl b. Aybek es-Safedî, *Kitâbü'l-Vâfî el-Vefeyât, VIII,* I. Baskı, thk: Ahmed el-Arnavut ve Tezki Mustafa, Dâr-ı İhya-i Turasü'l-Arabî, Beyrut, 2000, s. 73.
[510] Ebû Ali Miskeveyh, *a.g.e.,* s. 11; Hayrüddin Zirkilî, *el-'Âlâm Kâmûs-ı Terâcîm, I,* I. Baskı, Dârü'l-ilm li'l-mellâîn, Beyrut, 2002, s. 211.
[511] Mehmet Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", *DİA,* XX, İstanbul, 1999, s. 20.
[512] Miskeveyh, *a.g.e.,* VI, s. 27.
[513] Miskeveyh, *a.g.e.,* VI, 348.

orta çağ tarihçileri Gazne'ye çağırılan âlimlerden İbn Sînâ ve Bîrûnî'den bahsederken Ebû Ali Miskeveyh'in ismini zikretmedikleri görülmüştür.[514] Nitekim onun *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserinin muhakkiki Ebü'l-Kâsım İmamî Ebû Ali Miskeveyh'in hayatını anlatırken böyle bir rivayet üzerine hiç durmamıştır. Dolayısıyla bu rivayetin Gazneli Mahmud'u karalamak için sonraki dönem Şiî tarihçileri tarafından uydurulmuş olması muhtemeldir.

Her ne kadar M. Şemseddin Günaltay son dönemlerde yazılan *Nâme-i Dânişverân'a* dayandırarak böyle bir rivayetin varlığından bahsediyorsa da ilk dönem kaynaklarında zikredilmediği için kaynağın güvenirliği tartışılır.[515] Nitekim İran'da bilimsel bir şeklide hazırlanan *Dâiretü'l-Maârif-ı Büzûrg-i İslâmî* Ebû Ali Miskeveyh'nin Gazneli Mahmud'un talebini reddettiğini aktarırken, çöllerde donarak öldüğü iddiasına değinmemi olması bu görüşün Gazneli Mahmud'u karalamak için sonradan uydurulmuş olduğunu desteklemektedir.[516]

Ebû Ali Miskeveyh'in eserinde Kâdir Billâh ve Halef b. Ahmed gibi doğrudan Gazneli Mahmud'un dâhil olduğu konuları ele almasına rağmen Sultan Mahmud'un adını zikretmeyip Kâdir Billâh ile ilişkilerine girmemesi enteresan ve dikkat çekicidir. Bu açıdan Şiî fırkasına mensup Ebû Ali Miskeveyh'in Ehl-i Sünnet müdafii Gazneli Mahmud karşıtı olduğu, onun dinî siyasetine karşı çıkarak Gazne'ye gelmeyi reddettiği manidar olup onun rol aldığı tarihi bir olayı zikrederken Gazneli Mahmud'un adını anmayıp onu yok sayması mezhep taassubundandır.

2.3.2.13. Ebû Nasr Mansûr el-Irâkî (349/960–427/1036)

Gazneli Mahmud'un himayesinde âlimler, şairler, mutasavvıflar yetiştiği gibi ressamlar da yetişmiştir. Bu ressamlar sayesinde Gazneli devleti tarafından aranan zanlıların resimleri çizilerek bölge devletlerine gönderilmiştir. Ebû Nasr Mansûr b. Alî b. Irâk, bu ressamlardan olup 349/960 yılında Gîlân'da doğmuş, Gazneli Mahmud'un daveti üzerine Gazne'ye gelmiştir. Irâkî, Bîrûnî ile beraber çalışmalarda bulunarak şöhret kazanmıştır. Bîrûnî ve İbn Sînâ ile çağdaş olan Ebû Nasr Mansûr el-Irakî'nin 427/1036 yılında vefat ettiği tahmin edilmiştir.[517] Gazneli Mahmud'un çağrısına uymayarak Hârizm bölgesinden firar eden İbn Sînâ'nın resmini Ebû Nasr Mansûr el-Irakî'ye çizdirerek bölge devlet ve hanedanlıklarına

[514] Beyhakî, *a.g.e.,* II, Nefisî, s. 854; Hândmîr, *a.g.e.,* s. 127.
[515] M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları- Tarih ve Müverrihler-* nşr: Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 96.
[516] *Dâiretü'l-Maarif-ı Büzûrg-i İslamî,* VI, I. Baskı, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-ı Büzûrg-i İslamî Yayınları, Tahran, 1989, s. 57.
[517] Ferruh Müftüoğlu, "İbn Irak", *DİA,* XX, İstanbul, 1999, s. 87.

göndermiştir. Nitekim Ziyârî hanedanının hükümdarı kendisine sığınan İbn Sînâ'yı Ebû Nasr Mansûr el-Irakî'nin çizdiği resimden tanımıştır.[518]

Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin şekillenmesinde sadece din ilimleriyle ilgilenen müderrisler rol almamıştır. Bilakis onun dinî siyasetinin tekâmül ve terakkisinde fen, sanat ve sosyal bilimlerle ilgilenen müderrisleri de önemli ölçüde rol oynamışlardır. Meselâ Irakî gibi ressâmlar Gazne medreselerinde resim dersleri vermiş, devlet muhaliflerinin kolay tanınması için resimlerini çizmişlerdir.

2.3.2.14. Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî (350/961–427/1036)

Gazneli Mahmud'un önemli tarihçi, edebiyatçi ve şairlerinden olan Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî 350/961 yılında Rey'de dünyaya gelmiştir. Gazneli Mahmud, *Târîh-i Utbî*'nin müellifi olan Utbî'ye çok güvendiği için Garcistân hükümdarına elçi olarak göndererek kendisine itaat etmesini istemiştir. Utbî, Garcistân hükümdarı Şâr Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed tarafından saygı ile karşılanmış, Garcistân hutbelerini Gazneli Mahmud'un adına okutulmasını sağladıktan sonra Şâr'ın Gazneli Mahmud'a gönderdiği mektuplarla beraber Gazne'ye dönmüştür.[519] Gazneli Mahmud'un vefatından sonra bir süre de Sultan Mesud'un hizmetinde çalışmıştır. Hayatının sonlarında Nîşâbur'a yerleşip ilim ve edebiyatla meşgul olan Utbî, 427/1036 yılında vefat etmiştir.[520]

2.3.2.15. İbn Sînâ (370/980–428/1037)

Gazneli Mahmud döneminde yetişip dünyaca meşhur âlim, tıpçı ve fizikçi Ebû Ali Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ 370/980 yılında Belh'te dünaya gelmiştir.[521] Babası İsmâilî dâîlerden olup İsmâîlî dâîlerin kâtipliğini yapmıştır.[522] İbn Sînâ, Hanefî fıkhını İmam Ebû Abdullah ez-Zâhid'den öğrenmiş ve zamanla kendini geliştirerek ilimleri tasnif edecek seviyeye ulaşmıştır. O, farklı ilim darlarında *Kitâbü'ş-Şifa, en-Necât, el-İşârât, en-Nabz, el-Kânun, Mîzân'un-Nazar, Risâlet-i Seleman, Risâletü't-Tayr ve Nazm fî't-tıb* adlı eserlerini yazarak ilme hizmet etmiştir. Ömrünün son yıllarında hastalanan İbn Sînâ, mal varlığını sadaka olarak vermiş ve kölelerini azat ederek Ramazan 428/Haziran 1037 tarihinde vefat etmiştir.[523]

---

[518] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler" , s. 70.
[519] Halîlî, *a.g.e*., s. 26.
[520] Erdoğan Merçil, "Utbî Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA,* XLII, İstanbul, 2012, s. 236.
[521] Süleyman Fehim, *Sefinetü'ş-Şüarâ,* I. Baskı, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1843, s. 30.
[522] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 531
[523] Ebü'l- Feda Zeynüddin Kâsım es-Sudûnî Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim,* I. Baskı, thk: Muhammed Hayır Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1996, s. 162; Zehebî, XVII, s. 531.

Gazneli Mahmud, Karmatî fitnesi yüzünden şüphelendiği âlimleri yakından takip etmiş, Karmatî ve Bâtınî düşüncede olanları cezalandırmıştır. İbn Sînâ'nın da Karmatî fırkasına mensup olduğu Gazneli Mahmud'a bildirilince İbn Sînâ'nın huzuruna çağrılmasını emretmiştir. Bu doğrultuda Ebü'l-Fazl Hüseyin b. Mikâl Hârizmşah'a: *"Anlaşıldığına göre sayısız fazıllar, meselâ falan ve falan Hârizm'de yerleşmişlerdir. Onları yüce tahtımın ayaklarına gönder! Tâ ki Hümayun meclisinin şerefine mazhar olsunlar"* diyerek Gazne'ye gönderilmesini talep etmiştir. Hârizmşah, Gazneli Mahmud'un hedefini anlayınca Ebü'l-Fazl Hüsyin b. Mikâl ile görüşemeden önce bahsi geçen fırkaya mensup kişileri huzuruna çağırarak: *"Sizi zorla Gazneli Mahmud'a göndermek istemiyorum. Eğer siz Gazneli Mahmud ile görüşmek istemiyorsanız onun elçisi gelmeden kendi tedbirinizi alınız"* diyerek başlarının çâresine bakmalarını istemiştir.[524]

Bunun üzerine âlimlerden Ebû Reyhân el-Bîrûnî, Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr ve Ebû Nasr b. Irâkî Gazneli Mahmud'un huzuruna çıkmayı tercih ederlerken, Ebû Ali İbn Sînâ ve Ebû Selh aceleyle Hârizm'i terk etmişlerdir. Şehri terk eden Ebû Ali İbn Sînâ ve Ebû Selh, Hârizm ile Ebiverd arasında çok meşakkatler çekmişlerdir. Ebû Sehl çölde vefat ederken Ebû Ali İbn Sînâ hasta ve yorgun bir şekilde Ebiverd'e ardından Cürcân'a varmış, bir kervansaraya girerek sağlık işleriyle meşgul olmuştur. İbn Sînâ'nın tedavisi netice verince şöhreti yayılmıştır. Bu arada Hârizm'den dönen Ebü'l-Fazl Hüseyin b. Mikâl, Gazneli Mahmud'a Ebû Ali İbn Sînâ'nın Hârizm'de olmadığını iletmiştir. Bunun üzerine İbn Sînâ'nın Karmatîliği ithamı güçlenmiş, Gazneli Mahmud Ebû Ali İbn Sînâ'nın resmini, Ebû Nasr Mansûr el-Irakî'ye çizdirerek vilâyetlere göndermiş: *"Nerede böyle birisini görürseniz yüce tahtımın ayağına gönderiniz"*[525] diyerek Karmatî mücadelesindeki kararlığını ortaya koymuştur.

Bu resimlerden bir tanesi de Ziyârî hanedanının Taberistân büyüğü Şemsülmeâli Kâbûs b. Veşimgîr'e gönderilmiştir. Ebû Ali İbn Sînâ Taberistan'a geldiğinde Şemsülmeâli Kâbûs b. Veşimgîr'in bir kalede hapsedildiğini öğrenmiş, korkarak Büveyhîler'e ait dağlık bölgeden Hemedân'a giderek Büveyhîlere sığınmıştır. Burada tabiplik ve hacamaat işler ile meşgul olmuştur. Bu arada kulunç hastalığına yakalanan Büveyhî Hemedân hükümdarı Şemsüddevle'yi tedavi etmiş, o da Ebû Ali İbn Sînâ'yı vezirlik makamına getirmiştir.[526]

[524] Hândmîr, *a.g.e*., s. 127.
[525] Hândmîr, *a.g.e*., s. 128.
[526] Hândmîr, *a.g.e*., s. 130

Şemsüddevle vefat edince yerine oğlu geçmiş, İbn Sînâ da vezirlik makamından istifa ederek vefat edene kadar Büveyhîlerin İsfahan hükümdarı Âlâüddevle'nin yanında kalmıştır.[527]

2.3.2.16. Ebû Nuaym el-İsfahanî (337/948–430/1038)

Gazneli Mahmud dönemi Nîşâbur'un imam, hafız ve âlim allâmelerinden Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsa b. Mihran Şeyhülislâm el-Mehrânî el-İsfahanî es-Sûfî 337/948 yılında dünyaya gelmiştir. Babası da dönemin muhaddislerinden olan Ebû Nuaym, birçok muhaddisten hadis dinlemiş ve birçok âlimden ilim öğrenerek üstatlığa yükselmiş, çokça âlim ve fakih yetiştirmiştir. Ebû Nuaym, kendi döneminin gözde âlimlerinden olup, eserleri ve kerâmetleri ile şöhret kazanmıştır.[528] *El-Hilye, el-Müstahrec, Târîh-i İsfahan, Sıfatu'l-Cenne, Delâilü'n-Nübüvve*[529] gibi eserlerin müellifi olup Gazneli Mahmud'un sürekli koruyup kolladığı ve düşüncelerinden istifade ettiği Ebû Nuaym 20 Muharrem 430/22 Ekim 1038 tarihinde 94 yaşında vefat etmiştir.[530] Meşhur fakih Ebû Zeyd Abdullah b. Ömer b. İsa ed-Debûsî de Ebû Nuaym'ın zamanında yaşamış, Gazneli Mahmud döneminde ilmî araştırmaları ile öne çıkmıştır. Özellikle Hanefî fıkhında ilk ilm-i hilaf (Mukayeseli İslâm hukuku) düşüncesini ortaya atmasıyla şöhret kazanan Debûsî, 430/1039 yılında Buhara'da vefat etmiştir.[531]

2.3.2.17. Ebû Reyhan el-Bîrûnî (362/973–442/1051)

Gazneli Mahmudun büyük âlim ve danışmanlarından olan Ebû Reyhân el-Bîrûnî, 362/973 yılında İslâm'ın en büyük ilim adamlarının yetiştiği Hârizm şehrinin Bîrûn kasabasında dünyaya gelmiştir.[532] İlim, irfan, felsefe ve astronomi alanlarında kendini yetiştiren Bîrûnî, yüzlerce öğrenci yetiştirmiş, başta *el-Kânûnü'l- Mes'ûdî* ve *el-Âsârü'l-Bâkıye Ani'l-Kurûni'l-Hâliye* adlı eserleri olmak üzere onlarca eser yazmıştır. Gazneli Mahmud onu 407/1017 yılında Hârizm'i ele geçirdiği sırada astronomi işleri ile ilgilenmesi için Gazne'ye getirmiş, Sûmenât ve Mültan seferlerine götürerek *"Tahkîku mâ li'l-Hind"* adlı eserini yazdırmıştır.[533] Gazneli Mahmud'un kendisiyle istişare ettiği Bîrûnî'yi defalarca

[527] Müstevfî, *a.g.e.*, nşr: Nevâî, s. 248.
[528] Müstevfî, *a.g.e.*, nşr: Nevâî, s. 298.
[529] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 453.
[530] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, a.g.e. s. 454.
[531] İbn Hallikân, *a.g.e.,* III, s. 48.
[532] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 63.
[533] Günay Tümer, "Bîrûnî", *VI, DİA*, İstanbul, 1992, s, 206; Urdûkânî, 1943, *a.g.e.,* s. 78; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 63.

Hârizmşâh Ebü'l-Abbâs Memûn'e elçi olarak göndermiş, Hârizm'de adına sikke bastırıp okutmayı başarmıştır.[534]

Bîrûnî, gerektiğinde Gazneli Mahmud'u tenkit etmiş buna karşın Gazneli Mahmud tepki göstermeden hoşgörüyle karşılamıştır.[535] Bîrûnî Gazne'deyken hocası Abdüssamed, Karmatîlikle suçlanarak katledilmiş, kendisi de bu ithamla karşı karşıya kalmış, ancak onun ilmî seviyesi ve yirmi yedi yaşlarındayken Karmatî tehlikesi hakkında kaleme aldığı *Kitâb fî Ahbâri'l-Mübeyyida ve'l-Karâmita* adlı eseri sayesinde kendini aklayabilmiştir. Bîrûnî, Gazne ve Gazneli Mahmud'u övmüş, Gazne'den "doğunun başşehri", Gazneli Mahmud'dan "âlemin aslanı", "zamanın yegânesi" diyerek söz etmiştir.[536] İlim, irfan ve tarihçiliği ile öne çıkan Bîrûnî, 442/1051 yılında Gazne'de vefat etmiştir.[537]

Dinî ve beşerî bilimlerdeki üstünlüğü ile şöhret kazanan Bîrûnî, Gazneli Mahmud'un dikkatini çekmiş, Gazne'ye yerleştirerek fikirlerine başvurmuş, Hindistan fetih hareketlerine götürerek fethedilen bölgelerin inanç ve kültür tarihlerini daha anlaşılması için teliflerde bulunmasını sağlamıştır.

2.3.2.18. Kâdı Hüseyin el-Mervezî (ö. 462/1069)

Horasan Şâfiîlerinin şeyhlerinden sayılan Kâdı Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî, hafız, kâdı, âlim ve fazıl bir zat olup Gazneli Mahmud döneminde Gûr ile Gazne arasında bulunan Merv-i Rûd bölgesinde yaşamıştır. Gazneli Mahmud'un yakın ilgi gösterdiği fakihlerden olan Ebû Bekir Kaffâl el-Mervezî'den fıkıh öğrenmiş ve hadis rivayetlerinde bulunmuştur. Gazneli Devleti sınırları içinde bulunan birçok medresede fıkıh dersleri veren el-Mervezî yüzlerce öğrenci yetiştirmiş, *T'alikâtü'l-Kübrâ, el-Fetevâ* eserleri başta olmak üzere birçok telifte bulunmuştur. Çok mütevâzi bir kişiliğe sahip olan Kâdı Hüseyin 462/1069 yılında vefat etmiştir.[538]

2.3.2.19. Diğer Müderrisler

Gazneli Mahmud'un himayesinde yetişmiş, ancak hayatı ve faaliyetleri hakkında fazla bilgiye ulaşamadığımız birçok müderrisleri de bulunmaktadır. Bunlardan biri Gazneli Mahmud'un seyitler ve şerifler sülalesinden sorumlu olan Hasan b. Tâhir b. Müslim el-Alevî,

[534] Bayur, *a.g.e*., I, 157.
[535] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 53.
[536] Günay Tümer, "Bîrûnî", VI, *DİA*, İstanbul, 1992, s. 206.
[537] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 64.
[538] Zehebî, *a.g.e.,* XIX, s. 260; Müstevfî, *a.g.e*. nşr: Nevâî, s. 529.

Hz. Ali'nin soyu ile ilgili en çok tartışmanın yaşandığı Nîşâbur bölgesinde yaşamıştır.[539] Gazneli Mahmud, ona seyitlik ve Ehl-i beyt ile ilgili sorular sormuş ve hatta Ehl-i beytle ilgili soru ve tartışmaları ona yönlendirmiştir. Nitekim Fâtımî dâîsi Tâhertî Nîşâbur'a gelerek Ehl-i beyt hakkında tartışmaya başlayınca Gazneli Mahmud, onu Gazne'ye sokmadan sorgulanması için Ehl-i beyt hakkında bilgili olduğunu düşündüğü Hasan b. Tâhir b. Müslim el-Alevî'ye teslim etmiş, böylece Tâhertî'nin Bâtınî ve Karmatî düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir.[540]

Hasan b. Tâhir b. Müslim Alevî'nin babası Tâhir Medine'de emir olarak görev yapmıştır. Babasının vefatından sonra yönetimden uzaklaştırılan Hasan b. Tâhir b. Müslim Alevî, Horasan'a gelerek Gazneli Mahmud'a sığınmış, Gazneli Mahmud'un Ehl-i beyt'ten sorumlu uzmanı olarak çalışmıştır. Nitekim Tâhertî'nin geçmişinin dikkaltli bir şekilde inceleyerek Ehl-i beyt ile ilgisi olmadığını açıklamış, kanının mubah olduğuna dair fetva vermiştir.[541]

Gazneli Mahmud döneminde ilmî faaliyetleriyle damga vuran diğer bir müderris ise Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Hınnâî'dir. O, Nîşâbur Nevkûy bölgesinde Şâfiîlere ve Nîşâbur Şâdrâh bölgesinde Kerrâmîlere birer medrese yaptırmıştır. Gazneli Mahmud, Hınnâî'nin Kerrâmîlere yaptırdığı medresesinden Gazne'ye çağırarak kendi itikadının zıddına çalışanalara medrese yaptırmaktan dolayı kınayıp azarladığı nakledilmiştir.[542]

Gazneli Mahmud döneminde medrese inşa faaliyetleriyle bilinen başka bir âlim ise İmam Ebü'l-Kâsım Abdülaziz b. Yusuf'tur. O, Nîşâbur'da dört mezhebe göre eğitim verilen bir medrese inşa ettirmiş, daha sonra sadece Hanefîlere hizmet veren bir medreseyi de kendi adına inşa ettirmiştir.[543] Gazneli Mahmud'un koruyup kolladığı diğer âlim ve devlet adamı ise Ebû Nasr Ahmed Ali İsmail Mîkâlî'dir. Edip, şair, izzet ve mal sahibi olan Mîkâlî, üstün bir kişiliğe sahip olup güzel konuşma, istişare ve hidâyete yönlendirme konusunda *es-Sihru'l-Helâl ve'l- 'Azbu'z-Zelâf* adlı eserini kaleme almıştır. İlimle meşguliyetinin yanı sıra devlet işleriyle de ilgilenen Mîkâlî'nin Gazneli Mahmud'un mektuplarını Arapça edebî bir dille yazarak kâtipliğini yaptığı aktarılmıştır.[544]

Şiirleri ve yönlendirici sözleriyle Gazneli Mahmud'un dinî siyasetine renk katan üstatlardan biri de Ebû Cafer b. Muhammed b. Ahmed b. Mûsa b. Cafer b. Mûsa b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib'dir. Sâmânîler döneminden devlet

[539] Bu dönemde seyitler, şerifler ve alevîler hakkında çok tartışmaların yapıldığı, kimilerin bu kimlik altında su istifadelerde bulunulduğu, bu ihtiyaca binaen Hasan b. Tâhir b. Müslim el-Alevî'nin söz konusun zümreden sorumlu uzman olarak çalıştığı bilinmektedir. Utbî, *a.g.e*., trc., s. 373.
[540] Halîlî, *a.g.e.,* s. 127; Bosworth, *The Transtion From Ghaznevid to Seljuk,* s. 370.
[541] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 373.
[542] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 58.
[543] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 58.
[544] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 253.

tecrübesi olan Ebû Cafer, Gazneli Mahmud'un sarayında saygı görmüş, devlet erkânı, vezir ve kâtiplere danışmanlık yapmıştır. İlmi ve edebiyle tüm Horasan halkının gönlünde yer edinmiş ve saygı görmüştür.[545] Onun çağdaşı olan Seyid Ebü'l-Berekât Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Cafer b. Muhammed'in de Ehl-i beyt'ten olup ilmi ve irfanı ile şöhret kazanmıştır.[546]

Gazneli Devleti himayesinde yetişip kâtiplik ve vezirlik dercesine kadar yükselen Abdüssamed eş-Şîrâzî de dönemin âlim ve müderrisleri arasında yer almıştır. Babası Büveyhî hükümdarı Hüsamüddevle Taş'ın hizmetinde Divan-ı Risâlet'ta kâtip olarak çalışarak farklı sanat dallarını öğrenmiştir. Gençlik yıllarında Hârizmşah Altuntaş'ın yanında kâtip olarak göreve başlayan Şîrâzî, akıcı bir dil ve edebiyata sahip olduğu için Gazneli Mahmud'un yanında bulunan meşhur cumhurun arasında yer almış ve Sultan Mesud döneminde vezirlik makamına yükselmiştir.[547]

Gazneli Mahmud'un toplumsal hadise ve sorunlarından sorumlu danışmanlarından olan Üstâd Abdülmelik Vâiz döneminin maslahat ehli olup, halkın sıkıntı ve sorunlarına çözüm üreten müderrisler arasında yer almıştır.[548] Gazneli Mahmud'un Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh'a elçiliğini yapan müderrislerinden biri de Horasan bölgesinin imamı Ebû Muhammed Abdüsselam b. Muhammed b. el-Hayseme'dir. O, Gazneli Mahmud adına biat etmek üzere Utbî'nin hazırladığı Arapça Cuma hutbesiyle Bağdat'a gitmiş, Hilâfet makamı tarafından sıcak karşılanmış, Gazneli topraklarında el-Kâdir Billâh ile oğlu Gâlib Billâh adına hutbe okutulmasını kararlaştırmıştır.[549]

Gazneli Mahmud'un fazilet ve keramet sahibi müderrislerinden biri de Ebü'l-Kâsım Muhammed b. el-Fazıl'dır. O, Gazneli Mahmud'un 388–401/998–1011 yılları arasında vezirliğini yapan Ebü'l-Abbâs b. Fazıl b. Ahmed el-İsferâînî'nin oğlu olup belâgat ve fesâhatıyla öne çıkmış, şöhret ve cömertliği tüm Horasan'da yayılmıştır.[550] Gazneli Devleti'nde babasının varisi olarak çalışmaya başlayan İsferâînî, geniş ilmi, keskin dili, üstün fazileti, hayâ ve yumuşaklığıyla meşhur olmuştur. Cüzcân[551] bölgesinde Gazneli Devleti'ne hizmet eden İsferâînî, yeteneği, doğruluğu, emanetçiliği ve başarılarıyla ecdadına yakışır uygulamalarda bulunmuştur.[552]

---

[545] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 253.
[546] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 265.
[547] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 273.
[548] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 317.
[549] Utbî, *a.g.e.,* trc., 302.
[550] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 340.
[551] Cüzcân, Belh civarında bulunmaktadır. Enbâr ve Faryab Cüzcân'ın şehirlerindendir. Cüzcân, günümüzde Kuzey Afganistan'da yer almakta olup Belh ile Faryab ve Ser-i Puşl (Enbâr) illerinin arasında kalmaktadır. Hamevî, *a.g.e.,*II, s. 182.
[552] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 42.

Devletin bekâsını ilim ve irfan sahiplerinin yönlendirme ve istişarelerinde gören Gazneli Mahmud, müderrislere danışmış, müşkül meselelerin çözümü için onlara başvurmuştur. Gazneli Mahmud dönemin mürşitlerinden Şeyh Bahaü'l-Hak Mukrî'ye " وتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وتُذِلُّ مَن تَشَاءُ"[553] âyetinden kastedilen mananın ne olduğunu dile getirerek: *"Ben de insanlara izzet ve zillet verebilirim"* demiştir. Şeyh Bahaü'l-Hak Mukrî ise: *"İzzet ve zillet ona denilir ki Allah senin gibi sultanı benim gibi aciz ve dervişin dergâhına muhtaç duruma düşürür ve benden dua istersin"*[554] diyerek tasavvufî bir cevap verince Gazneli Mahmud tatmin olmuştur.

Şâfiî fakihlerinden olup Gazneli Devleti'nde elçilik gibi büyük hizmetlerde bulunan İmam Ebû't-Tayyîb Sehl b. Selmân es-Sulûkî, Gazneli Mahmud'un dinine ve dirâyetine güvendiği fakih ve müderrisler arasından yer almış, onun Karahanlılara karşı elçiliğini yapmıştır.[555] Bilumum Horasan Şâfiîlerinden sorumlu ve hadis imamı olan Sulûkî'den ilmin deryası olarak söz edilmiştir.[556]

Gazneli Mahmud'un din ve devlet işlerinde tecrübesi ve güzel yorumlarıyla şöhret kazanan Hâce Ebû Bekir Ali b. Hasan Kûhistânî'nin Kâbil'in Ruhhac bölgesinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir.[557] Gazneli Mahmud, dinî ve siyasî tecrübesine vakıf olan Kûhistân'yi Rum Kayseri'ne kendine itaat etmesi için elçi olarak göndermiştir. Nitekim üstün hitabete sahip diploması dilini iyi kullanan Hâce Ebû Bekir Kûhistânî, Rum Kayseri'ni Gazneli Devleti'ne vergi veren bir yönetim haline getirmiştir.[558] Gazneli Mahmud, 408/1018 yılında Cüzcân'ı (Hûzistân) ele geçirdiği zaman oğlu Muhammed'e hil'at giydirip vekili olarak tayin ederken, devlet deneyimine güvendiği ve Gazneli Devleti'nde Sâhîb-ı Divan-ı Ârız ve Sâhîb-ı Divan-ı Risâlet çalışan Hâce Ebû Bekir Kûhistânî'nin yanında kâtip olarak kalmasını istemiştir.[559]

Kûhistânî, Gazneli Mahmud ile Abbâsî Hilafeti'nin münasebetlerinin iyileşmesinde önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Gazneli Mahmud, bir ara Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'tan Karahanlılara ait Semerkant bölgesinin menşurunu istemiş, Kâdir Billâh, Gazneli Mahmud'un bu isteğini reddederek emri haricinde Semerkant'ı almaya kalkıştığı zaman dünyayı ayağa

---

[553] Âl-i İmran, 3/26.
[554] Halîlî, *a.g.e.,* s. 130.
[555] Beyhakî, *a.g.e.,* III, s. 1206; Nâzım, *a.g.e*., s. 46.
[556] Gazneli Mahmud, Muharrem 390/Aralık 999 tarihinde dönemin büyük fakihi ve muhaddislerinden İmam Ebû't-Tayyîb Sehl b. Selmân es-Sulûkî'yi, türlü mücevherler, renkli elbiseler, Hint diyarından getirilmiş güzel kokular, keskin oklar savaşçı filler ile İlik Han Nasr'a elçi olarak göndermiştir. Serahs valisi Tağancuk'u da onunla beraber göndererek İlk Han Nasr'ın kızını nikâhı altına almak istemiştir. Sulûkî ve Tağancuk Özkend'e ulaşınca ilmî ve siyasî ağırlığından dolayı ihtişamlı bir şekilde karşılanmış, hedeflerine ulşarak Gazne'ye dönmüşlerdir. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 315; Nâzım, *a.g.e.,* s. 45; Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 249.
[557] Hamevî, *a.g.e.,* III, s. 38; Perviz, *a.g.e*, s. 254.
[558] Muhammed Rızâ Azîzî, Fatma Fennûdî ve Seyid Mehdî Rahimî, "Ebû Bekir Kahistânî Devletmerd ve Edeb-i Derbâr-ı Gazne", *Fasılnâme-i İlmî Tervic-i Mutalaat-ı Ferheng-i İçtima-i Horasan,* S, 3, Tahran, 2017, s. 80.
[559] Azîzî, Fennûdî vd. *a.g.m*., s. 80.

kaldıracağını yazmıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud çok öfkelenmiş, bin fille gelerek Bağdat'ı yerle bir edeceğini bildirmiştir. Gazneli Mahmud'un bu tehdit dolu mektubuna Kâdir Billâh'tan *"elif, lâm, mîm"* şeklinde üç kelimeden oluşan bir mektup gelmiştir.[560] Gazneli Mahmud, gelen mektubu açınca şaşırmış, ne anlama geldiğini araştırmıştır. Bunun üzerine Hâce Ebû Bekir Kûhistânî bunun anlamını Kur'ân'daki *"Elemtere Keyfe"* suresine işaret edildiğini, Habeşistân kralı Necâşî'nin Yemen valisi Ebrehe'nin fillerle Kâbe'ye geldiğini, başarısızlığa uğrayan fillerin en öndeki filin adı "Mahmûd"olduğu, bu teşebbüsün tehlikeli sonuçlar doğuracağını beyan edince Gazneli Mahmud kararından vazgeçmiştir.[561]

Gazneli Mahmud'un tehdit dili kullanmasının önemli sebepleri bulunmaktadır. Bahsi geçtiği üzere onun Abbâsî Hilâfeti'den istediği lakapları reddedilmekte, dönemin Nîşâbur valisi Hasenek Karmatîlikle suçlanmaktadır. Tüm bu sebeplere binaen Gazneli Mahmud, Abbâsî Hilâfeti'ne kızmakta ve gözdağı vermek üzere hac kervanını Fâtımîlerin egemenliği altında bulunan Suriye üzerinden geçirerek bir nevi mesaj vermektedir.

Gazneli Mahmud dönemi Nîşâbur Mu'tezilî âlimlerinden olan Ebü'l-Feth el-İsfahanî, gençliğini hevesine uyarak eğlence ile geçirmiş bir müddet sonra tövbe etmiş, ömrünün sonuna doğru ilim ile fazileti kendinde toplamıştır. Bir ara Gazneli Mahmud tarafından Mu'tezilî âlimlerin Nîşâbur'dan Gazne'ye gönderilmesine dair bir mektup gitmiştir. Bunun üzerine Ebü'l-Feth el-İsfahanî, İmam-ı Mescid-i Câmi Ebû Sadık ve meşhur nahiv âlimi Ebü'l-Hasan es-Sâbırî Gazneli Mahmud'un huzuruna getirilmiş, görüşlerine başvurulan âlimler, Kusdar bölgesine gönderilmiş, vefat edene kadar bölge halkını davet etmişlerdir.[562]

Gazneli Mahmud'un üzerine çokça güvendiği âlimlerden biri Ebü'l-Hasan el-Aksâî'dir. O, Gazneli Mahmud döneminde ilmî faaliyetlerinin yanı sıra idarî faaliyetlerde de bulunmuştur. Gazneli Mahmud, 412/1022 yılında onu hac emirliği görevine atamıştır.[563] Gazneli Mahmud'un himayesi ve yakın ilgisini gören müderrisler, toplumun göz aydınlığı olarak tabir edebileceğimiz talebeleri yetiştirirken toplumda ortaya çıkan taleplere de cevap vererek halkla saray arasında köprü vazifesini görmüşlerdir. Ayrıca anlaşılması zor mektupların şifrelerinin çözülmesi, devletlerarası ilişkilerinin gelişmesi ve Gazneli Mahmud'un Sünnî İslam politikasının yürütülmesinde aktif rol oynamışlardır. Onlar, Gazneli Devleti'ni ilimleriyle aydınlatan, akıl, zekâ ve düşünceleriyle topluma fikir hürriyeti, düşünme kabiliyeti, doğru ve yanlışı ayırma yeteneği bahşeden ulemâ ve fukaha, Gazneli Mahmud'un

[560] Reşid, *a.g.e.,* s. 54.
[561] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 47.
[562] Ahmed b. Yahya el-Murtezâ, *Kitâbu Tabâkâti'l-Mu'tezile*, XXI, I. Baskı, thk: Susen Dıkşelid Kılzer, en-Neşrâtü'l-İslâmiye, Beyrut, 1961, s. 118.
[563] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 67.

yakın ilgisine mazhar olup, sonsuz destek ve teşviklerine layık olmuşlardır. Farklılığı zengin olarak gören Gazneli Mahmud, mezhebî farklılıklara göre medreseler inşa ettirerek müderrisler yetiştirmiş, toplumu huzura kavuşturacak ilmî sohbet meclisleri düzenleyerek dinî siyasetinin ruhuna uygun erdemli bir toplumun yetişmesini sağlamıştır.

2.3.3. Okutulan İlimler

Sünnî İslam düşüncesi doğrultusunda bir eğitim politikası takip eden Gazneli Mahmud döneminde İslâm daveti başta Gazne ve Horasan olmak üzere tüm Müslüman bölgelere yayılmış ve gelişmiştir. Ayrıca Ehl-i Sünnet dışı fırkalara karşı mücadeleyi temel amaç edinmiş, bu doğrultuda eğitim politikaları geliştirmiştir. Abbâsî Hilâfeti'nin ilk dönemlerinde başlayan tercüme hareketleri ile fen ve edebiyat gelişmiş, bu gelişmeler de doğal olarak İslâm âlemine ve doğuya sıçramıştır. Bu çerçevede muhtelif fırkalar ve ilmî düşüncelerin önü açılarak desteklenmiştir. Çünkü mezhebî fırkalar ilim dallarının gündemde tutulmasını sağlayarak mensuplarını ilmî araştırmalara sürüklemiştir. Bunun yanı sıra söz konusu fırkalar, Müslümanları bölerek zayıflatmış, Abbâsî Hilâfeti'nden ayrı hilâfet ve devletlerin kurulmasına sebep olmuştur.[564]

Sultan Mahmud, dinî siyasetine uygun uyguladığı politikaları sonucunda Gazne topraklarında kendi dinî düşüncesi doğrultusunda ilmî bir muhiti oluşturmuştur. Bu dönemde öğrenciler ilim ve marifet öğrenmek için ilmî seyahatlara çıkarak farklı aklî ve naklî ilimleri öğrenmişlerdir. Gazneliler, ilimle iştigal eden talebeleri teşvik etmiş, onların eğitim almaları için medreseler kurmuş, her ilim dalında âlim ve uzmanların yetişmesi için özen göstermişlerdir. Âlimlerin eserlerinin girişinde sultanların isimlerinin yazılarak sultanlara takdim edilmesi, sultanların da âlimlerin desteklemesi sonucunda ilmî rekabet uyanmış, bundan dolayı Gazneli Devleti'nde ilim ve kültür hızla gelişmiştir. Gazneli Mahmud'un dinî düşüncesi gereği naklî ilimlerden Hanefî ve Şâfiî fıkhının öğretilmesi ve yayılması, kendi düşüncesine aykırı mezhep ve akımlarla mücadele için resmi medreseler kurulmuş, bu medreselerde seçkin âlimler tefsir, hadis, fıkıh ve kelam gibi dinî derslerin yanı sıra, tarih, edebiyat ve coğrafya gibi beşerî bilimleri de öğretmişlerdir.[565]

2.3.3.1. Tefsir

Dinî siyaseti gereği İslamî ilimlerin öğretilmesinde özen gösteren Gazneli Mahmud döneminde tefsir ilmi de diğer ilim dalları gibi gelişmiştir. Bu dönemde başta bizzat Gazneli

[564] İbâdî, *a.g.e.,* s. 293.
[565] İbâdî, *a.g.e.,* s. 294.

Mahmud'un kendisi olmak üzere Kâdı Ebû Muhammed en-Nâsıhî, Kâdı Sadık et-Tebbânî, Osman el-Harkûşî, Ebû Saîd Ebü'l-Hayr Abdülkerim Kuşeyrî, Ebû Nasr Mansûr Ahmed, Ebû Saîd es-Sayrafî, Ebü'l-Hasan es-Sâlifî, Ebû Zeyd el-Belhî, ve Hâce Abdullah-ı Ensârî gibi zatlar tefsir ilmi ile uğraşmışlardır.[566] Meselâ Osman el-Harkûşî *Tefsirü'l-Kur'ânü'l-Kebir*, Ebû Abdurrahman es-Sülemî *Hakâyiku't-Tefsir*, Abdülkerim Kuşeyrî, *et-Teysir fî İlmi't-Tefsir* adlı eserlerini kaleme almışlardır.[567] Ayrıca Gazneli Mahmud'a bağlı hanedanlıklardan Sâffârîlerin hükümdarı Ebü'l-Hafs Tâhir'in de tefsirle ilgili bir eser yazdığı nakledilmektedir.[568]

Bu dönemde tefsir ilmi yoğun ilgi görmüş, mezhebî farklılıklardan dolayı te'vilci olan Şiâ kendi heva ve hevesine göre Kur'ân-ı Kerim'i tefsir etmeye başlamış, Kur'ân'da geçen isimlerin bazı kişilerin ismi olduğu yönde te'vilde bulunarak o ana kadar yapıla gelen tefsir geleneğinin aksini savunmuştur. Sûfîler, ünlü mutasavvıf Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den önce Kur'ân-ı Kerim'i anlama konusunda ihtilaf içinde olmuşlardır. Fakat Ebû Abdurrahman es-Sülemî *Hakâyiku't-Tefsir* adlı eserini yazınca Kur'ân-ı Kerim'i anlama konusunda birleşmişlerdir.[569] Ondan sonra gelen bazı tefsirciler, Ebû Abdürrahman es-Sülemî'nin özel bir düşüncesinin olmadığı, insanların görüşleri ve onların anladıklarını yazdığını öne sürerek Sülemî'yi tenkit etmeye çalışmışlardır. Hatta bazı âlimler Ebû Abdürrahman es-Sülemî'ye saldırarak tefsirini küçümsemiş, onun kitabına tefsir diyen varsa kâfir olur diyecek kadar ileri gitmişlerdir. Ancak tüm bu eleştiri ve saldırılara rağmen onun tefsiri revaçta olup, kabul görmüştür. Örneğin meşhur âlimlerden Ebû Hâmid el-İsferaînî, Sülemî'den yazdığı tefsiri kitabını istemiş, kendisine ulaşınca okuyup hep minbere koyacağını ifade etmiştir.[570]

2.3.3.2. Hadis

Devletini mufakkih ve muhaddislerle yönetip tertip ve düzene koyan Gazneli Mahmud'un döneminde hadisçiler toplumun saygın insanlarından sayılmış, fıkıh ve nahiv âlimlerinden önde oldukları görülmüştür. Kendisinin de hadis bilgisi olduğu aktarılan Gazneli Mahmud'un devleti'nin kâdılkudâtını hadis rivayeti ve tedrisleriyle öne Ebû Muhammed en-Nâsıhî'yi seçmiştir.[571] Bu dönemde hadis çalışmalarıyla Gazneli Mahmud'un din politikasına yön verip, uydurma rivayetlerin önünü kesen İbrâhim b. Ahmed el-Ebzârî, Hasan b.

[566] Kesîr, *a.g.e.,* XVII, s. 382; Zehebî, *a.g.e.,* XIX, s. 10; Ensârî, *a.g.e.,* s. 1; Zehebî, *a.g.e.*, XIX, s. 9; Perviz, *a.g.e.,* s. 246; Yazıcı, "Ebû Sâid Ebü'l-Hayr", s. 220.
[567] Harkûşî, *a.g.e.,* s. 15.
[568] Beyhakî, *a.g.e.*, III, 1940, s. 1178; İbn Haldun, IV, *a.g.e.*, s. 480.
[569] İbâdî, *a.g.e.,* s. 298.
[570] İbâdî, *a.g.e.,* s. 299.
[571] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 306; Perviz, s. 246; Kök, *a.g.m.,* s. 124.

Muhammed el-Kureyşî el-Emevî en-Nîşâburî, Muhammed b. Yakup b. Yusuf b. el-Ehrem, Ebû Abdullah eş-Şeybânî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüsyin el-Beyhakî, İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahanî, Ebû Hâmid el-İsferâînî gibi zatlar hadis tedrisi ve rivayeti ile şöhret kazanmışlardır.[572] Bu muhaddislerden İbrâhim b. Ahmed el-Ebzârî, dönemin meşhur hadisçilerden olup, Nîşâbur, Nesâ ve Irak'ta hadis dinlemiş, Cezir'e ve Şam'da hadis yazmış, Horasan ve Bağdat âlimlerinden hadis rivayetinde bulunmuştur. Dönemin diğer muhaddisi Hasan b. Muhammed el-Kureyşî el-Emevî en-Nîşâburî, hadis illetleri konusunda çalışma yapmış, Hâkim Ebû Abdullah en-Nîşâburî ondan Horasan hadisçilerinin imamı olarak söz etmiştir.[573] Yine Gazneli Mahmud'un Ehl-i Hadis imamı Ebû't-Tayyib Sehl b. Sulûkî' bu dönemde yetişip, ilmî ve siyasî açısıdan Gazneli Mahmud'un yanın yer alıp, Karahanlılara elçisi olarak gitmiştir.[574]

V/X. asrın diğer iki önemli muhaddisi Muhammed b. Yakup b. Yusuf b. el-Ehrem ve Ebû Abdullah eş-Şeybânî de dönemin önde gelen hadisçilerinden olmuşlardır. Gazneli Mahmud, başta Gazne olmak üzere Horasan, Nîşâbur ve diğer bölgelerde ilmi hareketleri teşvik edilmiş, etrafında muhaddisleri toplamış, yeni fethedilen yerlerin iktaları konusunda muhaddislerin fikrine başvurmuştur. Dönemin hadisçilerinden Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüsyin el-Beyhakî birçok memlekete giderek hadis toplayıp tasnif etmiş, [575] tasnif ettiği hadislerin bin cüze yakın olduğu rivayet edilmiştir. Ayrıca Beyhakî'nin, *es-Sünen-i Kebir, es-Süneni's-Sağîr, Delilü'n-Nübüvve*, *Menâibu'ş-Şâfiî, Menâkıb-ı İbn Hanbel* adlı eserlerin de kaleme aldığı aktarılmıştır.[576]

Gazneli Mahmud, İslam dininin ikinci temel kaynağı sayılan hadislerin öğrenilmesi, öğretilmesi, sahih veya zayıf olduğunun bilinmesi için özellikle özen göstermiş, hadis ilminin tedrisi için medrese ve müderrisleri desteklemiştir. Onun bu ilgisi saray erkânının da dikkatini, veziri Ebü'l-Abbâs İsferâînî'nin kızlarından birini muhaddis seviyesine ulaşıp hadis dersleri verdiği aktarılmıştır.[577]

2.3.3.3. Fıkıh

Hanefî fukahasından sayılıp, din politikasını İslam hukuku üzerine tesis edip geliştiren Gazneli Mahmud, dinî siyasetinin aktif bir şekilde yürütülmesinde önemsediği Ehl-i Sünnet

[572] İbn Kesîr, *a.g.e.,* I, s. 330; Nehlevî, *a.g.e*., s. 448.
[573] İbâdî, *a.g.e.,* s. 300.
[574] Beyhakî, *a.g.e*., III, s. 1197
[575] Ebû Bekir Ahmed Hüseyin Beyhakî, (384–458), *el-Kırâatü Halfe'l-İmam,* I. Baskı, thk: İsa b. Muhammed b. İsa el-Müsemmilî, I, Camiatü Ümmü'l-Kurâ, Mekke, 1993.
[576] İbâdî, *a.g.e.,* s. 301.
[577] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 107.

fıkhı üzerine özellikle yoğunlaşmıştır. [578] Dönemin İslam âleminin yüzlerce meselesinin çözüme kavuşturduğu *et-Tefrid fi'l-Furû adlı* eserini kaleme alarak, Ehl-i Sünnet fıkhının eğitim ve öğretimi için birçok medrese açmıştır.[579] Onun döneminde Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî, Kâdı Ebû Sadık et-Tebbânî, Kâdı Sâid, Ebû Bekir Mehmeşâd, İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahânî, İbn Kaffâl, Ebû Hâmid el-İsferâînî, Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Kâdı Hüseyin el-Mervezî gibi birçok Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerden Ehl-i Sünnet fukahası yetişmiş, onun din politikasının başarılı bir şekilde ilerlemesinde aktif rol oynamışlardır.[580]

Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî, Hanefi fıkhında *Muhtasar fi'l-Vukûf, el-Fıkhu'l-Hanefî, Cem'u Vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf, el-Mes'ûdî fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye, Kitâbü'l-Muhtelef beyne Ebî Hanîfe ve'ş-Şâfiî* adlı eserlerini bu dönemde kaleme almıştır.[581] Yine bu dönemde Kâdı Sâid, *el-İtikâd* ve *Muhtasar-ı Sâid* adlı eserleriyle öne çıkarak Horasan Hanefî fakihlerinin şeyhi sayılmıştır.[582]

Bu dönemde ortaya çıkan mezhebî fırkalar topluma yeni düşünce ve fetvalar kazandırmıştır. Fakihler medrese hayatının yanı sıra devlet işleriyle de ilgilenmişlerdir. Meselâ Nîşâbur'un dinî ve idarî işleri iki aile mensubu Tebbânîler ile Sâîdîlerin kontrolünde bulunmuştur. Fakihler bu dönemde güncel gelişmeler üzerine yoğunlaşmış, toplumdaki refahtan dolayı ortaya çıkan boşanma ve çok evlilik gibi yeni meselelere cevap vermişlerdir. Bu dönemde mezhep öne çıkmış, fikir özgürlüğü tartışılmış, mezhepler arası eleştiriler ve zaman zaman da hakaretler baş göstermiş, herkes mensubu olduğu mezhebi övmüş, muhalifi olduğu mezhepleri yermiş ve hatta kan dökülmesine kadar mezhep fitnesi ilerlemiştir.[583]

2.3.3.4. Kelam

Dinî siyasetini farklı ilim dallarıyla kuvvetlendiren Gazneli Mahmud döneminde tefsir, hadis ve fıkıh ilimleri gibi Kelam ilmi de gelişmiştir.[584] Her ne kadar Abbâsî Hilâfeti kelam ilminin okutulmasına sıcak bakmasa da Gazneli Mahmud, Ehl-i Sünnet çizgisinden çıkmayıp itikâdî sapkınlıklara düşmeyen mütekellimleri desteklemiştir.[585] Meselâ Gazneli Mahmud'un Kâdıkudâtı Ebu Muhammed en-Nâsıhî'nin hocası Ebû Reşid Saîd b. Muhammed en-Nîşâburî,

[578] Kök, *a.g.m.,* s. 124.
[579] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 312; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 240.
[580] İbn Kesîr, *a.g.e.,* I, s. 330; Zehebî, *a.g.e.,* XVII, ss. 404-405; Kureşî, *a.g.e*., II, s. 306; Seyid, *a.g.e.,* s. 452.İbâdî, *a.g.e.,* s. 267; Murtezâ, *a.g.e*., s. 116.
[581] Murtezâ, *a.g.e*., s. 116; Kureşî, *a.g.e*., II, s. 306; Seyid, *a.g.e.,* s. 452.
[582] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 395; Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 266.
[583] İbâdî, *a.g.e.,* s. 303.
[584] Murtezâ, *a.g.e*., s. 116
[585] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 393; Nehlevî, *a.g.e*., s. 448.

dönemin meşhur mütekellimlerinden olup kelam alanında birçok eser yazmıştır. En önemli eserinin Mu'tezile mezhebi hakkında kaleme aldığı *Divânü'l-Usûl* olduğu nakledilmiştir. Bu eserinde cevher ve arazla beraber tevhit ve adl konularına da girmektedir. Öğrencisi en-Nâsıhî'ye göre o, Rey'e gitmeden önce Nîşâbur bölgesinde kelamcılardan oluşan bir ilim halkası oluşturmuş, kelam ilminde bir fetva kitabı kaleme almıştır.[586] Yine bu dönemde İbn Fûrek Ebû Bekir el-İsfahânî gibi kelamcılar yetişmiş, Gazneli Mahmud onu ilmî müzakerelere davet etmiştir.[587]

Kelam bu dönemde İslâm toplumunda ortaya çıkan felsefeye bir tepki olarak kendini göstermiş, Yunan felsefesinin Arapçaya tercüme edilmesiyle gelişmiş, Mu'tezile itikâdının tesiriyle genişleyerek âdeta altın çağını yaşamıştır. Bu çerçevede irade hürriyeti, cüzî, küllî irade, iyi ve kötü, güzel ve çirkin, te'vil, cedel ve Halku'l-Kur'ân gibi meseleler itikâdî fırkalar arasında tartışılmaya başlamıştır.[588]

Yine bu dönemde İbn Fûrek, Ebû Hâmid el-İsferâînî gibi zatlar kelam alanında faaliyet göstermişlerdir. Bu dönemden itibaren Eş'arîler ile Mu'tezile arasında tartışma ve ihtilaf çıkmış, giderek İslâm Devleti'nin sarsan bu tartışmalara Abbâsîler bir nokta koyamaya çalışmışlardır. Bu amaçla Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh, Mu'tezile'ye karşı bir kitap yayınlatarak kelam tedrisini yasaklamış ve karşı gelenlerin cezalandıracağı belirtmiştir. Hilâfetin bu kararını ilk olarak Gazneli Mahmud kendi topraklarında uygulamış, fitneye sebep olacak, toplumun birliğini sarsacak kelamî tartışmalara son vererek halifenin emrine karşı gelenlerin bazılarını idam etmiş ve bazılarını da hapse atmıştır.[589]

2.3.3.5. Beşerî İlimler

Gazneli Mahmud, dinî ilimlerin yanında beşerî bilimlerin de gelişmesini istemiş ve desteklemiştir. Onun döneminde Ebü'l-Feth Büstî (ö.401/1001), Bedîüzzamân el-Hemedânî (ö.398/1008), Ebû Sehl el-Mesîhî (ö.410/1010), Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr (ö.408/1018), Firdevsî, (ö.410/1020), Ebû Zeyd er-Râzî (ö.426/1034), Ebû Nasr Mansûr el-Irâkî (ö.427/1036), Bîrûnî (ö.442/1051) Ebû Nasr Abdilcebbâr el-Utbî (ö.427/1036), Ferrûhî (ö. 429/1037), Ebû Mansûr Seâlibî (ö.429/1038), Unsûrî (ö.431/1039), Ascedî (ö. 432/1040), Minûçihrî (ö.433/1041) Nâsır-ı Hüsrev (ö. 452/1061) ve Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin

[586] Murtezâ, *a.g.e.*, s. 116
[587] İbn Kesîr, *a.g.e.,*I, s. 339.
[588] Ahmed Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040–1092),* İnönü Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Malatya, 1999, s. 28; İbâdî, *a.g.e.,* s. 305.
[589] İbâdî, *a.g.e.,* s. 306.

Beyhakî (ö.470/1077) gibi âlim, ârif, şair ve edipler, tarih, edebiyat, coğrafya, tıp, resim, astronomi bilimleriyle iştigal edip, onun dinî siyasetini desteklemişlerdir.[590]

Gazneli Mahmud döneminde beşerî ilimlerle uğraşan kişiler teşvik ve takdir edilerek ödüllere layık görülmüştür. Tarih, Gazneli Mahmud döneminde ilgi görüp büyük bir yükselişe geçmiş, tarihçiler farklı dallarda kitaplar yazmaya başlamışlardır.[591] Gazneli Mahmud dönemi ilk Gazneli tarihçisi Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr Utbî, Gazneli Devleti'nin Nâsırüddîn Sebük Tegin tarafından kurulmasını adım adım izlemiş ve kaydetmiştir. O, başlangıçta Gazneli Devleti kâtibi olarak faaliyete başlamış ancak daha sonra Ebü'l-Feth Büstî, Sebük Tegin tarafından kâtip olarak atanmıştır. Utbî'nin en önemli eseri ise Gazneli Mahmud'a nispet edilen *Târîh-i Yemînî* adlı eseridir.[592]

Farsça en fazla nasibini bu dönemde almıştır. Dönemin meşhur tarihçilerinden Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hüseyin el Beyhakî, Sultan Mesud'a nispeten *Târîh-i Mesudî* olarak da bilinen *Târîh-i Beyhakî* adlı eserini Farsça olarak yazmıştır.[593] Gazneliler dönemi diğer önemli bir tarihçisi ise Ebû Saîd Abdulhey b. Dahhak b. Muhammed el-Gerdîzî'dir. Gerdîzî, Sultan Abdurreşîd'in lakabı *Zeynü'l-Mille'*ye nispeten Farsça *Zeynü'l-Ahbâr* eserini yazmıştır.[594] Fetih hareketleriyle Gazne'yi siyasî açıdan muktedir bir başkent haline getiren Gazneli Mahmud, dünyanın birçok bölgesinden, müderris, mufakkih, tıpçı, ressâm ve astronomları getirerek dinî ve ilmî açıdan da ilim, kültür ve medeniyetin başkenti haline getirmiştir. O, dinî ilimlerin yanında beşerî ilimlerin de okutulması ve gelişmesine özellikle özen göstermiş, onun döneminde şiir, edebiyat, tarih, coğrafya, tıp ve astronomi gibi ilimler zirveye ulaşmış, teşvik ve takdirleriyle büyük edipler ve şairler yetişmiştir.

2.3.4. Mutasavvıfların Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

İslam dünyasında yoğun olarak V/XI. yüzyıldan itibaren fikrî ve mezhebi farklılıklar neticesinde ortaya çıkan siyasî istikrarsızlık, Horasan ve Türkistan halkının mütevâziliği esas alan tasavvufî hareketlere katılıp, destek vermelerini sağlamıştır.[595] Bu gelişmelere binaen

---

[590] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 24; İbn Kesîr, *a.g.e*., I, s. 312; İbn Hallikân, *a.g.e.,* I, s. 129; Ebû Ali Miskeveyh, *a.g.e.,* s. 11; Kutluboğa, *a.g.e.,* thk: Yusuf, s. 162; Zehebî, XVII, s. 531; Müstevfî, *a.g.e.,* Nevâî, s. 352; Mutahharî, *a.g.e.,* s. 545; Halîlî, *a.g.e*., s. 26; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. XXVI; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 70; Alper, "Mesîhî Ebû Sehl", s. 313; Tümer, *a.g.m.,* s. 63.
[591] Beyhakî, *a.g.e.,* Nefsî, s. 1.
[592] Beyhakî, *a.g.e.,* Nefisî, s. 307.
[593] Beyhakî, *a.g.e.,* Nefisî, s. 52.
[594] Beyhakî, *a.g.e.,* Nefisî, s. 308; Filiz Akçay, *Ebû Saîd Abdulhay Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî'nin "Zeynü'l-Ahbâr" Adlı Eserinin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gazneliler ile İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirilmesi,* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ordu, 2015, s. 1.
[595] Mustafa Akkuş, "Gazneli Mahmud'un Tasavvfi Yönü ve Mutasavvıflarla İlişkileri", *S.D. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* SUTAD, Konya, Güz, 2018, s. 44.

sûfîlerin üslup ve usûlüne uygun medreseler kurulmuştur.[596] Şiddet ve ayrışmadan uzak kucaklayıcı vasıflarla bilinen bu medreseler, insanlar tarafından kabul görmüş, talebeler ve müritler bu medreselere yönelerek edep ve terbiyeyi öğrenmişlerdir. Tefsir, hadis ve kelam ilimlerinin öğretildiği bu medreselerden biri de ünlü mutasavvıf Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin yaptırdığı Ebû Abdurrahman es-Sülemî Medresesi'nde, Sülemî'nin tasavvufî bir metotla kaleme aldığı *Hakâyiku't-Tefsir'i* okutulmuş, hadis dersleri verilmiştir. Bu dönemde diğer bir tasavvuf erbabı Ebû Saîd Ebü'l-Hayr Fazlullah b. Muhammed el-Meyhenî'nin[597] kurduğu Ebû Saîd Ebü'l-Hayr Medresesi'nde müşahede, itikat ve kuvvetü'l-hâl üzerine dersler verilerek kulluk ve tevazua üzerine irşat edilmiş, şiir, zikir halkası ve sema töreni gibi tasavvufî prensiplerle müritler terbiye görmüştür.[598]

Bu dönemin mutasavvıf şahsiyetlerinden Ebü'l-Kâsım b. Muhammediye en-Nîşâburî tasavvuf alanında âriflerin halini inceleyerek Horasan mutasavvıflarının şeyhi olmuştur. Sadakati ve üstün ferasetiyle öne çıkan Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kassâb el-Âmûlî birçok kerâmete sahip olup, din ilimlerinde fakih, tasavvufta mürşit olmuştur. Gazneli Mahmud'un maddî ve manevî açıdan desteklediği mutasavvıflar, Gazneli Mahmud'u da yalnız bırakmayarak toplumsal düzen ve güvenliğin sağlanmasında beliryeci rol oynamışlardır. Nitekim Ebü'l-Hasan Harakânî (ö.425/1033), Ebû Saîd Ebü'l-Hayr Fazlullah b. Muhammed el-Meyhenî (ö. 440/1049), Ebû'l-Fazl el-Huttelî ve Hâce Abdullah-ı Ensârî (ö. 481/1088) gibi nice tasavvuf önderleri Gazneli Mahmud'un yanında yer alıp onu desteklemişlerdir.[599]

---

[596] Başka birgörüşe göre tasavvûfun ilkeleri V/XI. yüzyılda sistematik bir hale gelerek Gazneli Mahmud döneminde büyük ölçüde genişlemiştir. Bu dönemde siyasî, dinî ve ilmî hayat sürekli hareket halinde olmuştur. Abbâsî Halifeleri arasındaki ihtilaflar başta olmak üzere İslâm âleminde Sünnî-Şiî çekişmesi baş göstermiş ve giderek mezhebi farklılıklar ivme kazanmıştır. Bu zorlu ve çalkantılı şartlar altında tasavvûf gelişerek yayılma fırsatı bulmuştur. Bu dönemde siyasî istikrarsızlıklar, mezhebî çekişme ve ayrılıklar insanları bölmüş, Müslümanları hizipler haline getirmiş ve her fırkanın kendine özgün taassubu oluşmuştur. Tüm bu olumsuzluklar insanları ümitsizliğe düşürmüş ve toplumun huzurunu kaçırmıştır. Mezhebî çekişmelerden usanan Müslümanlar yegâne çıkış yolu olarak huzur ve tevazu bahşeden tasavvûfu görmüşlerdir. Böylece siyasî istikrarsızlıklar ve mezhebî çekişmeler tasavvûfun yayılması ve tasavvûf taliminin yapılmasına fırsat tanımıştır. Mutasavvıflar, tartışmalardan uzak durarak halkın ve idarecilerin sevgisini kazanmışlardır. İbâdî, *a.g.e.,* s. 290.

[597] Gazneli Devlet'inde ilk tasavvûfî şiir yazma geleneğini Ebû Saîd b. Ebû'l-Hayr başlatmıştır. Sonraki dönem mutasavvıf şairler Senâî, Attâr ve Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Ebû Saîd b. Ebû'l-Hayr'un yoluna devam etmişlerdir. Özünde ve sözünde bir olan Ebû Saîd b. Ebû'l-Hayr V/II asrın ortasında Gazneli mutasavvıflarının önderi olmuş, özellikle Gaznelilerden sonra Selçukluların iş başına gelmesiyle yıldızı parlamış, bundan böyle genel olarak sûfilerin önü açılmıştır. İbâdî, *a.g.e.,* s. 293.

[598] Bosworth, *The Transtion From Ghaznavid to Seljuk*, s. 30; İbâdî, *a.g.e*., s. 286.

[599] Gazneli Mahmud dönemi âlim, ârif, fakih ve zâhitlerinden olan İmam Abdurrahman b. Ebû Şureyh b. Ahmed b. Muhammed el-Ensârî, 390/1000 yılında vefat etmiştir. Onunla aynı dönemde yaşayan Gazneli Mahmud'un âlim, imam ve fakihlerinden olan İsmâil b. Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil Ebû Sa'd el-İsmâilî 395/1005 yılında Cürcân'da; Buhara bölgesindeki ashâb-ı hadisin reisi sayılan İmam Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed b. Halîmî, 402/1012 yılında vefat etmiştir. Yine bu dönemde yetişen kerâmet sahibi veli zat Ebû Ali el-Hasan b. Ali ed-Dukâk 405/1015 yılında vefat etmiştir. İbâdî, *a.g.e.,* s. 288; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 68.

Ehl-i Sünnet itikadına ters düşmeyen fikrî ve tasavvufî hareketler Gazneli Mahmud tarafından hoş karşılanıp destek görmüştür. Tasavvufî zümreler, insanları huzur ve sükûnete davet edip, toplumun istikrar ve güvenliğinin sağlanmasına vesile oldukları için takdir edilmişlerdir. Ulaştığımız Gazneli Mahmud dönemi mutasavvıfların hayatı, faaliyeti ve Gazneli Mahmud ile münasebetlerine göre değerlendirilmiştir:

2.3.4.1. Şeyh Ebû Zer Buzcânî (ö. 370/980)

İlim ehli ve kerâmet sahibi mutasavvıflardan Şeyh Ebû Zer Buzcânî, Sebük Tegin döneminde Horasan'ın Buzcân bölgesinde yaşamıştır. Menkibelerde kerâmetlerinden zikredilen Bûzcânî'nin köyü Buzcân'da bir medresenin olduğu, medresenin müderrislerini sürekli veliler olarak hitap ettiği, bir gün medrese kapısında beklerken medreseden çıkan hizmetliye: *"Bu gün veliler nasıl"* diye sorduğunda hizmetli:*"Veliler bu gün yiyecek bulamadılar"* şeklinde cevap verdiği nakledilmiştir. Bunun üzerine Şeyh Ebû Zer Buzcânî'nin hizmetliye medresenin ortasında bulunan dut ağacını sallamasını istediği, ağaç sallanınca altınların döküldüğü, Şeyh Ebû Zer Buzcânî'nin ise: *"Git bu altınları sat yiyecek bir şeyler al"* dediği rivayet edilmiştir.[600]

Sebük Tegin, Şeyh Ebû Zer Buzcânî'yi ziyaret ederek nasihatlerini dinlemiş, henüz küçük yaşta olan oğlu Mahmud'u da beraberinde götürmüştür. Mahmud'u gören Şeyh Ebû Zer Buzcânî, yanına oturtarak sevmiş ve başını okşamıştır.[601] Daha küçük yaşta tasavvuf ve tarikat âlemiyle tanışan Gazneli Mahmud, büyüyünce tasavvuf erleriyle iç içe olup, sorular sormuş ve hayır dualarını almıştır. Gazneli Mahmud'un tasavvufî çevrelerle ilişkileri körü körüne bir ilişkiden ziyade akil ve nakil üzerine kurulan bir ilişkiden ibaret olmuştur.

2.3.4.2. Ebû Abdurrahman es-Sülemî (325/936–412/1021)

Tasavvufî câmianın önderlerinden olan Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Musâ b. Halid b. Sâlim el-Ezdî es-Sülemî, 10 Cemaziyelâhir 325/28 Kasım 936 tarihinde Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir. Dönemin tasavvuf şeyhlerinden Ebû Nasr Sirâc et-Tûsî (ö.378/988)'den ders alan Sülemî, Şeyh Ebü'l-Kâsım Nasrâbâdî'den irşat hırkasını giymiş, ilim ve irfanda kendini geliştirerek Horasan sûfîlerinin şeyh olmuş, yüzden fazla eser yazarak birçok hadis rivayetinde bulunmuştur.[602] Merv, Nîşâbur, Irak ve Hicaz bölgelerinde

[600] Mevlanâ Nureddin Abdurrahman Câmî, *Nafahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds,* nşr: Williams Nassau Lees, tsh: Mevlevi Abdülhamid Muradî, Mtabaa-i Lisi, Kelkete, Hindistan, 1885, s. 405.
[601] Câmî, *a.g.e.,* s. 406.
[602] Ebû Nasr Sirâc et-Tûsî, *el-Lüma*, I. Baskı, thk: Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülblbâkî Sürûr, Dârü'l-Kütûbü'l-Hadise, Kahire, 1960, s. 7.

hadis yazan Sülemî,[603] Nîşâbur'da kendi medresesini kurarak meşhur *Tabakâtü's-Sûfîye* adlı eserini kaleme almış, tefsir ve hadis alanlarında yazdığı eserleriyle davetini güçlendirmiş, tasavvufî metotla telif ettiği *Hakâyiku't-Tefsir* adlı eserini yazarak sûfîlerin müfessiri olmuştur.[604]

Tasavvuf ve sema anlayışını diri bir kalp ve ölü bir nefs üzerine tesis ederek Nîşâbur'da irşat faaliyetlerine devam eden Sülemî, birçok âlim ve şeyhin yetişmesine vesile olmuştur.[605] Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, Abdülkerim Kuşeyrî, Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Abdurrahman el-Cüveynî ve meşhur hadisçi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî onun meclislerine iştirak ederek irşat hırkası giymişlerdir.[606]

Sülemî'nin müridi ve talebesi olan Şeyh Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, onunla ilgili hatıralarını şöyle dile getirmiştir: *"Şeyh Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin dergâhına girdim. Onunla ilk karşılaştığım zaman: "Sana kendi elimle bir tezkire yazarım"* deyince ben de yazınız efendim dediğimde *"Tasavvuf bir ahlaktır. Kim ki ahlakına bir şey katarsa tasavvufa katmış olur"*[607] diyerek tasavvufun ince bir tanımına değinmiştir. Tasavvufta yüzlerce mürit ve öğrenci yetiştirip tezkiye-i nefis peşinde olan Sülemî, gerçek sûfîyi de her halinde sadık ve her muamelesinde edepli kişi olarak tanımlamış, 3 Şaban 412/12 Kasım 1021 tarihinde Nîşâbur'da vefat etmiştir.[608]

Kaynaklarda Gazneli Mahmud'la ilişkilerine dair bir kaydın bulunmadığı Sülemî'nin uzun süre kalarak medrese kurduğu Nîşâbur'da Sultan Mahmud'la görüşmüş olması tahmin edikir. Horasan bölgesinde Medrese ve tasavvufî faaliyetleriyle Gazneli Devleti'nin huzurunu arttıran Sülemî, huzur, istikrar ve Ehl-i Sünnet çizgisinde tesis edilen Gazneli Mahmud'un dinî siyasetine katkıda bulunarak maddî ve manevî açıdan desteklediği.

2.3.4.3. Hâce Muhammed b. Ebû Ahmed el-Çiştî (ö. 411/1021)

Dünyalık hesapların peşinde olmayıp mütevâzi bir hayat sürdüren Hâce Muhammed b. Ebû Ahmed el-Çiştî, Herat'ın Çişt bölgesinde dünyaya gelmiştir. Genç yaşlarında tasavvufta

---

[603] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhadî Ed-Dımaşkî es-Salihî (ö.744), *Tabakâtu Ulemâ-i'l-Hadis,* III, I. Baskı, thk: İbrâhim ez-Zeybak, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989, s. 243.

[604] İbâdî, *a.g.e.,* s. 286.

[605] "المستمع ينبغي ان يسمع بقلب حي و نفس ميت من كان نفسه حيا و قلبه ميتا فلا يحل له سماع" Derviş Ali Buzcânî, *Ravzatü'r-Riyâhîn,* I. Baskı, nşr: Haşmet Müeyyed, Benigâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1966, s. 126; Ebû Nasr Sirâc et-Tûsî, *el-Lüma*, I. Baskı, thk: Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülblbâkî Sürûr, Dârü'l-Kütûbü'l-Hadise, Kahire, 1960, s. 7; Sirâc et-Tûsî, *a.g.e.,* s. 7.

[606] Süleyman Uludağ, "Sülemî Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 53.

[607] سمعت جدّي ابا
عمرو ابن نُجَيد السّلمي يقول: سمعت ابوالقاسم جنيد البغدادي يقول: التصوف هوالخُلق من زادَ عليك باالخلق زادَ عليك باالتصوف و احسن ما قيل في تفسير الخُلق مال قال الشيخ الامام ابو السهل الصعُلوكي: الخُلق هو الاعراض عن الاعتراض. Câmî, *a.g.e*., s. 352.

[608] Câmî, *a.g.e.,* s. 352; Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin es-Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfîye,* I. Baskı, thk: Mustafa Abdulkâdir Ata, Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiye, Beyrut, 2003, s. 15.

kemale eren Çiştî, babasının vefatından sonra tarikatın başına geçerek insanları ahiret işlerine davet etmiş, *"Bizim evvelimiz ve ahirimiz dünyayı terk etmektir"* diyerek tasavvufî ilkelerini oluşturmuştur.[609]

Gazneli Mahmud'la yakın alaka içinde olan Çiştî'nin yetmiş yaşlarında dervişleriyle beraber Sûmenât seferine katılarak yardımda bulunduğu, müşrik ve mülhitlerin üzerine yürüdüğü aktarılmıştır.[610] Gazneli Mahmud'un ordusu müşriklere karşı zayıf düştüğü sırada Çişt bölgesindeki Muhammed Kâkû adlı değirmenci müridini çağırdığı, onun yetişmesiyle İslâm ordusu zafer elde ettiği rivayet edilmiştir. *"Ben Sincan'dan Çişt'i görürüm"* diyerek kerâmetini bildiren Çiştî, kendisinden uzaklaşmak istemeyen öğrencilerine *"beni görmek istediğiniz zaman aramızdaki perdeler kalkar ve mesafeler kısalır"* diyerek keramet sahibi olduğunu beyan etmiş, 411/1021 yılında vefat etmiştir.[611]

Gazneli Mahmud'u maddî ve manevî açıdan destekleyen mutasavvıfların onu Hint seferlerinde de yalnız bırakmadığı, bizzat gaza hareketlerine katılarak kol kanat oldukları görülmektedir. Bu da Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti açısından önem arz etmektedir.

2.3.4.4. Osman el-Harkûşî (ö.407/1016)

V/XI asrın vaiz ve âlimlerinden Ebû Osman Abdülmelik b. Muhammed b. İbrâhim b. Yakup Ebû Sa'd el-Harkûşî Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmeyen Harkûşî, 390/1000 yılından sonra Hicaz ve Mekke'ye giderek hadis öğrenmiş yakalandığı bir hastalığı nedeniyle ülkesine dönerek *Tefsirü'l-Kur'ânü'l-Kebir*, *ez-Zühd, el-Bişâre ve'n-Nizâre*, *Siyerü'l-İbâd ve'z-Zühâd* ve *Şerefü'l-Mustafa* adlı eserlerini kaleme almıştır. Hâkim en-Nîşâburî, Ebü'l-Kâsım Kuşeyrî, Hafız Ebû Bekir el-Beyhakî ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır.[612]

Hayırsever bir fakih ve mutasavvıf olan Harkûşî, Gazneli Mahmud'un huzuruna çıktığında bizzat sultan ayakta karşılamış ve saygı göstermiştir. O, belli zamanlarda Nîşâbur halkından vergi toplayan Gazneli Mahmud'u tenkit ederek dilenci durumuna düştüğünü yüzüne söyleyerek, ağır vergi politikasını dile getirmekten çekinmemiştir. Buna karşı Gazneli Mahmud, şaşırarak nasıl dilenci durumuna düştüğünü sorduğunda: *"fakir ve zayıf insanlardan vergi toplamak dilencilikten başka bir şey değildir"* diyerek cevap vermiştir. Harkûşî'nin bu tenkidi üzerine Gazneli Mahmud, âlim ve âriflere duyduğu saygı ve dinî siyasetinin bir

[609] Câmî, *a.g.e.,* s. 367.
[610] Câmî, *a.g.e.,* s. 367.
[611] Câmî, *a.g.e.*, s. 368.
[612] Abdülmelik b. Muhammed İbrâhim en-Nîşâburî el-Harkûşî, *Kitâbü Tehzibü'l-Esrar*, thk: Bisam Muhammed Barud, el-Mecmeüs'-Sekâfî, Ebû Dabi, 1999, s. 15.

tezahürü olarak Nîşâbur üzerindeki vergi yükünü kaldırmıştır.[613] Hayatını ilim ve irfanla geçirip, geçimini kalanis (aba gibi bir giysi türü) dokuyup satarak sağlayan Harkûşî 407/1016 yılında vefat etmiştir.[614]

Gazneli Mahmud, dinî siyaseti gereği mutasavvıf ve müderrislerin istek, şikâyet, öneri ve tenkitlerine hep açık olmuş, mutasavvıfların uyarı ve eleştirilerini nefsânî bir kusurdan ziyâde yapıcı, tamamlayıcı ve eksiklerin mütemmimi olarak görmüş, terakkisi için gerekli telakki etmiştir. Diğer hükümdarlar gibi eleştirene öfkelenmemiş, iktidar ve gururuna yenik düşmemiş, şefaff bir dinî siyaset takip ettiği için yapılan tenkit, önerilen düşünce, öne sürülen şikâyetlere emr-i bi'lmarûf nehy-i 'ani'l-münker kabilinden saymıştır.

2.3.4.5. Ebü'l- Hasan el-Harakânî (351/963–425/1033)

Gazneli Mahmud döneminin büyük zâhitlerinden Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harakânî el-Bistâmî, 351/963 yılında Bistâm'ın Harakân köyünde çiftçi bir ailede dünyaya gelmiştir. Harakânî'nin ümmî olduğu ve Bâyezîd-i Bistâmî'nin işareti üzerine Kur'ân-ı Kerim'i öğrendiği aktarılmıştır.[615] Gazneli Mahmud, hâl ve kerâmet sahibi olan Harakânî'yi ziyaret etmiş, ondan nasihatler dinlemiş, ne ihtiyacı varsa gidereceğini dile getirmiştir. Ancak Harakânî ondan hiçbir şey kabul etmemiştir.[616] Tasavvufî düşüncelerini meşhur *Nûru'l-Ulûm* eserinde kaleme alan Harakânî'nin hayatını ilim, irfan ve dervişleriyle geçirmiştir. Kendini ilme ve irfana adayan Ebü'l-Hasan el-Harakânî, 425/1033 yılında Harakân'da vefat etmiştir.[617]

Kabri Harakân'da olmasına rağmen Kars'ta da ona ait bir mezar veya makamın olduğu bilinmektedir. III. Murad'ın paşalarından Lala Mustafa Paşa'nın bir askeri, rüyasında Ebü'l-Hasan el-Harakânî'yi gördüğünü; kendisine ayak bastığı yeri kazmasını istediğini, kazınca *"Menem şehîd-i saîd-i Harakânî"* yazılı bir mermer taşı bulduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Mustafa Paşa tarafından Kars'ta Ebü'l-Hasan el-Harakânî adına bir tekke ile bir cami inşa edilmiştir.[618]

Müderris ve mutasavvıflara ilgi ve yakınlık gösterip bizzat ilişki kuran Gazneli Mahmud, Horasan'a gelince Harakânî'yi ziyaret etmek ister. Ancak Horasan'a gelme amacı

---

[613] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh,* I. Baskı, IX, nşr: Carolus Johann Tornberg, Beyrut, 1965, s. 350.
[614] Harkûşî, *a.g.e*., s. 17.
[615] Süleyman Uludağ, "Harakânî", *DİA*, XVI, İstanbul, 1997, s. 93.
[616] Saîd Nefisî, *Suhenân-ı Manzûm-ı Ebû Saîd Ebü'l-Hayr,* I. Baskı, İntişârât-ı Kitâbhâne-i Şems, I, Tahran, 1956, s. 17.
[617] Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 68; Abdullah Mübelliğî Âbâdânî, *Târîh-i Sûfî ve Sûfîgerî,* I. Baskı, İntişârât-ı Hür, Tahran, 1997, s. 156.
[618] Uludağ, "Harakânî", s. 94.

Horasan işleriyle uğraşmak olduğundan Harakânî'yi ziyaret etmenin ihlâs ve âdâba ters düştüğünü dile getirerek ziyaretini erteler ve Gazne'ye döner. Hindistan üzerine yaptığı fetih hareketlerinden sonra dönüşte sadece Harakânî'yi ziyaret etmeye niyetlenir. Bunun üzerine şeyh hırkasını kuşanarak tekrar Horasan'a gelir.[619]

Gazneli Mahmud, bir elçiye Harakânî'nin sarayına kadar getirmesini ve imtinâ ettiği takdirde şu âyetin okumasını emreder: " أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ"[620] Ancak buna rağmen Harakânî Gazneli Mahmud'un huzuruna gelmekten imtina eder ve şöyle der: *" أَطِيعُوا اللَّهَ" Allah'a itaat etmeye öyle bir daldım ki "وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ Resule itaat etmeye usanırım, وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ" emir sahibi olanlara niye takılayım" der.* Gelen elçi durumu Gazneli Mahmud'a ulaştırınca: *"Haydi gidelim o adam zannettiğimiz gibi değildir"* diyerek sultanlık kıyafeti ile yay, ok ve kılıcını kölesi Ayaz'a verir, kendisi kölesi Ayaz'ın kıyafetini giyerek Harakânî'yi sınamak ister.[621]

Gazneli Mahmud, Harakânî'nin huzuruna girip selam verince Harakânî selamına karşılık verir ancak ayağa kalkmadan gulam kıyafetinde olan Gazneli Mahmud'un yüzüne bakar, sultan kıyafetini giymiş olan Ayaz'a ise hiç teveccüh etmez. Gulam kıyafeti giyen Gazneli Mahmud, Harakânî'ye neden Sultan'a saygı göstermediğini, bu tuzağın ne olduğunu sorar. Bunun üzerine Harakânî tuzağın doğru olduğunu ancak tuzağa düşen kişinin yanlış kişi olduğunu dile getirince Gazneli Mahmud oturup bir takım sorular sormaya başlar. Gazneli Mahmud: *"Bâyezîd'den anlat bana!"*deyince Harakânî: *"Bâyezîd dedi ki beni görenin kalbi katılıktan kurtulur"* diyerek cevap verir. Ona karşı dinî bilgilerle donanımlı olan Gazneli Mahmud sessiz kalmaz: *"Peygamberin mi değeri çok Bâyezîd'in mi? Niye Peygamberi gören Ebû Cehil ve diğer müşriklerin kalbi yumuşamadı*"[622] diyerek imtihan eder.

Buna karşı Harakânî: *"Ey Mahmud edebini koru! Kendine hâkim ol! Gerçek anlamda Mustafa'yı Mustafa olarak ancak onun ashabının gözü görür"* diyerek: " وَتَرَاهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ"[623] *"Onların sana baktıklarını sanırsın. Oysaki onlar görmezler"* âyetiyle ispatlamaya çalışır. Harakânî'nin bu sözlerinden etkilenen Gazneli Mahmud: *"Bana nasihat et"* deyince Harakânî: *"Muttaki ol! Namaz kıl! Cömert ol ve Allah'ın kullarına şefkatli ol"* diyerek tasavvufun temel ilkelerinden olan kulluk ve hilme davet eder. Ardından Gazneli

[619] Attâr, *a.g.e*., s. 176.
[620] Nîsa, 4/59.
[621] Halîlî, *a.g.e*., s. 129.
[622] Halîlî, *a.g.e*., s. 130.
[623] Araf, 7/198.

Mahmud: *"Bana dua et"* deyince Harakânî: *"Âkıbetin mahmûd olsun"* diyerek hırkasını hatıra olarak Gazneli Mahmud'a hediye eder.[624]

Ferîdü'ddîn Attâr'ın aktardığına göre Gazneli Mahmud Harakânî'den kendisi için dua etmesini isteyince Harakânî: "الهم اغفر للمومنين والمومنات" şeklinde dua eder.[625] Ancak Gazneli Mahmud ondan kendisine özel dua etmesini isteyince el-Harakânî: *"Âkıbetin mahmud olsun"* diyerek özel bir dua yapar. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Harakânî'ye bir kese altın verince Harakânî de ona bir adet ilaç vererek boğazından geçirmesini ister. Gazneli Mahmud, Harakânî'nin verdiği ilacı zararlı görerek boğazından geçirmeyince Harakânî de Gazneli Mahmud'a: *"Senin verdiğin altın aynı şekilde zararlıdır. Altınını geri çek kurtul"* der. Gazneli Mahmud, Harakânî'den kendisine hatıra olarak bir şey vermesini isteyince Harakânî ona gömleğini verir. Gazneli Mahmud ayrılırken Harakânî onu gelişinin aksine ayakta uğurlar. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, gelişi sırasında neden ayakta karşılamadığını sorar. Harakânî ise: *"Gelirken bir sultan kimliğiyle beni denemeye gelmiştin. Şimdi giderken derviş olarak gittiğin için ayakta uğurluyorum"* diyerek anlamlı bir cevap verir. Ardından Gazneli Mahmud, Harakânî'nin huzurundan ayrılarak Hindistan fetih hareketlerine devam eder. Fetih hareketleri sırasında zor durumda kalan Gazneli Mahmud, Harakânî'nin hediye ettiği gömleği eline alarak: *"Yâ Rabbi! Bu gömlek sahibinin hatırına kâfirlere karşı zafar nasip eyle"*[626] diyerek dua edince zafer elde eder.

Ferîdü'ddîn-i Attâr'ın de *Tezkiretü'l-Evliyâ* adlı eserinde üzerinde durduğu Gazneli Mahmud'la Harakânî'nin karşılama hadisesinin farklı bir şekilde aktaran kaynaklar da bulunmaktadır.[627] Meselâ Câmî'nin aktardığına göre Gazneli Mahmud bir gün Bâyezîd-i Bistâmî'nin mezarına uğrar, kabrin başında bekleyen bir dervişi görünce: *"Sizin üstadınız ne buyurdu"* diye sorar. Buna karşı derviş Bâyezîd-i Bistâmî'nin: *"Beni gören yanmaz"* dediğini aktarır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud: *"Hz. Muhammed (s.a.v.)'in yüzünü gören Ebû Cehil bile yanacağına göre bu dediğin pek anlamlı gelmedi"* deyince derviş: *"Evet o peygamberi peygamber olarak değil Ebû Tâlib'in yeğeni olarak görürdü. Gerçekten peygamber olarak görseydi asla yanmazdı"*[628] diye karşılık verir.

Harakânî bir gün müritlerine *"neler daha iyidir"* diye sorunca müritleri *"şeyhimiz daha iyi bilir"* diyerek cevap verir. Bunun üzerine Harakânî: *"Herkesi hatırlayan gönül daha*

---

[624]Halîlî, *a.g.e.*, s. 129.
[625] Rabbim mümin erkek ve mümin kadınları mağfiret eyle! Şeyh Ebû Hâmid Muhammed b. Ebû Bekir İbrâhim Ferîdü'ddîn-i Attâr-ı Nîşâburî, *Kitâb-ı Tezkiretü'l-Evliyâ,* II, V. Baskı, İntişârât-ı Merkezi-i Hıyâbân Şah, tahran, 1957, s. 176.
[626] Attâr, *a.g.e.*, s. 176.
[627] Attâr, *a.g.e.,* s. 175.
[628] Câmî, *a.g.e.*, s. 184.

iyidir" diyerek basiretli bir kalbe işaret eder.[629] Bir ara Harakânî'ye: *"Sûfî kimdir"* şeklinde bir soru sorunlunca:*"Sûfî, seccade ve hırka ile sûfî olmaz. Sûfî, sûfîlerin âdet ve gelenekleriyle sûfî olmaz. Sûfî, olmayan ve bulunmayan zattır"* diyerek tasavvuf ehli sûfîlere tevazu ve sûfîlik dersi verir. O, ayrıca sûfîyi *"Güneşine muhtaç olmayan gün, ay ve yıldızına muhtaç olmayan gece ve varlığına muhtaç olmayan yokluk"* olarak tanımlar. Ona: *"İnsan kendini uyanık olduğunu nasıl bilir?"* diye sorulunca: *"Uyanık insan o ki, Hakk'ı tanır, tepesinden tırnağına kadar tüm vücudunun Hakk'ı andığından haberdar olur"*[630] diye cevap verir.

O'na *"sıdk nedir"* diye sorulunca: *"Sıdk, gönlün konuşmasıdır"* diye cevap verir. Yine ona, *"İhlâs nedir"* diye sorulunca: *"Hak için yaptığın ihlâstır, halk için yaptığın riyasettir"* der. *"Bâkî ve fânî olanı kim bilir"* denilince *"bâkî ve fânî olanı bilen o kimsedir ki göğe bir ipek ipiyle aslıyken bir fırtına koparark dağlar ve denizleri yerle bir ettiği sırada yerinden kıpırdamayacak kişidir"* diye cevap verir. Ona göre eren kişi Allah hakkında konuşurken başka şeyler hakkında konuşan kişilerle olmamalıdır. O, *"Ağla ki gözyaşın dökülsün, Hak Teâlâ gözyaşı dökenleri sever", "Kasideler (şarkılar) söyleyerek Hakk'ı beyan eden, Kur'ân okuyup Hakkı görmeyenden daha iyidir", "Peygamber varisi olan kimse onun sözüne amel edenlerdir, kâğıt karalayanlar değil"*[631] sözleriyle tasavvufa damgasını vurur.

Onun bu diyalogları Gazneli Mahmud'un Karahanlıların Mâverâünnehir bölgesi hükümdarına yönelttiği ihsan nedir, hesap nedir, velâyet nedir sorularını bize anımsatmakta ve Gazneli Mahmud'un tasavvufi çevreden ne kadar etkilendiğin açısından önem arz etmektedir. Onun öğrencisi ve müridi olan Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el-Hucvîrî de Gazne'nin büyük tasavvuf erbabından olup Sultan İbrahim döneminde Gazne'de yaşamıştır. 390/1000 yılında dünyaya gelen Hucvîrî, birçok seyahatte bulunmuş, Gazneli Mahmud'un yakın çevresinde yer almış, 464/1072 yılında Gaznelilerin ilim merkezlerinden sayılan Lahor'da vefat etmiştir.[632]

Gazneli Mahmud'un Harakânî ile mülakâtı tasavvufî çevrelere karşı din politilası açıdan önem arz etmektedir. Mütevâzi bir şekilde husûsiyetle Harakânî'yi ziyaret edip dua ve hatıra hırkasını almasını onun tasavvuf ve tarikate bağlılığını göstermekte, büyük toplulukları yönlendirip idare eden Harkakânî'nin ziyareti dolayısıyla toplumun gözündeki değeri

---

[629] Harakânî, mürtilerin şeyhlere intisabini üç kısma ayırır. İlki hırka ile ikincisi zikir telkin etmekle ve üçüncüsünü ise sohbet, hizmet ve edeple gerçekleşeceğini dile getirir. Ancak onun Ebû Saîd Ebül-Hayr'ın aksine tasavvûfun şekli unsuru sayılan hırka ve seccadeye pek de önem vermediği beyan edilir. O, diğer mutasavvıfların bulunduğu meclislerde *"Bir hususta iki tercümana gerek yok"* diyerek susmayı tercih eder. Bazı kaynakların onun Ebü'l-Abbâs el-Kassâb'ın müridi olduğu, Kassâb'ın: *"Benden sonra ziyaretçilerm onun yanına gidecek"* dediği aktarır. Derviş Ali Buzcânî, Ravzatü'r-Riyâhîn, I. Baskı, nşr: Haşmet Müeyyed, Benigâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1966, s. 29; Uludağ, *a.g.m.,* 1997, s. 93.

[630] Câmî, *a.g.e*., s. 336.

[631] Câmî, *a.g.e*., s. 336.

[632] Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 37; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 69.

artmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin oluşması ve uygulanmasında tasavvufî zümrelerim önemli rol aldıkları görülür.

2.3.4.6. Ebû Saîd Ebü'l-Hayr (357/967–440/1049)

V/XI. yüzyılın en önemli mutasavvıflarından biri olan Ebû Saîd Fazlullah b. Ebü'l-Hayr el- Meyhenî, 1 Muharrem 357/7 Aralık 967 tarihinde Serahs ile Ebiverd bölgelerinin arasında kalan Meyhen bölgesinde dünyaya gelmiştir.[633] Dönemin büyük tasavvuf üstatlarından Ebü'l-Kâsım Bişr-i Yâsîn'den şiir ve edebiyat dersi almış, daha sonra fıkıh ve tefsir öğrenmek üzere Serahs'a Ebû Ali Zâhir b. Ahmed'in yanına gitmiştir. Ardından dönemin meşhur mutasavvıflarından Lokmân-ı Serahsî ile tanışmış, o da Ebû Nasr es-Serrâc'ın taleblerinden olan Şeyh Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hasan es-Serahsî ile tanıştırmıştır.[634]

Ebü'l-Hayr, daha sonra Merv bölgesine giderek büyük Şâfiî fakihleri Ebû Abdullah Hazrî ve Ebû Bekir Kaffâl'dan ilim öğrenmiştir. Ardından Serahs bölgesine giderek tasavvuf erleriyle tanışmış, Nîşâbur'a gelerek Abdurrahman es-Sülemî'den hırka-i irşat almıştır. İrşat makamına yükseldikten sonra memleketine dönerek bir hanikah kurmuş, müritlerini çevresine toplamıştır.[635] O, kemale ermek için türlü çileler çekmiş, kendini ağaçlara bağlamış, kuyulara asmış, nefsî terbiye etmek için Serahs'ın tuvaletlerini temizlemiştir. Daha sonra Abdülkerim Kuşeyrî ile tanışmış, ikinci irşat hırkasını Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Kassâb'dan almıştır. Hocasının vefatı üzerine tekrar memleketi Meyhene'ye dönmüş, bir tekke kurarak riyazatte bulunmuş ve sabahlara kadar zikir ve sema ile coşmuştur.[636]

Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın babası tasavvufa girmeden önce hep Gazneli Mahmud'a âşık olmuş, onun ve fillerinin resimlerini evinin her tarafına çizmiştir. Bir gün küçük yaşta olan oğlu Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, baba bana da bir ev alır mısın demiştir. Bunun üzerine Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'a bir ev almış, Ebû Saîd Ebü'l-Hayr da evinin her tarafına Allah yazmıştır. Babası ne yaptığını sorunca Ebû Saîd Ebü'l-Hayr: *"Sen kendi sultanının resmini çizersin ben ise kendi sultanımın ismini çizerim"* diyerek çocuk yaşta olmasına rağmen anlamlı bir mesaj vermiştir. Bundan böyle babası tasavvufa dalmıştır.[637] Başka bir görüşe göre Şâfiî mezhebinde olan Ebü'l-Hayr, tasavvuf'u atarlık yaparak tasavvufla yakından uğraşan babasından öğrenmiş ve Şeyh Ebü'l-Fazl Serahsî'nin yolunu takip etmiştir .[638]

---

[633] Nefisî, *a.g.e.,* s. 2.
[634] Yazıcı, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", s. 220.
[635] Nefisî, *a.g.e.*, s. 5.
[636] Yazıcı, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", s. 220.
[637] Attâr, *a.g.e.,* s. 271.
[638] Yazıcı, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", s. 220; Âbâdânî, *a.g.e.,* s. 157.

Bazı kaynaklar İbn Sîna ile görüştüğünü, İbn Sînâ'nın: *"O, benim bildiklerimi görüyor"* dediğini buna karşı Ebü'l-Hayr'ın da: *"O, benim gördüklerimi biliyor"* dediği rivayet edilmiştir.[639] Dönemin tasavvuf eri, ehl-i tarikatın cemali ve gönüllerin sultanı gibi lakaplara sahip olan Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın giderek genişleyen çevresi Kerrâmîleri rahatsız etmiş, kötü lakaplar takılarak Gazneli Mahmud'a şikâyet edilmesine sebep olmuştur.[640] Gazneli Mahmud ise onun durumunu Nîşâbur'daki ulemâya havale etmiştir. Kısa bir süre sonra Ebü'l-Hayr'ın bölgedeki üstünlüğü artmış, muhalifleri dâhil herkes ona teslim olmuştur.[641]

Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'a: *"Falan kişi suyun üzerinde yürür"* denilince: *"Kurbağa da su üzerine yürür"* diyerek dikkate değer olmadığını dile getirmiştir. Ona: *"falan kişi havada uçuyor"* denilince: *"Sinekler de uçar"* diyerek pek de önem vermemiştir. Yine ona: *"Falan kişi bir anda bir şehirden diğer şehre geçer"* denilince: *"Şeytan da bir nefeste doğu ve batıyı gezer"* diyerek tasavvufta tevazunun önemini dile getirmiştir. O, *"Böyle sözlerin kıymeti manevisi yoktur. Velayet sahibi kişi halkla oturup kalkan, onlarla alışveriş yaparak bir an bile Rabbinden uzak kalmayan kişidir"*[642] diyerek tasavvufun tembellik ve köşeye çekilmekten uzak manevî halkla iç içe bir müessese olduğunu vurgulamıştır. Ona tasavvufun ne olduğu sorulunca: *"Tasavvuf başta olanı koymak, elde olanı vermek, sana geleni kabul etmemektir"* diyerek veciz bir dille tasavvufun inceliğine dikkat çekmiştir. O, ayrıca *"Allah yeter, gayri heves, nefesini kes"* diyerek tasavvufun tevhit ve kanaat anlayışına ışık tutmuştur.[643] Tasavvufun yedi sultanından biri olup hayatına tasavvufa girmesiyle renk katan Ebû Saîd Ebü'l-Hayr, 4 Şaban 440/12 Ocak 1049 tarihinde Meyhene'de vefat etmiştir[644]

Gazneli Mahmud döneminde yaşayıp onunla irtibat halinde olan Ebü'l-Hayr'ın giderek yükselen şan ve şöhreti Kerrâmîler gibi bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Gazneli Mahmud'un gözünden düşürülmeye çalışılmış fakat ulemânın reyi ve teyidi haricinde sorgusuz infazı münasip bulmayan Gazneli Mahmud, ona yöneltilen ithamları ulemâya yönlendirmiştir. Nitekim tertemiz bir itikat üzere olan Ebü'l-Hayr, kendisine karşı kurulan tüm engelleri aşarak Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti çizgisinde hareket ettğini göstermiş, devletine ve milletine hizmet etmeye devam etmiştir.

---

[639] Yazıcı, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", s. 221.
[640] Câmî, *a.g.e.,* s. 339.
[641] Horasan'da tasavvuf alanında yedi kişi sultan lakabını almıştır. Bunların İmam Ali b. Musa er-Rızâ, Bâyezîd-i Bistâmî, İbrâhim Ethem, Cüneyd-i Bağdadî, Mahmûd-ı Gaznevî, Ebû Saîd Ebü'l-Hayr ve Sencer-i Selcûkî oldukları aktarılmaktadır. Nefisî, *a.g.e.,* s. 6.
[642] Câmî, *a.g.e.,* s. 339.
[643] Câmî, *a.g.e.,* s. 340.
[644] Nefisî, *a.g.e.,* s. 6; Câmî, *a.g.e.,* s. 340; Yazıcı, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", s. 221.

2.3.4.7. Abdülkerîm Kuşeyrî (376/986–465/1072)

Şâfiî fakihi, Eş'ârî kelamcısı ve Horasan mutasavvıflarının üstadı İmam Ebü'l-Kâsım Abdülkerim b. Hevâzin b. Abdülmelik b. Talha b. Muhammed Kuşeyrî Nîşâburî, 376/986 yılında Nîşâbur'un Üstüvâ bölgesinde dünyaya gelmiştir.[645] Ebû Bekir Muhammed et-Tûsî'den Şâfiî fıkhını öğrenen Kuşeyrî dönemin meşhur kelamcısı İbn Fûrek'ten Eş'arî kelamını öğrenmiştir. Hocası İbn Fûrek'in vefatı üzerine Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin yanına gitmiş, ardından Ebû Ali Dekkâk'ın sohbetine katılarak Eş'arî kelamı üzerine çalışmaya devam etmiştir. Bir müddet sonra üstadı Ebû Ali ed-Dekkâk'ın kızıyla evlenerek medresesinde ders vermeye başlamıştır. Kuşeyrî, tasavvufta Ebü'l-Hasan Harakânî'yi rehber edindiğini: *"Onun ziyaretine gittiğimde tesirinde kalarak dilim tutuldu"* diyerek etkilendiğini dile getirmiştir.[646] Sûfîliği barsam hastalığına (kalp ile göğüs arasında olan iltihap) benzediğini, başlangıcının sarsam ve hezeyanlı olup sonunun sükûnete bırakacağını, bu ikisini yakalayan kişi hidâyete kavuşacağını dile getirerek sûfîliği ilginç bir benzetme ile tarif etmiştir.[647]

Nîşâbur yönetimi Gaznelilerden Selçuklulara geçince birçok Eş'arî kelamcısı gibi Kuşeyrî de Tuğrul Bey'in Mu'tezilî veziri Amîdülmülk el-Kündürî'nin Mu'tezîlî politikasının altında ezilmiş ve hapse atılmıştır. Bir süre sonra hapisten çıkan Kuşeyrî Nîşâbur'u terk edererek Bağdat'a yerleşmiş, 456/1064 yılında Kündürî'nin vefatı üzerine Nîşâbur'a yerleşerek ders vermeye başlamıştır. Tasavvufu Ehl-i Sünnete uygun bir şekilde yaşamaya çalışan Kuşeyrî, semayı savunmuş, zâviyesinde mürit ve talebeleriyle sohbet meclisleri düzenlemiştir. Başlangıçta Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ın aleyhinde olan Kuşeyrî, sonradan onun kerâmetlerini görünce ona karşı saygılı olmaya çalışmıştır.[648]

Kısacası hem Gazneli ve hem de Selçuklu dönemine şahit olan Kuşeyrî, tasavvufu taklitçilikten ziyade ilmin ışığında yaşamaya çalışmıştır. Tefsir, kelam ve tasavvuf alanlarında, *et-Teysir fî İlmi't-Tefsir*, *Risâletü'l-Kuşeyriyye* ve *Letâifü'l-İşâret* gibi eserlerini yazarak birçok talebe yetiştirmiştir. Gazneli-Selçuklu dönemine kelamî ve tasavvufî düşünceleriyle damga vuran Kuşeyrî, 465/1072 yılında vefat etmiştir.[649]

---

[645] Zehebî, *a.g.e.,* XIX, s. 10.
[646] Süleyman Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", *DİA,* XXVI, İstanbul, 2002, s. 473–475; Uludağ *a.g.m.,* 1997, s. 93.
[647] مثل الصوفى كمثل البرسام اوله هذيان و آخره سكون فاذا تمكّنتَ خرستَ
[648] Uludağ, "Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", s. 473.
[649] Zehebî, *a.g.e.,* XIX, s. 10.

2.3.4.8. Hâce Abdullah-ı Ensârî (397/1006–481/1088)

Pîr-i Herat olarak şöhret kazanan âlim, ârif ve tasavvuf şeyhi Hâce Abdullah-ı Ensârî, 397/1006 yılında Herat'ta dünyaya gelmiştir. İlköğrenimini ikamet ettiği köyde alan Ensârî, bir müddet sonra dağlara düşmüş, Ebü'l-Hasan Harakânî'ye gönülden bağlanmıştır.[650] Ensârî ve Herevî olarak bilinen Ebû İsmâil Hâce Abdullah b. Ebû Mansûr el-Ensârî el-Herevî'nin soyunun Peygamber efendimizin ashabından Ebû Eyyûb el-Ensârî'den geldiği rivayet edilmiştir. Onun ailesi Hz. Osman döneminde Ahnef b. Kays ile Herat bölgesine geldiği zikredilmiştir.[651]

"Pîr-i Herât", "Pîr-i Tarikat", "Şeyhü'l-İslâm", "Şeyhü'l-Horasan", "Nâsırü's-Sünne" ve "Zeynü'l-Ulemâ" gibi lakaplara sahip olan Ensârî, ilköğrenimi Mâlînî Mederesi'nde aldıktan sonra Kâdı Ebû Mansûr el-Ezdî ve Ebü'l-Fazl el-Cârûdî gibi âlimlerden ders alarak, hadis yazmaya başlamıştır.[652] Ensârî, Sâmânîler ve Gaznelilerin altın çağında yetişmiş, şiir ve edebiyat sahasında kendini geliştirmiş, 417/1016 yılında Nîşâbur'a giderek dönemin meşhur tefsir âlimlerinden sayılan Ebû Nasr Mansûr Ahmed, Ebû Saîd es-Sayrafî ve Ebü'l-Hasan es-Sâlifî'den ders almıştır.[653] O, hacca gittiği sırada Ebû Saîd Ebü'l-Hayr'ı tekkesinde ziyaret etmiş, Ebü'l-Abbâs el-Kassâb el-Âmûlî'nin yanına gitmiştir. Onun yolculuğu önemli gelişmeleri beraberinde getirmiş, mürşidim dediği Ebü'l-Hasan Harakânî ile tanışmış ve dünya görüşü tamamen değişmiştir.[654]

Amîdülmülk Kündürî'nin Eş'arîlerle mücadelesi onu psikolojik olarak rahatlamış, ilmî faaliyetlerine hız vermiştir. 473/1080 yılında görme duyusunu kaybetmesine rağmen ilmî faaliyetlerine talebelerinin yardımıyla devam etmiş, farklı alanlarda eserler bırakarak yüzlerce talebe ve mürit yetiştirmiştir. Tasavvufta Ebû Saîd Ebü'l-Hayr ve Ebü'l-Hasan Harakânî'den çok etkilenen Ensârî, sema gösterileri düzenlemiş ve şiirler yazmıştır. Hanbelî mezhebine bağlı olan Ensârî, Eş'arîler ile kelam usûlunu kabul eden Hanefî ve Şâfiî âilmleri şiddetle tenkit etmiştir.[655] Münâcât ve ilahileriyle meşhur olan Ensârî, başta *Tabakâtı's-Sûfîye*[656] ve

---

[650] Muhammed Hâdî Rıza Kulu Han Hidâyet, *Tezkire-i Rıyadu'l-Ârifîn,* I. Baskı, tsh: Ebü'l-Kâsım Râdpar ve Gita Aşiderî, Puzihişgâh-i Ulûm-ı İnsânî ve Mutalaât-ı Ferhengî, Tahran, 2006, s. 34.

[651] Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü Menâzili'-Sâirîn,* Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiye, Beyrut, 1988, s. 1; Zehebî, *a.g.e.,* XIX, s. 9.

[652] Tahsin Yazıcı ve Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA*, XVII, İstanbul, 1997, s. .222–224.

[652] Yazıcı ve Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", s. 222.

[653] Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü Menâzili'-Sâirîn*, Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiye, Beyrut, 1988, s. 1; Zehebî, *a.g.e*., XIX, s. 9.

[654] Yazıcı ve Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", s. .222.

[655] Yazıcı ve Uludağ , "Herevî, Hâce Abdullah", s. 222.

[656] Ensârî, *Tabakâtı's-Sûfîye* adlı eserinde Gazneli Mahmud'un Bâyezîd-i Bistâmî'nin dervişi ile diyaloguna yer vermiştir. Gazneli Mahmud, Bâyezîd-i Bistâmî'nin kabrine gidince kabrin başında bekleyen bir dervişi görmüştür: *"Sizin şeyhiniz ne dedi"* diye sormuştur. Derviş de: *"efendimizi gören yüz yanmaz"* demiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, peki peygamberi gören Ebû Cehil'in durumu ne olacak, peygamberi görmesine

Kitâbü Menâzili's-Sâirîn adlı eserleri olmak üzere birçok eser kaleme almış ve nice talebeler yetiştirerek 481/1088 yılında vefat etmiştir.[657] Gazneli Mahmud'un oluşturduğu ilm-i muhitte yetişmiş, Gazneli Mahmud sonrası Gaznelilere hizmet etmiştir.

2.3.4.9. Hekîm-i Senaî (472/1080–525/1131)

Gazne sarayında yetişmiş meşhur mutasavvıf ve şairlerden olan Ebü'l-Mücîd Muhammed b. Âdem Hekim-i Senâî, 472/1080 yılında Gazne'de dünyaya gelmiştir.[658] Hâce Yusuf Hemedânî'den ders alarak marifet ve tevhitle ilgili *Hadîkatü'l-Hakîke* adlı eserini kaleme almıştır.[659] Karmatî fitnesinin yaygın olduğu bir dönemde Gazneli Mahmud'un güttüğü dinî siyaset sayesinde temiz itikatlı ve dindar bir şair olarak yetişen Senâî, otuz bin beyitten oluşan *Divan-ı Hakikat* adlı eserinde Gazneli sultanlarından İbrâhim, III. Mesud ve Behramşah'ı methetmiştir.[660] Gazne'nin zâhir ulemâsı onun düşüncesini tenkit etmesine rağmen yazdığı eserleri Bağdat Abbâsî Hilâfeti sağlam kabul etmiş ve akidesinin temizliğine karar vermiştir.[661] Gazneli Mahmud'un döneminde yaşamamasına rağmen onun hakkındaki şiirlerinden şöhretinin hâlâ canlı olduğu görülmektedir.

کفت گویی که کان گوهر هستی
کزو دایم کنی گوهر فشانی
چو جانت از وجود و رادی کردی یزدان
تو بی جان زنده بودن کی توانی

"Senin avucun cevher madenidir. Her zaman cevher saçar. Eğer Rabbin canını vücudundan alırsa sen cansız nasıl yaşayabilirsin"[662] diyerek Gazneli Mahmud'un eli açık olduğunu, o olmayınca bu kadar cömertliğin ve hayırseverliğin yapılamayacağını dile getirmiştir.

Gazneli Mahmud'un Hindistan'a yaptığı bir kış seferini methederken sarhoş meczup bir kişiyle bir sâkî arasında geçen şu olaya şahit olmuştur. Sarhoş meczup: *"Kadehi Gazneli*

---

rağmen cehennemde yanacaktır diyerek düşüncelerini dile getirmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî'nin dervişi Gazneli Mahmud'un bu mantıklı ve delilli açıklamasına *"Ebû Cehil onu peygamber olarak değil Ebû Tâlib'in yeğeni olarak görürdü"* diye cevap vermiştir. Ensârî, *Her pîrden bir şeyler öğreninizin! Hiç olmazsa onların adını ezberleyiniz! Şeyhelerin sözlerini dinleyiniz ve haz alınız"* diyerek sûfîlere sürekli vâsiyetlerde bulunmuştur. Ensârî, kâmil bir babanın kâmil bir evladı olmayabileceğini dile getirerek bir çocuğun babasının vasıflarını taşımakla mükellef olmadığını belirtmiştir. O, kâmil şeyhin kâmil oğlu olabileceğini de dile getirmiştir. Bazılar var ki babalarından daha erdem olabilir diyerek Hz. Muhammed (s.a.v.)'i buna tipik örnektir diye fikir belirtmiştir. Hâce Abdullah-ı Ensârî, *Tabakâtü's-Sûfîye,* I. Baskı, tsh: Abdülhey Habîbî, Kâbil Devlet Basımevi, Kâbil, 1962, s. 344; Buzcânî, *a.g.e.,* s. 47.

[657] Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Kitâbü Menâzili'-Sâirîn*, Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiye, Beyrut, 1988, s. 1; Zehebî, *a.g.e.,* XIX, ss. 9–11.

[658] Muhammed Sehil Müftü, *İkbâliyât,* İkbal-ı Akadem-i Pakistan, Lahor, 2016, s, 6.

[659] Câmî, *a.g.e.,* s. 693.

[660] Saime İnal Savi, "Senâî", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s. 52.

[661] Fehim, *a.g.e.,* s. 45.

[662] Fehim, *a.g.e.,* s. 34.

Mahmud'un şerefine doldur" dediğinde sâkî: *"Gazneli Mahmud'un gazi olup Müslümanların padişahı olduğunu"* dile getirmiştir. Bunun üzerine sarhoş meczup: "*O da kaba bir hükümdardır, durmadan devletleri fetheder, kendini zapt edemez"* diyerek: *"Kadehi Senâî'nin şerefine doldur"* deyince sâkî: *"Senâî fâzıl ve ince tabiiyete sahip bir adamadır"* diyerek karşı çıkmıştır. Bunun üzerine sarhoş meczup: *"O fâzıl olsaydı işine yarayan işlerle meşgul olurdu. O ancak kâğıda yazar, o da kaybolur gider. Kendisinin ne amaçla yaratıldığının farkında değildir"* diyerek cevap verince onun sözlerini duymakta olan Senâî, gaflet uykusundan uyanarak irfan kervanına katılmış ve tasavvufla ilgilenmeye başlamıştır.[663] Senâî'nin Gazneli Mahmud'un döneminde yaşamamasına rağmen onun hayırseverliği, dini ve diyanetinden bahsetmesi Gazneli Mahmud'un dindarlığı ve dinî yönü açısından önem arz etmektedir. Onun dinî siyasetinin tesirini vefatından sonra da mevcudiyetini korumaktadır.

Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin temelleri başlığı altında değerlendirdiğimiz ikinci bölümde onun mezhep politikası, müderrisler ve mutasavvıflarla ilişkilerinin dinî siyasetindeki etkisi üzerine durulmuştur. Onun mezhep anlayışı, İslam'in ilk birlik ve bütünlük ruhunu ifade eden Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat üzerine kurulduğu vurgulanmıştır. Onun Karmatîlerle mücadelesi bu birliğin korunmasına yönelik yapıldığı görülmüştür. Bu çizgide hareket eden müderris ve mutasavvıfları yanında bulundurduğu, aksi düşüncede olanları takip edip cezalandırıldığına şahit olunmuştur. Dinî siyasetine hizmet edecek ilimlerin okutulmasını desteklediği, bu amaçla medreselerin kurulduğu, toplumun huzurunun bozulmasına sebep olacak felsefe ve kelam gibi ilimlerin talimi ve tedrisinin durdurulduğu görülmüştür.[664]

[663] Câmî, *a.g.e.,* s. 693.
[664] İbâdî, *a.g.e.,* s. 306.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN DEVLET TEŞKİLATINDA DİNÎ SİYASETİ

Sâmânîlerden esinlenerek teşekkül bulan Gazneli Mahmud'un devlet teşkilatı, onun dinî hassâsiyetine göre şekil kazandığı görülmektedir. Meselâ onun devlet teşkilatını oluşturan vezirler, valiler, emirler, kadılar, şairler ve umum saray erkânı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çizgisine göre seçildiğine şahit olunmaktadır. Buna bina onun dinî siyaseti gereği din ve devlet işlerinin biri diğerinin mütemmimi olduğu düşüncesini ortaya koymaktadır.

3.1. Vezirlerin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

Tarihten günümüze kadar güçlü sultanların yanında hep güçlü vezir ve danışmanlar bulunmuş, devleti yöneten görünmeyen sultanlar olarak bilinmişlerdir. Bu hususlara binaen Gazneli Mahmud, vezir ve danışmanlarını seçerken özellikle onların dinî itikâdı, bilgi seviyesi ve devlet tecrübesine dikkat etmiştir. Çünkü sultanın yanında bulunan vezir ve danışmanlar, sultanların en mahrem adamları olup devletin gerçek idarecileri sayılmışlardır. Gazneli Mahmud, babası Sebük Tegin'in *Pendnâme*'deki nasihatlerine bağlı kalarak vezir ve danışmanların liyakatli olmalarına özellikle dikkat etmiştir.[665]

Gazneli vezirlerini dinlemiş, düşündüklerini serbestçe dile getirebilmeleri ortamı hazırlamış, görüleceği üzere yanlış yapan vezir ve danışmanlarını da cezalandırmıştır. Vezirlik makamına getirmek istediği kişi ile vezirliğin sorumluluklarını göz önünde bulundurarak antlaşma imzalamıştır. Örneğin Ahmed Hasan Meymendî vezirlik makamına oturmadan önce sultan ve diğer devlet erkânının haklarının gerektiği gibi yerine getirilmesi hususunda Sultan Mesud'dan destek sözü almıştır.[666]

Gazneli Mahmud'un 33 yıllık saltanatı boyunca Ehl-i Sünnet Hanefi mezhebine mensup Ahmed el-İsferâînî, Ahmed Hasan Meymendî ve Hasenek Mikâl vezirlik görevini üstlenmişlerdir. Bunların her biri itikâdî düşüncesi ve sultana bağlılığına göre vezirlik makamına getirilmiştir. Vezirlerin fıkhî bilgisi ile Farsça ve Arapçayı edebî bir şekilde bilmelerine özen gösterilmiştir.[667] Bu bölümde söz konusu vezirlerin hayatı, faaliyetleri ve Gazneli Mahmud'un dinî siyasetindeki rolleri değerlendirilmiştir.

---

[665] Şebânkâreî, *a.g.e.,* II, s. 40; Merçil, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti gazneliler,* s. 138.
[666] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 173; Nâzım, *a.g.e.,* s. 124
[667] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 338; Hândmîr, *a.g.e.,* s. 107.

3.1.1. Ebü'l-Abbâs el-İsferâînî (388–401/998–1011)

Gazneli Mahmud'un ilk ve başarılı vezirlerinden olan Ebü'l-Abbâs Fazl b. Ahmed el-İsferâînî, gençlik yıllarını Sâmânî emirlerinden Fâik el-Hâssa'nın yanında geçirmiş, Fâik el-Hâssa'nın vefatı üzerine Sebük Tegin'in hizmetine girerek Gazneli Mahmud döneminde vezirlik makamına yükselmiştir.[668] Arap dili ve belgâtini iyi bilmese de devlet ve ordu işlerini idare etmede özel bir maharete sahip olmuştur. Kuvvetle muhtemel Ehl-i Sünnet Hanefi mezhebi mensubu olduğu düşündüğümüz İsferâînî'nin pek çok evladı oluğu, kızlarından birinin hadis ilminde güçlü bir yeteneğe sahip olduğu ve birçok kişiye hadis ilmini öğrettiği ve vezir kendisinin de medrese inşa ettirme faaliyetlerinde bulunduğu nakledilmiştir.[669] Yaklaşık on üç yıl Gazneli Devleti'nde vezir olarak görev yapan İsferâînî, Gazneli Mahmud ile bir gulâm konusunda anlaşmazlığa düşünce görevinden azledilmiştir.[670]

Ancak ulaştığımız bilgilere göre İsferâînî'nin azledilme sebebinin sadece gulam meselesi olmadığı, gerçek azil sebebinin yakınlarının çokluğu, insanlara zulmü, onun döneminde mamur Horasan'ın tahribe uğraması, ekonomik sıkıntıların ortaya çıkması ve kendi zimmetine çokça para geçirmesi sıralanmıştır.[671] Gazneli Mahmud'un bu durumdan rahatsız olduğu, bunlar vezire hatırlatıldığı zaman korkarak titrediği rivayet edilmiştir.[672] Ayrıca onun Arapça bilmiyor oluşu mektupların Farsça yazılmasına sebep olmuş, bu yüzden belâgat ve fesâhatin, âlim ve câhilin herhangi bir farkı kalmamıştır.[673] Bu sebeplerden dolayı vezirlik görevinden azledilen İsferâînî, 401/1011 yılında hapsa atılmış ve hapisteyken hayatını kaybetmiştir.[674]

Daha önceden Sâmânî Devleti'nde idarî tecrübesi olan İsferâînî, Gazneli Devleti'nde vezir olarak göreve başlayınca, geçmiş tecrübesine dayanarak vezirlik yetkisini aşacak uygulamalarda bulunmuştur. Arapçayı iyi bilmediğini bahane ederek Farsçayı yazışma dili haline getirmiş ve sultanın gıyabinde insanları ezecek şekilde beytülmale vergi toplamıştır. Yılın kurak olması, üstüne de onun sıkı vergi politikaları uygulamış olması aleyhine

---

[668] Ahmed el-Cuvârine, "Tabi'atü'l-Vüzâretû fî Ahdi'd-Devleti'l-Gaznevîye", I. Baskı, *Mecelletü-Ebhasü'l-Yarmuk,* S. III, İrbed, Ürdün, 1994, s. 47.
[669] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 138..
[670] Rivayet edildiğine göre İsferâînî'nın yakışıklı bir gulamı bulunmuş, Sultan tarafından kendisine verilmesi istemiş, fakat vezir olumsuz cevap verince Sultan Mahmud bir gece baskını yaparak malum köleyi vezirin evinden çıkarmış ve veziri görevinden uzaklaştırmıştır. Bunun üzerine Sultan Mahmud kendisine karşı yapılan yanlışı affetmemiş, saygı ve güvenin ortadan kalktığını düşünerek vezirle yollarını ayırmıştır. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 338; Ufî, *a.g.e.,* s. 306; Hândmîr, *a.g.e.,* s. 139.
[671] Utbî, *a.g.e.,* trc., 339.
[672] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 53.
[673] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 345.
[674] Cuvârine, *a.g.e.,* s. 52.

işlemiştir. İşte bu durumlar şikâyet konusu olmuş, resmî dili Arapça olan Abbâsî Hilâfeti'nin durumu da dikkate alınarak İsferâînî'nin görevine son verilmiştir.[675]

3.1.2. Ahmed b. Hasan Meymendî (401–416/1011–1026)

Gazneli Mahmud'un ikinci muhteşem veziri Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hasan Meymendî, 361/972 yılında Gazne'nin Meymend Kasabasında dünyaya gelmiştir.[676] Aslen Kandeharlı olan Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Hasan Meymendî'nin çocukluğunu Gazneli Mahmud ile beraber geçirdiği ve aynı zamanda onunla sütkardeş olduğu rivayet edilmiştir.[677] Meymendî, vezirlik görevine gelmeden önce Büst şehri âmili ve Müstevfi el-Memâlik olarak çalışmış, Gazneli Mahmud'un münşiliğini yapmış, daha sonra Dîvân-ı Risâlet ve Dîvân-ı Arz'ın başına geçmiştir. Vezirlik makamına gelince derhal vergi işlerinden sorumlu Ebû İshâk'ı Horasan'a göndererek sarsılan iktisâdî düzeni toparlamış, yolsuzluk yapanların mallarına el koymuş, ancak vergilerin ağırlığı üzerine hakkında şikâyetler gelmeye başlamıştır.[678]

Ehl-i Sünnet Hanefî mezhebine mensup olan Meymendî, Firdevsî'nin Râfizî olduğunu dile geitrmiş, saraydan uzaklaşmasını sağlayarak Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin şekillenmesinde önemli rol oynamış, ona türlü vaazlar ve nasihatlerde bulunmuştur.[679] Gazneli Mahmud'u adaletli davranması ve ahiret sevabını kazanması hususunda teşvik etmiştir. Böylece onun döneminde Gazneli Mahmud'un din ve devlet işleri yolunda gitmiştir.[680] İsferânî döneminin aksine Farsçanın yerine Arapça resmi dil haline gelmiştir.[681] Meymendî'nin beytülmale çok özen göstermiş olması, bunun da kurak bir döneme denk gelmesi şikâyetlere sebep olmuş ve 416/1026 yılında görevinden azledilerek Kalincâr Kalesi'ne hapse atılmıştır. Onun azledilmesinden sonra yerine Nîşârbur'un Hâcegân neslinden olan genç Hasenek Mikâl vezirlik görevine getirilmiştir.[682]

Mantıklı ve anlamlı öneriyle Gazneli topraklarının Hârizm'e kadar genişlemesi sağlayan Meymendî Sultan Mesud döneminde tekrar vezirlik makamına getirilmiş, sürekli Mesud'un yanında bulunmuş, Sultan Mesud onun sözünden çıkmamış ve babası gibi davranmıştır.[683] Böylece ömrünü Gazneli Devleti'ne hizmet etmekle geçiren Meymendî, 424/1034 yılında

[675] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 345; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[676] Erdoğan Merçil, "Meymendî", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 504.
[677] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 345; Hândmîr, *a.g.e*., s. 140.
[678] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 345; Hândmîr, *a.g.e*., s. 141.
[679] Nizamî Semerkandî, *a.g.e.,* s. 63.
[680] Utbî, *a.g.e.,* trc., 346.
[681] Bayur, *a.g.e,* I, 239.
[682] Şebânkâreyî, *a.g.e.,*II, s. 53.
[683] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 822.

Gazne'de vefat etmiştir.[684] Gazneli Mahmud, dinî siyasetinin temel taşlarından olan tolumsal huzur ve refahın sağlanmasına özellikle dikkat etmiş, bu konuda ihmalkâr davranıp şikâyeti söz konusu olan Meymendî gibi yakın akrabasını bile affetmemiş ve derhal görevine son vermiştir.[685]

3.1.3. Ebû Ali Hasenek Mikâl (416–421/1026–1030)

Gazneli Mahmud'un kardeşim dediği, üçüncü ve son veziri, Hasenek Mikâl olarak meşhur olan Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Mikâl, Gazneli Mahmud ile beraber büyümüştür.[686] Tatlı dilli, güzel huylu olup Ehl-i Sünnet Hanefî çizgisinde olan Hâcegân sınıfından gelen Hasenek, ilmî istifa olarak tabir edilen hesap ilmine özel bir maharete sahip olmuştur. Vezirlik makamına yükselmeden önce Nîşâbur valisi ve Sâhîb-i Divan-ı Berîd olarak çalışan Hasenek, Ahmed b. Hasan Meymendî'nin azledilmesinden sonra henüz genç yaşta olmasına rağmen Gazneli Mahmud'un tercihi üzerine vezirliğe yükselmiştir.[687]

Ahmed b. Hasan Meymendî vezirlikten azledilince Gazneli Mahmud, etrafındakilere kendisine bir vezir önermesini istemiştir.[688] Devlet erkânı da Ebü'l-Kâsım Âriz, Ebü'l-Hüseyin Ukaylî, Ahmed b. Abdüssemed ve Hasenek'i önermişlerdir. Gazneli Mahmud, devlet erkânından gelen isimler üzerine: *"Vezirliği Ebü'l-Kâsım Âriz'e verirsem arz işleri aksar, Ebü'l-Hüseyin Ukaylî ise köylüdür, onda vezirlik tabiatı yoktur. Ahmed b. Abdüssemed bu işi başarır ancak Hârizm işleri onun uhdesindedir. Hasenek Mikâl'e gelince o soy, kabiliyet ve işlerdeki dakikliği ile hepsinin üstündedir. Ancak onun genç olması vezir olmasına manidir"* diyerek fikir belirtmiştir. Gazneli Mahmud'u dinleyen devlet erkânı Sultan'ın görüşünün Hasenek Mikâl'dan yana olduğunu anlamışlar ve Hasenek'in vezirliğe uygun olduğunu dile getirmişlerdir.[689]

Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Hâcegân neslinden gelen Ehl-i Sünnet Hanefî mezhebine mensup Hasenek'i üçüncü ve son veziri olarak tayin etmiştir. Hasenek, Gazneli Mahmud'un hayatının sonuna kadar vezirlik makamında kalmıştır. Gazneli Mahmud'un vefatından sonra tahta geçen Sultan Muhammed de onun vezir olarak kalmasını uygun görmüş ancak Sultan Mesud tahta geçince önceden aleyhinde sözler sarf ettiği için görevinden

---

[684] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 142.
[685] Reşid, *a.g.e*., s. 73; Mesirus Mehdevî, "Arslan Câzib ve Ârâmgâh-ı O", *Horasan Puzûhî,* S, I, 1998, Tahran, s. 132.
[686] Bahâr, *a.g.e.*, s. 362.
[687] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 399; Hândmîr, *a.g.e*., s. 142.
[688] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 144; Cuvârine, *a.g.e*., s. 57.
[689] Hândmîr, *a.g.e*., s. 143; Cuvârine, *a.g.e*., s. 58.

uzaklaştırmıştır.[690] Gazneli Mahmud'un vefatına kadar vezir olarak çalışan Hasenek, 422/1031 yılında Sultan Mesud döneminde görevinden azledilerek idam edilmiştir.[691]

Beyhakî, Hasenk'in Sultan Mesud döneminde Sâhîb-i Divan-ı Arz Ebû Sehl Zûzenî tarafından idam edilme sebebini Karmatî olup Fâtımîlerin hil'atini giyip hediye getirmesine bağlamıştır. Bu amaçla Ebû Sehl Zûzenî'nin emri üzerine Büst'ten Herat'a getirilen Hasenek idam edilmesi için hizmetçisi Ali Râiz'e teslim edilmiştir. Bir gün Mutemid Abdus, Ebû Sehl Zûzenî'ye Hasenek'in hangi delile göre öldürdüğünü sorduğunda: *"Hasenek'in en büyük suçu onun Karmatî olmasıdır. O, Fâtımîlerin hil'atini giymiş, Emirü'l-Mü'minin Kâdir Billâh'ı üzmüştür. Halifenin bu konudaki fermanına bakılması gerekir"* diyerek kendini savunmaya kalkmıştır. Sultan Mesud, eskiden hasmı olmasına rağmen Hasenek'in idamı konusunda düşünelim diyerek temkinli davranmış ve idamdan kaçınmıştır.[692]

Sultan Mesud, Hasenek'in idam edilmesinden yana olmamıştır. Onun darağacına asılmasında esas rolü şahsî husûmeti olan Ebû Selh Zûzenî oynamıştır. Sultan Mesud, Hasenek'in dini, itikâdı ve hil'at giymesi hakkında bilgi istemesi üzerine Ebû Nasr Müşkan[693]:*"Hasenek hacca gitmiş, Medine'den Vadi'l-Kura'ya dönmüş, Şam yolunda Mısırlının hil'atini almış, zaruret gereği giymiş, Bağdat'a açılmadan Musul yolundan dönmüş, Halife bu işi Gazneli Mahmud'un yaptığını düşünmüştür"*[694] diyerek tarafsız bir şekilde açıklama yapmıştır.

Sultan Mesud, Ebû Nasr Müşkan'ın bu izahatı üzerine *"Hasenek'in bu konudaki suçu nedir? Badiye yolundan gelseydi bütün kervan kana boyanırdı"*diyerek Hasenek'in suçsuz olduğunu dile getirmiştir. Buna karşı Ebû Nasr Müşkan: *"Evet öyle olurdu. Ancak Halife bu durumdan rahatsız olmuş ve Hasenek'i Karmatî ilan ederek konuyla ilgili mektuplar göndermeye başlamıştır. Sultan Mahmud onun Karmatîliğini reddetmiş, eğer o Karmatî ise ben de Karmatîyim"*[695] dediğini hatırlatmıştır. Bunun üzerine Sultan Mesud, saray erkânı hâceler, âyân, Sâhib-i Divan-i Risâlet'i, Hâce Ebü'l-Kâsım Kesir, Ebû Sehl Zûzenî, Ebû Sehl Hamdûy, âlim, fakih, eşraf ve diğer emir ve danışmanlarını toplamış, Hasenek'i de çağırarak düşüncesini sormuş ve serbest bırakmıştır. Ancak kişisel husûmeti olan Ebû Sehl Zûzenî Sultan Mesud'un yokluğunu fırsat bilip hilâfet makamından gelen mektuplara dayanarak Hasenek'i idam ettirmiştir.[696]

---

[690] Hândmîr, *a.g.e.,* s. 145; Cuvârine, *a.g.e.*, s. 59.
[691] Cuvârine, *a.g.e.,* s. 58.
[692] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 206; Hândmîr, *a.g.e.,* s. 144.
[693] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 208.
[694] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 208; İbâdî, *a.g.e.,* s. 264.
[695] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 208.
[696] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 214.

Sultan Mesud'un ava çıktığı sıralarda Ebû Sehl Zûnî, Hasenek'i idam etmek için her türlü zemini hazırlanmış ve tedbirler almıştır. Onun idam edilmesi için hilâfet makamından idam fermanı ile özel elbiseler gelmiştir. Gelen mektupta Hasenek'in Karmatî olduğu, darağacına asılması ve recmedilmesi gerektiği yazılmıştır. Bir daha hiçbir kimsenin Fâtımî Halifesinin hil'atinin giymemesi ve hiçbir hacının o diyara götürülmemesi gerektiği de ilave edilmiştir. Safer 422/Ocak 1031 tarihinde Sultan Mesud üç günlüğüne Belh'e doğru ava çıkınca Ebû Sehl Zûzenî, Hasenek'i idam etmek üzere arkasından bir piyade birliği ile süvariler göndermiştir.[697]

Bu arada darağacına getirilen Hasenek'e Bağdat'tan gelen cellâtlar elbisesini çıkartmasını istemiştir. Cellâtların vahşi yüzlerini görenler Kur'ân okuyarak Allah'a sığınmışlardır. Cellâtların, Gazneli Mahmud'un kardeşim dediği Hasenek'in ellerini bağlayarak idama hazırladıklarını gören halk hep birlikte ağlamaya başlamış ve Hasenek'in yüzü demirli bir örtü ile kapatılmıştır. Hasenek'in başı Bağdat'a gönderileceği için tahrip görmemesi gerekirdi. Bu sırada Hasenek'in bir şeyler okuduğu dudaklarından belli olmuş ve ona: *"Efendimize Sen padişah olunca beni darağacına as demiştin! Biz sana merhamet ettik ancak Emirü'l-Mü'minin'in yazdığına göre sen Karmatî olmuşsun! Onun fermanıyla seni darağacına asarız"* diyerek idam fermanını yüzüne okumuşlardır. Buna karşı Hasenek hiçbir cevap vermemiştir. Ardından onun yüzü kapatılmış, halk hep bir ağızdan: *"Utanmıyor musunuz böyle bir şekilde bir adamı asmaktan"* diyerek bir kalkışma başlatmışlardır. Ancak süvariler halkın üzerine yürüyerek Hasenek'i darağacına götürmüşlerdir. Cellâtlar ipleri çekerek recmedilmesi için taş atınız diye seslenseler de kimse taş atmamıştır. Aksine herkes ağlamış, sonunda bazı adamlara birer avuç altın verilerek vurmaları istenmiştir. Bu sırada Hasenek cellâdın iple boğması sonucunda hayatını kaybetmiştir.[698]

Hasenek'in idamı üç dört ay annesinden saklanmıştır. Annesi onun ölüm haberini alınca korkmadan ve bağırıp çağırmadan: *"Oğlum büyük adamdı. Mahmud ona bu dünyanın padişahlığını vermişti Mesud ise ona öbür dünyanın padişahlığını verdi"* diyerek oğlunun matem ve taziyesini güzel bir şekilde almış, onun sözünü duyan ve aklı başında olan herkes tarafından takdir edilmiştir.[699]

Gazneli Mahmud'un son veziri Hasenek Mikâl, devlet ve hesap işlerinde iyi bir yetenek ve tecrübeye sahip olmuştur. Gazneli Mahmud, daima ona karşı emredici üslubun aksine istek dili kullanmıştır. Bu da ikisinin küçüklükten itibaren aynı yerde büyüyen iki samimi arkadaş

[697] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 213; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 184.
[698] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, I, s. 214.
[699] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, I, s. 217.

olmalarından kaynaklanmıştır. Onun tartışmalı idamı Abbâsî Hilâfeti'nin yürüttüğü Karmatî mücadelesi ve Gazneli Devleti'ndeki kişisel hırs ve iktidar çekişmeleri gölgesinde gerçekleşmiştir.

3.2. Valilerin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

Gazneli Mahmud'un şehirlerdeki siyasî ve askerî temsilcileri olan valilerin tayininde din ön planda tutulmuş, vali ve sipehsâlâr olarak gönderilecek kişinin öncelikle itikâdı, ihlâsı ve siyasî geçmişine önem verilmiş ve bu şartlar doğrultusunda devleti temsil edecek valiler ve sipehsâlârlar seçilmişlerdir. Gazneli Mahmud, izlediği Ehl-i Sünnet politikası gereği ve Abbâsî Hilâfeti'ni de dikkate alarak vezirlerin tayininde olduğu gibi valilerin tayininde de mezhep ve meşreplerine özellikle dikkat etmiştir. O, illere görevlendirdiği istihbarat görevlileri aracılığıyla valilerinin faaliyetleri ve uygulamalarını yakından takip ederek fesada karışan, halka zulmeden valileri başkent Gazne'ye çağırarak umum halkın huzurunda hesap sormuş ve cezalandırmıştır. Bu bölümde Gazneli Mahmud'un döneminde valilik yapan kişilerin hayatı ve faaliyetlerini değerlendirilmiştir.

3.2.1. Nasr b. Sebük Tegin (Büst, Nîşâbur ve Horasan Valisi)

Gazneli Devleti'nin Büst[700], Nîşâbur ve Horasan bölgelerinde valilik yapan Ebü'l-Muzaffer Nasr b. Sebük Tegin, Gazneli Mahmud'un ana baba bir öz kardeşidir. Nasr'ın devlet tecrübesi babası Sebük Tegin döneminde başlamış, hak bir din üzere olup Gazneli Mahmud gibi Ehl-i Sünnet Hanefî mezhebine bağlı kalarak bu mezhebin mensuplarını desteklemiştir.[701] Nitekim Nîşâbur'da Kâdı Sâid Medresesi'nin yanında yine Hanefîlere hâs bir medrese yaptırmıştır.[702] Gazneli Mahmud, diğer kardeşi İsmâil'e karşı mücadele ederken Nasr, Büst valisi olarak görev yapmış ve ağabeyi Gazneli Mahmud'un yanında yer almıştır.[703] Gazneli Mahmud bu vefakâr duruşuna karşı Nîşâbur sipehsâlârı olarak tayin etmiştir.[704]

Gazneli Mahmud, babasının vefatından sonra kardeşi İsmâil ile taht mücadelesi verirken Sâmânî Devleti'nde yeni gelişmeler meydana gelmiş, Sâmânî hükümdarı II. Nûh vefat edince yerine oğlu II. Mansûr geçmiş ve Sâmânî emirlerinden Bektüzün'ü Horasan sipehsâlâr'ı olarak tayin etmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud Buhara'ya mektup göndererek

---

[700] Büst, Horsan'ın Sicistân bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehir. M. Yaşar Kandemir, "Büst", *DİA*, VI, İstanbul, 1992, s. 495.
[701] Hâce Reşîdüddîn Fazlullah Vezir-i Hemedânî, *Târîh-i Gaznevîyân ve Sâmânîyân ve Âl-i Büveyh ez Câmiü't-Tevârih*, nşr: Muhammed Debir Siyâkî, Kitâbfurûşi-i Furûğî, Tahran, 1959, 159.
[702] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 402.
[703] Nâzım, *a.g.e.,* s. 37.
[704] Reşîdüddîn, *a.g.e.,* I, nşr: Ateş, s. 211.

Horasan'ı kendisine verilmesini istemiş, talebi reddedilince Horasan'ın merkezi konumunda olan Nîşâbur'a doğru ilerlemiştir. Bu esnada Sâmânî emirlerinden Bektüzün ve Fâik el-Hâssa, Sâmânî hükümdarı II. Mansûr'un üzerine giderek gözlerine mil çekmiş yerine henüz küçük yaşta olan Abdülmelik b. Nûh'u getirmişlerdir. Bu haber kendini Sâmânî Devleti'nin varisi olarak gören Gazneli Mahmud, çok öfkelendirmiş, Sâmânî emirinin intikamını almak üzere Horasan'a doğru harekete geçmiş ve kısa bir sürede Horasan'ı hâkimiyeti altına alarak dinî ve siyasî açıdan kendisine çokç güvendiği kardeşi Nasr'ı Horasan'a sipehsâlâr ve vali olarak tayin etmiştir.[705]

Nasr, Horasan valiliği ve sipehsâlârlığını başarılı bir şekilde yürüterek son Sâmânî hanedanını ihya etmeye çalışan Muntasir'in Gaznelilerle olan mücadelesinde önemli rol oynamış, sürekli Gazneli Mahmud'un yanında bulunarak Hint seferlerine katılmıştır.[706] Dinî ve siyasî açıdan ağabeyini kendine örnek alıp sağlam bir itikat üzerine olan Ebü'l-Muzaffer Nasr, 412/1021 yılında vefat edince Horasan'ın siyasî ve askerî işleri Tûs valisi Arslan Câzib'e devredilmiştir.[707]

3.2.2. Arslan Câzib (Tûs ve Horasan Valisi)

Gerek siyasî ve gerekse askerî tecrübeleriyle Gazneli Mahmud'un gücüne güç katan Ebü'l-Haris Arslan Câzib, aslen Tûslu olup, Gazneli Mahmud'un güvendiği devlet adamları arasında yer almıştır. Gazneli Devleti'nde önemli görevlerde bulunarak 389/999–421/1030 yılları arasında ordu komutanı, Tûs ve Horasan valiliğini yapan Arslan Câzib'in bizzat Gazneli Mahmud'un kendisi ve veziri Ahmed Hasan Meymendî ile akraba olduğu, buna binaen onun doğum tarihinin Ahmed Hasan Meymendî'nin doğum tarihi olan 361/971 olarak tahmin edilmiştir.[708]

Arslan Câzib, 389/999 yılında isyancı Fâik el-Hâssa ve Ebû Ali es-Simcûrî'nin Horasan'dan temizlenmeleri ve 394/1004 yılında son Sâmânî hanedan mensubu Ebû İbrâhim Munstasir tehlikesinin bertaraf edilmesinde önemli rol oynamıştır.[709] Karahanlı hükümdarı İlik Han, 396/1006 yılında Gazneli Mahmud'un Mültan'da bulunmasını fırsat bilerek Horasan'a saldırınca Arslan Câzib Herat bölgesini terk ederek Horasan'a koşmuş, Gazneli

[705] İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. s. 17; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362; İbn Haldun, *a.g.e.,* s. 479; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 48.
[706] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 188.
[707] Mehdevî, *a.g.e.,* s. 135.
[708] Reşid, *a.g.e*., s. 73; Mesirus Mehdevî, "Arslan Câzib ve Ârâmgâh-ı O", *Horasan Puzûhî,* S, I, 1998, Tahran, s. 132.
[709] Reşîdüddîn, *a.g.e.,* I, nşr: Ateş, s. 211; Mehdevî, *a.g.m.,* s. 133.

Mahmud'un Horasan'a yetişmesiyle beraber Karahanlıları Horsan'dan püskürtmüştür.[710] Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'i 406/1015 yılında Garcistân'a, 407/1016 yılında Hârizm'e özel temsilcisi olarak göndermiş ve 412/1021 yılında kardeşi Nasr b. Sebük Tegin vefat edince Horasan valisi ve sipehsâlârı olarak tayin etmiştir.[711]

Arslan Câzib, 416/1016 yılında Gazneli Mahmud'un Selçuklu Türkmenlerinin Horasan'a getirmesini endişeyle karşılamış, bu endişesini çekinmeden dile getirerek Türkmenlerin öldürülmesi veya ok kullanamamaları için başparmaklarının kesilmesini istemiştir. Bunun üzerine dinî hassâsiyeti güçlü olan Gazneli Mahmud: *"Sen ne katı kalpli bir adamsın! Suçları kesinleşmemiş Müslümanlara söylediğin şeyi nasıl yapabilirim"*[712] diyerek tepkisini ortaya koymuştur. Buna karşı yine Arslan Câzib, siyasî ve askerî tecrübesine dayanarak korkmadan ve çekinmeden: *"Bunu yapmazsan çok pişman olacaksın"*[713] diyerek gelecekte çıkabilecek Türkmen tehlikesine işaret etmiştir.

418/1027 yılında Nesâ, Bâverd ve Ferâve[714] bölgelerinde yaşayan halkın feryadı Türkmenlerin zulmünden göklere yükselmiştir.[715] Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'e mektup yazarak Türkmenlerin bastırılması ve halkı onların zulmünden kurtarılmasını istemiştir. Gazneli Mahmud'un emri üzere bölgeye giden Arslan Câzib, kalabalık bir grup olan Türkmenlerle çarpışmış, çokça Türkmen'in katledilmesi ve yaralanmasına rağmen isyan ve zulümleri sona ermemiş, aksine giderek yayılmış ve halkın şikâyeti Gazneli Mahmud'un sarayına gelmeye devam etmiştir. Bu kere yoğun şikâyetler üzerine Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'i âcizlikle suçlamıştır. Artık sadece Tûs valisinden ziyade Gazneli Devleti'nin özel yetkili sipehsâlârı olarak çalışan Arslan Câzib, Gazneli Mahmud'un kendisinin kınaması ve âcizlikle suçlaması üzerine şöyle bir mektup yazmıştır: *"Türkmenler çok güçlenmişlerdir. Onları fesadı hâssa süvari ve sancaktarlar olmaksızın sona erdirilemez. Eğer efendimizin kendisi gelmezse onlar daha da güçlenirler, durdurulması zor olur"*[716] diyerek durumu vahametini açık bir dille bildirmiştir.

Arslan Câzib'in mektubunu okuyan Gazneli Mahmud'un canı sıkılmış, 419/1028 yılında Gazne'den Tûs'a gitmiştir. Gazneli Mahmud'u Tûs'ta karşılayan Arslan Câzib, Türkmenlerin durumu hakkında bilgi vermiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Arslan Câzib'den büyük bir ordu ve birkaç sâlâr ile beraber Türkmenler'in üzerine gitmesini

[710] Mehdevî, *a.g.m.,* s. 134.
[711] Mehdevî, *a.g.m.*, s. 135.
[712] Göksu, *a.g.e.*, s. 20.
[713] Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Rızâzâde Melik, s. 273.
[714] Nesâ bölgesinin kasabalarından olan Ferâve Dihistân ile Hârizm arasında bulunamaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* IV, s. 245.
[715] Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Habîbî, s. 416.
[716] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 277.

istemiştir. Gazneli ordusu Arslan Câzib komutasında Ferâve'nin ribatına kadar gitmiş, gün geçtikçe cesaret kazanan Türkmenlerle savaş başlamış, dört bine yakın özel Türkmen süvarisi katledilmiş, sağ kalanların bir kısmı esir alınmış ve bir kısmı da Balhan ve Dihistân dağlarına firar etmişlerdir.[717] Böylece Gazneli Mahmud'un güçlü siyaseti sayesinde Türkmen tehlikesi kısa süreliğine de olsa durdurulmuştur.

420/1029 yılında vefat ettiği tahmin edilen Arslan Câzib'in[718] Türkmenlerle aynı bölgede yaşamış olması onun Türkmenler hakkında bilgi ve tecrübe sahibi olmasını sağlamıştır. Türkmenlerin, Gazneli topraklarına kabulüne karşı çıkması da bu tecrübesinden kaynaklanmıştır. Bu açıdan Gazneli sultanları devletlerinin güçlü olup ayakta kalması hususunda Arslan Câzib gibi düşündüğünü dile getirebilen cesur ve müdebbir emirlerin medyünü olmuşlardır. Arslan Câzib'in idare ettiği bölgeler güven ve istikrara kavuşmanın yanı sıra sanat ve mimari açıdan da gelişmiştir. Onun döneminde umum halka yönelik külliyeler, hanlar ve kervansaraylar yapılmıştır. Günümüze kadar varlığını koruyan Meşhed'in güney doğusunda bulunan Arslan Câzib Ulu Camii, Makbere-i Arslan Câzib, Rıbat-ı Arslan Câzib ve Seng-i Büst Hanı ondan kalan eserrlerdir.[719] Dindar bir kişiliğe sahip olan Arslan Câzib'in makbere kitabelerinde besmele ile Enbiya Sûresinin 34. ve 35. âyetlerinin yazıldığı, mezarın başka bir bölümünde ise *"her mülk yok olacak ve her insan ölecek"* anlamına gelen كل ملك سيفوت و كل ناس يموت ibaresi onun dinî itikâdı düşüncesini ortaya koymaktadır.[720]

Arslan Câzib'in Gazneli Mahmud'un iç ve dış siyasetinin düzenli ve istikrarlı bir şekilde ilerlemesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Gerek Türkmen isyanın bastırılması, gerek Karahanlı saldırısının durdurulması, gerekse Hindistan seferleri ve Karmatî mücadelesi konusunda aktif mücadele eden Arslan Câzib Gazneli Mahmud'un kendisine güvendiği emir ve valilerinden olmuştur. O, sadece bir vali olmaktan ziyâde Gazneli Devleti'nin idare eden sultan ve vezirden sonra en nüfuzlu ve muktedir devlet adamlarından olmuş, hayatının sonuna kadar Gazneli Devleti'ne hizmet etmiştir.

3.2.3. Tağancuk (Serahs Valisi)

Ülkesinin her noktasını dinî, siyasî ve sosyolojik açıdan iyi tahlil eden Gazneli Mahmud, valilerini de bölgelerin hassâsiyetine göre seçmiştir. Serhas, Gazneli Devleti için sürekli baş gösteren Türkmen isyanları açısından en az Tûs kadar önemli ve kilit bir bölge

[717] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 277.
[718] Mehdevî, *a.g.m.,* s. 138.
[719] Ahmed Salihî Kâhakî ve Necmi Musa Tabar, "Puzûhiş-i ber Şinâht-ı Mecmua-i Arslan Câzib ve der Dervre-i Gaznevî der Seng-i Büst", *Puzûhişhâ-i Târîh-i İlmî Dânişkede-i Edebiyat ve ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-i İsfahan,* S, IV. İsfahan, 2016, 107.
[720] Kâhakî ve Musa Tabar, *a.g.m.,* s. 113.

olmuştur. Gazneli Mahmud, bu durumun farkında olarak idare ve ciddiyetine güvendiği Tağancuk'u Serahs valiliğine atamıştır. Nitekim bundan önce Tağancuk'u Karahanlı Devleti'ne hadis imamı olan İmam Ebû't-Tayyîb Muhammed b. Sehl b. Selmân es-Sulûkî ile beraber elçi ve vekili olarak göndermiştir.[721]

Dinî ve siyasî açıdan Gazneli Mahmud'u temsil eden Ebû't-Tayyîb ve Tağancuk Özkent'e ulaşınca Karahanlılar tarafından ihtişamlı bir şekilde karşılanmışlar ve hedeflerine ulaşarak Gazne'ye dönmüşlerdir.[722] Serahs valisi Tağancuk, ayrıca 394/1003 yılında önemli bir faaliyete imza atarak Sâmânî Devleti'ni yeniden diriltmek isteyen Ebû İbrâhim Muntasır'ın bastırılmasında da başrolü oynamıştır.[723]

3.2.4. Ebû Bekir Mehmeşâd (Nîşâbur Valisi)

Bir dönem Gazneli Devleti'nde din ve mezhep kisvesine bürünerek yıldızı parlayan ancak çok kısa bir sürede halka yaptığı zulüm ve sinsi davranışlarıyla maskesi düşen Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Yakup İshâk Mehmeşâd, Gazneli Mahmud dönemi Horasan'ın saygın imamlarından olmuştur. Onun daveti üzerine beş bine yakın ehl-i kitap ve mecûsî Müslüman olmuştur.[724] Gazneli Mahmud ona duyduğu sevgisinden dolayı 397/1006 yılında Gazneli Devleti'nin maddî ve manevî açıdan stratejik bir bölgesi olan Nîşâbur'a vali olarak atamıştır.[725]

Ancak o, belli bir kesimle ilgilendiği için valilik görevini başarılı bir şekilde ileriye taşıyamamıştır. Kendi Kerrâmî fırkasını güçlendirmek için karşıtlarını Karmatîlikle suçlayarak susturmuş, hatta muhaliflerine zulmetmeye başlamıştır.[726] Gazneli Mahmud, Ebû Bekir Mehmeşâd ve ona bağlı olduğu Kerrâmî fırkasının tecsim ve teşbih görüşüne sahip olduklarını öğrenince Ebû Bekir Mehmeşâd'ı derhal Nîşâbur valiliğinden azlederek yerine Kerrâmî karşıtı Hasenek'i Nîşâbur valisi olarak tayin etmiştir.[727] Gazneli Devleti'nde ilim, irfan vesilesiyle izzet ve itibar kazanan Ebû Bekir Mehmeşâd, Kerrâmî düşüncesinden dolayı itibarsız duruma düşmüştür.[728]

---

[721] Gazneli Mahmud, İlik Nasr'ın kızını kendini nikâhına almak için vekili olarak Serahs valisi Tağancuk'u Özkent'e gönderir. Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 249.
[722] Utbî, *a.g.e.,* trc., a. 250.
[723] Nâzım, *a.g.e.,* s. 44.
[724] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 393; Ramazanpûr, *a.g.e.,* s. 169.
[725] Mehdevî, *a.g.m.*, s. 191.
[726] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 39.
[727] Ramazanpûr, *a.g.e.,* s. 163.
[728] Ramazanpûr, *a.g.e.,* s. 169.

3.2.5. Ebû Ali Hasenek Mikâl (Nîşâbur Valisi)

Gazneli Mahmud'un vezirleri bölümünde hayatını genişçe ele aldığımız Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Hasenek Mikâl, Gazneli Devleti'nde vezirliğine yükselmeden önce Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın uzaklaştırıldığı Nîşâbur'a vali olarak atanmıştır. Hasenek, Nîşâbur'a varır varmaz siyasetini iyice oturtmuş, çok kısa bir müddet içinde şehrin otoritesini eline almıştır. Ebû Bekir Mehmeşâd döneminde zorla alınan halkın mal ve mülkleri sahiplerine geri iade edilmiş, mezhepsel çatışmalar sona erdirilmiş, ehl-i fitne ve ehl-i bid'at bastırılmış ve Kerrâmîler görevlerinden el çektirilmiştir. Nîşâbur'da başarılar elde eden Hasenek, 416/1026 yılında Gazneli Mahmud'un son veziri olarak göreve başlamıştır.[729]

Onun Nîşâbur valiliği hayatının hem dönüm noktası hem de idamını hazırlamıştır. Kerrâmîlere karşı mücadelesi 414/1024 yılında Horasan hacılarının hac emiri olarak gitmesini sağlamış, hac dönüş güzergâhını Bağdat üzerinden yapmayıp, Fâtımîlerin bölgesi olan Suriye ve Filistin üzerinden yapması hayatının sonunda idamına sebep olacak Karmatîlikle itham edilmesine sebep olmuştur. Hayatının dönüm noktası ise Karmatî olduğununa inanmayan Gazneli Mahmud'un onu 416/1026 valilikten vezirliğe yükseltmesi olmuştur.[730]

3.2.6. Ebû İshâk (Belh Valisi)

Üstün dirâyeti ve etkin iletişimi sayesinde Gazneli Devleti'ni ekonomik sıkıntıdan kurtaran Ebû İshâk Muhammed b. Hüseyin devlet tecrübesi sayesinde Gazneli Devleti'nin önemli bölgelerinden olan Belh bölgesinde vali olarak görev yapmıştır. Önceden mali işlerden sorumlu divan başkanı olarak çalışan Ebû İshâk, Gazneli Devleti'nde kuraklık ve kıtlığın zirveye çıktığı 401/1010 yılında vezir Ahmed Hasan Meymendî tarafından vergi tahsil etmek üzere Herat'a gönderilmiştir. O, Herat'a vardığında hüsnü muamelesiyle bol miktarda vergi toplayarak Gazne'ye göndermiş ve Gazneli Devleti'ndeki itibarı artmıştır.[731]

3.2.7. Buğracuk (Herat, Büst ve Fûşenc Valisi)

Sebük Tegin'in kardeşi Buğracuk Gazneli Devleti'nin kurulması ve ayakta durmasında en az Sebük Tegin ve Gazneli Mahmud kadar katkıda bulunmuştur. Buğracuk, Sebük Tegin hayattayken hep onun yanında yer almış, onunla beraber iki kere Sâmânîlerin yardımına koşmuştur. Sebük Tegin'in vefatı sırasında Herat ve Fûşenc valisi olarak görev yapmıştır. Gazneli Mahmud gibi sağlam bir Hanefî olan Buğracuk, Sebük Tegin'in vefatından sonra

[729] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 399.
[730] Beyhakî, *a.g.e.,*I, Nefisî, s. 206.
[731] Utbî, *a.g.e.,* trc., 339.

isabetli bir adım atarak İsmâil'e karşı Gazneli Mahmud'un yanında yer almış, Herat ve Büst bölgesi valiliğine devam etmiştir.[732] Gazneli Mahmud da amcasına karşı vefalı davranmış, o hayattayken nasihatlerini dinlemiş, onu katleden Sîstân hâkimi Halef es-Saffâr'ın üzerine giderek 390/1000–393/1003 yılları arasında Sîstân'ı egemenliği altına alıp Halef es-Saffâr'ı cezalandırmıştır.[733]

3.2.8. Hâcib Altuntaş (Herat ve Hârizm Valisi)

Hârizm, Gazneli Mahmud'un saltanatın başına geçmesiyle beraber Gazne'ye bağlı bir yönetim haline gelmiştir. Gazneli Mahmud'un Hârizmşah Ebü'l-Abbâs Memun b. Memun'la ilişkileri, Hârizmşah'ın 407/1017 yılında Gazneli Mahmud'dun kız kardeşi Hürre-i Kalci Hâtun'la evlenmesiyle beraber başlamıştır. İki hükümdar arasındaki ailevî ilişkiler kısa bir süre sonra siyasî ilişkileri de beraberinde getirmiştir.[734] Bu da Hârizmşah'ın kendi ülkesinde Gazneli Mahmud'un adına sikke bastırıp hutbe okutma isteğiyle başlamıştır. Ancak Hârizmşah'ın bu kararına saray erkânı isyan ederek onu katletmişlerdir.[735] Bunun üzerine Gazneli Mahmud, hanedan damadının intikamı almak üzere Hârizm'e giderek isyancıları cezalandırmış, yıllarca Gazne sarayında hizmet eden ve Herat valisi Hâcib Altuntaş'ı kendi vekili (valisi) olarak atamış, böylece Hârizm resmen başkent Gazne tarafından yönetilir hale gelmiştir. Hârizm Altuntaşoğulları hanedanının kurucusu da sayılan Hâcib Altuntaş, 423/1031 yılında vefat etmiştir.[736]

Gazneli Mahmud, antlaşma, sözleşme ve ailevî ilişkilerde ahde vefa gösteren bir sultan olduğu için muhataplarından da aynı karşılığı beklemiştir. Aksi davranışta olanlara karşı kahrı çetin olmuş ve intikamı da şiddetli olmuştur. O, ailevî ilişkiler kurarak kendisine ihanet eden Karahanlı hükümdarı İlik Han'a karşı gösterdiği tavrı damadını katleden Hârizmli isyancılara karşı da sergilemiştir.

---

[732] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 162; Nâzım, *a.g.e.,* s. 37.
[733] Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 364.
[734] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 262.
[735] Gerdîzî'nin aktardığına göre 407/1017 yılından sonra isyancı bir grup insan Hârizm'in etrafını kuşatmış, Gazneli Mahmud'un damadı olan Hârizmşah'ı katletmiştir. Bu haber üzerine Gazneli Mahmud Gazne'den Belh'e doğru hareket etmiş, oradan da Hârizm'e yaklaşarak ordu komutanı Muhammed b. İbrâhim et-Tâî'yi öncü olarak göndermiştir. Sabah namaz vakti olunca Muhammed b. İbrâhim et-Tâî ordusu ile beraber namaz kılarken, isyancılardan Humârtâş büyük bir ordu ile gelerek Muhammed b. İbrâhim et-Tâî dâhil Gazneli ordusundan bir grup insanı katletmiştir. Bu haber üzerine Gazneli Mahmud'un canı sıkılmış, saray gulamlarından oluşan bir ordu birliğini Humârtâş'ın arkasından göndermiş, Humârtâş'ı yakalatarak kısas etmiştir. Bu olay üzerine 1000 kişiden müteşekkil isyancı birliği gelince savaş başlamaz Hârizm ordusu yenilgiye uğramış, Hârizmlilerin sipehsâlârı olan Alp Tegin-i Buharî yakalanmış, böylece Hârizm'in hâkimiyeti Gazneli Mahmud'un eline geçmiştir. Kısa bir sürede Hârizm'de sükûneti sağlayan Gazneli Mahmud, ilk olarak başta Alp Tegin-i Buharî olmak üzere isyancıların önde gelenlerini cezalandırmıştır. Ardından Hâcib-i Büzürg Altuntaş'ı vekili olarak tayin etmiştir. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 263.
[736] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 375.

3.2.9. Muzaffer b. Tâhir (Fûşenc Valisi)

Gazneli Mahmud adaletiyle meşhur olmuş bir sultandır. Yaklaşık yarım asırlık hükümdarlığı sırasından asla adaletten uzak kalmamıştır. O, adaleti devletin bekâsı olarak görmüş, haksızlık yapıp zulmeden valilerini acımadan cezalandırmıştır. Onun âdil davranışlarından biri de Hârizm'in Fûşenc valisine uygulanmıştır. Rivayet edildiğine göre Fûşenc bölgesinden bir kadın gelerek: "*Ben kocası olmayan bir kadınım. Oğlumu Fûşenc valisi Muzaffer b. Tâhir çalıştırmak üzere kendi sarayına aldı. Bana ekmek ve su getirecek tek bir o oğlum vardı"* diyerek şikâyetini dile getirmiştir. Gazneli Mahmud: "*Benim oraya atadığım kâdıya niye gitmedin?"* dediğinde kadın: *"Senin kâdın ancak senden korkacak"* diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, şikâyetçi kadına imzalanmış bir yazı vererek Fûşenc valisinin kendisiyle ilgileneceğini söylemiştir. Şikâyetçi kadın da Gazneli Mahmud'un yazısını Fûşenc valisine götürmüş, ancak vali Muzaffer b. Tâhir şikâyetçi kadının Gazne'ye bir daha gidemeyeceğini düşünerek gelen yazıyı dikkate almamıştır.[737]

Şikâyetçi kadın bir kez daha sessizce Gazne'ye dönerek Gazneli Mahmud'a: *"Senin valin yazını sıradan uydurma bir yazıdır diyerek dikkate almadı"* demiştir. Bunu duyan Gazneli Mahmud, şikâyetçi kadına öfkelenmiş, dövülmesini emretmiş ve hemen bu kararından vazgeçerek hâcibine kadını evine götürerek iaşe ibatesi ile ilgilenmesini, gerekli ihtiyaçlarının devlet hazinesinden ödenmesini emretmiştir. Ardından Gazneli Mahmud, Sâhîb-i Berîd'i çağırarak Fûşenc kâdısına şöyle bir mektup yazmıştır: *"Anlaşılan sizin aklınız başınızda kalmamıştır ki benim tarafımdan yazı gider dinlemezsiniz! Ben falan gulamımı gönderdim. Onun görüşüne kimse karşı çıkmasın ve ona engel olmasın. Sadece benim buyurduğumu yerine getirsin"* diyerek şöyle bir not yazmıştır: *"Benim gönderdiğim gulamlar Fûşenc şehrinin emirlik sarayına girecek, Muzaffer b. Tâhir'e selam vermeden sarığını boynuna çekerek ayak yalın ve yaya olarak Gazne'ye getirecek, eğer bir kimse kefil veya engel olmaya kalkarsa o da aynı şekilde Gazne'ye getirilecektir. Kâdı, Sâhîb-i Berîd ve Şahne ise itibarlı bir şekilde Gazne'ye gelecek vesselam"*[738] diyerek iç istikrar ve adalete verdiği önemi dile getirmiştir.

Gazneli Mahmud, devlet ve milletin işlerini asla ihmal etmemiş, bu iki önemli unsurun kendi haline terk edilemeyeceğini savunmuştur. Dolayısıyla halkın refahı ve huzuru için ihmalkârlık yapan bir valinin hatırına bakmadan gereğini yapmıştır. Bu da onun dinî ve siyasî açıdan olgunluğunu ve yeterliliğini göstermiştir.

---

[737] Şebânkâreyî, II, *a.g.e.,* s. 62.
[738] Şebânkâreyî, II, *a.g.e.,* s. 63.

Ardından iki atlı gulam Fûşenc şehrine giderek emirlik sarayına girmiş, Muzaffer b. Tâhir'e selam vermeden sarığını boynuna geçirmişlerdir. Bu haberi alan Kâdı, Şahne ve Sâhîb-i Berîd aceleyle emirlik sarayına koşarak gelmişlerdir. Bunun üzerine gulamlar getirdikleri mektubu onlara verince korkuya kapılarak hiçbir işe yanaşamamışlardır. Yolda her ne kadar Muzaffer b. Tâhir ricada bulunsa da gulamlar onu dinlememiş, yalın ayak Gazne'ye kadar getirmişlerdir. Gazne'ye bir fersah kalınca bir daha sarığını boynuna çekmiş, yalın ayak şehre getirmişlerdir. Ertesi gün Gazne devlet erkânı toplanmış, Fûşenc Kâdısı, Şahnesi ve Sâhîb-i Berîdi de titreyerek yerlerini almışlardır. Ardından Gazneli Mahmud: *"O zalimi getiriniz"* demiş, valiyi inceden inceye sorguya çekmiştir. Bu arada Fûşenc halkı da kadına zulmedildiğini kabul etmişlerdir. Gazneli Mahmud: *"Kâdı, Şahne ve Sâhîb-i Berîd'e böylesi zulümler yapılsın diye mi sizi oraya gönderdim"* deyince onlar: *"Her ne kadar söylesek de kabul etmedi"* demişlerdir. Bu cevap üzerine Gazneli Mahmud, her üç kişiyi görevlerinden derhal azletmiş, Muzaffer b. Tâhir'e her pazarbaşında yüzer sopa vurulmasını emretmiş, on pazar yerinde yüzer sopa vurulan Muzaffer b. Tâhir bayılmıştır.[739]

Cezalandırılan vali kendine gelince o kadına haklarının iade edilmesi emredilmiş, şikâyetçi kadına bin dinar ve bir binek verilmiştir. Kadın aldığı binekle tekrar Fûşenc'e dönerek hayatına devam etmiştir. Muzaffer b. Tâhir ise bir yıl Gazne'de hapiste kaldıktan Gazneli Mahmud çağırarak: *"Ey eşek seni bir kez daha Fûşenc şehrine gönderirim. Aklını başına toplarsan canını kurtarırsın! Aksine eskisi gibi zulmetmeye devam edersen kelleni keserim"* demiştir. Gazneli Mahmud, Kâdı, Şahne ve Sâhîb-i Berîdî'i de aynı şeklide uyarıp görevlerinin başına göndererek: *"Biliniz ki böyle bir muamele bir kez daha ortaya çıkarsa canınız tehlikededir, bundan böyle Hârizm'de birileri bu suçu işlerse 1000 sopa vurulacak ve bir yıl hapse atılacaktır"*[740] diyerek tehdit ederek ciddiyetini ortaya koymuştur.

3.2.10. Ebû Nasr Ferîgûnî (Cüzcân Valisi)

Babasının vefatından kısa bir süre sonra Horasan bölgesini hâkimiyeti altına alan Gazneli Mahmud, bir müddet sonra Belh'in batısında bulunup Ferîgûnî hanedanı[741] tarafından yönetilmekte olan Cüzcân bölgesini topraklarına katmış ve hanedan fertlerinden Ebû Nasr Ferîgûnî'yi Cüzcân valisi olarak atamıştır.[742] Gazneli Mahmud'un kendisine çok güvendiği,

[739] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 64.
[740] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 65.
[741] Cüzcan, Sâmânîler döneminde, Âl-i Ferîgûn hanedanı tarafından yönetilmiştir. Hanedanı ilim ve kültüre saygılı, cömert ve vakarlı bir insan olan Ebü'l-Hâris Ahmed b. Muhammed idare etmiştir. Sebük Tegin ile iyi münasebetler kurmuş, oğlu Ebû Nasr'ı Sebük Tegin'in kızı ile evlendirmiştir. Ebü'l-Hâris, Gazneli Mahmud ile kardeşi İsmâil'in arasında aracılık da etmiştir. Utbî, *a.g.e.,* trc., ss. 159–294.
[742] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 280; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, XIII, çev: Âjir, s. 4; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138.

akıllı ve becerikli bir devlet adamı olan Ebû Nasr Ferîgûnî de hep Gazneli Mahmud'a karşı sadık kalmıştır. O, 397/1007 yılında Gazneli Mahmud'un Mültan seferiyle meşgul olduğunu fırsat bilerek Horasan'a saldıran İlik Han'a karşı Gazneli Mahmud'un kardeşi Emirü'l-Ceyş Emir Nasr, Arap kökenli askerlerin emiri Ebû Abdullah et-Tâî, Herat valisi Emir Hâcib Altuntaş ve Tûs valisi Arslan Câzib ile beraber sağlam bir duruş sergilemiştir.[743] Gazneli Mahmud'un aynı zamanda eniştesi olan Ebû Nasr 401/1011 yılında vefat etmiştir.[744]

3.3. Kâdıların Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin temel taşlarını oluşturan kâdılar tayin edilirken özellikle Ehl-i Sünnet mezhebinden olmalarına dikkat etmiş, ilmî seviyeleri, itikâdî düşünceleri, ahlakî davranışları üzerinde sıkça durulmuştur. Gazneli Mahmud, kâdıları illerdeki temsilcisi olarak görmüş, halkın can ve mal güvenliğini onlara teslim etmiştir. Onların faaliyetlerini, siyasî ve ahlakî davranışlarını Gazneli Devleti'nin istihbarat görevlileri sayesinde yakından takip etmiştir. Bu doğrultuda halktan gelen şikâyetlerle bizzat kendisi ilgilenmiş, ilgilendiği davaları da sonuca kavuşturmadan bırakmamıştır. Meselâ bir kişi Gazneli Mahmud'a gelerek şehrin kâdısı hakkında şöyle şikâyette bulunmuştur:

"Ben yolculuğa çıkmadan önce bir keseye iki bin altın dinar koyarak şehrin kâdısına teslim ettim ve kendim yolculuğa çıktım. Hindistan yolunda hırsızlar yanımdaki paramın hepsini aldılar. Dönüşte şehrin kâdısına teslim ettiğim keseyi verdiğim gibi dikilmiş ve mühürlenmiş halde aldım. Ancak içini açtığımda içinden altın değil bakır çıktı. Kâdıya geri götürdüğümde kâdı içini açmadığını, olduğu gibi geri iade ettiğini söyledi. Şimdi sen bana yardım et ey âdil padişah! Evime ekmek götürmem gerekir" diyerek Gazneli Mahmud'un adaletine başvurmuştur. Bunun üzerine Gazneli Mahmud: *"Senin gönlün rahat olsun! Altının kaybolmaz. Sen o keseyi bana getir"* diyerek mağduriyete uğrayan vatandaşı teselli edip güven verince şikâyetçi adam Gazneli Mahmud'a keseyi teslim etmiştir.[745]

Gazneli Mahmud ona: *"Kesen benim yanımda kalsın. Her gün sana üç men (ölçü) ekmek ve et verilecek, aylık 10 dinar verilecek, ben de senin altınının çâresine bakarım*" diyerek kese işleriyle ilgilenen ve kese diken insanları aramış, sonunda bu işle ilgilenen bir kişiyi bularak yakında kese dikip dikmediğini sormuştur. O da yakın zamanda şehrin kâdısına bir kese dikip ağzını mühürlediğini söylemiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, elindeki altın keseyi göstererek bu mu diye sorunca tamirci adam: *"Evet, odur"* demiştir. Bunun

[743] Utbî, *a.g.e.,* trc., s.286.
[744] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 295.
[745] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 116.

üzerine Gazneli Mahmud şehrin kâdısını huzuruna çağırarak: *"Sen yaşlı ve âlim kişisin! Müslümanların yargı işleri ve kanlarını sana teslim ettim. Bir vatandaş sana güvenerek iki bin dinarı emanet olarak verir ve sen de hıyanet edersin! Emanetçilik vazifeni yerine getirmez, onun malını haksız olarak yer ve o adamı mağdur edersin!"* diyerek kâdının ihanetini yüzüne vurunca kâdı: *"Bunları ben mi yaptım*" diye inkâr etmeye çalışmıştır. Kâdının apaçık inkârına öfkelenen Gazneli Mahmud: *"Ey münafık köpek! Evet, bunu sen yaptın"* diyerek elindeki keseyi ona gösterip: *"Bunu açtın altının yerine bakır koydun, ardından olduğu gibi diktirdin*" deyince kâdı: *"Bu keseyi hiç görmedim ve dediklerinizden haberim yo*k" diyerek daha da inkârcı davranmaya çalışmıştır. Buna üzerine Gazneli Mahmud: *"Ey yalancı"* diyerek şikâyetçi ile tamirciyi huzuruna çağırınca kâdının yüzü kızarmış ve mahcup olmuştur.[746]

Olayı titiz bir şekilde tetkik ederek adaletle sonuçlandıran Gazneli Mahmud, kâdıyı ev hapsine mahkûm ederek görevden el çektirmiş, kendisini savunması için vekilini göndermesini emretmiştir. Ardından hıyanet eden kadının vekilinden 2000 dinar alarak kesenin sahibine iade etmiş, ertesi gün Divan-ı Mezâlim'i toplayarak kâdıyı hakir bir şekilde dergâha asmıştır. Ancak toplantıda bulunanlar kâdının yaşlı olduğunu, elli bin dinara kendisini satın almasını önermişlerdir. Gazneli Mahmud da divan üyelerinin teklifini kabul ederek kul hakkına hıyanet eden kâdıya bir daha kâdılık görevi vermemiştir.[747]

Sünnî bir siyaset güden Gazneli Mahmud, kâdıların tayininde hassâs davranmış, bölge halkının ameli ve itikâdî düşüncesine bağıl olarak Ehl-i Sünnet kâdılar tayin etmiştir. Genellikle kâdıların Mâturdî akâidi üzere olan Hanefî kâdılardan olmasına dikkat etmiştir. Babasının döneminde de bu bölgelerde Hanefî kadılarının görevlendirildiğine şahit olunmuştur. Meselâ Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Abdullah b. el-Hüseyin en-Nazrî, Gazne Devleti'nin Merv ve Nesef bölgesi kâdılığını yapmıştır. O, Belh kâdısıyken Sebük Tegin Belh'e gelerek onu Kerrâmîye münazarasına davet edip: *"Bu zahitler ne diyorlar"* diye sormuştur. Bunun üzerine Nazrî: *"Onlar bizim nezdimizde kâfirler"* diye cevap verince Sebük Tegin: *"Bizim durumumuza ne diyorlar"* diye sormuştur. Buna karşı Nazrî: *"Sen onların mezhebine inanıyorsan sen de öylesin"* diyerek net bir cevap verince Sebük Tegin çok öfkelenmiş, Nazrî'nin kanı akana kadar dövülmesini ve ardından da hapse atılmasını emretmiştir. Fakat Sebük Tegin, bir müddet sonra halkın kınamasından korkarak Nazrî'yi

[746] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 117.
[747] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 116.

serbest bırakmıştır. Sebük Tegin'in kahrından kurtulan Nazrî bir müddet sonra hastalanmış ve Gazne'ye dönerek 387/997 yılında vefat etmiştir.[748]

Nazrî gibi dirâyetli âlimler Kerrâmîlerin tehlikesini daha öncelerden öngörmüş, yanlış yolda olduklarını çekinmeden dile getirmişlerdir. Nazrî, bu mücadelesiyle Gazneli Mahmud döneminde yaşamış olsaydı belki de ülkenin kâdılkudâtı olarak tayin edilip taçlandırılacak ve takdir edilecekti. Dönemin dinî siyaseti belki de bunu gerektirir ve Karmatî mücadelesine karşı Kerrâmîlerin istifade edilmesi gerekirdi.

3.3.1. Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî (Gazneli Devleti Kâdılkudâtı)

Gazneli Devleti'nin kâdılkudâtı ve Hanefî fakihi Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsıhî, 373/983 yılında Buhara'da dünyaya gelmiştir.[749] Hanefîlerin şehyhi sayılan Nâsıhî, büyük Mutezîlî âlimlerinden Ebû Reşid Saîd b. Muhammed en-Nîşâburî'den[750] ders almış ve ondan rivayetlerde bulunarak *Muhtasar fi'l-Vukûf, el-Fıkhu'l-Hanefî, Cem'u Vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf, el-Mes'ûdî fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye, Kitâbü'l-Muhtelef beyne Ebî Hanîfe ve'ş-Şâfiî* adlı eserlerini telif etmiştir.[751] Meşhur fakih ve muhaddisler Bişr b. Ahmed el-İsferâînî ve Hâkim Ebû Muhammed el-Hafız'dan hadis rivayetlerinde bulunmuştur.[752] Gazneli Devleti'nin Kâdılkudâtı olmadan önce 387/998 yılında Buhara kâdılığını yaparken ilim meclisleri düzenlemiş, dinî ve siyasî alanlarda görüşlerini izhar etmiş, ihtiyaca göre fetvalar vermiştir.[753]

Fıkıh usûlüne hâkim olan Nâsıhî'nin görüşleri ve rivayetleri sağlam olarak kabul edilmiştir. Meşhur tarihçi Hatîb el-Bağdâdî ondan sağlam dindar, salih insan olarak söz etmiştir. V/XI. asır fakihi Ebû Abdullah el-Fârisî ondan rivayetlerde bulunmuştur. Buhara kâdısı, Gazne baş müderrisi ve başkâdısı olarak göreve başlayıp daha sonra kâdılkudâtlığa yükselen Nâsıhî, 412/1021 yılında hacca gitmiş, bu sırada Bağdat'ta dersler vermiş, vaîd meselesi dışında ehl-i adle (Mu'tezîle) muhalefet etmediği görülmüştür. Şeyhü'l-Hanefîye

[748] İbâdî, *a.g.e.*, s. 266.
[749] Seyid, *a.g.e.,* s. 452.
[750] Ebû Reşid Saîd b. Muhammed en-Nîşâburî, Nîşâburlu olup Rey bölgesinde vefat etmiştir. Birçok eseri olduğu rivayet edilen Ebû Reşid'in en önemli eseri ise Mu'tezile mezhebi hakkında kaleme aldığı *Divânü'l-Usûl* adlı eseridir. Bu eserinde cevher ve arazla beraber tevhit ve adl konularına da girmektedir. Öğrencisi en-Nâsıhî'ye göre Rey'e gitmeden önce Nîşâbur bölgesinde kelamcılardan oluşan bir ilim halkası oluşturmuş, kelam ilminde bir fetva kitabı kaleme almıştır. Murtezâ, *a.g.e.*, s. 116
[751] Murtezâ, *a.g.e.*, s. 116; Kureşî, *a.g.e.*, II, s. 306; Seyid, *a.g.e.,* s. 452.
[752] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 306.
[753] Seyid, *a.g.e.,* s. 452.

olarak bilinen Nâsıhî, kâdılkudâtlıkla beraber Horasan vakıf işlerinden de sorumlu olmuştur.[754]

Onun kâdılkudâtlığı sırasında önemli bir fitne unsuru olarak ortaya çıkan Kerrâmîler ortadan kaldırılmıştır. Nîşâbur kâdısı Kâdı Sâid'in 402/1012 yılında hacca gidip gelmesinin ardından Ebû Bekir Mehmeşâd'la aralarında fikrî bir anlaşmazlık çıkmış,[755] Nâsıhî, bu anlaşmazlığı çözmekle tarih kitaplarına geçmiştir.[756] 411/1021 yılında Gazneli Devleti'nin hac emiri olarak hacca giden Nâsıhî, ömrünün son dönemlerinde bir kez daha hacca giderek Bağdat'a yerleşip ders halkası oluşturmuş ve 447/1055 yılında Gazne'de vefat etmiştir.[757] Gazneli Mahmud, Gazneli Devleti'ni âlimler, kâdılar ve Kâdılkudât Nâsıhî gibi Hanefî fakihleriyle yönetmeye çalışmış, onlar da sorumluluklarının farkında olarak Gazneli Devleti'ni içerisinde fitne çıkaracak kutuplaşmalara fırsat vermemiştir.

3.3.2. Hâce İmam Ebû Sadık et-Tebbânî (Huttelân Kâdılkudâtı 430/1039)

Gazneli Devleti'nin en köklü ulemâ ailesinden gelen Hâce İmam Ebû Sadık et-Tebbânî'nin, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ashabı Ebü'l-Abbâs Tebbanî'nin torunu olduğu aktarılmıştır. Hâce Tebbânî her ilim dalında kendini yetiştirmiş, günlük yüzden fazla fetva vermiştir. Onun dedesi Ebü'l-Abbâs, Bağdat'ta Yakup Ebû Yusuf b. Eyyûb'dan ilim öğrenmiş, Yakup Ebû Yusuf b. Eyyûb Ensarî ise Ebû Hanife'nin öğrencisi olup Abbâsî Halifesi Hârunü'r-Reşîd'in kâdılkudâtlığını yapmıştır. Her zaman âlim, kâdı ve müderrislere destek çıkmayı bir görev bilen Gazneli Mahmud, Hâce Ali Mikâl Hasenek'i Nîşâbur'a vali olarak gönderirken, Tebbânî'nin doğru bir din üzere olduğunu dile getirerek desteklemesini istemiştir.[758]

Hâce Tebbânî, 414/1023 yılına kadar Nîşâbur'da ilimle iştigal etmeye devam ederken ilmine hayran olan Gazneli Mahmud, Hasenek'e onu kendisi ile beraber hacca götürmesini istemiştir. Ancak Hasenek, Gazneli Mahmud'un Hâce Tebbânî'ye karşı olan ilgisini

[754] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 475; Abdulbâsit Hasan en-Nihârî, *Takîmu'l-'Ukûl fî Teshîhi'l-Usûl,* I. Baskı, Müessesti'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiye, Senâ, Yemen, 2008, s. 10; Tahsin Özcan, "Nâsıhî", *DİA,* XXXII, İstanbul, 2006, s. 394; Seyid, *a.g.e.,* s. 452.
[755] Özcan, "Nâsıhî", s. 394.
[756] Kerrâmîlerin lideri Ebû Bekir Mehmeşâd'ın zulmü Kâdı Ebü'l-Âlâ Sâid'in hacca gidip gelmesine kadar devam etmiştir. Kâdı Sâid, hac dönüşünde Abbâsi Halifesi el-Kadir Billâh'tan Gazneli Mahmud'a bir mektup getirmiş, Gazneli Mahmud'la görüşme sırasında Ebû Bekir Mahmamşâd'ın tecsim, cisimlendirme itikadına sahip olduğunu dile getirmiş, bu konuda Gazneli Mahmud'u ikna etmiştir. Buna karşı Gazneli Mahmud, Ebû Bekir Mehmeşâd'ı huzuruna çağırmış, Kâdılkudât Ebû Muhammed Abdullah en-Nâsîhî'yi de hakem tayin etmiştir. Nâsîhî Ebû Bekir Mehmeşâd'a yöneltilen düşüncede olduğunu tespit etmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Ebû Bekir Mehmeşâd'ı Nîşâbur reisliğinden azletmiş, malvarlığına el koymuş ve ev hapsine göndermiştir. Onun yerine Kâdı Sâid ile iyi münasebetleri olan Mikâl ailesinden Ebü'l-Hasan b. Muhammed el-Abbâsî el-Mikâl Hasenk'i tayin etmiştir. İbâdî, *a.g.e.,* s. 268.
[757] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 306; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 49.
[758] Beyhakî, *a.g.e.,*tsh: Feyyaz, s. 209.

kıskanmış, kendisinden önce vezirlik makamına gelebileceğini düşünerek Hâce Tebbânî'yi hacca götürmemiştir. Hasenek'in Hâce Tebbânî'yi kıskandığını anlayan Gazneli Mahmud, bu kere de kendisiyle beraber Mâverâünnehir seferine götürmek istemişse de yine Hasenek bahaneler üreterek mâni olmuştur. Hâce Tebbânî'yi elden kaçırmak istemeyen Gazneli Mahmud, sürekli onu yakından takip etmiş, bilahare Hint ve Mâverâünnehir seferi sonrası Hâce Tebbânî'yi Gazne'ye getirerek Huttelân bölgesi kâdılkudatı olarak tayin etmiştir.[759] Gazneli Mahmud döneminde Gazne Devleti'ne hizmet etmeye devam eden Hâce Tebbânî, Sultan Mesud döneminde de çalışmaya devam etmiştir. Sultan Mesud, onu Karahanlı hükümdarları Arslan Han ve Kadir Han'a elçi olarak göndermiştir. 428/1036 yılında yolculuğa çıkan Ebû Sadık'ın seferi bir buçuk yıl sürmüş ve ardından Nîşâbur kâdılığına getirilmiştir.[760]

Gazneli Mahmud'un devletini dinî ve manevî değerler ayakta tutmuştur. O, ilmi ve ulemayı sevmiş, yakından ilgilenerek sahip çıkmıştır. Bu doğrultuda çalışan Gazneli Mahmud'un dinî ve siyasî işleri gün geçtikçe tekâmül ve terakki yönünde ilerlemiş, arkasından rahmet okunacak işler yaparak ailesine büyük ve güçlü Gazneli Devleti'ni miras olarak bırakmıştır.

3.3.3. Kâdı Ebû Ahmed Ali el-Merzibân el-İsfahanî (Horasan Kâdısı)

Horasan, Gazneli Devleti için başkent Gazne kadar stratejik bir öneme sahip olduğu için bölgeye kâdı olarak gönderilecek kişinin ilmî seviyesi ve devlet tecrübesine çok önem verilmiştir. Horasan kâdısı olarak tayin edilen Kâdı Ebû Ahmed Abdurrahim b. Ali el-Merzibân el-İsfahanî de başarılı bir geçmişe sahip olup ilmî ve mimarî faaliyetleriyle öne çıkmıştır. Bağdat Bimâristân'ı onun emriyle yapılmış, Horasan onun döneminde mamur olmuştur. Dönemin meşhur Şâfiî fakihleri Ebû Sa'd b. İsmâil b. Ahmed b. İbrâhim b. İsmâil ile İsfahanlı meşhur hafız Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahya b. Mende Ebû Abdullah ile çağdaş olan Kâdılkudât el-Merzibân, 395/1005 yılında vefat etmiştir.[761]

3.3.4. Kâdı Ebü'l-Kâsım Dâvûdî (Herat Kâdısı)

Herat, başkent Gazne'den uzak olup, sürekli Türkmen isyanının baş gösterdiği bir bölge olması hasebiyle hassas bir konuma sahip olmuş, Gazne'yi Nîşâbur ve Bağdat'a bağlayan bir köprü vazifesi görmüştür. Bu sebeplerden dolayı dönemin meşhur fakihi Kâdı Ebü'l-Kâsım

[759] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 209.
[760] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 207.
[761] Palabıyık, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 66.

Ali b. Hüseyin Dâvûdî, bölgeye kâdı olarak gönderilmiştir. Döneminde eşine rastlanmayacak kadar ilim ve irfan sahibi olan Kâdı Ebü'l-Kâsım, seksen yıl boyunca ilme ve devlete hizmet etmiştir. Arapçayı akıcı bir şekilde konuşup yazabilen Kâdı Ebü'l-Kâsım, kâdılık görevinin yanı sıra şiirle meşgul olup, ilim meclisleri düzenleyerek fıkhî tartışmalara katılmıştır.[762]

3.3.5. Kâdı Ebû Mansûr Muhammed el-Ezdî (Herat Kâdısı)

Gazneli Mahmud'un Herat bölgesindeki diğer bir kâdısı ise Kâdı Ebû Mansûr Muhammed el-Ezdî'dir. Kadılığının yanı sıra Gazneli Mahmud dönemi Herat bölgesinin fıkhî üstadı olan Ezdî, Ehl-i Sünnet çizgisinde talebeler yetiştirerek Herat bölgesini her türlü Karmâtî fitnesinden korumuştur. Nitekim Fâtımî dâîsi Tâhertî idam edilince katırı Kâdı Ezdi'ye verilip: *"O bu katıra mülhitler için binerdi, sen ise muvahhitler için bin"*[763] denilerek Karmatîlere karşı verdiği mücadelesi bir nevi takdir edilmiştir.

3.3.6. Kâdı Sâid (Nîşâbur Kâdısı)

Gazneli Devleti'nin ilim, kültür ve medeniyet merkezlerinden olan Nîşâbur bölgesinin kâdılığı, ilmî ve siyasî açıdan büyük bir nüfuza sahip olan Kâdı Sâid'e verilmiştir. Kâdı Ebü'l-Âlâ Sâid b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Üstüvâî olarak şöhret kazanan Kâdı Sâid, 343/954 yılında Nîşâbur'da dünyaya gelmiş, Ebû Amr b. Nûcid, Beşir b. Ahmed ve Ali b. Abdurrahman el-Bukâî'den ders almıştır. Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud döneminde Nîşâbur bölgesinin dinî ve siyasî liderliğini üstlenmiş olan Kâdı Sâid, Sâidî ailesinin reisi ve genel olarak Horasan bölgesi Hanefîlerin temsilcisi olmuştur.[764]

---

[762] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 269.

[763] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 486. كان يركبه رأسُ الملحدين، فليَركبه رأسُ الموحّدين

[764] Kâdı Sâid'in babası da âlim, kâdı ve ilim ehli olmuştur. Kâdı Sâid, ilmi ve ulemâyı seven, yumuşak huylu, cesur, cömert, sadık ve çok hayır yapan bir âlim ve idareci olarak bilinmiştir. İtikât ve fıkıh alanında âyet ve hadislere dayanarak *el-İtikâd* ve *Muhtasar-ı Sâid* adlı eserlerini telif etmiş, çok geçmeden şöhreti tüm Horasan'da yayılmış ve İbnü'l-Cevzî gibi âlimler onun ölümünden sonra ondan Hanefîlerin reisi olarak bahsetmiştir. Aslen Nîşâburlu olan Kâdı Sâid, dinî ve siyasî sorumluluğu gereği olarak Nîşâbur'daki tüm gelişmeleri yakından takip edip an be an Gazneli Mahmud'la bilgi paylaşımında bulunmuştur. Bu çerçevede en önemli gelişme hac farizasını eda etmek üzere Kâbe'ye gittiğinde yaşanmıştır. Hac dönüşünde Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh tarafından saygıyla karşılanan Kâdı Sâid'e Gazne dönüşü sırasında Gazneli Mahmud'a verilmek üzere kendisine bir mektup verilmiştir. Gazne'ye ulaştığında Gazneli Mahmud'la bir araya gelen Kâdı Sâid, Kerrâmîlern lideri ve dönemin Nîşâbur valisi Ebû Bekir Mehmeşâd'ın tecsim ve teşbih itikadında olduğunu açıklamış, böylece Kerrâmîlerin Gazneli Devleti'nden silinip atılmasını sağlamıştır. Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 266; Bosworth, *a.g.e.,*çev: Enûşe, s. 177; Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 395.

Kâdı Sâid, ilmî seviyesi, siyasî tecrübesi ve üstün ferâseti sayesinde Gazneli Mahmud'un dikkatini çekmiş, onun saygı ve sevgisini kazanmış ve Gazneli şehzadeleri Sultan Mesud ile Sultan Muhammed'in eğitimiyle görevlendirilmiştir. Gazneli Devleti'nde giderek yetkisi ve şöhreti artan Kâdı Sâid, Gazneli Devleti açısından stratejik bir konuma sahip olan Nîşâbur kâdılığına atanmış, daha sonra sultan ile halk arasında bir köprü görevini üstlenerek Nîşâbur valisi olmuştur. Kâdı Sâid, Gazneli Devleti'nde ilmiyle, idaresiyle ve siyaseti ve ferâsetiyle güçlü ve yetkili bir şekilde yer almıştır. O, gücünü korumak ve sağlamlaştırmak için devleti ayakta tutan fikrî ve manevî temeller üzerine yatırım yapmış, bu amaç doğrultusunda medrese ve vakıfları kurmuştur. Bu sayede

Gazneli Mahmud döneminde toplumsal istikrarın müdafiî olarak çalışan Kâdı Sâid, Gazneli Mahmud'un teveccühüne mazhar olmuş, Nîşâbur kâdısı olarak tayin edilmiştir.[765] Kâdı Sâid'in Gazneli Devleti'ndeki yetkisi öğrencisi olan Sultan Mesud'un devletin başına geçmesiyle beraber daha da artmıştır. Bunun sonuçları derhal görünmeye başlanmış, Kâdı Sâid'in kardeşi Rey bölgesi Kâdılkudât'ı olarak tayin edilirken öğrencilerinden biri Cürcân'a siyasî temsilcisi olarak gönderilmiştir. Yıllarca Nîşâbur'un idari, siyasi, hukûkî ve şer'î işlerini kontrolünde tutan Kâdı Sâid 432/1040 yılında vefat etmiştir.[766]

Kâdı Sâid, sadece Nîşâbur bölgesi fakihi ve kâdısı olarak kalmamış, aynı zamanda bütün Gazneli topraklarındaki Hanefîlerin öncüsü ve imamı olmuştur. Bu çerçevede Ehl-i Sünnet dışı fırka ve mezheplerin Gazneli topraklarına girmesi ve yayılmasına asla müsaade etmemiş, Gazneli sultanlarının da desteğini alarak baş gösteren fitneci fırkaları bölgeden silip atmıştır. Örneğin teşbih ve tecsim itikâdına kapılan Kerrâmîler ve liderleri Ebû Bekir Mehmeşâd'a karşı amansız bir mücadele vermiş, bu teşebbüsü ile Gazneli Devleti'ndeki fitnelere son vermiş, din ve devletin istikrarı ve istikbali için attığı adımından dolayı Gazneli Mahmud ve Kâdir Billâh tarafından takdir edilmiştir.

3.3.7. Kâdı Ebü'l-Kâsım (Nîşâbur Kâdı Vekili)

Kâdı Sâid, 402/1012 yılında ikinci kez hacca gittiğinde yerine vekil olarak dönemin meşhur fakihlerinden Kâdı Ebü'l-Kâsım'ı bırakmıştır. Kâdı Ebü'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Amr Nîşâbur'un önde gelmiş Hanefî fıkıh âlimlerinden olup, ilim ve kâdılık hayatıyla meşgul olmuş, arkasında nice eser ve talebelere bırakarak Şaban 403/Mart 1013 tarihinde vefat etmiştir.[767]

3.3.8. Kâdı Ebü'l-Hayseme en-Nîşâburî (Nîşâbur Kâdısı)

Kâdı Ebü'l-Hayseme Utbe b. Hayseme b. Muhammed b. Hâtem b. Hayseme b. Hasan b. Avf b. Hanzele en-Nîşâburî Nîşâbur'da dünyaya gelerek Kâdıyu'l-Haremeyn Ebü'l- Hüseyin Ahmed b. Muhammed b. Abdullah'tan fıkıh dersleri almış, fakihler ve kâdıların hocası olup fıkıh ve fetva konusunda eşine rastlanmamıştır. Horasan'da ondan ders almayan Hanefî fakihi

---

gerek Nîşâbur kâdılığı ve gerek Nîşâbur valiliği sırasında siyasî ve mezhebî rakiplerine karşı başarılı olmuş, devlet ve toplum üzerindeki yetkisini sürdürmüştür. Hatîb el-Bağdadî ve Kâdı Sâid b. Seyyâr'ın da hocası olan Kâdı Sâid, Zilhicce 432/Ağustos 1040 tarihinde vefat etmiştir. Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 266; Bosworth, *a.g.e.,* çev. Enûşe, s. 177; Utbî, *a.g.e*., trc., s. 395; Seyit Bahçıvan, "Üstüvâî", *DİA,* XLI, Ankara, 2012, s. 396; Zehebî, XVII, *a.g.e.,* s. 508; Erdoğan Merçil, Selçuklular (Makaleler), I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, s. 278.

[765] Bosworth, *a.g.e.,* çev: Enûşe, s. 177.

[766] Kutluboğa, *a.g.e.,* thk: Yusuf, s. 172; Bosworth, *a.g.e.,* çev: Enûşe, s. 178.

[767] Kutluboğa, *a.g.e.,* thk: Yusuf, s. 342.

ve kâdısının kalmadığı nakledilmiştir.[768] 393/1003 yılında Kâdı Sâid'in Nîşâbur kâdılığından azledilmesi üzerine hocası Ebü'l-Hayseme Nîşâbur kâdılığına atanmış, 405/1014 yılına kadar kâdılık görevini başarılı bir şeklide yürütmüştür. Hayatını ilme hizmet edip ve kâdılık yapmakla geçiren Ebü'l-Hayseme, 10 Cemâziyelâhir 407/ 14 Kasım 1016 tarihinde vefat etmiştir.[769]

Gazneli Mahmud'un döneminde hayatını ilim, irfan ve idarecilikle geçiren Kâdı Sâid'ın ardından onun hocası olup âlim ve fakih olan Ebü'l-Hayseme en-Nîşâburî'yi Nîşâbur kâdılığına getirmesi ilim ve irfan diyarı olan Nîşâbur'un dinî, siyasî ve sosyal yapısını iyi analiz ettiğini göstermiştir. Çünkü Nîşâbur gibi hassâs bir bölgede ancak Kâdı Sâid ve Kâdı Ebü'l-Hayseme gibi Hanefî olan dinî, siyasî ve mezhebî açıdan kabul görmüş şahsiyetlerin kâdı olarak tayin edilmesi gerekmekteydi.

3.3.9. Kâdı Ebû Amr Bistâmî (Nîşâbur Kâdısı)

Gazneli Mahmud dönemi Nîşâbur bölgesi muhaddislerinden olan Kâdı Ebû Amr Bistâmî, ilmi, irfanı, belâgat ve fesâhatiyle şöhreti dünyaya yayılmıştır. Onun Kâdı Sâid ve Ebü'l-Hayseme'den sonra Nîşâbur kâdılığını deruhte ettiği tahmin edilmiştir. Çünkü bahsi geçen iki önemli âlimden sonra Kâdı Ebû Amr Bistâmî gibi ilim erbabı bir kişinin Nîşâbur kâdısı olması gerekirdi. Bistâmî, devlet tecrübesi sayesinde Büveyhîlerin Fars bölgesi hükümdarı Bahâüddevle'ye Gazneli Mahmud'un elçisi olarak gitmiştir. Bahâüddevle'nin bir maruzatı üzerine görüşmesi tehir edilen Bistâmî, Bahâüddevle'nin veziri Fahrülmülûk'ün de Bağadat'ta bulunuyor olması üzerine görüşmesi bekletilmiştir. Bu arada Bahâüddevle vefat etmiş, yerine geçen oğlu Sultanüddevle Ebû Şucâ, elçinin muhatabının babası olduğunu öne sürerek Kâdı Ebû Amr Bistâmî'yi izzet ve ikramla geri göndermiştir.[770]

3.3.10. Ebü'l-Hasan Bûlânî (Büst Kâdısı)

Takvası ve kanaatiyle bilinen Ebü'l-Hasan Bûlânî, Gazneli Devleti'nin Büst bölgesi kâdılığını yapmıştır. Sultan Mesud, Gazne Devleti'nin başına geçince kâtibi Ebû Nasra'a bir kese altın vererek darda kalan Büst Kâdısı Ebü'l-Hasan Bûlânî ve oğlu Ebû Bekir'e vermesini istemiştir. Kâdı Ebü'l-Hasan Bûlânî kendisine gönderilen altın kesesini alarak: *"Bu Sultan'dan gelen bir iftihardır, alır ve geri iade ederim, zira bana lazım olmaz çünkü kıyamet çok*

[768] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 511.
[769] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 266.
[770] Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 361.

yakındır. Bunun hesabını ben veremem"[771] diyerek kanaatkâr bir tavır sergilemiş, tahakküm altında kalacağını düşünerek siyasîlerden gelen hediyeleri kabul etmemiştir.

Gazneli Devleti'nin kâdılarının genel olarak başkent Gazne ile Dârü'l-Hilafe Bağdat'ın izlediği Ehl-i Sünnet çizgisine göre hareket ettikleri görülmüştür. Kâdılar, Ehl-i Sünnetin fıkhına göre hüküm vermişler, bu çizgi dışına çıkıp devletin resmi mezhebi ve politikasına aykırı uygulamalarda bulunanları uyarmışlardır. Davranışlarına ısrar edenleri ulemâ meclisine göndererek durumlarının araştırılması ve son çâre olarak da görevden azledilip devlet işlerinden el çektirilmesini istemişlerdir.

3.4. Gazne Şairlerinin Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

Gazneli Mahmud, şiir ve edebiyatı seven bir sultan olduğu için onun döneminde şiir ve edebiyat zirveye ulaşmıştır. Gazneli Mahmud'un faaliyetlerini şiirleriyle dünyaya yaymaları cihetinden dönemin medyası olarak adlandırabileceğimiz şairlerin seçimine çok özen gösterilmiştir. Şairler, Ehl-i Sünnet üzere olup iman ve itikâtları gözden geçirilerek saraya alınmışlardır.[772] Böyle bir özenle seçilen dört yüze yakın şair, Gazne Sarayında yazdıkları şiirleriyle Gazneli Devleti'ni yüceltmiş, Gazne ordusunu Hindistan fetih hareketlerine teşvik ederek cesaretlendirmişlerdir.[773] Bu bölümde şiirleriyle öne çıkan bazı şairler hayatı, faaliyeti ve Gazneli Mahmud'la münasebetlerine göre ele alınarak değerlendirilmiştir.

3.4.1. Firdevsî (323/935–410/1020)

Gazneli Mahmud'un yazdırdığı *Şâhnâme*'si ile meşhur olan Firdevsî, Tûs bölgesinin dihkan ve zengin kişileri arasında yer almıştır. Onun malvarlığına dönemin Tûs valisi el koyunca mağduriyete uğradığını Gazneli Mahmud'a duyurmak üzere Gazne'ye gelmiştir. Bu esnada Gazneli Mahmud'un Gazne şair ve tarihçilerinden bir acem tarihi yazmalarını istediğini öğrenen Firdevsî, bu işle meşgul olan Gazne şairlerinden Unsûrî, Ferrûhî ve Ascedî'nin meclisine iştirak etmiştir. Firdevsî'yi tanımayan Gazne şairleri bizim meclisimize ancak şair olanlar katılabilir şeklinde tepki gösterdiklerinde Firdevsî ben de şairim diyerek şairlerin meclisine iştirak etmek istediğini dile getirmiştir. Firdevsî'yi sınamak isteyen Gazne şairleri, her üç şairin birer mısra şiir söylemeleri, son mısrayı da Firdevsî'nin tamamlamasını istenmiştir. Bunun üzerine Firdevsî de içinde acem büyüklerinden Kiyu'nun isminin geçtiği bir mısra şiirle dörtlüğü tamamlamıştır. Buna karşı Gazne şairleri Kiyu nedir diye

[771] Beyhakî, *a.g.e*., II, nşr: Nefisî, s. 623.
[772] Tetley, *a.g.e.,* s. 4.
[773] Ebü'l-Hasan Ali b. Osman el-Hücvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb* I. Baskı, çev: Abdülhadi Kandil, Silsiletu Mirasü't-Tercüme, Kahira, 2007, s. 22

sorduklarında Firdevsî, kendisinin acem hakkında bilgisi olduğunu dile getirmiştir. Bunun üzerine Firdevsî'nin görüşleri Gazne şairleri tarafından hoş karşılanmış, Gazne şairleri hazırladıkları bilgileri Gazneli Mahmud'a sunmuşlardır. Şairlerden gelen acem raporunu beğenen Gazneli Mahmud, Firdevsî dâhil olmak üzere her üç şaire birer hediye vermiştir.[774]

Bu arada Firdevsî'nin şiiri diğer şairlerin şiirine göre daha hoş karşılanmıştır. Kendine güvenen Firdevsî, diğer şairlere ihtiyaç duymadan kendi başına bir acem tarihi yazabileceğini ifade ederek kitabına acemin ilk hükümdarı Kiyumers'le başlamış ve son acem hükümdarı Yezdicerd b. Şehriyâr'a kadar olup biten olayları 7000 beyit ile meşhur *Şâhnâme'*sini tamamlayarak Gazneli Mahmud'a takdim etmiştir. Firdevsî'nin *Şâhnâme*'si Gazneli Mahmud'un hoşuna gitmiş, ona bir fil yüklü altın hediye vermiştir. Ancak Firdevsî vezirlik gibi yüksek bir makam beklentisi içinde olduğu için bu ödülden pek memnun kalmamış, bu memnuniyetsizliğini şiirlerinde yansıtmıştır.[775]

Başka bir görüşe göre *Şâhnâme'*nin ana kahramanı Rüstem[776] olduğu için Gazneli Mahmud: *Şâhnâme'nin hemen hepsi Rüstem'den bahseder, benim ordumda Rüstem gibi binlerce kişi var"*[777] diyerek hoşnutsuzluğunu dile getirince gerçek hedefi olan vezirliğe kavuşamayan Firdevsî, Gazneli Mahmud hakkında hicivler yazmaya başlamış, gittiği her yerde, yazdığı her şiirinde onu kötülemiştir. Nitekim bir şiirde Gazneli Mahmud'a şöyle hakaretler yağdırmıştır:

اگر شاه را شاه بودی پدر　　مرا بر نهادی بر سر تاج زر
ز بد گوهراز بد نباشد عجب　　سیاهی نباشد بریدن ز شب
ز بد اصل چشم بهی داشتن　　بود خاک دردیده انباختن[778]

"Eğer şahın babası şah olsaydı başıma altından taç giydirirdi. Zürriyeti kötü olandan kötülük gelmesine taaccüp edilmemelidir. Çünkü gece olmazsa karanlık olmaz. Zürriyeti kötü olandan iyi beklenti içinde olmak da göze toprak vurmak gibidir"[779] diyerek beklentisinin taç yani vezirlik olduğunu dile getirerek Gazneli Mahmud'a karşı içindeki nefret ve kini şiirlerinde yansıtmıştır.

Üçüncü bir görüşe göre Firdevsî, Gazneli Mahmud tarafından bir kitap yazdırılacağı ve bu kitabın kıyamete kadar padişahlar tarafından okunacağını duymuş, Ali Deylem adlı

[774] Müstevfî, *a.g.e.,* nşr: Nevâî, s. 352; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[775] Müstevfî, *a.g.e.,* nşr: Nevâî, s. 352; Tetley, *a.g.e.*, s. 5.
[776] Acemlere göre Rüstem ruhtur ve hayattır. *Şâhnâme*'de de genel olarak Urudşir, Şapur, Bahram Gûr, Bahram Çûbine ve Rüstem Ferruhzat'ı anlatılmıştır. Kargar, *a.g.e.,* s. 49.
[777] Bahâr, *a.g.e.*, s. 8.
[778] İsmail Hakkı, *Ferahu'r-Ruh: Muhammediye Şerhi,* I. Baskı, Matbaatü Bulak, Kahire, 1836, s. 65.
[779] İsmâil Hakkı, *a.g.e.,* s. 66.
[779] Ahmed b. Ömer b. Ali Nizamî Semerkandî, *Çahar Makale,* I. Baskı, tsh: Muhammed Kazvînî, nşr: Muhammed Muîn, İntişârât-ı Armağan, Tahran, 1949, s. 62.

birisine yedi cilt halinde *Şâhnâme*'yi yazdırarak Gazne'ye doğru yola çıkmıştır. Gazne'ye gelince kitabını vezir Ahmed b. Hasan Meymendî'ye takdim etmiştir. *Şâhnâme* vezir tarafından kabul görülerek Gazneli Mahmud'a takdim edilince sultan vezire minnettar kalmıştır. Bu arada vezir Ahmed b. Hasan Meymendî, kendi makamında gözü olan Firdevsî'ye elli bin dinar verilmesini, bunun da fazla gelebileceğini, zaten kendisinin Râfızî mezhepte olduğunu, bir şiirinde Hz. Ali'nin peygamber ve veliliğe ehil olduğunu söylediğini dile getirmiş ve iddiasını da Firdevsî'nin şu şiiriyle kanıtlamaya çalışmıştır:[780]

منم بندهٔ اهل بيت نبي ستايندهٔ خاک پاي وصي
حکيم اين جهان را چو دريا نهاد برانگيخته موج از او تندباد
چو هفتاد کشتي بر او ساخته همه بادبان‌ها برافراخته
يکي پهن کشتي بسان عروس بياراسته همچون چشم خروس
محمد بدو اندرون با علي همان اهل بيت نبي و وصي

"Ben Nebi'nin ehl-i beytinin kuluyum. Vasilerin ayak tozlarının övenim. Bu dünyanın hekimini fırtına ile dalgalanan ırmağa attılar, yetmiş gemi yaptılar ve yelkenleri yükselttiler. Biri geminin yanında gözleri sanki gelin gibi süslenmiş, orada Muhammed ile Ali ve ehli beyti Nebi ve vasi vardı"[781] diyerek Şiî düşüncesini ortaya koymuştur.

Gazneli Mahmud, dindar bir sultan olduğu için bu şiirler üzerine Firdevsî'ye itiraz etmiş, altmış bin dinar para vererek âdeta sarayından kovmuştur. Bunun üzerine umduğunu bulamayan Firdevsî, çok üzülmüş, kendisine verilen hediyeyi alıp dağıtmıştır. Gazneli Mahmud'un itikâdî hassâsiyeti ve dinî siyasetini gören Firdevsî, geceleyin Gazne'yi terk ederek kalemini Gazneli Mahmud'un aleyhinde kullanmaya başlamıştır:[782]

خجسته درگه محمودی زابلی دریاست چگونه دریا کان را کناره پیدا نیست.

شدم به دریا غوطه زدم ندیدم در گناه بخت من است این گناه دریا نیست.

"Mahmud-ı Zabûlî'nin sarayı uçsuz deryadır, bu deryaya dalıp mücevher görmedim, bu da deryanın değil benim suçumdur"[783] diyerek Herat'a kaçmış ve altı ay bir evde saklanmıştır. Gazneli Mahmud'un adamları Herat'ta gelince Firdevsî Tûs'a kaçmış ve oradan da *Şâhnâme*'sini alıp Büveyhîlerin memleketi olan Taberistân'a giderek Gazneli Mahmud'u hicvetmeye başlamıştır. Taberistân'a yerleşen Firdevsî, *Şâhnâme'*sini Büveyhî hükümdarı olan Şehzad'a takdim etmek istemiştir. Ancak Şehzâd, Firdevsî'ye iyi muamelede bulunmakla beraber *Şâhnâme*'sini kabul etmeyip: *"Sen Şiî mezhebine bağlı olduğun için bu duruma düşmüşsündür. Gazneli Mahmud benim efendimdir. Şâhnâme'yi onun adına yaz, hicivleri bana ver ki yakayım! Peygamberle ilgili yeri yıka tekrar takdim et! Gazneli Mahmud seni*

[780] Nizamî Semerkandî, *a.g.e.,* s. 63.
[781] Nizamî Semerkandî, *a.g.e.,* s. 62.
[782] Nizamî Semerkandî, *a.g.e*., s. 63.
[783] Bedvânî, *a.g.e*., I, s. 8.

çağıracak ve gönlünü kazanacaktır"[784] diyerek Gazneli Mahmud'un Ehl-i Sünnete dayalı dinî siyasetine işaret etmiştir.

Başka bir görüşe göre bir ara Gazneli Mahmud, Hindistan seferlerinin birinden Gazne'ye dönerken Firdevsî'ye karşı yaptığı davranıştan dolayı üzülmüş: *"Gazne'ye gidince bana hatırlatın ki ona bir şeyler gönderelim"* demiştir. Gazne'ye varınca veziri konuyu Gazneli Mahmud'a hatırlatmış, Gazneli altmış bin dinarı bir deveye yüklemiş, Tûs'a göndererek ondan özür dilenmesini istemiştir. Ancak hediyeler Tûs'a varınca onun cenazesi ile karşılanmışlardır. Şehir halkı Firdevsî'nin Râfızî olduğunu öne sürerek Müslümanların mezarlığına defnedilmesine müsaade etmemişlerdir. Bunun üzerine Firdevsî kendi bahçesine defnedilmiştir. Gazne'den gelen hediyeler de Firdevsî'nin kızı tarafından kabul edilmemiştir.[785] Firvdevî, Gazneli Mahmud'la arası bozulmadan önce onun savaşlardaki cesaretini şöyle dile getirmiştir:

دو چیز بر تو بی خطر بینم
که آنرا خطر است نزد هر هنر
دنیا را چو بر سر نهی بر تاج
در معرکه جان چو بر نهی مغفر

"Her hüner sahibinin hata yapacağı iki konuda senin hataya düşmeyeceğini görüyorum. İlki dünyayı sanki kendi tacın gibi başında taşımada ikincisi ise can çekişen savaşlara miğferinle koyulmanda"[786] diyerek Gazneli Mahmud'un gayret, cesaret ve ferâsetini dile getirmiştir.

Türk-İslam düşüncesine dayalı Ehl-i Sünnet eksenli bir dinî siyaset izleyen Gazneli Mahmud, haklı olarak Firdevsî'nin överek kaleme aldığı, İran'ın Zerdüşt tarihinden bahsettiği *Şâhnâme'*sini beğenmemiş, ordusunda yüzlerce Rüstem gibi kahramanın olduğunu, Turan'ın aksine kendi kabilesi ve İran'ı övdüğünü dile getirmiştir.[787] Râfızî düşünceye mensup bir kişinin de taç giydirilip vezirlik konumuna getirilmesini de dinî siyasetine ters düşeceğinin farkına varmış, Firdevsî'nin yanında fazla durmasının sonucunun vahim olacağını düşünerek ulemâ ve şuarâya karşı duyduğu saygıdan dolayı tatlı bir dille sarayından uzaklaştırmıştır.

[784] Nizamî Semerkandî, *a.g.e*., s. 65.
[785] Nizamî Semerkandî, *a.g.e*., s. 66.
[786] Nizamî Semerkandî, *a.g.e*., s. 67.
[787] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 240; Ömer Soner Hunkan, "Ortaçağ İran'ını Anlamak: Firdevsî, Nizâmülmülk, Sabbah ve Hayyam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi,* S. 77, 2016, s. 88.

3.4.2. Ebû Zeyd er-Razî (ö. 426/1034)

Gazneli Mahmud'un güçlü saray şairlerinden Ebû Zeyd Muhammed b. Ali el-Ğadâyirî er-Razî, Gazneli Mahmud ile tanışmadan önce Rey bölgesi Büveyhîlerinin sarayında şiir söylemiştir. Gazneli Mahmud'la tanıştıktan sonra onun yanında yer alarak düşmanlarına karşı duruşunu, şöhretinin göklere yükseldiğini ve yegâne sultan olarak Gazneli Mahmud'u kabul ettiğini şöyle yazmıştır:

با همه گیتی عدو یک تیرباران تو بس
نی غلط کردم چه حاجت تیر پیکان تو بس
وانگهی کندر نوردند آسمان چون نامه
آسمان جاودان از سقف ایوان تو بس
دولت باقی چه گفت این عمر نا انجام را
گفت رای او بگاه درد درمان تو بس
ما بجز سلطان دگر سلطان نخواهیم آورید
و آنکه را سلطان لقب دادیم سلطان تو بس

"Senin tüm dünyadaki düşmanlarına tek bir ok atman yeter, hayır hayır düzeltiyorum oka ne ihtiyaç var, okunun ucundaki keskin delme aletin bile yeter! İşte o an göklere yükselen ışıklar yazılar yazar, sonsuz göğe senin revakının tavanı yeter! Senin devletin bâkîdir, senin reyin dertlilere derman olarak yeter! Biz sultanımız dışında başka sultan getirmeyiz, kime ki sultan lakabını verdiysek onun sultanlığı yeter"[788] diyerek Gazneli Mahmud'un devletini, şân ve şöhretini, cesaret ve kudretini dile getirmiştir.

3.4.3. Ferrûhî (369/980–429/1037)

Gazneli Mahmud'un sarayında yetişmiş, şiir ve edebiyat alanında emsali olmayan şairlerden Ebü'l-Hasan Ali b. Culuğe el-Ferrûhî es-Seczî, Sîstân'da dünyaya gelmiştir. Darlık içinde çiftçilikle uğraşan Ferrûhî'yi Gazneli Mahmud, sarayında ağırlamıştır.[789] Bilgi ve edebiyat konusunda eşi bulunmayan Ferrûhî, Gazne Sarayında şiir yazmaya başlamış, çok kısa bir sürede sermaye sahibi olmuş, Semerkant'a giderken hırsızların tuzağına düşmüş, bir müddet yokluk içinde yaşamıştır. 369/980 yılında dünyaya geldiği tahmin edilen Ferrûhî, 429/1037 yılında vefat etmiştir.[790] O, Gazneli Mahmud'un dinî ve siyasî faaliyetlerini şiirlerinde şöyle anlatmıştır:

[788] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 59.
[789] Hekim-i Ferruhî Sistânî, *Divân-ı Hekim-i Ferruhî-i Sistanî,* I. Baskı, tsh: Ali Abdurrasulî, Matbaa-i Meclis, Tahran, 1933, s. 6; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[790] Ferruhî, *a.g.e.,* s. 9; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239; Tetley, *a.g.e.,* s. 43.

شه زاولستان محمود غازی
سر گردن کشان هفت کشور
بنیزه کرکدن را بر کند شاخ
بزوبین بشکند سیمرغ را پر

"Gazi Mahmûd-ı Gaznevî Zâbülistân'ın padişahı, yedi düvelin serdarıdır. Elindeki kırbaçla boynuzları ve kartalların kanadını kırar" diyerek Gazneli Mahmud'un gaziliği ve güçlü devlet adamlığını dile getirmiştir.[791]

3.4.4. Ebû Mansûr Seâlibî (350/961–429/1038)

Gazneli Mahmud'un meşhur şairlerinden Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil en-Nîşâburî Seâlibî, 350/961 yılında Nîşâbur'da dünyaya gelmiştir**.** *Yetimetü'd-Dehr fî Mahâsin-i Ehli'l-'Asr, Fıkhi'l-Lûge ve Sihrü'l-Belâge* gibi ilmî ve edebî eserler yazmış ve 430/1038 yılında vefat etmiştir.[792] Şiirlerinde Gazneli Mahmud'un kudret ve azametini şöyle yazmıştır:

جهان از طلعت سلطان اعظم
نگار اندر نگار اندر نگارست.
ز نعل مرکبانش از شرق تا غرب
نثار اندر نثار اندر نثارست.

"Dünya büyük sultanın doğuşunu düşünerek hayrete düşmüş, doğu ve batı onun süvarilerinin nalından güven ve aydınlığa kavuşmuştur"[793] diyerek Gazneli Mahmud'un dünyaya verdiği güven ve refâhı dile getirmiştir. Gazneli Mahmud'un adaletiyle istikrara kavuşan Gazneli Devleti ticaret ve emniyetin merkezi haline gelmiştir. Onun her bir âdil uygulaması, dünyanın birçok köşesinden âlim ve tüccarların ülkesine gelmesini sağlamıştır.

3.4.5. Unsûrî (350/961–431/1039)

Gazneli Mahmud'un meşhur şairlerinden olan Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed el-Unsûrî, 350/961 yılında Belh'te dünyaya gelmiştir. Üstat ve reis gibi lakaplara sahip olan Unsûrî, hünerin cevheri, şair ve fazılların önderi olarak bilinmiştir. Gazneli Mahmud, onu saray şairi olarak kabul edince yıldızı parlamış,[794] bilinmeyen hayatı bilinir hale gelmiş ve Melikü'ş-

[791] Ferruhî, *a.g.e.,* s. 49; Tetley, *a.g.e.,* s. 2.
[792] Zehebî, *a.g.e.,* XIV, s. 438.
[793] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 33; Tetley, *a.g.e.,* s. 3.
[794] Ufî, *a.g.e.,*nşr: Bahâr, s. 28.

Şuarâ lakabını almıştır.[795] Gazneli Mahmud'un bahşişleriyle zengin olup dikkatli, ince, akıcı bir üslup ve kişiliğe sahip olan Unsûrî, 431/1039 yılında vefat etmiştir.[796] O, *Hazâînü Yeminüddevle* adlı bir eserinde topladığı mesnevîleriyle âlim ve sanatçıların beğenini kazanmış, Gazneli Mahmud'un muktedir bir sultan olduğunu şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:[797]

تو آن شاهی که اندر شرق و غرب
جهود و کافر و گبر و مسلمان
همی گویند در تسبیح و تحلیل
که یا رب عاقبت محمود بگردان

"Sen doğu ve batının, kâfir ve Müslüman'ın padişahısın. Herkes tesbih ve tahlilinde: "Yâ Rab Mahmud'un akıbetini hayr eyle" diyerek Gazneli Mahmud'un dillere destan vasıflarını dile getirmiştir.[798] Başka bir şiirinde Gazneli Mahmud'un devletçi ve milletseverliğini ele almıştır:

خدایگان خراسان و آفتاب کمال
که وقف کرد برو ذوالجلال عز و جلال
یمین دولت و دولت بدو نموده هنر
امین ملت و ملت بدو گرفته جمال

"O, kemale ermiş güneş gibi Horasan'ın sahibidir. Bunu da ona celal ve izzet sahibi olan Allah lütfetmiştir. O devletin gücü ve sağ elidir, devlet onunla hünere kavuşmuştur. O milletin güvencesi olup millet onunla güzelliğe kavuşmuştur"[799] diyerek Gazneli Mahmud'un devlet ve milletin güvencesi olduğunu dile getirmiştir. Yine o başka bir şiirinde Gazneli Mahmud'un kahramanlığını şöyle ifade etmiştir:

گر سکندر بر گذار لشکر یاجوج بری
کرد سد آهنین آن بود دستان آوری
سد تو شمشیر تست اندر مبارک دست تو
کو سکندر گو بیا تا سد مردان بنگری

"Eğer İskender Yecûc'un ordusu ile demirden set çekerse de sen gider onu alırsın! Senin settin elinde olan mübarek kılıcındır. İskender gelsin yiğitlerin seddini görsün" diyerek Gazneli Mahmud'un gayret ve cesaretini övgüyle dile getirmiştir.[800] Görüldüğü üzere Unsûrî

[795] Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed el-Unsûrî, *Divân-ı Üstad Unsurî-i Belhî,* I. Baskı, hz: Seyid Muhammed Debir Sîyâkî, Kitâbhâne-i Senâyî, Tahran, 1988, s. 16.
[796] Unsûrî*, a.g.e.,* s. 17; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[797] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 32; Tetley, *a.g.e*., s. 56.
[798] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 30.
[799] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 31.
[800] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 340.

ve onun gibi şairlerin bu tür kahramanlık şiirleri Gazneli Mahmud'un gaza ruhunu okşayarak fetih politikalarına yön vermiş, gücüne güç katıp ordusunu güçlendirmiştir.

3.4.6. Ascedî (ö. 432/1040)

Gazneli Mahmud'un ünlü şairlerinden Ebû Nazar Abdülazîz b. Mansûr el-Ascedî el-Mervezî, fesâhatı ve belâgatiyle Gazneli Mahmud'un gönlüne girmiştir. Aslen Mervli olan Ascedî, Gazneli Mahmud ile tanışmadan önce darlık içinde yaşarken onun hizmetine girdikten sonra zenginliğe kavuşmuş, 432/1040 yılında dünyaya gözlerini yumana kadar Gazne Sarayı'nda kalmıştır.[801] O, Gazneli Mahmud'un Hindistan fetih hareketlerini şiirleriyle dünyaya duyurmaya çalışmış, onun ilim, irfan ve ulemâya verdiği önemi şiirlerinde şöyle yansıtmıştır:[802]

تا شاه خسروان سفر سومنات کرد
کردار خویش را علم معزات کرد
آثار روشن ملکان گذشته را
نزدیک بخردان همه از مشکلات کرد
بزدود ز اهل کفر جهان را بر اهل دین
شکر و دعاء خویشتن از واجبات کرد

"Padişahların padişahı Sûmenât için sefere çıkarak faaliyetlerini ilimle taçlandırdı. Geçmiş kralların eserlerini meşakkatle aldı. O, cihan ehl-i küfrünü ehl-i din haline getirerek kendisine teşekkür ve duayı gerekli kıldı"[803] diyerek Gazneli Mahmud'un davetçiliğine işaret etmiştir. O, âdeta bu şiirleriyle Gazneli Mahmud'un dinî siyasetini delilleriyle açıklamıştır. Onun meşakkatlerle Sûmenât'ı fethedip ehl-i küfrü ehl-i dine çevirdiğini, tüm bunları hüsnüniyet, güçlü irade, gönülden gelen samimiyet ve temiz bir siyasetle yaptığını dile getirmiştir.

3.4.7. Minûçihrî (390/1000–433/1041)

Gazneli Mahmud'un meşhur Fars asıllı şairi Ebü'n-Necm Ahmed b. Kavs b. Ahmed el-Minûçihrî, hayatının ilk yıllarını Ziyârî hükümdarı Şemsülmeâli Kâbûs b. Veşimgîr'e hizmet etmekle geçirmiştir. Onun vefatından sonra Gazne şairleri arasında yer almış, 433/1041

[801] Ebû Nazar Abdülaziz b. Mansur el-Ascedî el-Mervezî, *Divan,* I. Baskı, tsh: Tâhîrî Şebâb, Şirket-i Çâphâne-i Firdevsî, Tahran, 1956, s. 10; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[802] Ufî, *a.g.e.*, nşr: Bahâr, s. 50.
[803] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 50.

yılında vefat etmiştir.[804] Minûçihrî, üstün zekâsı, güçlü hafızası ile dönemindeki birçok akranını geride bırakmış ve ender rastlanan şairler arasına girmiştir. O, Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerini överek dünyaya duyurmuş, cihad aşkıyla Hindistan seferlerine giden Gazne ordusunu cesaretlendirerek her an için şehadete hazır hale getirmiştir. O, Gazneli Mahmud'un bölgedeki isyanları nasıl bastırdığını, düşmanlarını nasıl atlarının ayakları altına aldığını ve İslâm birliğini nasıl sağladığını şiirlerinde şöyle anlatmıştır:

قیصر شرابدار تو جیپال پاسبان

بیغو رکاب دار تو فغفور پرده دار

"Rum Kayseri senin şaraptarın, Hindistan Caypal'ı da korucun, Selçuklu Yabgusu at tutanın, Çin padişahı Fuğfur ise perdedarındır"[805] diyerek Gazneli Mahmud'da var olan cihan hâkimiyeti mefkûresini edebî bir dille şiirinde yansıtmıştır.

3.4.8. Nâsır-ı Hüsrev (394/1004–452/1061)

Gazneli Mahmud'un güçlü şair ve yazarlarından sayılan Nâsır-ı Hüsrev 394/1004 yılında Belh'in Kabadiyan bölgesinde dünyaya gelmiştir.[806] Yirmi altı yaşında Belh'te Gaznelilerin hizmetinde çalışmaya başlayan Hüsrev, Gazne sarayına girince hayatı değişmiştir. Sultan Mesud döneminde itibarı artan Hüsrev, 431/1040 yılından sonra Selçukluların hizmetine girmiş, 444/1053 yılında saf değiştirerek Ehl-i Sünnet âlimleriyle tartışmaya girmiş, Gazneliler ile Selçukluları yermeye ve İsmâilîleri övmeye başlamıştır. Onun tüm yıkıcı tenkitlerine rağmen hiç kimse kendisine dokunmamış, 452/1061 yılında kendi eceleyle vefat etmiştir.[807]

Gazneli Mahmud, sarayında Ehl-i Sünnet itikâdına ters davranışta bulunmayıp inanç ve mezhep farklılığı olan birçok âlim, ârif ve bilim adamını ağırlamıştır. Hüsrev'in de bu kesim bilim adamlarından olup sonradan saf değiştirmiş olması muhtemeldir. Meselâ Ebü'l-Hayr İbnü'l-Hammâr (ö.408/1018)'ın Gazne sarayına yerleştiği sırada Müslüman olmadığı, Gazneli Mahmud'un İslam'a davetini kabul etmemesine rağmen ona saygı gösterdiği, fakat daha sonradan gördüğü bir rüya üzerine İslam'a girdiği aktarılır.[808]

---

[804] Hüseyin Ali Mellâh, *Minûçihrî Dâmgânî ve Mûsîkî,* I. Baskı, İntîşârât-ı Hüner ve Ferheng, Tahran, 1985, s. 22.
[805] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 53.
[806] Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA,* XXXII, İstanbul, 2006, s. 395.
[807] Palabıyık, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 64.
[808] Mutahharî, *a.g.e.,* s. 454.

3.4.9. Diğer Şairler

Hayatı ve faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye ulaşamadığımız Gazne şairlerini diğer şairler başlığı altında değerlendirmeyi uygun gördük. Örneğin bu şairlerinden biri Ebû Surâke Abdurrahman b. Ahmed el-Belhî el-Emînî en-Neccâr'dır. Neccâr, Gazneli Mahmud'un fetih hareketleri ve kâfirlere İslâm adına verdiği emanı, kendisine karşı gelen kral ve hakanların nasıl yerle bir ettiğini şiirlerine şöyle yansıtmıştır:[809]

چو محمود خسرو نبود و نباشد
سفر پیشه شاه و سفر کرده بی مر
گهی تخت جیپال بر در بدارد
گهی چتر خاقان بیاویزد از سر
گهی رایتش را پری روی بینی
امین ملک خسرو هفت کشور
یمینی که اندر یمینش یمانی
امان داد اسلام را تا بمحشر

"Padişah olan Mahmud olmasaydı kim ve hangi padişah sefere çıkardı? Kim Caypal'ın tahtını ortadan kaldırırdı? Kim Hakan'ı asıp cezalandırırdı? Bazen onun bayrağını güzel yüzlü görürsün! O, devletin güvencesi, yedi düvelin padişahıdır. O, öyle güçlü sultandır ki onun gücünde kendini güvende bulursun! İşte o İslâm'ı kıyamete kadar güvence altına aldı" diyerek Gazneli Mahmud'un Hindistan fetihleriyle İslâm âlemini güvence altına aldığını dile getirmiştir.

Günlük Gazne sayında 400'e yakın şiir yazan şairlerin bir kısmının hayatı ve faaliyetleri hakkında bilgi sunduktan sonra bir kısmının da sadece isimlerini zikretmekle yetiniriz. Bunlar Esed-i Tûsî, Seyid Hasan Gaznevî, Ebü'l-Ferec Runî, Muhtarî Gaznevî, Hâkim-i Kisâî Mervezî, Zinetî Alevî Mahmûdî, Lebîb-i Edibî, Ebü'l-Fazl Mesrür b. Muhammed et-Tâlikânî[810], Ebü'l-Muzaffer Mekkî b. İbrâhim b. Ali el- Pencherî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muahammed el-Maruf Berverdehu'l-Belhî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Behramî es-Serahsî, İmam Ebû Abdullah Abdurrahman b. Muhammed el-Atardî, Ebû Abdullah Ruzbeh b. Abdullah en-Nüktetî el-Lahorî, Ebü'l-Hars Harb b. Muhammed el-Hakûrî el-Herevî, Ebü'l-Mansûr Rabia Kazdârî, Ebü'l-Mansûr Abdürreşid b. Ahmed b. Ebû Yusuf el-Herevî, Rabia b.

[809] Ufî, *a.g.e.*, nşr: Bahâr, s. 42.
[810] Eski Tohâristân'ın en büyük şehri olan Tâlikân, günümüzde Afganistan'ın kuzey doğusunda yer almakta olup Tahar ilinin merkezidir. Hamevî, *a.g.e.,* IV, s. 6.

Kab el-Kazdarî, Mesud-ı Razî, Muzaffer Penjdehî, Kevkebî Mervezî, Helile, Nâsır-ı Luğavî, Ebû Leys et-Taberî, Muhsin-ı Kazvînî, Ahmed el-Bedrî el-Gaznevî ve Behruz Taberî'dir.[811]

Gazneli Mahmud'un saray şairlerinin vurguladıkları ortak nokta Gazneli Mahmud'un Ehl-i Sünnet eksenli dinî siyaseti, Hindistan fetih hareketleri, cesareti, hayırseverliği ve cömertliği olmuştur. Bunlar, Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti açısından üzerine durulması gereken önemli noktalardır. Çünkü bu şairlerin diliyle cihad ve gaza sevdirilmiş, gaza dinî bir emir olarak sürekli gündemde tutulmuştur. Burada üzerine durulması gereken başka bir önemli nokta ise Gazne saray şairleri deyince akla para ile şiir yazan şairlerin gelmemesidir. Böyle düşünüldüğü zaman özgür iradeleri ile cihad ve gazayı sevdiren, İslâm devletini öven âlim ve ârif olan şairlere haksızlık edilmiş olur. Nitekim bu şairlerin şiir ve eserlerine bütüncül olarak baktığımız zaman onların cephe ardından cihadı sevdiren gerçek mücahitler olarak görürüz.

3.5. Saray Erkânının Gazneli Mahmud'un Dinî Siyasetindeki Rolü

Sâmânîlerin varisi ve devamı sayılan Gazneli Mahmud'un saray erkânı, dinî, siyasî, askerî, ilmî ve idarî birimlerden müteşekkil bir bütünlük arz etmektedir. O, devletin bel kemiği olarak tabir edebileceğimiz ordu teşkilatını idare ettiği bölgelerin hassâsiyetlerni göz önünde bulundurarak Türk, Fars, Arap, Horasanlı, Hintli, Gûrlu ve Deylemîlerden oluşmasına özen göstermiştir.[812]

Gazneli Mahmud, ordu teşkilatından sonra saray teşkilatına de azami ölçüde dikkat etmiştir. Sarayı idare edip yöneten, hem sohbet anlamına gelen ve her an sultanın yanında bulunup sultanı eğlendiren nedimlerin seçilmesinde titiz davranmış, seçilecek kişinin dinine, soyuna ve zekâsına çok önem vermiştir.[813] Çünkü ufku geniş nedimlerin sultanlara iyi hizmet sunabilecekleri gibi halka iyi davranabileceklerini; halkın sultanları nedimlerine göre kıyas edeceklerini göz önünde bulundurmuştur. Güzel huylu, nazik davranışlı ve cömert bir kişiliğe sahip olan nedimleri gören halk, padişahın da aynı şekilde düşünecekleri kanısına varılmıştır. Nedimler, kibirli, gururlu ve kötü huylu olunca padişahların da aynı şekilde oldukları düşünülmüştür. Sarayda görev yapan nedimlerin her birinin ayrı görevleri olup, bazılarının görevi oturmak ve bazılarınınsa görevi ayakta durmaktan ibaret olmuştur. Gazneli sultanlarının daima yirmi tane nedimi olmuştur. On nedim ayakta ve on nedim de mecliste bulunmuştur. Gazneli sultanları saray teşkilatı ve nedimlerini Sâmânî Devleti'ne göre

[811] Ufî, *a.g.e.,* nşr: Bahâr, s. 28; Kargar, *a.g.e.,* s. 16.
[812] Nâzım, *a.g.e*., s. 133.
[813] Muhammed Hanefî, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1996, s. 173.

ayarlamışlardır. Nedimlerin akıllı, edepli ve sultan severliğine özen gösterilmiştir.[814] Nedimler, siyasî işlerden ziyade sosyal aktivitelerle ilgilenmişler, sultanların isteklerine bağlı istişare meclislerine katılmışlardır.[815]

Gazneli Mahmud'un saray teşkilatı divanlardan oluşmaktadır. Her divanın başında sultanın atadığı sâhîb-i-divan bulunmaktadır.[816] Ülkenin iç ve dış politikasından sorumlu olan sâhîb-i divanlar sultan ve vezire karşı sorumlu olup özel yetkilere sahip olmuşlardır. Bu divanlar başta Divan-ı Vezaret olmak üzere Divan-ı Risâlet, Divan-Arz, Divan-i İşraf, Divan-ı Vekâlet, Divan-ı İstîfa, Divan-ı Berîd, Divan-ı Hâssa, Divan-ı Evkaf ve Kazâdan oluşmaktadır.[817]

3.5.1. Divan-ı Vezaret

Sâmânîlerde olduğu gibi Gazneli Devleti'nde de divan-ı vezaretin başında sultandan sonra ikinci yetkili kişi olan vezir bulunmakta ve sultan tarafından atanmaktadır. Sultan, veziri halefi, vekili ve temsilcisi görmektedir. Vezir iki rekât namaz kılarak görevine başlamakta ve sadakalar vermektedir. Çok mesuliyetli bir görev olan vezaret işleri ekseriyet tehlike arz etmekte, en ufak bir hata vezirin hayatına mal olmaktadır.[818] Divan-ı Vezaretin başında bulunan Hâce-i Büzûrg (vezir) diğer divanların başında olup, onları yönetme ve denetleme yetkisine sahiptir.[819] Gazneli Devleti'nde vezir seçilirken âlim, dindar ve temiz soylu olmasına çok dikkat edilmiştir. Çünkü onların sözü dinlenmiş ve genel olarak da önerileri kabul edilmiştir. Nitekim Firdevsî ve Semerkant meselesi yüzünden Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'ın arası açılınca Gazneli Mahmud'un veziri halifeye karşı ileri gitmemesini önermiştir.[820] Vezir, sultana bağlı olup hüsnüniyetle yaptığı hatası bağışlanacak, arz ve vekâlet divanlarını denetleyecek, yolsuzluklara göz yummayacak, Müşrif ve Sâhîb-i Divan-ı Berîdi tayin edecektir. Sultanda olduğu gibi vezire karşı da yer öpülüp saygı gösterilecek, onun iş yerine veya evine istişareye gidebilecektir.[821]

Sünnî İslam üzerine dinî siyasetini tesis eden Gazneli Mahmu, vezirin itikâdında bir değişiklik olunca derhal azletmiş ve malvarlığına el koymuştur. Örneğin adı kötüye çıkan,

---

[814] Nâzım, *a.g.e.,* s. 122.
[815] Nûhoğlu, *a.g.e.* s. 217.
[816] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237.
[817] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, I, s. 347; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237; Nâzım, *a.g.e.,* s. 128; Clifford Edmund Bosworth, *The Transiton From Ghzanavid To Seljuq Rule In The Islamic East,* Edinburgh Üniversitesi Felsefe Bölümü Doktora Tezi, Edinburgh, 1961, s. *79.*
[818] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 232.
[819] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 221; Nûhoğlu, *a.g.e*., s. 241.
[820] Müstevfî, *a.g.e*., s. 352.
[821] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 221.

akrabalarını kendine fazla yaklaştıran İsferâînî görevinden azledilmiş ve malvarlığına el konulmuştur.[822] Gazneli Mahmud döneminde Ehl-i Sünnet Hanefî mezhebine mensup Ebü'l-Abbâs İsferâînî (388/998–401/1011) Ahmed b. Hasan Meymendî (401/100–416/1026) ve Hasenek Mikâl (416/1026–421/1030) Divan-ı Vezaretin başında bulunmuşlardır.[823] Bu vezirlerin her biri Gazneli Mahmud döneminde önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Ebü'l-Abbâs İsferâînî, Gazneli Devleti'nin idaresinin İsmâil'den Mahmud'a geçiş sürecini iyi idare etmiş, Ahmed b. Hasan Meymendî, Hârizm'in ele geçirilmesi, ülkenin iktisâdî açıdan toparlanması konusunda aktif rol oynamış, Hasenek Mikâl, Kerrâmî fitnesinin Nîşâbur'daki varlığının sona erdirilmesinde üstün başarı sağlamıştır.[824]

3.5.2. Divan-ı Risâlet

Gazneli Mahmud'un din politikasına münasip Ehl-i Sünnet mensubu kişilerin getirdiği Divan-ı Risâlet Gazneli Devleti'nin idarî ve siyasî yazışmalarını icra etmiş, başında Sâhîb-i Divan-ı Risâlet veya Debir-i Büzûrg bulunmuştur. Debir-i Büzûrg doğrudan vezir ve sultana bağlı olmuş, elinin altında debirler (kâtipler) bulunmuştur.[825] Gelen giden resmî evrak ve mektuplar bu divanda muhafaza edilmiş ve aynı şekilde giden mektuplar bu divandan sadır olmuştur. Bu divanda görev yapan, debir, defterdar, münşi ve zabıtlar dinî düşüncesi ve devlet tecrübelerine göre seçilmişlerdir. [826]

Gazneli Mahmud döneminde Sâhîb-i Divan-ı Risâlet olarak görev yapanların en meşhurları Ebü'l-Feth Büstî, Üstat Ebû Nasr Müşkan ve Ebü'l-Fazl Beyhakî'dir.[827] Ancak çok bilinmese de ünlü şair ve edebiyatçı Ebû Ali Kumsî'nin de Sâhîb-i Divan-ı Risâlet olarak görev yaptığı aktarılmıştır.[828] Gazneli Mahmud bu divana çok önem vermiştir. Başında Arapça ve Farsçayı edebî bir şekilde bilen kişileri getirmiştir. Nitekim Ebü'l-Feth Büstî, Ebû Nasr Müşakn, Utbî ve Beyhakî hem âlim ve hem şair ve edebiyatçıdır. Müşkan, Sultan Mesud döneminde vefat edene kadar divan başkanı ve Beyhakî ise yardımcısı olarak çalışmıştır.[829] 401/1010 yılında göreve başlayan Müşkan 431/1040 yılında vefat edene kadar divan başkanlığını yürütmüştür.[830] Beyhakî, onun vafatından sonra genç olması sebebiyle

[822] Ufî, *a.g.e.*, trc., s. 306; Cuvârine, *a.g.m*., s. 52.
[823] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, I, s. 347; Nâzım, *a.g.e.,* s. 128.
[824] Beyhakî, *a.g.e.,*I, 1940, s. 206; Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 822; Cuvârine, *a.g.m.,* s. s. 47.
[825] Nûhoğlu, *a.g.e.*, s. 264.
[826] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 346; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 233.
[827] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 52.
[828] Azîzî, *a.g.e.,* s. 76.
[829] Hüseyin b. Ali b. Ebû Talib de aynı tarihte vefat etmiştir. Palabıyık, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 66.
[829] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 24
[830] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 248.

başkanlığa münasip görülmemiş, Ebû Selh Zûnî divan başkanlığına getirilmiştir.[831] Bu divanda çalıştığı rivayet edilen Utbî'nin Arapçayı edebî bir dille Abbâsî Hilâfeti'ne gönderilen Cuma hutbesini yazdığı nakledilmiştir.[832] Menşur, ferman, sevgendnâme (yemin mektubu), kuşadnâme (görev mahiyeti), ahitnâme, biatnâme, fetihnâme, nâme, mülettefe, ruka, müşafehe, müvadaa gibi resmi yazılar bu divandan sadır solmuştur.[833]

3.5.3. Divan-ı Arz

Tüm sefer ve fetih hareketlerini muazzam ve tanzimli ordusu sayesinde gerçekleştiren Gazneli Mahmud, ordu işlerinden sorumlu olan Divan-ı Arz'ın başına gelecek kişinin ameli ve itikâdî düşüncesine özellikle dikkat etmiştir. Sultan tarafından atanan Ârız, Divan-ı Risâlet başkanları ile aynı seviyede olup, sultanın meclislerinde aynı sofrada yemek yemiştir.[834] Ordusunun dindar ve ahlaklı bir ordu olmasını için çalışan Gazneli Mahmud, ordu işlerine bakan kişinin özellikle Sünnî Müslüman olmasına dikkat etmiştir. Meselâ Arap birliklerinden sorumlu Abdullah et-Tâî, Horasan komutanı Arslan Câzib ve Hindistan bölgesinin komutanı Yâruk gibi önde gelen ordu emirleri hep Ehl-i Sünnet mesnbu olmuş, idare ettikleri birlikleri bu çizgide yetiştirmişlerdir.[835] Ârız, orduya yönelik yasaları uygulama, orduyu hazırlama, ordunun maaş ve giderlerini karşılama ve ceride-i arzda ordunun sayısını tutma işlerinden sorumlu olmuştur. Ordunu sayısı, maaşı, yoklaması, tatbikatı, geçit töreni, sefer masraflarını karşılama ve savaş hazırlığından aktif rol oynamıştır.[836] Gazneli sultanları resmi karşılama törenlerine çok önem vermişlerdir. Yabancı devlet başkanlarının karşılanmasının yanı sıra Gazneli sultanlarının sefere çıkıp gelmeleri de resmi törenle karşılanmıştır. Resmi karşılama törenlerini bizzat Ârız'ın kendisi tarafından idare edilmiştir.[837]

Gazne ordusunu idare eden Ârız'ın vilâyetlerde naipleri bulunup her an sefere hazır beklemişlerdir. Meselâ O, 397/1007 yılında İlik Han'ın Horasan'a saldırısı üzerine illerde bulunan Ârız'ın naipleri Emirü'l-Ceyş Emir Nasr, Arap kökenli askerlerin emiri Ebû Abdullah et-Tâî, Herat valisi Emir Hâcib Altuntaş ve Tûs valisi Arslan Câzib ile beraber sağlam bir duruş sergilemiştir.[838] Gazneli Mahmud döneminde Ehl-i Sünnet mensubu Ebû Sehl Zûzenî, Ebü'l-Feth Râzî, Ahmed b. Hasan Meymendî ve Ebü'l-Kâsım Kesir Sâhîb-i

[831] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 250.
[832] Utbî, *a.g.e.,* trc., 302.
[833] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 255.
[834] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 176.
[835] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 64; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 181.
[836] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 225; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 178.
[837] Nâzım, *a.g.e.,* s. 130; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 171.
[838] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 286.

Divanı Ârz olarak görev yapmışlardır.[839] Horasan sipehsâlârı Emir Nasr'ın ordu ârızlığını Ebû Saîd Sehl yapmıştır. Gazneli Mahmud döneminde Ebû Sehl Zûzenî'den sonra daha önceden müstevfi olarak çalışan Ebü'l-Feth Râzî gelmiştir.[840]

3.5.4. Divan-ı İşrâf

Gazneli Mahmud'un dinî siyasetinin önemli bir bölümünü teşkil eden, devletin huzur ve istikrarından sorumlu işrâf divanın başında bütün memleketin durumunu merkeze aktaran istihbarat birimi anlamına gelen Memleket Müşrifi bulunmuştur.[841] İstihbarat ve haberleşme işlerinden sorumlu olan ibaret olup divan, bazen Divan-ı Berîd'in bir şubesi olarak çalışmıştır. Beyhakî, gizli bir teşkilat olan Divan-ı İşraf'ın adını hep gizli tutmaya ve farklı isimler altında açıklamaya çalışmıştır.[842] Gazneli Mahmud, bu divana çok önem vermiş, müşrifi bizzat kendisi atamış, müşrif üyelerini farklı kıyafetlerle hemen her yere yerleştirmiştir. İşraf üyelerinin görevi teftişten ziyade istihbarat olup devletin bütün birimlerinin hal ve hareketlerinden haberdar olmuşlardır.[843] Gazneli Mahmud, din ve devlet işlerini asla şansa bırakmamıştır. Hem içişleri ve hem de dışişlerinde istihbaratı öenmsemiş, nitekim Hindistan fetih hareketlerini aldığını istihbaratlar üzerine yapmış, böylece nice kaleleri kolay bir şekilde fethetmiştir.[844]

Bu divan farklı hizmetlerde bulunan Müşrif-i dergâh, Müşrif-i Gulaman-ı saray, İşraf-i Evkâf-ı Gazne gibi kollarının bulunduğu aktarılmıştır.[845] Gazneli Mahmud babasının kendisine *Pendnâme*'de öğütlediği üzere valiler, kâdılar, gulamlar ve saray çalışanlarının içine dahi müşrif görevlilerini sokmuş, onların yolsuzluk yapıp yapmadıklarını, rüşvet alıp almadıkları gözlemiştir. Bunlar, tüccarlar, sûfiler, dervişler, ayak satıcıları kılığına girerek istihbarat görevini yapmışlardır. Gazneli Mahmud, istihbarat görevlilerini sadece ülke içerisinde değil, Hindistan'da, Sâmânî ve Karahanlı saraylarında da bulundurmuştur.[846] Beyhakî'nin de işaret ettiği gibi işraf görevlileri sürekli kılık kıyafet değiştirmişlerdir. Bunlar Bazen Divan-ı Berîd görevlisi gibi bazen sarayda çalışan bir hizmetçi gibi istihbarat görevini yapmışlardır. Gazne sarayında şehzadelerin bile casusları olmuştur. Meselâ ordu emirlerinde Nuştegin'in Gazneli Mahmud'a bağlı olmasına Mesud'un casusluğunu yaptığı aktarılmıştır.

---

[839] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 183–288.
[840] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 276.
[841] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 221; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 172.
[842] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 172.
[843] Muhammed Server Mevlaî, *Âyin-i Kişervrdârî Şeş Bâb-ı Bâzyafta ez Âdâbu'l-Harb ve'ş-Şucaa,* I. Baskı, İntîşârât-ı Bünyad-ı Ferhengi-i İran, Tahran, 1976, s. 21; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 272.
[844] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 392; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 154.
[845] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 173.
[846] Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, s. 203.

Yine sultanın kardeşi Hürre-i Kalci (Huttali)'nin Mesdu'a haberler taşıdığı nakledilmiştir.[847] Gazneli Mahmud döneminde Eh-i Sünnet akidesinde olan Ebû Sehli Hamdûy gibi devlet adamları Müşriflik görevini yürüttüğü zikredilmiştir.[848]

3.5.5. Divan-ı İstîfa

Gazneli Mahmud'un din politikasına göre şekillenen istîfa divanın temel görevi devletin mali işlerini takip etmekten ibarettir. Divanın başında olan kişinin fıkıh ve hesap ilimlerini bilme zorunluluğu olup bu kişiye müstevfi denilmiştir. Müstevfî, devletin gelir ve giderlerini kontrol ederek kayıt altına almış ve Divan-ı Vezarete bağlı olmuştur.[849] Divan-ı İstîfanın illerde temsilcileri bulunup, bulundukları bölgelerin gelir gider ve mali işlerinden sorumlu olmuşlardır. İl müstevfileri ildeki yetki sırasına göre vali, sipehsâlâr, kadı ve şahneden sonra gelmiştir. Gazneli Mahmud, özellikle müstevfîleri denetim altına almış, yolsuzluk yapmamaları için her türlü önlemi almıştır.[850]

Gazneli Mahmud müstevfîlerin özellikle Ehl-i Sünnet çizgisinde olmalarına özen göstermiştir. Nitekim onun önemsediğin bu görevin başına daha sonra veziri olacak Ahmed b. Hasan Meymendî'yi getirmiştir. Meymendî Gazneli Mahmud'un bütün memleketten sorumlu Müstevfi el-Memâlik'i ve münşisi olarak çalışmıştır.[851] Onun diğer bir veziri Hasenek ilmî istîfa uzamnı olarak yetişmiştir.[852] Yine bu dönemde Ehl-i Sünnet çizgisinde yetişen Abdülmelik Müstevfî ve Ahmed Nasr Müstevfî gibi tecrübeli kişilerin istifa divanında görev yaptıkları nakledilmiştir. Günümüzde Maliye Bakanlığı olarak bilinen Divan-ı İstîfa o dönemde Beyhakî'nin ifadesiyle İhracat, İstihracat ve Bendar olarak da bilinmekteydi.[853] Toprak vergileri (öşür, haraç), zekât, mülk ve mal vergiler, altın ve gümüş madenleri, itaat altına giren memleketlerden gelen vergiler ve cihad ganimetleri bu divanda toplanmıştır.[854]

3.5.6. Divan-ı Muhtesib

Gazneli Mahmud'un hassâs davrandığı emr-i bi'l-marûf ve neyh-i ani'l-münker işlerinden mesul olan bu divanın başında Gazneli Mahmud'un itikâdına güvendiği Ehl-i Sünnette mensup kâdı ve mufakkihler bulunmaktaydı.[855] Divanın başında bulunan Muhtesip

[847] Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, s. 204.
[848] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 173; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 236; Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 173.
[849] Nûhoğlu, *a.g.e.*, s. 269.
[850] Mevlaî, *a.g.e.,* s. 20.
[851] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 345; Hândmîr, *a.g.e*., s. 141.
[852] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 399; Hândmîr, *a.g.e*., s. 142.
[853] Beyhakî, *a.g.e*., tsh: Feyyaz, s. 212; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237.
[854] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 224.
[855] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237.

tamamen bağımsız olup dine aykrı ve Sünnî itikâdına ters davranışlarda bulunan kimseleri cezalandırmıştır. Bu divan Gazneli Mahmud döneminde çok etkin olmuştur. Nitekim oğlu Mesud'un şarap içmekten tövbe edinceye kadar başında muhtesipler görevlendirmiştir.[856] Bu divanın işine Sultan dahi kimse karışamamış ve münkerâtla yakalanan emirler dâhil cezalandırılmıştır.[857]

Rivayet edildiğine göre Gazneli Mahmud'un ordu komutanlarından Ali Nuştegin bir ara çokça şarap içmiş, ağır uyku bastırınca, evine gitmek istemiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud: *"Gündüz böyle sarhoş gitmen doğru değildir. Burada bir odaya gir dinlen! Ayılınca gidersin! Eğer bu halde muhtesip görecek olursa dayak atar ve üstüne su döker. Benim de gönlüm rahat olmaz ve hiçbir şey yapamam"* demiştir. Bu rağmen elli bin ordunun komutanı olan Nuştegin beraberinde bin kişi olduğuna güvenmiş ve evine gitmeye karar vermiştir. Gazneli Mahmud ona: *"Sen bilirsin! Bırakınız!"* diye gitmesine izin vermiştir. Ali Nuştegin giderken çarşıda piyade ve süvariden oluşan yüz kişilik muhtesip ekibince yakalanmıştır. Atından indirilen Ali Nuştegin'e kırk sopa vurulmuştur. Ertesi gün Ali Nuştegin Gazneli Mahmud'un yanına gidince muhtesibe rastladın mı deyince sırtını açarak göstermiştir. Gazneli Mahmud da gülerek ona: *"Tövbe et bir daha evden sarhoş çıkma"* diyerek uyarmıştır.[858]

3.5.7. Divan-ı Vekâlet

Gazneli Mahmud, din politikası gereği ve babası Sebük Tegin'in kul hakkındaki öğütlerini dikkate alarak kamu ve özel mülkiyetinin belirlemesinin, birbirine karışıp kul hakkına girilmemesini istemiştir. Bunun için kendi özel mülkiyetinin ayrı bir yerde tutulması için vekâlet divanını teşkil etmiştir. Bu sebepler vekâlet divanı, aile divanı olarak da bilinmiştir.[859] Başta sultanın özel mülkiyeti olmak üzere Gazneli sultanlarının mutfağından, yiyecek ve içeceğinden sorumlu olan bu divandan Beyhakî, vekil-i der (saray vekili) olarak bahsetmiştir.[860] Gazne civarında görev yapan emilerin de Gazne sarayında hizmet edip ikamet eden vekil-i der görevlileri bulunmaktadır. Bunlar, illerdeki gelişmeleri, gönderilen hediyeleri sultana takdim etmekle görevli olup, emirlerin adına çalışmaktalar. Meselâ Alp Tegin'in

[856] Beyhakî, *a.g.e.*, tsh: Feyyaz, s. 502.
[857] Nizamümülk, *a.g.e.,* s. 61; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 239.
[858] Nizamümülk, *a.g.e.,* s. 61; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237.
[859] Nâzım, *a.g.e.,* s. 139.
[860] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 309

Sâmânî Sarayı'nda vekil-i der görevlisi olduğu, olup biten gelişmeleri sürekli aktardığı nakledilmiştir.[861]

Divan-ı Risâlet'te yardımcı unvanıyla çalışan Beyhakî bu divan hakkında şöyle bilgi aktarmıştır: *"Ben Ebü'l-Fazl nöbetteydim. Emir bir kişi göndererek Ebû Nasr Mükan'ı çağırdı. Ben Vekil-i Der'i çağırırken Ebû Nasr Müşkan geliverdi. Gün akşama yaklaşmıştı, emirle beraber akşama kadar konuştular"*[862] diyerek içeriden çağıran kişinin vekil-i der görevlisi olduğunu, divanların bulunduğu yere ancak vekil-i der görevlisi olan kimselerin girebileceğini aktarmıştır. Bu divandan saraydaki sosyal hayat işlerinden sorumlu divan olarak da söz edilebilir. Çünkü tüm saray hizmetlerini bu divan icra etmektedir.[863]

3.5.8. Divan-ı Hâssa ve Divan-i Berîd

Gazneli Mahmud, dinî siyaseti gereği devletinin ihtişamli ve kudretli görünmesine önem vermiş, ülkesine gelen giden misafir devlet başkanı ve elçilerinin karşılanması için hassa divanını güçlü tutmuştur. Nitekim Karahanlı Devleti'nden gelen elçiler, karşılama alanında gördükleri ihtişamlı törene karşı hayrete düşmüşlerdir. Hâssa birlikler sultanın özel korumaları olup çok özel yetişmişlerdir. Hâssa birlikler gerektiğinde sultanı kilometrelerce omuzlarında taşıyabilmiş, düşmanı etkisiz hale getirmede özel maharete sahip olmuşlardır.[864] Nitekim Arslan Yabgu'nun yakalanması, onun atının değiştirilip yerine başka bir atın konulmasında hâssa birlikler önemli rol oynamışlardır.[865] Yine hâssa birlikler Gazneli Mesud'un 431 /1040 Dandanakan muharebesinde yenik düşüp yalnız kalması üzerine önemli bir faaliyette bulunarak Merv-i Rûd üzerinden kilometrelerce taşıyarak kurtarmışlardır.[866] Beyhakî bu divanda çalışanlardan Hassagân olarak bahsederken Sultan Mesud'un saray hassagânları ile ava çıktığını örnek göstermiştir.[867]

Gazneli Mahmud, özel ve mahrem yazışmalarından sorumlu Divan-ı Berî'in başına itikat ve samimiyetine güvendiği insanları getirmiştir. Bu divan bağımsız bir divan olmayıp Diavn-ı Risâlet tarafından idare edilmiştir. Bu divanın görevi devletin içinde olup biten gizli veya aleni haberleri Divan-ı Risâlet'e bildirmektir.[868] Zaman zaman bu divan istihbarat işlevini de üstlenmiştir. Taht değişikliği veya valilerin ölümünde bizzat sultanın kendisi

[861] Palabıyık, *a.g.e.,* trc., s. 191.
[862] Beyhakî, *a.g.e.,* tsh: Feyyaz, s. 377.
[863] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 286.
[864] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr: Nefisî, s. 1163.
[865] Râvendî, *a.g.e.,* s. 91; Cüzcânî, *a.g.e.*, I, s. 247; Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 273; Şebânkâreyî, *a.g.e.*, II, s. 60; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 15.
[866] Beyhakî, *a.g.e.,* II, Nefisî, s. 759.
[867] Beyhakî, *a.g.e.,* thk: Feyyaz, s. 197; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 238.
[868] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 279.

Divan-ı Berîd görevlilerini boşalan yere atamıştır.[869] Onun döneminde divanın başında Hasenek Mikâl ve sürekli hâciblik ve sefirliğini yapan Hasan Abdullah bulunmuştur. Nitekim Gazneli Mahmud itikâdî düşüncesine güvendiği adamlarından Hasenek'i Gazneli Devleti'nin veziri, Hasan Abdullah'ı Sîstân'a elçi olarak göndermiştir.[870]

3.5.9. Divan-ı Kaza ve Evkâf

Gazneli Mahmud'un Kaza ve Evkâf divanının başında Ehl-i Sünnet Hanefi fakihlerinden seçilen Kâdılkudâtlar bulunmuştur.[871] Zulmü önleyerek iyi muamelede bulunan Gazneli Devleti'nin Kâdılkudâları kendi alanlarında bağımsız olup herhangi bir hataya düştüklerinde ancak âlimlerden oluşan şûra tarafından yargılanmışlardır.[872] Gazneli Mahmud'un döneminde Kâdılkudâtlık yaptığı bilinen fakih ise Kâdılkudât Ebû Muhammed en-Nâsıhî'dır. O, aynı zamanda ülkenin vakıf işlerinden de sorumlu olmuştur.[873] Kaza ve Evkaf divanına bağlı bölge kâdılkudâtları ve şehri kadıları da bulunmaktadır. Meselâ Ebû Sadık Tebbânî, Huttelân kâdılkudatı olarak görev yapmıştır.[874]

Gazneli Mahmud döneminde Ebû Ahmed el-Merzibân el-İsfahanî Horasan kâdısı, Ebü'l-Kâsım Dâvûdî ve Ebû Mansûr Muhammed el-Ezdî Herat kâdısı, Kâdı Sâid, Kâdı Ebü'l-Kâsım, Kâdı Ebü'l-Haseme en-Nîşâburî ve Kâdı Amr Bistâmî Nîşâbur kâdısı, Ebü'l-Hasan Bülânî Büst kâdısı ve Ebü'l-Kâsım en-Nazrî Merv ve Nesef kâdısı olarak görev yapmışlardır.[875] Gazneli Devleti'nin can ve mal güvenliği bu kâdılara teslim edilmiş ve geniş yetkiler verilmiştir. Fakat Gazneli Mahmud'un kâdılara verdiği geniş yetkiler sorgulanmaz ve denetim altına alınmaz anlamına gelmemiştir. Nitekim kul hakkına girip, bir vatandaşın malına ihanet eden şehir kadısını cezalandırarak asmış, yaş olması sebebiyle Gazne ulemâsının araya girmesiyle affederek görevinden uzaklaştırmıştır.[876]

Gazneli Mahmud'un saray erkânın oluşturulmasında da onun dinî yönü kendini güçlü bir şekilde göstermiştir. Türk-İslam devlet geleğine göre sarayını Ehl-i Sünnet ve Hanefi mensubu kadrolarla süsleyip tanzim eden Gazeli Mahmud 33 yıllık salnatı boyunca Ehl-i Sünnet dışı fırkalarına sarayına girmesine ve ordu teşkilatına yerleşmesine asla müsaade

---

[869] Nûhoğlu, *a.g.e.,* s. 281.
[870] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 399; Beyhakî, *a.g.e.,* II, nşr: Nefisî, s. 604; Bahâr, *a.g.e.,* 1966, s. 354; *Târîh-i Sîstân,* s. 351.
[871] Beyhakî, *a.g.e*., 1972, s. 219.
[872] Mevlaî, *a.g.e*., s. 38.
[873] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 475; Nihârî, *a.g.e.,* s. 10; Özcan, *a.g.m.,* 2006, s. 394; Seyid, *a.g.e.,* s. 452.
[874] Beyhakî, *a.g.e.,* 1972, s. 207; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 237; İbâdî, *a.g.e.,* s. 268.
[875] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 269; Kutluboğa, *a.g.e.,* s. 342; Kureşî, *a.g.e.,* II, s. 511; Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 486; Palabıyık, "Gaznelilerde İlmi Faaliyetler", s. 66; Bosworth, *a.g.e.,* çev: Enûşe, s. 178.
[876] Nizâmülmülk, *a.g.e.,* s. 116.

etmemiştir. Kendisinin ifade ettitği üzere saray teşkilatı üst başlığı altında vezirler, debirler, nedimler, askerler, valiler, kadılar ve müstefîlerini tertemiz Türk ve Ehl-i Sünnet Hanefî mezhebinden seçmiş, Türk ve Hanefî debirleri Irak-ı acem debirlerine ezdirmemiştir.[877]

Gazneli Mahmud'un devlet ve saray teşkilatının dinî siyasetindeki tesiri başlığı altında değerlendirdiğimiz üçüncü bölümde vezirler, valiler, kadılar, şairler ve saray erkânı değinilmiştir. Sâmânîlerin etkisinde teşekkül eden Gazneli Mahmud'un devlet ve saray teşkilatının Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çizgisinde daha farklı bir renk kazandığı görülmüştür. Bu çerçevede Gazneli Mahmud'un devletindeki yegâne muktedir gücün kendisi olduğu, dini siyaseti ve devlet menfaatı doğrultusunda çalışmayan veya en ufak bir hataya düşen vezir, vali, kâdı, şair ve saray erkânını en ağır şekilde cezalandırıldığı görülmüştür. Yolsuzluğa adı karışan vezirler Ebü'l-Abbâs el-İsferâînî ve Ahmed b. Hasan Meymendî'nin görevlerinden azledilip hapse atılmaları, halkın emanetine ihanet eden şehir kâdılarının azledilmeleri, zulmeden valilerin halkın huzurunda alenen cezalandırılmaları, Ehl-i Sünnet düşüncesine aykırı davranışta bulunan Ebû Bekir Mehmeşâd gibi takip edilmesi bunun tipik örneğidir.

[877] Nizamülmülk *a.g.e.,* s. 88.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GAZNELİ MAHMUD'UN DIŞ POLİTİKASINDA DİN

Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin'nin etkisinde teşekkül eden siyaset anlayışı dış politikasına da yansımıştır. O, Sünnî İslâm'ı temsil eden Abbâsî Hilâfeti ile iyi ilişkiler kurmuş, bağımsız Gazne Devleti'ni kurana kadar Sâmânî emirlerine itaatini bildirmiş, Hindistan fetih hareketlerine ara vermeden devam etmiştir. Sâmânîlerin dağılması sürecinde Karahanlı Devleti ile antlaşma yaparak 391/1001 yılında Ceyhun Nehri'ni (Âmû Deryâ) iki devletin sınırı olarak belirlenmesini sağlamıştır.[878] Din, onun iç politikasında olduğu gibi dış politikasında da başrolü oynamıştır. Ortak din ve inancı ön planda tutarak dönemin güçlü Müslüman devletlerinden sayılan Karahanlı Devleti ile hasım ve düşmanlığın aksine barış ve dostluk antlaşması imzalamış ve Karahanlı hükümdarı İlik Han'ın kızı ile evlenerek ailevî ilişkiler kurmuştur, Selçuklular, Büveyhîler ve Ziyârîleri itaati altına almıştır.[879]

Gazneli Mahmud, dış politikasının önemli bir bölümünü teşkil eden Hindistan fetih hareketlerini i'lâ-yi kelimetüllah için Abbâsî Hilâfetinin adına yapmış, Abbâsî Hilâfeti'ne bağlılığı ve onlarla olan iyi münasebetlerinin zedelenmemesi için özellikle dikkat göstermiştir. Nitekim İsmâilî düşünceyi temsil eden Mısır Fâtımî Hilâfeti ile katiyen ilişki kurmamış, aksine karşı taraftan gelen teklifleri reddetmiş, onlardan gelen İsmâili dâîsi olan elçiyi idam ettirerek hediyelerini Bağdat'a gönderip yaktırmıştır.[880]

4.1. Gazneli Mahmud'un Gazne Civarı Seferlerindeki Dinî Siyaseti

Gazneli Mahmud, babasının vefatından kısa bir süre sonra Gazneli Devleti'nin başına geçerek babasından miras kalan devleti maddî ve manevî yönden toparlamaya çalışmıştır. İktidarının ilk yıllarını iç istikrarı sağlamak ve Gazne civarından gelebilecek tehditleri bertaraf etmekle geçirmiştir. O, Gazne civarı seferlerini Hint seferleriyle berabaer gerçekleştirmiş, Sîstân (Sicistân, 390/1000–393/1003), Gûr (401/1010), Kusdar (402/1011), Garcistân (403/1012), Hârizm (408/1017), Afgan (410/1019) ve İsfahan-Rey (420/1029) bölgelerini Gazne topraklarına katarak itaati altına almıştır.[881]

[878] Gerdîzî, *a.g.e.,* 2005, s. 253; Nâzım, *a.g.e.*, s. 45.
[879] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 249.
[880] Utbî, *a.g.e.,*trc., s. 250.
[881] Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 191.

4.1.1. Sîstân Seferi 390/1000–393/1003)

Herat'ın 80 fersah güneyinde bulunan Sîstân, Gazneli Mahmud döneminde Abbâsî Hilâfetine bağlı Saffârî hanedanının son hükümdarı Halef b. Ahmed b. Muhammed b. Halef b. Farkad b. Selim b. Mahân el-Leys tarafından yönetilmekteyidi.[882] Halef b. Ahmed, Saffârî yönetiminin başına geçince hacca giderek Abbâsî Halifesini ziyaret edip, liva ve menşur almıştır.[883] Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Halef, ulemâ ile yakından ilgilenmiş, Bedîuzzaman el- Hemedânî (ö.398/1008) gibi ulemâ ve fukaha ile ilmî meclisler teşkil etmiştir.[884]

Halef b. Ahmed, Sebük Tegin'in vefat ettiği sıralarda oğlu Tâhir'i Herat'a göndererek Kûhistân ve Fûşenc bölgelerini kendi topraklarına katmış, Gazneli Mahmud döneminde Herat valisi olan amcası Buğracuk söz konusu bölgelerin tekrar Gazneli Devleti topraklarına katmak istemiştir.[885] Bunun üzerine Buğracuk 390/1000 yılında 12000 Gazne ordusu ile bölgeye gitmiş, Fûşenc bölgesinde yapılan savaşta öldürülmüş, kellesi Halef b. Ahmed'e götürülünce sevinç çığlıkları atmıştır.[886]

Bu gelişme üzerine Gazneli Mahmud, 18 Cemâziyelâhir 390/26 Mayıs 1000 tarihinde Sîstân üzerine yürümüştür.[887] Gözaltına alınan Halef b. Ahmed, 100 bin dinar altın ödemek ve Gazneli Mahmud adına hutbe okutmak şartıyla serbest kalmış, memleketi Gazneli Devleti'ne bağlı bir yönetim olarak kendisine verilmiş, Gazneli Mahmud ise 4 Recep 390/1000 tarihinde Gazne'ye dönmüştür.[888] Gazneli Mahmud, döner dönmez Halef b. Ahmed ile oğlu Tâhir'in arası bozulmuş, Tâhir, Kirmân bölgesine yerleşmiştir. Fakat bir müddet sonra babasından özür dileyerek ülkesine geri dönmeye karar vermişse de özrü babası tarafından kabul edilmemiş, kendi oğlu olmadığını dile getirmiştir. Bunun üzerine Tâhir büyük bir ordu ile Sîstân'i ele geçirmeyi hedeflemiş, kısa bir sürede şehri kontrolü altına almış, babası şehri kulesine sığınmıştır.[889]

Şehrin kulesinde sığınan Halef b. Ahmed, çatışma gücünü kendinde görmeyince mecburen oğlu Tâhir ile barış yapmak zorunda kalmış, sığındığı yerden çıkmaya karar vermiştir. Fakat birçok hileyi bilen Halef b. Ahmed güçsüz ve takatsiz bir şekilde hisardan çıkmaya çalışarak oğlu Tâhir'in dikkatini kendine çekmiştir. Babasını güçsüz durumda gören

---

[882] *Târîh-i Sîstân,* nşr: Üstat Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, Müessese-i Hâver, Tahran, 1966, s. 342; Hamevî, *a.g.e.*, III, s. 190; Zehebî, XVII, s. 116.
[883] *Târîh-i Sîstân,* s. 342; Bahâr, *a.g.e.*, s. 354.
[884] Gerdîzî, *a.g.e.,* 1984, s. 386; *Târîh-i Sîstân,* s. 343.
[885] *Târîh-i Sîstân,* s. 346; İbnü'l-Esîr İzzüddin, *el-Kâmil Fi't-Târîh,* XIII, I. Baskı, çev: Hamid Rıza Âjir, İntişârât-ı Asâtir, Tahran, 2004, s. 5417.
[886] *Târîh-i Sîstân,* s. 347; Bahâr, *a.g.e.*, s. 354.
[887] *Târîh-i Sîstân,* s. 347; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362.
[888] *Târîh-i Sîstân,* s. 347; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362.
[889] *Târîh-i Sîstân,* s. 350; Bahâr, *a.g.e.,* s. 354.

Tâhir, silahsız bir şekilde yeri öperek ona saygı gösterip koluna girmeye çalışınca Halef b. Ahmed ve yanındaki askerleri tarafından gözaltına alarak hapse atmış, hayatının sonuna kadar hapiste kalmıştır.[890]

5 Cemaziyülevvel 392/22 Mart1002 tarihinde gerçekleşen bu olaydan sonra Gazneli Mahmud yanlısı ve kendilerini Âl-i Amr olarak tanıtan Tâhir Zeyneb'in askerleriyle Sîstân halkı "Yaşasın Sultan Mahmud" diyerek hisarı Gazneli Mahmud adına ele geçirmişlerdir. Sîstân hutbesinin artık sadece Sultan Mahmud adına okutulacağı, şehrin temizlendiğini bildirmişlerdir.[891] Bunun üzerine Gazneli Mahmud, şehir halkı ile tanışmak ve hedeflerini öğrenmek üzere Abdullah Malul olarak şöhret kazanan Hasan Abdullah Kârî'yi elçi olarak göndermiş, güven vermek üzere Gazne'ye gelen Tâhir Zeyneb'e hil'at giydirmiş, bin süvari birliği ile Hâcib Fethi'nin eşliğinde Sîstan'a göndermiştir. Ancak Sîstân'da henüz belli bir güç ve nüfuza sahip olan Halef b. Ahmed Gazneli Mahmud'un emir olarak gönderdiği Tâhir Zeyneb'i hapse atarak arkadaşlarını katletmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Safer 393/Ocak 1003 tarihinde bir kez daha Sîstân bölgesine giderek bölgeyi tamamen egemenliği altına almıştır.[892] Şehir halkı ve ulemâsı Gazneli Mahmud'u sıcak karşılamış, kalede sığınan Halef b. Ahmed halkın ve ulemânın araya girmesiyle beraber sığındığı yerden dışarıya çıkarak bir kez daha eman talebinde bulunmuştur. Fakat Gazneli Mahmud, sürekli sözünde durmayan Halef b. Ahmed'in artık Sîstân'da kalmaması gerektiğini, bu duruma da kendisinin sebep olduğunu, istediği yere mal, can ve ailesiyle beraber gönderebileceğini dile getirmiştir.[893]

Ardından Halef b. Ahmed, İsfahan bölgesi Büveyhî hükümdarı Alâüddevle'nin amcasının oğlu olduğunu, Sultan'ın uygun görmesi halinde onun yanına Taberistân'a gidebileceğini, yükünün fazla olduğu için birkaç tane deve verilmesini talep etmesi üzerine Gazneli Mahmud, elli deve, altın ve mücevheri ile beraber bir hâcibi eşliğinde Horasan'a (Cüzcân) göndermiştir. Safer 393/Ocak 1003 tarihinde fakihlerden Ebû Bekir Nihî'nin istişaresi doğrultusunda Hâcib Kıbcî'yi vali (Fethî, Kıbhî, Kabacı) olarak tayin ederek Büst üzerinden Gazne'ye dönmüştür.[894]

Beyhakî ve Gerdîzî'nin aktardıklarına göre dört yıl Cüzcân bölgesinde kaldıktan sonra Gazneli Mahmud'a karşı savaşmak üzere İlik Han ile irtibat kurmaya çalışan Halef b. Ahmed'in üzerine üçüncü kez bölgeye giden Gazneli Mahmud, 399/1008 yılında yakalayarak

[890] *Târîh-i Sîstân,* s. 351.
[891] Daha önceden Halef b. Ahmed ve Sultan Mahmud adına hutbe okunmaktaydı. *Târîh-i Sîstân,* s. 352.
[892] Bahâr, *a.g.e.*, s. 354; *Târîh-i Sîstân,* s. 351.
[893] Gerdîzî, *a.g.e., Habîbî*, 386; *Târîh-i Sîstân,* s. 353.
[894] *Târîh-i Sîstân,* s. 355; Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı,* s. 165.

hapse atmış ve hapisteyken hayatını kaybetmiştir.[895] Halef b. Ahmed'den kalan mirası, ilmi ve ulemâyı seven, ilim meclisleri Hafs Tâhir'e vermiştir.[896]

Babasının aksine ilim erbabı olan Ebü'l-Hafs'ın Sîstân bölgesi hükümdarı olarak tayin edilmesi Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti açısından isabetli bir nokta olmuş, kendisi gibi ilim ve irfanla uğraşan bir kişiyi hanedanın başına getirmiştir. Fakat bir müddet sonra bir grup isyancı Gazneli Mahmud'un bıraktığı kişinin yerine başka bir kişiyi iş başına getirmişlerdir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, bir kez daha bölgeye giderek isyanı bastırmış, bölgeyi kontrolü altına almış, bundan böyle Sîstân sürekli olarak Gazne'ye bağlı bir bölge haline gelmiştir.[897]

Gazneli Mahmud, İslam dininin barışçıl bir din olduğunu göstermek için mecbur kalmadığı müddetçe Müslüman hanedanlıklara karşı savaşmayı tercih etmemiştir. Sîstân bölgesine düzenlediği seferini de meşru bir çerçevede işgal edilen topraklarını geri almak ve amcasının kanını yere bırakmamak için gerçekleştirmiştir. Nitekim Sîstân hükümdarı ve halkının Sünnî Müslüman oldukları için katletmemiş, hükümdarlarına defalarca eman vermiş, ulemânın reyi dâhilinde huzur ve istikrarın kalıcı olması adına Halefi b. Ahmed'i Sîstân'dan güzel bir muamele ile güvendiği hanedan ve bölgelerden olan Cüzcân-Âl-i Ferîygûnî topraklarına göndermiştir. Ahmed b. Halef'in hileci bir kişiliğe sahip olduğunu bildiği için Cüzcân'a gönderip, müttafikleri sayesinde kontrolü altına almış, isabetli bir adım attığı, onun Karahanlılarla işbirliği içine girmesiyle ortaya çıkmıştır.

4.1.2. Gûr Seferi (401/1011)

Günümüzde Afganistan topraklarında bulunup Gazne'nin yakınlarında olan Gur'da[898] Gazneli Mahmud döneminde başlarında İbn Sûrî Muhammed'in bulunduğu Şensebânîler hanedanı (kabile) hüküm sürmekteyidi.[899] Gazneli Mahmud ve Gazneli Mesud dönemlerinde İslam'ı kabul ettikleri rivayet edilen hanedan mensuplarının ülkelerinin sarplığına güvenerek Herat üzerinden geçen kervanları yağmalamakta,[900] bölge halkı yol kesicilik yaparak dar ve dağlık bölgelere sığınmakta, yolların sıkıntılı olması güvenliklerini sağlamaktayıdı.[901] Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un dinî hassâsiyeti coşmuş, 401/1011 yılında Herat sipehsâlârı Altuntaş Hâcib ile Tûs valisi Arslan Câzib'i büyük bir orduyla bölgeye göndermiştir. İki

[895] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 253.
[896] Beyhakî, *a.g.e*., III, Nefisî, s. 1178; İbn Haldun, IV, *a.g.e.,* s. 480.
[897] İbnü'l-Esîr, *a.g.e*., XII, çev: Âjir, s. 5417.
[898] Gûr, Herat ile Gazne arasında yer almaktadır. Günümüzde Afganistan'ın bir ili olan Gûr, Herat, Daykundi, Uruzgân, Bamiyân, Bâdgîs ve Ser-i Pul illerinin arasında kalmaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* IV, s. 218.
[899] Iqtıdar Husain Sıdıqui, "Gurlular", *DİA*, İstanbul, 1996, s. 207.
[900] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 251.
[901] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 313; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 149.

tarafın da savaşa direnmeye devam etmesi üzerine savaş uzamış, bunun üzerine Gazneli Mahmud'un bizzat kendisi bölgeye gitmiştir.[902]

Hükümdarları İbn Sûrî, Gûr'un Âhengerân bölgesine 10000 kişi ile gelerek Gazneli Mahmud'a karşı direnmeye başlamıştır. Taraflar arasındaki şiddetli savaş uzun bir müddet devam edince Gazneli Mahmud, bir savaş hilesi yapılmasını önererek sahte ricat taktiğini izlemiştir. Ardından İbn Sûrî ve ordusu uykudayken baskın yapmış, İbn Sûrî esir edilerek mal varlığı ve silahları ganimet olarak alınmış ve İslâm şiarı Gûr'a yerleştirilmiştir. Böylece sıkıntılı Gûr bölgesinin fethi gerçekleşerek çok kısa bir sürede dünyaya yayılmış, İbn Sûrî yüzüğündeki zehri içerek hayatına son verince Gazneli Mahmud yerine oğlu Ebû Ali'yi hanedan idarecisi tayin ederek itaati altına almıştır.[903] Gazneli Mahmud döneminde Gûr'da birçok medrese ve vakıf kurulmuş, âlimler ve fakihler desteklenmiştir.[904]

Utbî'nin kâfir olarak ifade ettiği Gûrluların dinî bilgilerden yoksun, yağmacı ve cahil bir kavim olmaları muhtemeldir. Gazneli Mahmud'un bölgeye sefer düzenlemesinin amacı da din politikasının gereği olarak bölge Müslümanları ve ticaret kervanlarının yol güvenliğini sağlamaktan ibaret olmuştur. O, herhangi bir sömürgeci düşünce içerisinde olmadığını İbn Sûrî'nin oğlu Ebû Ali'yi kendine bağlı yönetimin başına getirmesiyle ispatlamıştır.

4.1.3. Kusdar Seferi (402/1012)

Gazneli Mahmud'un babası Sebük Tegin, 366/977 yılında dağlık bölgelerine güvenerek kendisine karşı isyan eden, Gazne'nin yakınlarında Belûcistân'daki Kusdar bölgesini zapt etmiştir. Kusdar'da adına hutbe okutup, yıllık vergi ödemeye mükellef kılarak, hükümdarını itaati altına almıştır.[905] Kusdar'ın Gazneli Devleti'ne bağlılığı, 400/1011 yılına kadar devam etmiş, fakat bu tarihten sonra hükümdarı dağlık ve dargeçit bölgelerine güvenerek yapılan antlaşmayı bozup, vergi ödememiş ve İlik Han ile irtibat kurmaya çalışmıştır.[906] Bu sırada Karahanlı tehlikesinden gönlü rahat olan Gazneli Mahmud: *"Birbirlerine karşı düşmanlıkta güçlüdürler, onların bir olduklarını zannedersin ancak kalpları ayrıdır"*[907] âyetinden ilham alarak düşmanlarının arasındaki ihtilaf ve çatışmadan yararlanıp Kusdar hükümdarını öldürmeyi hedeflemiştir.[908]

---

[902] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* XII, çev: Âjir, s. 5417.
[903] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 313; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 149.
[904] Sıdıqui, *a.g.m*., s. 208.
[905] Hamevî, *a.g.e.,* IV, s. 353; Bayur, *a.g.e*., I. 128; Merçil, *a.g.e.,* 1989, s. 40; Merçil, "Gazneliler", s. 481.
[906] İbnü'l-Esîr, çev: Âjir, s. 5477; Bahâr, *a.g.e.*, 2012, s. 373; Merçil, *a.g.e.,* 1989, s. 41.
[907] باسهم بينهم شديد تحسبهم جميعا و قلوبهم شّتى Haşr, 59/14.
[908] Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö. 427/1036), *Târîhu'l-Yemînî (Târîhu'l-'Utbî),*I. Baskı, istn: es-Seyid Muhammed b. es-Seyid Ahmed, 1795, y. 223.

Utbî'nin ifadesiyle Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti ve devlet kudretinin keskinliğini yakından takip eden Kusdar hükümdarı, huzursuzluğa kapılarak âdeta ölümü görmeye başlamış, sığındığı kaleden çıkarak Gazneli Mahmud'un bineğinin önüne kendini atmış, on beş bin dinar ve bir miktar da nakit ödeyerek itaat altına girmeye razı olmuştur. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, sultanlık hoşgörüsünü göstererek bölgenin menşurunu yeniden ona vermiş ve muzaffer bir şekilde Gazne'ye dönmüştür.[909] Gazneli Mahmud, artık iyice Gazneli Devleti'ne bağlı hale getirdiği Kusdar'ı maddî ve manevî açıdan kalkındırmaya devam etmiş, cami ve medreseler yaptırarak müderrisler göndermiştir.[910]

Başta Utbî, Gerdîzî ve İbnü'l-Esîr olmak üzere modern araştırmaların dâhil fazla bilgi sunmadığı, hanedanın geçmişi, hükümdarları hakkında ayrıntıya girmediği Kusdar'ın Belûcistân bölgesine bağlı Ehl-i Sünnet mensubu küçük bir Müslüman kabilesi olduğu, dinî bilgilerden yoksun olup, cehaletin verdiği cesaret ve bölgelerinin kritikliğine güvenerek sürekli isyan çıkardıkları muhtemeldir. Devleti ve bölgesinin istikrarına önem veren Gazneli Mahmud'un da bölgeye gidip istikrarı sağlayıp kontrol altına alması, müderrisler göndererek İslam şiârının yerleştirmesi de bu durumun sonucunda gerçekleşmiştir.

4.1.4. Garcistân Seferi (403/1012)

Gazneli Mahmud, Gûr seferinden kısa bir süre sonra Herat'ın batısı, Gûr'un doğusu, Merv-i Rûd'un kuzeyi ve Gazne'nin güneyinde bulunan Garcistân bölgesine sefer düzenlemeye karar vermiştir.[911] Fakat sefere çıkmadan önce din politikası gereği savaştan önce barış yollarını denemek istemiş, bunun için 389/999 yılında çok güvendiği ulemâ ve danışmanlarından Utbî'yi Garcistân hükümdarına elçi olarak göndererek kendisine itaat etmesini istemiştir. Utbî, Garcistân hükümdarı Şâr Şah[912] b. Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed tarafından saygı ile karşılanmış, Garcistân hutbelerini Gazneli Mahmud'un adına okutulmasını sağladıktan sonra Şâr'ın Gazneli Mahmud'a gönderdiği mektuplarla beraber Gazne'ye dönmüştür.[913]

Gazneli Mahmud, itaati altına aldığı Şâr Şah b. Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed'i kendisi ile beraber Hindistan fetihlerine götürmek istemiş, fakat Şâr Şah, Gazneli Mahmud'un bu isteğini iki defa arka arkaya reddetmiştir. Bunun üzerine 403/1013 Gazneli Mahmud,

---

[909] Utbî, *a.g.e.,* arp., s. 224.
[910] Murtezâ, *a.g.e.,* s. 118.
[911] Garcistân hükümdarlarına Şâr denilir. Hamevî, *a.g.e.,* IV,s. 193; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Maşrik İle'l-Mağrib,* I. Baskı, nşr: Minûçihr Sutû, Kitâbhâne-i Tahûrî, 1983, 93; Halîlî, *a.g.e.*, s. 26.
[912] Şah ve kral anlamlarına gelen Şar, Garcistân bölgesindeki hanedan mensuplarının lakabı olmuştur. Gerdîzî, *a.g.e.,* 2005, s. 260.
[913] Gerdîzî, *a.g.e*., Habîbî, s. 394; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 53; Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 324.

Hâcib Altuntaş ile Tûs valisi Arslan Câzib'i büyük bir ordu ile âsî olan Şâr Şah b. Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed'in üzerine göndermiştir.[914] Gazneli ordusu güçlü bir çarpışmadan sonra Garcistân'i fethederek Şâr Şah b. Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed'i Gazne'ye getirmiş, ardından Belûcistan'ın Müstenek bölgesine göndermiştir. Şâr Şah'ın babası Ebû Nasr b. Muhammed b. Esed'in kendisi de 405/1015 yılında Gazneli Mahmud'a esir düşmüş ve 406/1016 yılında Herat'ta vefat etmiştir. Böylece Gazne'nin güneyi Gazneli Mahmud'un hasımlarından temizlenmiştir.[915]

4.1.5. Hârizm Seferi (408/1017)

Hive olarak da bilinen Hârizm Özbekistan'ın batısında, Hazar Denizi ile Aral Gölü'nün arasında bulunmaktadır. Bölgede 628/1220 yılına kadar Hârizmşahlar olarak bilinen hanedanlıklar hüküm sürmüşlerdir. Bu hanedanların başında bulunan tüm hükümdarlar da Hârizmşah olarak bilinmiştir. Başkentleri Hârizm Gürgenç olmak üzere Persler döneminden itibaren 384/995'e kadar Afrigoğulları (Ferîgûnîler) 384/995'ten 407/1017 yılına kadar hüküm süren Memûnîler, 407/1017'den 432/1041 yılına kadar Altuntaşoğulları, 432/1041 yılından 628/1220 yılına kadar Anuşteginoğulları-Hârizmşahlar hüküm sürmüşlerdir.[916] Gazneli Mahmud'un Memûnîlerle ilişkileri hanedanın son hükümdarı olan Ebü'l-Abbâs Memun b. Memun Hârizmşah ile ailevî ilişkiler kurması ve dostluk münasebetleri geliştirmesiyle başlamıştır. Beyhakî'nin ifadesiyle Ebü'l-Abbâs Hârizmşah faziletli, işi bilen, devlet işlerine olumlu bakan bir özelliğe sahip olmuştur. O, güzîde ahlaka sahip olup, dili küfre ve hurâfeye kapalı kalmış, ağzından uygunsuz lafın çıktığına kimse şahit olmamış ve öfkelendiğinde en fazla *"Ey köpek"* diyerek geçmiştir.[917]

Ebü'l Abbâs Hârizmşah ile Gazneli Mahmud arasında sağlam bir dostluk geliştirilmiş, hatta 407/1017 yılında Gazneli Mahmud'un kız kardeşi Hürre-i Kalci Ebü'l Abbâs Hârizmşah ile evlendirilmiş ve hükümdarlar arasında yazışmalar yapılarak hediyeleşmeler başlamıştır.[918] Bundan sonra Ebü'l-Abbâs Hârizmşah her konuda Gazneli Mahmud'un gönlüne göre hareket etmiş ve ona karşı çok fazla mütevazi davranmıştır.[919] Gazneli Mahmud, Ebü'l-Abbâs Hârizmşah ile bu dostluğunu resmiyete dökmek istemiş, Hârizm'de kendi adına sikke bastırılıp hutbe okutulmasını istemiştir.[920]

---

[914] Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı,* s. 165.
[915] Gerdîzî, *a.g.e.,* 393, Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 198.
[916] Aydın Taneri, "Hârizmşahlar"*, DİA,* XVI, İstanbul, 1997, s. 228; *Usta, a.g.m.,* s. 66.
[917] Beyhakî, *a.g.e.,* II, nşr: Nefisî, s. 812.
[918] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 813; Gerdîzî, *a.g.e*., 1984, s. 395.
[919] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 813; Bayur, *a.g.e*., I, s. 159.
[920] Beyhakî, *a.g.e.,* II, nşr: Nefisî, s. 815; Bayur, a.g.e., I, s. 160.

Gazneli Mahmud'un bu mesajı Ebü'l-Abbâs Hârizmşah'a ulaşınca çok korkmuş, âdeta uykusu kaçmış, derhal ayân ve emirlerini toplamış, Gazneli Mahmud adına hutbe okutma konusunda onların görüşüne başvurmuştur. Toplantıya katılan ayân ve emirler hep bir ağızdan *"Hiçbir şekilde razı değiliz"* diyerek bağırıp dışarıya çıkmışlar, bayrak ve silahlarını sallayarak küfretmeye başlamışlardır. Bu durumdan endişelenen Ebü'l-Abbâs Hârizmşah: *"Biz sizi imtihan ettik ve görüşünüze başvurduk"* [921] diyerek onları kısa bir süre yatıştırmaya çalışmıştır. Ardından çâresizlik içinde kalan Hârizmşah'ın canı sıkılmış, yüzünün rengi atmıştır. Gazneli Mahmud'un adına hutbe okutmaya karar vermiştir. Bu gelişmelerin ardından Hâcib Alp Tegin-i Buhârî'nin önderdliğinde 1000 atlı: *"Biz Mahmud'a itaat etmeyiz"* diyerek isyan başlatmış, kendilerine nasihatte bulunan Ebü'l-Abbâs Hârizmşah'ın vezirini katlettikten sonra köşke sığınan Ebü'l-Abbâs Hârizmşah'ı da yakalayıp öldürmüş ve köşkü yakmışlardır.[922]

Ardından isyancılar Ebü'l-Abbâs Hârizmşah'ın küçük yaşta olan yeğeni Ebü'l-Hars Muhammed b. Ali b. Memun'u tahta geçirerek çocuk hükümdara istedikleri işi yaptırmışlardır. İsyancılardan Ahmed Tağan'ın da vezirliğe getirilmesiyle beraber Hârizmşah Devleti tamamen Gazneli Mahmud'a muhalif isyancıların eline geçmiştir. Bu arada Ebü'l-Abbâs Hârizmşah'ın öldürülme haberini alan Gazneli Mahmud, intikam duygusuyla veziri Ahmed b. Hasan Meymendî'ye: *"Artık Hârizm'i ele geçirmeye hiçbir mâni kalmadı. Mecburen onların kanını yerde bırakamayız. Damadımızı öldürenleri öldürelim, kanına ve mülküne varis olalım"* demiştir. Gazneli Mahmud'un bu sözü üzerine veziri onun dinî siyasetine yön verecek cümleler sarf etmiştir: *"Efendimizin buyurduğu gibi yapmazsak Allah'u Teâlâ'nın da hoşuna gitmez, kıyamet gününde ona soracaktır. Elhamdülillah her şeyimiz vardır. Hem gücümüz hem de hünerimiz. Bundan ziyade ordumuz da rahattır. Bir kış çalışmamış, bu murada ermek gerekir. Doğru olan ilk olarak elçi göndererek o kavmi korkutmamızdır"* diyerek onlara kanımızın yerde kalmayacağını, Sultan Mahmud'un adına hutbe okutmaları, katilleri teslim etmeleri, Gazneli Mahmud'un kız kardeşi Hürre-i Kalci'yi esenlik içinde getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Vezirin pür mana sözleri Gazneli Mahmud'un hoşuna gitmiş, aynen dediklerini bire bir yerine getirip bir elçi göndererek Hârizm'de bulunan kız kardeşini sağ olarak Âmu Derya'ya kadar gelmesini sağlamıştır.[923]

Gazneli Mahmud'un hassâsiyetini anlayan isyancılar mektup göndererek itaat etmeye hazırlanmışlardır. Gazneli Mahmud'un Hârizm'e gelmemesi ve kalbindeki intikam buğzunu

[921] Beyhakî, *a.g.e.,* II, nşr: Nefisî, s. 818; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 159.
[922] Beyhakî, *a.g.e.,* II, nşr: Nefisî, s. 821; Bayur, *a.g.e.*, I, s. 160.
[923] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 822; Bayur, *a.g.e.*, I, s. 160.

silmesi şartıyla 200 bin dinar ve dört bin at ile hizmet edeceklerini bildirmişlerdir. Ancak Gazneli Mahmud, Alp Tegin-i Buhârî ve diğer öncü isyancıları istemiştir. Diğer yönden Gazneli Mahmud'un kesin intikam alacağını bilen isyancılar *"Elimizden gelen çabamızı göstererek göğüs göğse savaşalım"* diyerek savaşa hazırlanmışlardır. Gazneli Mahmud, Hârizm seferine çıkmadan önce dış politikasının gereği olarak durumu Karahanlı hükümdarı İlik Han'a da bildirmiştir. Karahanlılar da Gazneli Mahmud'un hassâsiyetine saygı göstererek: *"Mürüvvet ve siyasetin gereği de budur. Artık kimse bir sultanı katletme cesaretini kendinde görmezsin"* diyerek desteklerini bildirmiştir.[924]

Hârizm seferinin siyasî ve askerî zeminini hazırlayan Gazneli Mahmud, havanın sıcak olmasına rağmen Âmu Derya üzerinden dikkatlice ilerlemeye başlamış, karşısına çıkan isyancı grubu mağlup ederek önderleri Alp Tegin-i Buhrî, Humârtâş-ı Şarâbî ve Şâd Tegin-i Hânî'yi ele geçirerek damadının katillerini idam etmiştir. Ardından. *"Kim ki kendi efendisini öldürürse sonu böyle olacaktır"*[925] şeklinde mesaj vermiştir. Böylece Hârizm isyanı sona ermiş, esirler gruplar halinde Gazne'ye getirilerek günlük yeme içmelerini karşılanmış, daha sonra Hint diyarına götürülerek Hindistan'a cihada gönderilmştir. Safer 408/Temmuz 1017 tarihinde isyancılardan temizlenen Hârizm'e Hâcib Altuntaş Gazneli Mahmud'un vekili (vali) olarak tayin edilmiştir.[926]

Gazneli Mahmud gerek resmi münasebetleri ve gerek gayri resmi olan ailevî münasebetlerinde sadık kalmıştır. Devletini güçlendirmek için meşru çerçevede ailevî ilişkiler kurmayı tercih etmiş, zulüm altında olanların yardımına koşmuş, zulme uğrayanların canını ve malını teminatı altına almıştır. Gazneli Mahmud, kendisi ile antlaşama içinde olup antlaşmasına sadık kalmayanları cezalandırmış, kendisine karşı yapılan ihaneti de hiç affetmemiştir. Gazneli Mahmud'a karşı yapılan isyan ve vefasızlıklar onun genişleme hayallerine meşru zemin hazırladığı da görülmüştür.

4.1.6. Afgan Seferi (409/1019)

Dış politikasının temelinde din, mezhep ve meşrep gibi manevî değerler yatan Gazneli Mahmud, devletinin dinî ve siyasî açıdan istikrarlı ve refah içinde olmasına çok özen göstermiştir. Bu doğrultuda Kannevc seferi dönüşünde Gazne-Hindistan yolu üzerinde Nur Vadisi'nde dağlarda saklanıp huzursuzluk çıkaran ve Hint taifelerinden olan kâfir Afgan kabilesiyle meşgul olmuş, üzerlerine Hâcib Ali Karîb'i göndererek fitnelerine son vererek,

[924] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 824; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 160.
[925] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, s. 825; Bayur, *a.g.e.*, I, s. 161.
[926] Gerdîzî, *a.g.e.,*nşr: Habîbî, s. 397; İbnü'l-Esîr, *a.g.e*., XIII, çev: Âjir, s. 5514; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 161.

Hindistan'a giden mesiri güvenlik altına almıştır.[927] Gazneli Mahmud, 409/1019 yılında Hindistan krallarından Bayda'ya karşı savaşmaya giderken Gazne yolu üzerindeki Afgan kabilesiyle karşılaşmış, yüksek dağlarda yaşayan Afganlar bozgunculuk çıkararak kendileri ile Gazne arasındaki yolu kapatmışlardır.[928] Bunun üzerine Gazneli Mahmud, dar ve geçilmesi zor yollardan Afganların üzerine giderek evlerini başlarına yıkıp mallarını ganimet olarak almış, İslam dininin öğretilmesi için bölgeye müderrisler göndermiştir.[929]

Gazneli Mahmud'un Gazne civarı seferlerinin hedefi Hindistan'ı İslâm diyarı haline getirmek olup bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak ülkesi, bölgesi ve Hint sefer yollarının güvenliğini sağlayarak Gazne yolu üzerinde iskân etmişlerdir. Gazneli Mahmud, Utbî'nin kâfir olarak tanıttığı Afgan kabilesini çok kısa bir sürede etkisiz hale getirip tasfiye etmiş, Sîstân, Garcistân, Gûr ve Kusdar bölgelerini kendi topraklarından katıp, sınırlarını genişleterek gönül rahatlığıyla fetih hareketlerine devam etmiştir.

4.1.7. Rey ve İsfahan Seferi (420/1029)

Günümüzde İran topraklarında bulunan Rey ve İsfahan[930] bölgeleri 420/1029 yılında Şiî Büveyhî hanedanlığı tarafından yönetilmiş, Şîa düşüncesinin egemen olduğu hanedanın başında Mecdüddevle Deylemî'nin annesi Seyyide Hatun bulunmuştur.[931] Seyyide Hatun'un vefatından sonra oğlu Mecdüddevle Deylemî, Gazneli Mahmud'a bağlanmıştır.[932] Mecdüddevle Deylemî itaat etmeden önce Gazneli Mahmud, Bilâd-i Cibâl'e giderek Deylemîleri itaati altına almak istemiş, bunun için ordu emirlerinden Hâcib Ali Karîb'i bölgeye göndererek Mecdüddevle'nin tutuklamasını istemiştir. Ardından 420/1029 yılında bizzat kendisi bölgeye giderek Deylemîlere bağlı Rey bölgesini zapt etmiştir.[933] Mecdüddevle'nin kıymetli hazineleri ve kütüphanelerine ulaşarak bir milyon beş yüz bin nakit dinar ve kıymetli mücevherleri ele geçirmiş, birçok Bâtınî düşüncesine mensup insanları recmetmiş ve birçoğunu da kalelerde hapsetmiştir.[934] Deylemîlerin dalalete yönlendiren kitaplarını yakarak Rey bölgesindeki varlıklarına son vermiştir.[935]

---

[927] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 389; İbn Haldun, *a.g.e*., IV, s. 491; Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı,* s. 165.
[928] Reşîdüddîn, *a.g.e.,* I, nşr: Ateş, s. 209.
[929] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* VIII, tsh: Dukâke, s. 123; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 364.
[930] Topraklarında bulunann İsfahan büyük bir bölgenin ismidir. Seksek fersah genişliği olan İsfahan'ın on yedi kasaası bulunmaktadır. Urdistan, Kûhistân, Feridun, Kâmendâr, Cürm, Kâşân İsfahan'ın kasabalarındandır. Günümüzde İran'ın Yezd ile Kum ve Hemedân illeri arasında yer almaktadır. Hamevî, *a.g.e*., I, s. 207.
[931] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 418.
[932] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 180.
[933] Muhammed Hasan Saniü'd-Devle, *Târîh-i Muntazam-ı Nâsîrî,* I. Baskı, tsh: Muhammed İsmail Rıdvanî, Tahran, 1984, s. 307.
[934] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 418.
[935] Abdülazim Rızâî, *Târîh-i Deh Hezar Sala-i İran,* III, İkbal, Tahran, 2001, s. 35.

Ardından, Bâtınî olan Ferâve, Sâve ve Âve bölgelerini kontrol altına almış, oğlu Mesud'u Zencân ve Ebher bölgelerini fethetmek üzere göndermiş, kendisi bir müddet sonra oğlu Mesud'u yerine vekili olarak bıraktıktan sonra Horasan'a geçmiştir.[936] Bu arada İsfahan, Hemedân ve Şâpur bölgelerindeki Büveyhî hükümdarı Alâeddin kendi topraklarını koruyabilmek için derhal Gazneli Mahmud'un adına hutbe okutarak itaatini bildirmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud ona dokunmadan Gazne'ye dönmüş, fakat oğlu Mesud kısa bir süre sonra İsfahan'ı tamamen Alâeddin'in elinden alarak kendi taraftarlarından birini vekil tayin etmiştir.[937]

Gazneli Mahmud, Rey bölgesini hâkimiyeti altına alınca Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'a mektup yazarak Mecdüddevle'nin elliden fazla kadınla evli olduğu ve bu evliliklerinden otuz çocuğu olduğunu bildirmiştir. Ayrıca Mecdüddevle'nin Bâtınî arkadaşlarının idam edildiği, Mu'tezilîlerin Horasan'a sürüldüğü, felsefe ve itizal düşüncesine ait kitapların yakıldığını aktarmıştır.[938] Gazneli Mahmud'un Rey ve İsfahân bölgelerine yaptığı her bir seferinin altında din yatmıştır. Sünnî olmayan inançların bölgede yayılmasını engelleyip ortadan kaldırıp yerine Sünnîliği hâkım kılma, fitneyi durdurma, isyanı bastırma, haksızlıkları sona erdirmek üzere Gazne civarı seferlerini düzenlemiş ve Hindistan fetihlerine rahat gidebileceği ortamı hazırlamıştır.

4.2. Gazneli Mahmud'un Hindistan Fetih Hareketleri ve İslamlaştırma Siyaseti

Gazneli Mahmud'un dış politikasının ana omurgasını oluşturan iki önemli husus bulunmaktadır. Bunların ilki Abbâsî Hilâfeti'yle iyi münasebetler kurması diğeriyse Hindistan fetih hareketleridir. Onun bu iki temel dış politikasının alt yapısını biri İslam'ı yaymak ve diğeri Sünnî İslam'ı hâkim kılmak oluşturmuştur. Devlet başkanlığının ilk yıllarında iç istikrar ve tam istiklalini elde eden Gazneli Mahmud, Hindistan fetih hareketlerini Abbâsî Hilâfeti'nin istişare ve dayanışması içinde gerçekleştirmiştir. Fetih hareketlerini menşur ve meşruiyetini kendisinden aldığı Abbâsî Hilâfeti adına yaparak, Dârü'l-Hilâfe Bağdat'ı sürekli bilgilendirmiş, fetihlerden gelen ganimetlerden halifenin payını göndermiştir. Gazneli Mahmud'un bu vefakârlığına karşılık Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh ona gönderdiği hil'at, lakap ve menşurlarla desteklemiştir. Gazneli Mahmud'un Hindistan fetih hareketlerinin

[936] Zencan, Ebhar ve Kazvîn birbirine yakın Cibâl bölgesine bağlı olup, Azerbaycan ile Cibâl arasındadır. Hamevî, *a.g.e.,* III, 3. 152.
[937] Rızâî, *a.g.e.,* s. 36.
[938] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* VIII, nşr: Dukâke, s. 170.

hedefi, putperestliğin karanlık ve cehaletiyle yaşayan Hindistan'ı İslâm'ın aydınlık yüzü ve merhamet dolu sevgisiyle tanıştırmak olmuştur.[939]

İbnü'l-Cevzî'nin aktardığına göre Gazneli Mahmud, Hindistan fetih hareketlerine başlayınca bölgenin inanç durumu ve şartların zorluğunu sürekli mektuplarıyla Bağdat'a bildirmiştir. Bu zorluk ve meşakkatlere rağmen dinî hssâsiyetinden dolayı geri durmamıştır. Hint tapınaklarında on binlerce köyün vakfedildiğini, hac niyetiyle gelen hacıların saçlarını tıraş etmek üzere 300 berberin bu tapınaklarda görevli olduğunu, 350'den fazla muganninin ayin esnasında tapınakta ilahiler söylediklerini ifade etmiştir. Ayrıca bir yandan Hindûlar tapınaklarda temennilerde bulunup Gazneli Mahmud'un başarısızlığı için dua ederken diğer taraftan Gazneli Mahmud coğrafî ve iklimin ağır şartları ve seferin meşakkatleri rağmen dinî gayretiyle istihareye yattığı ve Allah'ın kendisine zafer nasip etmesini yakardığını zikretmiştir.[940]

Gazneli Mahmud'un Hindistan fetih hareketleri İslâm'ın geniş çapta Hindistan'da yayıldığı ilk İslâm fetih hareketlerinden olduğu defalarca dönemin tarihçileri tarafından ifade edilmiştir.[941] Gazneli Mahmud'un Hindistan fetih hareketlerine rastgele gitmediği de görülmüştür. O, fethetmek istediği bölge ve kalenin durumunun istihbaratını aldıktan sonra ve her türlü sefer hazırlığını tekemmül ettirdikten sonra her yıl Hint seferine çıkmıştır.[942] Kısa bir

---

[939] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,*XV, s. 182; Bayur, *a.g.e*., I, s. 135; Kök, *a.g.m.,* s. 123.

[940] İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* XV, s. 182; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 178.

[941] Refat Ganimî, *Devrü't-Talimü'l-İslamî fi'l-Hin-i fî İkâmeti'l-'Adl ve's-Silm-i ve't-Teâvün,* I. Baskı, Câmiatü'z-Zekâzik, Mekketü'l-Mükerreme, 2006, s. 5.

[942] Gazneli Mahmud'a gelen bir istihbarat bilgisine göre Hindistan racalarından Şukpal Nîşâbur'da Ebû Ali es-Simcûrî'ye esir düşerek Müslüman olmuş fakat bir sonra irtidat etmiştir. Bu haber üzerine Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti coşmuş, hemen o bölgeye koşarak Şukpal'ı devleti ile beraber ele geçirmiştir. Şukpal, dört yüz bin dinar para vererek Gazneli Mahmud'un itaati altına girip canını kurtarmıştır. Kısa bir süre sonra Gazneli Mahmud'a Hindistan'da Thânesâr adında bir bölgesinin olduğu ve Müslümanlar için Mekke neyse, Hindûlar için Thânesâr'ın o olduğu, içinde pek çok değerli taşlardan yapılan Cekersum adında bir putun olduğu istihbaratı gelmiştir. Fetih hareketinin zemin ve zamanını hazırlayan Gazneli Mahmud, 402/1011 yılında bölgeyi ele geçirmiş, değerli taşlardan yapılan Cekersum putunu yıkarak Gazne'ye taşımıştır. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 390; Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 259.
Gazneli Mahmud, Hint seferleri sırasında 410/1019 yılında Nanda'nın Kalesini ele geçirmek üzere yola çıkmış, dinî siyasetinin gereği olarak düşmanına şöyle gözdağı vermiştir: *"Müslüman ol! Bütün bu azaptan kurtul!"* Nanda ise cevaben *"Benimle senin aranda savaştan başka bir şey olamaz"* deyince Gazneli Mahmud, Allah'a yalvararak zafer talebinde bulunmuş, ertesi gün elçi gönderdiğinde düşmanın yerlerini terkedip gittiklerini görmüş, kendisine zafer nasip eden Rabbine şükrederek zaferle Gazne'ye dönmüştür. Ardından kendi nefsi hevalarına tapan Kırat bölgesinin istihbaratı gelmiştir. Derhal hamleye geçen Gazneli Mahmud, Hindistan Kırat bölgesinin hükümdarı ve halkının İslâm'a girmesini sağlamıştır. Müslüman olan bölgeye şeriatın öğretilmesi için müderrisler görevlendirmiştir. Fethettiği bölgelerden sürekli haberdar olmuş, fetihedilen bölgelerin dinî ve siyasî gelişmelerini an be an takip etmiştir. Örneğin 410/1020 yılında, mürted olan Kırat ve Nur bölgelerini fethetmek üzere Hâcib b. Ali b. İl Arslan el-Karibî'i bölgeye göndermiştir. Bölgeyi fetheden Karibî, şeriatın kurallarını bölgeye yerleştirmiştir. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 266.
Gazneli Mahmud'a Sûmenât bölgesinde Menat adında bir putun olduğu ve insanların ona çok taptıkları istihbaratı gelmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, hemen harekete geçmiş, bölgeyi fethederek camiler yaptırıp müezzinlere ezan okutmuş, putların hemen hepsini yok etmiş, esir düşenlere karşı iyi muamelede bulunmuş, onları belli bir müddet sonra serbest bırakmıştır. Gazneli Mahmud'u gittiği her yerde elçiler karşılayarak itaat bildirmişlerdir. Keşmir'e vardığında hükümdarın kendisine itaat etmelerine rağmen yegâne

girişle başladığımız Gazneli Mahmud'un meşhur on yedi Hindistan fetih hareketi tarih ve önemine göre ele alınmıştır.

4.2.1. Lamğân ve Peşâver'in Fethi (390/1000–391/1001)

Hindûlar, Sebük Tegin'in vefatından sonra 387/997 yılında kaybettikleri toprakları geri almak üzere 110 bin kişilik orduyla Kâbil'e doğru yürümüşlerdir. Bu haber üzerine Gazneli Mahmud, otuz bin savaşçı ordu ve yirmi bin gazi ile Hindûşahî'nin önüne çıkmıştır. Peşâver bölgesinde başlayan savaşta Gazneli Mahmud'un kendisi ön safa geçerek altı bin kâfiri öldürerek düşmanı püskürtmüştür.[943] Bu zafer, Gazneli Mahmud'un saldırgan ve kibirli Hindistan krallarına karşı ilk ve önemli zaferi sayılmıştır. Bu savaş neticesinde Sebük Tegin sonrası Gazneli topraklarına göz diken Hint kralları hayal kırıklığına uğramış, Gazneli Mahmud'un itibarı artmıştır. Gazneli Mahmud, bu zaferle savunma halinden taarruz haline geçmiş ve daha da cesaret kazanarak Hindistan fetih hareketlerine başlamıştır. Nitekim ilk Hindistan seferi için Şevval 390/Eylül 1000 tarihinde yola çıkmış, Kâbil'in doğusunda Lamğân bölgesinden birkaç kaleyi fethederek Gazne'ye dönmüştür. O, Horasan bölgesinde siyasî istikrarı sağladıktan sonra 391/1001 tarihinde ikinci Hint seferini Peşâver üzerine gerçekleştirmiştir.[944] 15000 askerle Vayhand Racası Caypal'ın üzerine yürümüş, 12000 atlı, 30000 piyade, 300 fili olan Caypal'la çetin bir savaşa girmiştir. Müslümanların galip geldiği savaşta 5000 Hindû etkisiz hale getirilmiştir.[945]

4.2.2. Bhâtiya'nın Fethi (395/1004)

Gazneli Mahmud, üçüncü Hint seferi için 395/1004 yılında Mültan'ın yanında olan Bhâtiya bölgesinin Racası Beci Ray (Bacra) üzerine gitmiştir.[946] O, bu seferinde Bhâtiya bölgesini ele geçirdiği gibi racalığın diğer bölgelerini de fethetmiştir. Rivayet edildiğine göre Bhâtiya, sağlam hendeklerle koruma altına alınmış bir şehir olup stratejik bir konuma sahip olmuştur. Şehrin racası ilk olarak şehrin hendek ve sığınaklarına sığınmış, bir müddet sonra sığınaklarından çıkarak üç gün Müslümanlarla savaşmış, dördüncü gününde savaşı kaybederek Andar şehrine sığınmaya çalışırken şehir Müslümanlar tarafından zapt edilmiştir. Müslümanlar, böylece kâfirleri önden ve arkadan kuşatarak etkisiz hale getirmiş ve

çâre olarak İslâm'ı ve teslimiyeti önermiştir. Recep 409/ Aralık 1018 tarihinde Hindistan'ın başka bir bölgesi olan Macun'a geçmiş, ardından hedef bölgesi olan Burne'ye yönelmiştir. Burne'de Hint hükümdarlarıyla birlikte on bin kişinin İslâm'la müşerref olmasını sağlamış, ardından Kulcend Kalesine Allah'u Ekber diyerek girmiştir. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 266.

[943] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 49; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.

[944] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 385; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.

[945] Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 154; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.

[946] İbn Haldun, *a.g.e.,* IV, s. 481; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.

malvarlıklarını ganimet olarak ele geçirmişlerdir.[947] Böylece Gazneli Mahmud üçüncü Hint seferini zaferle sonuçlandırarak Gazne'ye dönmüştür. Fethedilen Bhâtiya bölgesine kendi temsilcisini bırakarak yeni Müslüman olanlara İslâm dininin öğretilmesi için bölgeye müderrisler görevlendirmiştir.[948]

4.2.3. Mültan'ın Fethi (396/1005)

Gazneli Mahmud, dördüncü Hint seferini, Bâtınî düşüncesinde olup, Allah inancı taşımayan ve Mültan bölgesinde Karmatîliği yaymaya çalışan Mültan hükümdarı Ebü'l-Fütûh Dâvûd'a karşı yapmıştır.[949] 397/1007 yılında bölgeye giderek Ebü'l Fütûh Dâvûd'u ve bölge halkını İslam'a davet etmiştir.[950] Başka bir görüşe göre Gazneli Mahmud'un üzerine geleceğinin haberini alan Ebü'l Fütûh Dâvûd, karşı koyamayacağını bildiği için tüm malvarlığını Serendip bölgesine götürerek Mültan'da hiçbir şey bırakmamıştır. Gazneli Mahmud şehre girerek sapkınlıklarına devam eden halk ile savaşarak şehri zapt etmiş, şehir halkını 20 bin dinar ödemekle mükellef kılmıştır.[951]

Ardından Karmatîliğine devam eden Ebü'l Fütûh Dâvûd'u cezalandırarak yerine Caypal'ın Müslüman torunu Suhpal'ı (Nevase-i şah) vali olarak tayin etmiştir. Bir müddet sonra Suhpal irtidat edip diğer Hindûlarla ittifak kurmaya başlayınca 398/1007 yılında beşinci Hint seferini Suhpal'ın üzerine gerçekleştirmiştir. Suhpal, beldesini terk ederek firar edince Gazneli Mahmud, Gazneli emirlerinden Tegin Hazîn'i Mültan valisi tayin ederek başkent Gazne'ye dönmüştür.[952]

4.2.4. Nagarkot Kalesi'nin Fethi (399/1008)

Gazneli Mahmud, altıncı Hint seferini Horasan'ı emniyete aldıktan sonra 29 Rabîülâhir 399/31 Aralık 1008 tarihinde Caypal'ın oğlu Anandpâl üzerine yapmıştır. Bu esnada Hindûlar ittifak kurarak Müslümanların üzerine gelmişlerdir. Vayhand şehrine yakın bir meydanlıkta gerçekleşen savaştan Gazneli Mahmud zaferle çıkmıştır. Hindûların ordusunda komutanlık eden Anandpâl'ın oğlu Brahmanlpâl Müslümanlar tarafından takip edilmiştir. Bu sefer sonucunda Pencap bölgesinin yol güvenliği sağlanmış, Brahmanlpâl ile ordusunun sığındığı Nagarkot (Bhim Nagar) kalesi üç günlük kuşatmadan sonra fethedilmiştir.[953]

---

[947] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 387; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.
[948] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* VIII, nşr: Dukâke, s. 33; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 141.
[949] Utbî, *a.g.e.,* 1966, s. 278; Gerdîzî, *a.g.e.,* 1984, s. 387; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 141.
[950] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* VIII, nşr: Dukâke, s. 34; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 141.
[951] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.* VIII,, nşr: Dukâke, s. 34; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 141.
[952] Mutlak Derviş, *a.g.e.*, s. 59; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 140.
[953] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 291; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 168.

Yüksek dağlarla çevrilen kale, Hindûlar tarafından büyük putların hazinesi olarak kullanılmıştır. Kaleyi fetheden Gazneli Mahmud, tüm bu zenginlikleri ganimet olarak ele geçirerek Gazne'ye dönmüştür. Gazneli Mahmud, Gazne'ye varınca, altıncı Hint seferinden getirdiği ganimetleri evinde sergileyerek krallara göstermiştir.[954] Getirilen ganimetleri gören krallar böylesi ganimetin benzerini görmediklerini itiraf ederek Gazneli Mahmud'un gücünü yakından görmüşlerdir.

4.2.5. Narâyan'ın Fethi (400/1009)

Gazneli Mahmud, Nagarkot Kalesi'nin fethinden sonra kendi üzerine farz kıldığı Hindistan fetih hareketlerine yedincisiyle devam etmiştir. Utbî'nin ifadesiyle günün sayfalarını gazalarıyla süslemiş, güzel ameller işleyerek sevabını arttırmış, yüce Allah'a yakınlığını pekiştirmek, hakkı desteklemek, İslâm dinini yüceltmek için şeytanın korkulu rüyası olan askerleriyle Safer 400/ Ekim 1009 tarihinde Hindistan'ın Narâyan bölgesine doğru ilerlemiştir. Bölgeye ulaşınca askerlerini Hint tapınaklarını tahrip etmeleri, Müslüman olmayan kâfirleri cezalandırmaları, karşılarına çıkan putları kırmaları ve ganimet toplamaları konusunda serbest bırakmıştır.[955]

Gazneli ordusu bölgenin büyük put tapınaklarını yakıp yıkmış ve bölgenin hükümdarı, Gazneli Mahmud'un üstünlüğünü görünce İslâm ordusuna karşı âcizliğini hissetmiş, ayân ve akrabalarını Gazneli Mahmud'a göndererek özür dilemiş, vergi vermeye razı olmuştur. Bununla beraber 2000 kişiyi Gazne Sarayına göndereceğini, Gazneli Mahmud'un kendisinden sonra gelecek nesillerine dâhi itaat edileceği yazmıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, İslâm'ın barışsever yüzü ve saygınlığını göstermek için antlaşmayı kabul etmiş, verilen sözleri tahsil etmek üzere görevlilerini bölgeye göndermiş, getirilen vergilerin hazinede kayıt altına alınmasını emretmiştir. Kendisi de sağ salim, zafer ve bol ganimetle Dârü'l-Mülk Gazne'ye dönmüştür.[956]

Gazneli Mahmud'un yedinci fetih hareketi sonucunda Hindistan ile Horasan arasındaki ticaret yolunu açılmış ve başkent Gazne, bölgenin ticaret merkezi haline gelmiştir. Sekizinci Hint seferini de yine Mültan üzerine yapmış, 401/1010 yılında bir kez daha Mültan'a giderek fethedilmeyen bölgeleri fethetmiş, birçok Karmatî'yi kılıçtan geçirmiştir. Bölgeyi idare eden

[954] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* nşr: Dukâke, VIII, s. 48; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 148.
[955] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 311; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 148.
[956] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 311; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 148.

Davûd b. Nasr'ı Gazne'ye göndererek Kale-i Gûrî'de hapse atmış ve böylece Mültan'ın son Karmatî hükümdarı zindanda hayatını kaybetmiştir.[957]

4.2.6. Narâdîn'ın Fethi (404/1014)

Sekiz Hint seferiyle bölgede siyasî ve ekonomik açıdan üstünlük kazanan Gazneli Mahmud, dokuzuncu Hint seferini 404/1014 yılında gerçekleştirmiştir. Utbî'nin ifadesiyle Hindistan'ın en uzak bölgelerinden olup henüz İslâm güneşinin doğmadığı ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in davetinin gitmediği, mucize ve âyetlerin ise hiç bilinmediği Narâdîn (Nanda, bugünkü Salt Range) bölgesine yürümüştür. Bölgeyi şirk ve küfür zulmetinden temizleyerek nebevî şeriatın meşalesiyle aydınlatmış, mescitler yaptırıp, Kur'ân ve ezanlar okutarak İslam'ın şiarlarını gün yüzüne çıkarmıştır.[958]

Ardından puta tapan diğer bölgeleri temizlemeye başlamış, Allah'ın tevhit ve temcidini keskin kılıcının rehberliğinde üstün kılmayı hedeflemiştir. Küfrün bataklık ve karanlığında kalmış olanları İslâm'ın nuruyla tanıştırmıştır. "*Ey peygamber müminleri savaşa teşvik et! Umulur ki Allah sizleri kâfirlerin güç ve zararından korur"*[959] âyetiyle dünya yıldızı bir ordu ile yeşil denizler gibi coşmuş ve dalgalanarak melunların üzerine doğru yürümüştür. Düşmana yaklaşınca ordusunu tanzim etmiş, kardeşi Emir Nasr'ı ordunun sağ koluna, tecrübeli vali ve sipehsâlârı Arslan Câzib'i ordunun sol koluna, Ebû Abdullah et-Tâî'yi ordunun önüne ve Hâcib Altuntaş'ı ordunun merkezine yerleştirmiştir.[960]

Gazneli Mahmud'un namını duyan Hindistan racaları korkularından dağları kendilerine sığınak yapmış, dağlar arasına sıkışıp kalmış, dağların giriş ve çıkışlarını filleriyle kapatmış, komşu ve akrabalarına nefirnâmeler (ağlama, inleme mektupları) göndererek yardım çığlıkları attırmışlar, yegâne hedefleri Müslümanları etkisiz hale getirerek savaştan canlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Onların, hile ve yardım çığlıklarından haberdar olan Gazneli Mahmud, Deylem erkekleri ile Afgan ifritlerini bölgeye göndererek melunların giriş ve çıkışlarını kuşatmıştır.[961]

Müslümanların Narâdîn kuşatması birkaç gün devam etmiştir. Bu esnada Hindûlar da yardım toplamışlar ve çok geçmeden beklenen büyük savaş patlak vermiştir. Dönemin tarihçisi ve bizzat savaşa katılarak gözlemleyen Utbî'nin aktardığına göre savaş öyle bir şiddetlenmiş ki her iki taraf arılar gibi biri diğerinin yakasına yapışmış, kılıçlarla birbirlerinin

---

[957] Bedvânî, *a.g.e.,* I, s. 10; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 148.
[958] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 331; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 392; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 153.
[959] وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ عَسَى اللَّهُ أَن يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا Nisa, 4 /84.
[960] Ebû Abdullah et-Tâî, Gazneli Mahmud'un ordusundaki Arapların lideri olarak görev yapmıştır. Utbî, *a.g.e.*, trc. s. 223; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 153.
[961] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 312; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 153.

sinelerine vurmuş ve başlar yerlere savrulmuştur. Böyle bir zamanda İslâm ordusundaki filler sel gibi araya girerek, hortumlarıyla düşmanın saflarını delmiştir. Hindûlar hep birlikte en çok korktukları Ebû Abdullah et-Tâî üzerine yoğun saldırıya geçerek yaralamışlardır. Ancak cesur komutan Ebû Abdullah et-Tâî sarhoş bir fil gibi çarpışmaya devam etmiş, dinin zaferi için canını avucuna almış, âdeta şehadet mertebesine koşarak savaşmıştır. Onun zor durumda olduğunu gören Gazneli Mahmud, has gulamlarını yardımına göndererek melunların kuşatmasından kurtarmıştır.[962]

Hindûların elinden kurtarılan Ebû Abdullah et-Tâî'nin vücudunun elek gibi delik deşik olduğu görülmüştür. Onun eleminin en aza düşmesi için Gazneli Mahmud, bir file bindirilmesini emretmiş, kendisi güçlü bir şekilde düşmana saldırarak hemen hepsini İslâm kılıcından geçirmiş ve bolca ganimet elde etmiştir. Adaleti vazgeçilmez ilkesi haline getiren Gazneli Mahmud, ele geçirdiği ganimetleri eşit bir şekilde dağıtmıştır. Böylece önemli bir bölge olan Narâdîn İslâm hududuna katılmış ve İslâm ordusu sayısız ganimet ve rağbetle Gazne'ye dönmüştür. Bu zaferden sonra askerlerin sayısı köle Hindûlara göre geride kalmış, kölelerin fiyatı düşmüş, sıradan vatandaşlar bile zenginliğe kavuşmuş, Gazneli Mahmud'un kölesi sayılamayacak kadar çoğalmıştır.[963]

4.2.7. Thânesâr'ın Fethi (405/1015)

Gazneli Mahmud, Thânesâr Gazasına gitmeden önce Thânesâr bölgesinde Hindûların Cekersum adında bir puta tapıp, tazimde bulunduklarının istihbaratını almış ve derhal putun kırılmasını istemiştir.[964] Bunun üzerine onuncu Hint seferini 405/1015 yılında Hindûlarca mukaddes sayılan, içinde tapınakların bulunduğu Thânesâr bölgesi üzerine düzenlemiştir. Ayrıca bu bölgede Sayleman adlı özel fillerin olduğu, bölge valisinin de tuğyan ettiği için İslâm'ın gücünü görmesini hedeflemiştir. Bunun için gaza niyetinde bulunarak İslâm bayrağını o bölgede dalgalandırmak ve putları yıkmak üzere kâfirin kanına susamış ordusu ile Thânesâr'a doğru yönelmiştir.[965]

Gazneli ordusu ıssız, havasız, susuz, güneş görmeyen ve mimariden nasibi olmayan yerleri ele geçirmiştir. Ordu, ilerledikçe karşılarına taşlı ve sulu nehirler, yüksek dağlar, kayalı tarlalar çıkmıştır. Gazneli Mahmud'un ordusu karşılarına çıkan nehirleri aşarak şirk ehline karşı savaşmaya başlamıştır. Akşama doğru düşmanı mağlubiyete uğratmış, ceberut ehli

[962] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 332; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 154.
[963] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 333; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 154.
[964] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 392; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 154.
[965] Utbî, *a.g.e*., trc., s. 335; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 154.

olanlar kaçmış ve filleri sahipsiz kalmıştır. Gazneli Mahmud'un ordusu düşmanın peşini bırakmamış, arkalarından giderek hemen hepsini ele geçirmiştir.[966]

Bu savaşta öyle bir kan dökülmüş ki bölgedeki nehirler taharet özelliğini kaybetmiş, içilmesine müsaade edilmemiştir. Utbî'nin ifadesiyle *"eğer gecenin karanlığı mâni olmamış olsaydı o zalimlerin hiçbiri diri kalmayacaktı. Bunların hepsi İslâm dini ve Hz. Muhammed (s.a.v.)'in mucizelerinin bereketi ile gerçekleşmiştir. Nitekim yüce Allah yardımını şöyle beyan etmiştir: "O ki, dini tamamen açıklaması için elçisini Kur'ân ve din ile gönderdi, eğer de kâfirlerin hoşuna gitmese bile"*[967] diyerek dinin her tarafa yayılacağını bildirmiştir.

Gazneli Mahmud, Thânesâr'a ulaşmak için çok meşakkatler çektikten sonra Hindûları mağlup ederek Thânesâr hükümdarını itaati altına almıştır. Thânesâr racası Gazneli Mahmud'un istediği ölçüde vergi ödemeye razı olduğunu bildirerek, her yıl elli fil göndereceğini, buna karşı putlarının kırılmamasını istemiştir. Onun bu teklifine dinî ve siyasî hassâsiyeti güçlü olan Gazneli Mahmud:*"Biz Müslümanlar öncelikle İslâm'ı yaymak ve putları yıkmak için çalışırız. Bizler ecir ve sevap için ancak Allah'a secde ederiz. Bizim mala ihtiyacımız yoktur"* diyerek net bir şekilde din politikasının temel ilkesini ortaya koymuştur. Gazneli Mahmud'un kararlılığını gören bölge racası diğer Hint racalarına mektup yazarak birlik çağırısında bulunmuştur. Hindûların bu hilesinden haberdar olan Gazneli Mahmud, düşman toparlanmadan saldırıya geçerek büyük putları hariç diğer putların hepsini kırmıştır. Büyük putlarını ise Gazne'ye götürerek tahkir edip Hindûların maneviyâtini bozduğunu dünyaya duyurmuştur.[968]

4.2.8. Keşmir'in Fethi (406/1015)

Hindistan fetih hareketlerine ara vermeden devam eden Gazneli Mahmud, 406/1015 yılında on birinci Hint seferi ile Keşmir'i fethetmek üzere Lokhot Kalesi'ni kuşatmış, fakat soğuk hava şartları ve Hârizm'de ortaya çıkan isyan üzerine muhasarayı kaldırarak Gazne'ye dönmüştür.[969] Hârizm meselesini hallettikten sonra 407/1017 yılında bir kez daha Keşmir'e doğru yola çıkmış, yeni kontrol altına alınan Mâverâünnehir bölgesinden 20000 gönüllü gazi eşlik etmiştir. Gazneli Mahmud'un Gazne'den Keşmir'e varması üç ay sürmüş, birbirine karşı dalgalı Ceyhun ve Ceylum nehirlerini geçerek Hindistan topraklarına girmiştir. Bu esnada

[966] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 336; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 155.
[967] Gerdîzî*, a.g.e.,* nşr: Habîbî., s. 335.
[968] Nemr, *a.g.e.*, s. 121.
[969] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, 395; Bedvânî, *a.g.e.,* I, s. 11.

Hindûların elçileri gelerek itaat edeceklerini ve vergi vereceklerini bildirmişlerdir. Gazneli Mahmud'un Keşmir'in kapısına ulaşmasıyla beraber şehrin racası da İslâm'ı kabul etmiştir.[970]

Gazneli Mahmud, 412/1021 yılında bir kez daha Keşmir üzerine gitmeyi gerekli görmüş, tam bir ay Lokhot Kalesi'ni kuşatmıştır. Daha önceden itaat etmeleri üzerine fethedilmeyen kale zapt edilmiş, Müslümanların kolayca Pencap bölgesine ulaşmasını sağlamıştır. Ardından Gazneli Mahmud, sağlam vilâyet ve bölgeleri ele geçirerek Hindistan'ın son padişahının bölgesi olan Hudâb bölgesine ulaşmıştır. Bulunduğu yükseklikten Gazneli Mahmud'un ordusunu gören Hint hükümdarının kalbine korku girmiş ve İslâm'ı kabul etmekten başka çâre bulamamış, on bin kişilik ordusuyla Müslüman olmuştur. Onların Müslümanlığını samimi bulan Gazneli Mahmud, derhal Külçend'in bölgesine yönelmiştir. Dar ve geçilmesi zor yollardan geçen Gazneli ordusu, düşmanı mağlup etmiş, elli bine yakın firari nehirde boğularak hayatlarını kaybetmiş ve yalnız başına kalan Külçend ise önce eşini öldürmüş, sonra da intihar etmiştir.[971] Bölgeyi İslam topraklarına dâhil eden Gazneli ordusu ise muzaffer bir şekilde bol ganimetle Gazne'ye dönmüştür.[972]

4.2.9. Kannevc'in Fethi (409/1018)

Gazneli Mahmud, 12 Cemâziyevvel 409/27 Eylül 1018 tarihinde on ikinci Hint seferini yapmak üzere Kannevc bölgesine gitmiştir. O, Kannevc'e girmeden önce Agra bölgesinin 170 km. kadar doğusunda olan Sirsava Kalesi'ni fethetmiş, ardından Baran racası Hardat itaatini bildirerek 10000 kişilik taraftarı ile İslâm'ı kabul etmiştir.[973] Akabinden Delhi-Agra yolunun ortasında olan Mathûrâ (Mutra) şehrini egemenliği altına almıştır.[974]

Racasının adı Racyapâl olan Kannevc, coğrafi açıdan stratejik bir konuma sahip olup Hindistan'ın kalbi olarak bilinmiştir. Coğrafi olarak Hindistan'ın Tendene şehrinden altı ay kadar uzaklıkta yer alan Kannevc, Hintçede sultan anlamına gelen Racyapâl tarafından yönetilmiştir. Kendinden başkasını sultan olarak tanımayan Gazneli Mahmud, artık Hindistan'ın tümünün itaati altına girmesi için tam bir yıl hazırlık yapmış, komşu bölgelere mektuplar göndererek Hindistan gazası için ordu toplamıştır. Öyle bir ordu toplanmış ki Kâbil bölgesi ordunun kalabalığından titrer hale gelmiştir.[975]

Gazneli Mahmud, 8 Şaban 409/20 Aralık 1018 tarihinde devlet erkânına: *"Biliniz ki ben uzak bir yere gitmeyi hedeflemiş bulunmaktayım. Oğullarım Mesud ve Muhammed vekil*

[970] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, tsh: Dukâke, s. 34; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163.
[971] Gerdîzî, *a.g.e.,* 1984, s. 397; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163; Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 177.
[972] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, VIII, tsh: Dukâke, s. 35; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163.
[973] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 397; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163.
[974] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 398; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163.
[975] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 377; Bayur, *a.g.e.,* I. s. 163.

olarak memleketimde kalır. Onların hükümlerini benim hükmüm biliniz, hazır ve uyanık olunuz. Eğer herhangi bir ordu üzerinize gelirse cevabını veriniz. Eğer cevap veremezseniz hepiniz Gazne'ye geliniz ve birleşiniz Yüce Allah ne isterse o olur" diyerek sel gibi dalgalı ve öfkeli yüzbine yakın kendi ordusu ve yirmi bin Türkistanlı gönüllü gazi ile Kannevc'a doğru ilerlemiştir. Seyhun sularından geçerek Mühre denilen yeri zapt etmiştir. Bu arada Kannevc racası Racyapâl, Gazneli Mahmud'un güç ve heybetini duyunca memleketinden firar etmiş, Gazneli Mahmud da Ganj Nehri'nin kenarında iki fersah genişlik ve uzunluğu olan Kannevc şehrine girmiş ve kısa bir sürede zaferle sayısız mücevher elde etmiştir.[976]

Şehirden firar eden Kannevc racası Racyapâl, Hindûların halifesi sayılan Bayda'ya sığınmış, o da düşmanı Hindistan'a getirdin diyerek Racyapâl'ı öldürmüştür. Artık ordusunun çokluğu ile övünen Bayda'ya sıra gelmiştir. Gazneli Mahmud da onu biran evvel bitirmek istemiştir. Bunun için büyük bir ordu ile Kâbil sahrasına gelerek dinî siyasetinin keskinliğini göstererek: *"Seni bıraktığımı sanma! Ya vergi öde ya Müslüman olmayı kabul et! Yoksa seni öldürür, kadın ve çocuklarını esir alırım. Sana bu mektubu göndererek geleceğimden haberdar olmanı isterim. Daha sonra Mahmud benim üzerime habersiz geldi deme, iyi düşün!"* diyerek Türk, Arap, Kürt, Deylem, Fars, Hint, Kâbil ve Mâverâünnehir halklarından Hindistan gaza ve cihadı için toplanan dağ gibi bir ordu ile 410/1020 yılında 700 savaşçı fille Hindistan topraklarına girmiştir.[977]

Ganj Nehri civarında Bayda'nın gönderdiği orduyu mağlup ederek Hindistan'ın Hazârguna adlı şehrine ulaşmış, böylece Bayda'nın sınırına doğru ilerlerken karşısına bir nehir çıkmış, üç günde nehre bir şeyler atarak geçmiş ve savaşı başlatmıştır. Müslümanların galip geldiği savaşta Bayda'nın çokça askeri etkisiz hale getirilmiştir. Mağlup düşen Bayda, Gazne ordusu kadar çok ordu görmediğini itiraf etmiş, bu kadar kalabalık orduyu kitaplarda okuduğunu dile getirmiştir. Savaşın sonunda Müslümanlar sayısız ganimet elde etmişler, bu ganimetlerin 380 fille taşındığı rivayet edilmiştir. Gazneli Mahmud, Kannevc dönüşünde de boş durmamış, üzerinden geçtiği birçok kaleyi fethederek İslam topraklarına dâhil etmiş, gücüne güç katmış, maneviyâtını marifet ve tevhit inancıyla güçlendirmiştir. Şehir çatışmasız bir şekilde ele geçirildiği için halkın can ve malına dokunulmamıştır. Gazneli Mahmud, Gazne'ye ulaşınca Gazne Ulu Camiini yaptırmış, komşu memleketlere fetihnameler göndermiş, artık Hindistan'ın tümünün kendisine ait olduğunu ilan etmiş, her yerde cami ve minber yaptırdığını belirtmiş, Hindistan'ı itaat altına alıp vergiye bağladığını dile

[976] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 378; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 54; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s, 363.
[977] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 54; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 163.

getirmiştir.[978] Böylesi büyük bir zaferden sonra Bağdat Abbâsî Hilâfetini unutmamış, fetihname ile beraber çokça hediye göndermiştir. Gazneli Mahmud, Kannevc bağlamında Hindistan'ı Çin'e, Çin'i Türkistan'a bağlayan Kırat bölgesini de fethederek İslâm topraklarına katmış ve bütün bölge halkının Müslüman olmasını sağlamıştır.[979]

4.2.10. Gevâliyâr ve Kâlincâr Kalelerinin Fethi (410–413/1019–1022)

Fetihlerde sürekliliği kendisine ilke edinen Gazneli Mahmud, 410/1019 yılında on üçüncü Hint seferini Kalincâr racası Ganda ve müttefikleri üzerine yapmıştır. Çok sağlamlığına inanılan Gevâliyâr Kalesi, kalelerin fatihi Gazneli Mahmud'a karşı sadece dört gün dayanabilmiştir.[980] Kale içinde zor durumda kalan Kâlincâr racası elçi göndererek 35 fil karşılığında barış teklifinde bulunup Gazneli Mahmud'un itaati altına girmiştir. Gazneli Mahmud, Kâlincâr fethinden sonra on dördüncü Hint seferini 412/1021 tarihinde yine Keşmir üzerine gerçekleştirmiştir.[981] O, on beşinci Hint seferini 413/1022 yılında 500 bin ordu, 500 fil ve 20 bin binek kapasitesi olan Kâlincâr Kalesi üzerine yaparak kaleyi kısa bir sürede kuşatmıştır. Kuşatmanın kırılmayacağını gören Ganda, 300 fil ile vergi vereceğini belirterek barış teklifinde bulunup Gazneli Mahmud'un itaati altına girmiştir. Ardı ardına üç seferini gerçekleştiren Gazneli Mahmud muzaffer ve muvaffak bir şekilde Gazne'ye dönmüştür.[982]

4.2.11. Sûmenât'ın Fethi (416/1025)

Gazneli Mahmud'un Hindistan'a gerçekleştirdiği en önemli seferlerden biri 416/1025 yılında düzenlediği Sûmenât seferidir. Gazneli Mahmud, Hindistan'ın batı sahilinde Kâhiâvâr (Katiavar) yarımadasında bulunan Sûmenât şehri üzerine yaptığı seferiyle Hindûlara en büyük darbeyi vurmuştur.[983]

Gazneli Mahmud'un önemli fetih hareketlerinden sayılan Sûmenât'ın fethi ve coğrafî konumu hakkında birçok rivayet bulunmaktadır. Birinci görüşe göre Gazneli Mahmud, Sûmenât seferine çıkmadan önce Hindistan'ın birçok bölgesini fethettiği ancak Hindûların kâbesi mesabesinde olan Sûmenât'ın kaldığı istihbaratı gelmiştir.[984] Sûmenât'ın yeryüzündeki Hindûların hac yeri olduğu, Müslümanların Kâbe'ye saygı gösterdikleri gibi saygı gösterdikleri bir yer denilince derhal Sûmenât 30 bin asker ve birkaç yüz süvari ile şehrin

[978] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 166.
[979] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 55; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 164.
[980] Gerdîzî, *a.g.e*., 1984, s. 402; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 163.
[981] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 166; Merçil, "Mahmûd-ı Gaznevî", s. 362.
[982] Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 178
[983] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 175; Bedvânî, *a.g.e*., I, s. 13.
[984] Bedvânî, *a.g.e.,* I, s. 13.

üzerine yürümüş, 42 gün sonra bölgeye ulaşmıştır. Tapınakların putlar ve keşişlerle dolu olduğunu görmüş, dört gün kuşatmadan sonra İslâm'ı kabul etmeyenlerin hepsi kılıçtan geçirmiştir.[985] Binlerce put tahrip edilmiş, karanlık yüzünden Kâbe'ye benzetilen puta ulaşılamayınca Gazneli Mahmud, tapınağın üst kısmının yıkılarak içeriye girilmesini emretmiştir. Tapınağa girilince o meşhur putun yedi perdeye sarıldığı ve ayak kısmında suların aktığı görülmüştür.[986]

Hindûların en büyük mabedi Sûmenât'a bağlı bütün köy ve kasaba ganimet olarak ele geçirilmiştir. Hz. Âdem'den beri tapıla gelen Sûmenât'ın on binden fazla köy vakfı, 1500 kişiden fazla anahtarcısı, ferraşçı, kapıcısı ve süpürücüsü olduğu görülmüştür. Çelikten yapılan Sûmenât tapınağına iç kısmından mıknatıs yapıştırıldığı, böylece tapınağın kubbeye asılı şekilde durduğu ve bu sebeple görenleri hayran bıraktığı öğrenilmiştir.[987] Hindûların, Gazneli Mahmud tarafından kırılan putlara Sûmenât'ın öfkelendiğini, ondan dolayı kırıldığını, Sûmenât'ın, hoşnut olduğu putların kimsenin kıramayacağı ile ilgili efsane Hindûlar arasında yayılmıştır. Bunu duyan Gazneli Mahmud'un imanı coşmuş, Sûmenât putunun kırılması gerektiğini ve Hindûların yanlış itikatlarından dönerek İslâm'a girmelerini arzu etmiştir.[988]

Ayrıca beş yüz kadının o tapınakta çalıştığı, Haram yoldan kazanılan altınlar buraya taşındığı, kızı doğan aileler kızlarını burada sebil yaptırdığı öğrenilmiştir. Bu efsanevî bir şekilde anlatılan gerçekleri duyan Gazneli Mahmud, putun derhal kırılmasını emretmiş, kendisi de içeriye girerek Allah'a şükredip iki rekât namaz kılmış, bölgede bir cami yaptırarak 417/1027 yılında çokça ganimetle Gazne'ye dönmüştür.[989]

---

[985] Bu putun ismi Menat olup Hz. Peygamber döneminde Arap müşrikler tarafından Hint Sahiline getirildiği rivayet edilmiştir. Ancak Barahima anlayışına göre 4000 yıldan beri var olduğu gerçek isminin Sobha Natha olduğu, süs sahibi anlamına geldiği de aktarılmıştır. Gazneli Mahmud kaleye girerek bahsi geçen putu parçalayarak Gazne'ye götürmüş, Gazne Ulu Camii önünde tahkir bir şekilde sergilenmiştir. Bedvânî, *a.g.e.,* I, s. 13; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 176.

[986] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 57.

[987] Ferâi'z-i Zâde, *a.g.e.,* s. 347.

[988] Hindûların her ay tutulmasında Sûmenât'a hac ettikleri aktarılmıştır. Hindû inancına göre ruh bedenden çıkınca onda toplanmış, hayrı ve şerrine göre yeniden diğer bedene yerleşmiştir. Bu da onların tenasüh (Reenkarnasyon) konusundaki temel fikirleri üzerine şekillenmiştir. Bu putun yanında "Şık" adında hayat ve değişimin tanrısı olan bir putun varlığından sözedilmiştir. Sûmenât'ın altın ve değerli taşlardan yapıldığı, yanında 100 men ağırlığı olan altın avizelerin bulunduğu, Hindûların, güzel ve hoşlarına giden her şeyi ona yükledikleri rivayet edilmiştir. Sûmenât, paha biçilmez nefis mücevherlerle bir tapınakta korunmuş, günlük yanında bin kişi tapınak görevlisi bekleyerek ibadet etmiş, gelen elçileri ona takdim etmiştir. Bu tapınakta hizmet eden 300 erkek, ziyaretçilerin saç ve sakallarını kesmiş, 500 kadın şarkı söyleyerek dans etmiştir. Gazneli Mahmud da tüm bu gelişmeleri ve yaptığı faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde Kâdir Billâh'a yazmıştır. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.,* XV, s. 182; Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 413.

[989] Başka bir rivayete göre Gazneli Mahmud her yıl üzerine farz kıldığı Hindistan seferine çıkarak İslam bayrağını taşımıştır. Gazneli Mahmud, Hindûlar göre öldüren ve dirilten, istediğini yapabilen, insan ölünce ruhlarının onda toplanan Sûmenât adlı puta ulaşmıştır. Putun hizmetinde bin adam bulunarak gelen hacıların saçlarını tıraş etmiştir. Putun kapısında 300 erkek ve 500 yüz kadın şarkılarla ayin icra etmiştir. Kalenin fethi meşakkatli olmuştur. Sultan Mahmud 30 bin atlı ile kaleye ulaşınca sağlam setlerle saklandığını görmüştür. Üç günde kaleyi fethetmiş, tapınağa girdiğinde çeşitli altın ve mücevherlerden yapılan puta rastlamıştır. Putun

4.2.12. Catlar Seferi (418/1027)

33 yıllık sultanlığını nerdeyse hepsini fetih hareketleriyle geçiren Gazneli Mahmud, 418/1027 yılında son Hint seferini kendi bölgesine yakın olup, sürekli Pencap Müslümanları üzerine saldırılarda bulunan, Sûmenât fethine itiraz eden, Mültan, Bhâtiya ve Sind Nehri sahillerinde yaşayan Türk ırklarından olup Hindû dininde olan Catların üzerine yapmıştır.[990] Bu hedef doğrultusunda büyük bir ordu ile yola çıkan Gazneli Mahmud, Mültan bölgesine ulaşınca gemi yapma ihtiyacı hissetmiş, bin dört yüz savaş gemisi hazırlatmıştır. Gazneli Mahmud'un deniz seferlerinden olan bu savaşta her bir gemiye üçer ateş topları ile 20'şer savaşçı, mancınıklar ve taşlardan yapılan füze türü silah ve Rum ateşleri yerleştirilmiştir. Ardından tam teçhizatla Sind Nehri'ne doğru ilerlemiştir. Catlar Kabilesi de dört bin, başka bir görüşe göre sekiz bin savaş gemisi ile karşı koymaya çalışmışlardır.[991] Çetin bir çatışmadan sonra Müslümanlar galip gelmiş, Catların gemilerinin birçoğu batırılmış ve hezimete uğratılmıştır.[992] Böylece Gazneli Mahmud, 27 yıl süren on yedi Hint seferini tamamlayarak Gazne'ye dönmüş, son üç yılını Bâtınîler ve Türkmen isyancılarını bastırmakla geçirmiştir.[993]

İlk fetih hareketine 390/1000 yılında Kâbil'in Lamğân bölgesindeki bazı kaleleri ele geçirerek başlayan Gazneli Mahmud, son fetih hareketini 418/1027 yılında Sind Nehri sahillerinde yaşayan Catların üzerine gerçekleştirdiği seferle tamamlamıştır.[994] Saltanatının ilk üç yılını iç mücadele ve savunma halinde geçiren Gazneli Mahmud, 27 yılını on yedi kez düzenlediği Hindistan fethiyle geçirirken son üç yılını da Karmatî mücadelesi ve Türkmen isyanlarını bastırmakla geçirmiştir. Gazneli Mahmud, on yedi Hindistan fetih hareketini Thânesâr'ın fethi sırasında kendisinin de dile getirdiği üzere Allah rızasını kazanmak için gerçekleştirmiştir.[995]

Gazneli Mahmud, fetih hareketlerini gerçekleştirirken asla dinî değerlerinin aksine uygulamalarda bulunmamıştır. Fethettiği bölgelere, ele geçirdiği esirlere İslam'ın hoşgörüsünü göstermiş, mağlubiyete uğrayan düşmana barış ve antlaşma kapısını sürekli açık tutmuştur. O, gerçekleştirdiği fetih hareketleriyle asırlarca bölge Müslümanlarının canını ve malını teminat altına almıştır. Başta Afganistan olmak üzere İran, Pakistan, Türkistan, Çin ve Hindistan yarımadasında İslam dininin yayılması ve güçlenmesini sağlamıştır.

---

kulağına otuz halkanın bulunduğu, her birinin bin yıllık ibadeti temsil ettiğini öğrenmiştir. Kırmânî, *a.g.e.,* s. 261; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 178.

[990] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 414; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 178.

[991] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 179.

[992] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, 415.

[993] Mutlak Derviş, *a.g.e.,* s. 188.

[994] Bayur, *a.g.e.,* I. s. 140.

[995] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 335.

4.3. Gazneli Mahmud'un Müslüman Devletlerle İlişkilerindeki Dinî Siyaseti

Gazneli Mahmud'un Müslüman Devletlerle ilişkileri öncelikli olarak inanç birliği üzerine tesis edilmeye çalışılmıştır. Zor durumda kalınmadığı ve Ehl-i Sünnet karşıtı eylemlerde bulunulmadığı müddetçe Müslüman Devletlere karşı savaş seçeneğinin aksine barış, antlaşma, dostane ve ailevî ilişkiler kurma seçeneği tercih edilmiştir. Din, bu açıdan başrolü oynamış, dosta karşı vefakâr, düşman ve isyancılara karşı sert ve öfkeli bir politika izlenmesini sağlamıştır.

4.3.1. Gazneli Mahmud'un Sâmânîlerle İlişkileri (343/954–389/999)

Gazneli Devleti, Sâmânîler'e bağlı emirler, valiler ve sipehsâlâlar tarafından kurulan ve yönetilen bir devlettir. Bu sebeple devletin iç ve dış politikası, itikâdî ve dinî düşüncesinde Sâmânîlerin etkisi büyük ölçüde görülmektedir. Devlet, başlangıçta her ne kadar Gazne merkezli özerk bir yapıya sahip olsa da, Gazneli Mahmud dönemine kadar Sâmânîlere bağlı kalmıştır. Dolayısıyla Gazneli-Sâmânî ilişkileri Sultan Mahmud döneminde farklı bir yapı kazanmış, gün geçtikçe güçlenen Gazneli Mahmud, Sâmânîlerin bir nevi varisi haline gelmiştir.[996] Gazneli-Sâmânî ilişkileri Sâmânî hükümdarı Ahmed b. Nûh b. Nasr b. İsmâil b. Ahmed b. Esad b. Sâmân döneminde Alp Tegin'in emir olarak iş başına gelmesiyle başlamıştır.[997] Ahmed b. Nûh'tan sonra kardeşi Abdülmelik b. Nûh 343/954 yılında devletin başına geçince Alp Tegin'i Horasan emiri olarak tayin etmiştir.[998]

350/961 yılında I. Abdülmelik b. Nûh'un ölümünden sonra Sâmânî Devleti'nin başına Mansûr b. Abdülmelik gelince kendisine karşı gelen Alp Tegin'i görevinden uzaklaştırmıştır.[999] Bu anlaşmazlık yüzünden Horasan sipehsâlârı Alp Tegin, altı yıl Sâmânî Devleti'nden uzak kalmıştır. Sâmânî emiri Mansûr b. Abdülmelik, Alp Tegin'i merkeze çağırınca kendisine zarar verileceğini bildiği halde merkeze doğru yola çıkmıştır. Yolda ordu emirleriyle danışan Alp Tegin, Sâmânî hükümdarı Mansûr b. Abdülmelik'e gitmekten vazgeçerek Gazne'ye doğru yola çıkmıştır. Bunun üzerine Sâmânî emiri Mansûr b. Abdülmelik, Alp Tegin'in üzerine emirlerinden Ebü'l-Hasan es-Simcûrî'yi göndermiştir. Alp Tegin üzerine defalarca ordu gönderen Mansûr b. Abdülmelik bir türlü başarılı olamamıştır.[1000]

---

[996] Alp Tegin'den itibaren Sâmânî Devleti'nin başına sırasıyla Ahmed b. İsmâil, Emir Abdülmelik, Mansûr b. Abdülmelik, II. Nûh, Ebü'l-Hâris Mânsûr ve II. Abdülmelik gelmiştir. Bayur, *a.g.e.,* I, s. 127.
[997] Müstevfî, *a.g.e.,* nşr: Nevâî, s. 456; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 127.
[998] Müstevfî, *a.g.e.*, nşr: Nevâî, s. 456; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 128.
[999] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 127; Usta, *a.g.m.,* s. 64; Mecdî, *a.g.e.*, s. 217
[1000] Müstevfî, *a.g.e.*, nşr: Nevâî, s. 486; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 127.

Bu ilişkiler, Alp Tegin'den sonra Sebük Tegin döneminde de devam etmiştir. 365/976 yılında I. Mansûr'un ölümü üzerine devletin başına geçen oğlu II. Nûh, 384/994 yılında Buhara'ya karşı isyan bayrağını açan Ebû Ali es-Simcûrî ile Fâik el-Hassa'ya karşı Sebük Tegin'den yardım talebinde bulunmuş, akabinde Horasan valisi olarak tayin etmiştir.[1001] Sâmânî emiri II. Nûh'un talebi üzere Sebük Tegin, oğlu Mahmud ile Horasan'a doğru yola çıkmıştır. Sâmânî emiri II. Nûh da Buhara'dan Horasan'a gelerek Sebük Tegin ile birleşmiş, Ebû Ali es-Simcûrî'ye karşı yapılan savaş Herat bölgesinde başlamıştır. Sebük Tegin'in II. Nûh'u desteklediği savaşta isyancı Ebû Ali es-Simcûrî ve arkadaşları mağlup olmuştur. Horasan isyancılardan temizlenince Sâmânî emiri II. Nûh, Sebük Tegin'in oğlu Mahmud'u Horasan sipehsâlârı olarak tayin etmiştir.[1002]

İsyancılara karşı zafer elde eden Sâmânî emiri II. Nûh, Buhara'ya dönmüş, Sebük Tegin Herat'e gitmiş ve Gazneli Mahmud ise Nîşâbur'da kalmıştır. Bu arada mağlup olan isyancılar Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik el-Hâssa Rebiyülevvel 385/Nisan 995 tarihinde bir kez daha Horasan üzerine yürümüşlerdir. İsyancıların saldırı haberini alan Gazneli Mahmud, Nîşâbur'un dışına çıkarak babasından acil yardım talebinde bulunmuştur. Babasından yardım bekleyen Gazneli Mahmud, sabırlı bir şekilde çarpışmaya devam etmiş ancak ordusunun azlığından dolayı düşmana karşı mağlup düşmüştür.[1003]

İsyancı Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik el-Hâssa'nın taraftarları ele geçirdikleri bölgeleri yağmalayarak Nîşâbur'un kontrolünü tasarrufları altına almışlardır. Bu gelişmelerden sonra Sâmânî emiri II. Nûh, Sebük Tegin'e mektup yazarak bu duruma karşı önlem almasını istemiştir. Bunun üzerine Sebük Tegin Cemâziyelâhir 385/Temmuz 995 tarihinde kalabalık bir ordu ile Ebû Ali es-Simcûrî'nin üzerine yürümüş, Tûs bölgesinde başlayan savaşta çokça insan hayatını kaybetmiştir. Gazneli Mahmud isyancıların peşinden giderek mağlup etmiştir.[1004]

Gazneli-Sâmânî ilişkileri Gazneli Mahmud döneminde farklı bir renk kazanarak devam etmiştir. 387/997 yılında II. Nûh vefat edince Sâmânîlerin başına oğlu Emir Ebü'l-Hâris II. Mansûr geçmiştir.[1005] II. Mansûr, Horasan valiliğini hâcibi Bektüzün'e verince Gaznelilerle arası bozulmuştur. Bu sırada II. Mansûr'un kendisi de emirleri Bektüzün ve Fâik el-Hâssa'nın hazırladığı pusuya düşmüş, tahttan indirilerek gözlerine mil çekilmiş, henüz küçük yaşta olan

[1001] Fraye, *a.g.e.*, s. 208; Usta, *a.g.m.,* s. 65.
[1002] Saniü'd-Devle, *a.g.e.,* s. 287; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 128.
[1003] Utbî, *a.g.e.,* 1966, s. 112.
[1004] İbnü'l-Esîr, *a.g.e.,* VII, tsh: Durâke, s. 466.
[1005] Usta, *a.g.m.,* s. 65.

Emir II. Abdülmelik tahta çıkarılmıştır.[1006] Bu durumu öğrenen Gazneli Mahmud, isyancıların bu nankörlüklerine karşı sessiz kalmamış, üzerlerine giderek 27 Cemâziyelevvel 389/16 Mayıs 999 tarihinde Horasan hâkimiyetini tasarrufu altına almış, Sâmânîler adına okunmakta olan hutbeyi durdurmuştur.[1007]

Bu gelişmeler üzerine Sâmânî Devleti Gazneli Mahmud ile Karahanlı hükümdarı İlik Han arasında paylaşılmıştır. Karahanlı hükümdarı İlik Han Buhara'ya giderek başta Bektüzün olmak üzere birkaç emir ile işbirliği yapmış, Zilkade 389/Ekim 999 tarihinde Buhara'yı ele geçirmiştir.[1008] Karahanlı ordusuna karşı duramayan Abdülmelik b. Nûh kaçarak gizlenmiştir. Ancak Buhara'ya giren İlik Han, Emir II. Abdülmelik yakalayarak Özkent bölgesine sürgüne göndermiştir. Böylece Abdülmelik b. Nûh, Sâmânîlerin son emiri olarak burada vefat etmiştir.[1009] Emir II. Abdülmelik'den sonra Sâmânî Devleti'ni canlandırmak isteyen Ebû İbrâhim İsmâil (Muntasir) gibi hanedan fertleri faaliyete geçtiyse de bölge devletleri Gazneliler ile Karahanlılar tarafından etkisiz hale getirilmiştir.[1010]

Sâmânî Devleti'nin çöküşü ve Karahanlı Devleti ile Gazneli Devleti'nin yükselişinin önemli sebepleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi I. Abdülmelik'in 365/976 yılında vefat etmesi üzerine küçük yaştaki oğlu Ebü'l-Hâris Mansûr b. Abdülmelik ihtiraslı emirlerce tahta çıkarılması ve Alp Tegin gibi deneyimli valilerin Sâmânî Devleti'nden uzaklaştırılmasıdır. İkincisi ise Sâmânîlerin komşu devletleri olan Gazneliler ve Karahanlıların başında Gazneli Mahmud ve İlik Han gibi muktedir ve ihtiraslı hükümdarların olmasıdır. Üçüncüsü ise Müslüman Sâmânî halkının diğer Müslümanlara karşı savaşmayı tercih etmemeleridir.

Bunların dışında Sâmânî ordusunun hedefi Gazneli ve Karahanlılardan ziyade Büveyhîler olması, Müslüman Sünnî Gazneliler ve Karahanlıları gerçek düşman olarak bakılmamasıdır. Sâmânî emirlerinin Fâik el-Hâssa ve Ebû Ali es-Simcûrî gibi âsilere karşı Gaznelilerinden yardım talebinde bulunmaları ve sürekli iç isyanlarla uğraşmaları devletlerinin zayıflaması ve otoritelerinin sarsılmasın sebep olmuştur. Sâmânîlerin eski milli ordunun küçük birliklere dönüşmesi, ücretlerinin ödenmemesi, gazilerin Sâmânî topraklarını aşarak Hindistan'a gitmeleri, geride kalan din adamlarının savunma gücü olmaması veya zikredildiği üzere Müslümanlara karşı savaşmamaları devletlerinin düşmesinin hızlandırma sebeplerden olmuştur.[1011]

[1006] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138; Usta, *a.g.m.,* s. 65.
[1007] Saniü'd-Devle, *a.g.e.,* s. 288; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138; Tülay Yürekli, *Sâmânîler,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002, s. 123.
[1008] Usta, *a.g.m.,* s. 65.
[1009] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr: Nefisî, s. 1176.
[1010] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî , III, s. 1179; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 137; Usta, *a.g.m.,* s. 66.
[1011] Fraye, *a.g.e.*, s. 208.

Nitekim Karahanlı ordusu 389/999 yılında Sâmânîlerin merkezi olan Buhara'ya doğru hareket ettiği sırada Sâmânî emiri II. Abdülmelik, Karahanlılara karşı Buhara halkının direnmesini istemiştir. Bunun üzerine imamlar ve hatipler halkın direnmesini, memleketlerini korumalarını minberlerden dile getirmişlerdir. Bu haberi alan Buhara halkı cihad konusunda fakihlerin görüşüne başvurmuşlardır. Fakihler: *"Eğer Han'ın takipçileri başka bir mezhepte olsalardı o zaman cihad etmek sizin görevinizdi. Dünyevi işler için çatışmaya, insanların hayatını tehlikeye sokmaya, kan dökmeye gerek kalmadığını düşmanın da güzel muamele ettiğini"* dile getirerek çatışmadan uzak durulması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Bu fetva da Karahanlıların Buhara'yı ele geçirmelerini kolaylaştırmıştır.[1012]

Buhara Karahanlıların eline geçtiği sıralarda Horasan tamamen Gazneli Mahmud'un hâkimiyeti altına girmiştir.[1013] Kısacası Sâmânîlerin Ceyhun'un kuzey bölgesindeki topraklarını Karahanlılar ve Ceyhun'nun güney bölgesindeki topraklarını Gazneliler ele geçirmişlerdir. Özellikle Gazneli Mahmud ile İlik Han Nasr arasındaki antlaşma ile sınırlar belirlenmiş, Sâmânî Devleti yıkılışa doğru giderken Mâverâünnehir bölgesinde Gazneliler büyük bir devlet haline gelmiştir.[1014]

Gazneli Mahmud ile İlik Han'ın Sâmânî toprakların kolay bir şekilde fazla çatşma yaşanmadan ele geçirmelerinde Ehl-i Sünnet çizgisinde olmaları etkin rol oynamıştır. Görüldüğü üzere Buhara fukahası söz konusu Sünnî Müslüman devletlere savaşılmayacağına dair fetva vermişlerdir. Bu konuda Gazneli Mahmud'un din politikası belirgin bir şekilde kendini göstermiş, dönemin güçlü Müslüman devleti Karahanlılarla inanç birliği üzerinde antlaşmaların yapılmasını ve barışçıl bir şekilde devletlerin sınırlarının çizilmesini sağlamıştır.

4.3.2. Gazneli Mahmud'un Abbâsî Hilâfetiyle İlişkileri (389/999)

Gazneli Mahmud'un Abbâsîlerle ilişkileri 389/999 yılında Horasan bölgesini ele geçirerek Sâmânîlere karşı üstünlük kazanmasıyla başlamıştır.[1015] Bu tarihten sonra Gazneli Mahmud, Abbâsî Hilâfeti'ne mektup göndererek devletinin tanınması ve meşruiyet kazanmasını istemiştir. Gazneli Mahmud'un isteğini olumlu karşılayan Abbâsî Halifesi Kâdir

[1012] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138; Fraye, *a.g.e*., s. 205; Ömer Soner Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Devrinde Mâverâünnehir'de Hanefî Âlimlerin Rolü", *Dervirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-ı Azam Ulusal Sempozyum Tebliğ Kitabı,* hz. Ahmet Kartal ve Hilmi Özden, Eskişehir, 2015, s. 221.
[1013] Seyid, *a.g.e.,* s. 113.
[1014] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 253; Nâzım, *a.g.e*., s. 45; Fraye, *a.g.e.,* s. 221.
[1015] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 138

Billâh, Gazneli Mahmud'un fethettiği bölgelerin kendisine ait olduğunu tasdik ederek Gazneli Mahmud'a *"Yemînüddevle ve Emînüllmille"* lakabını vermiştir.[1016]

Utbî'nin ifadesiyle bu elkap o ana kadar hiçbir hükümdara verilmemiş olup Gazneli Mahmud nübüvvet makamı hilâfetten gelen bu lakap ve hil'atle tahta çıkmıştır. Horasan emirleri ve diğer devlet büyükleri onun huzuruna gelerek itaatlerini bildirmişlerdir. Gelen heyetlerin her biri kendi kavimlerinin örf ve âdetine göre çağrılmış, onlara değerli hil'atler giydirilmiş ve kıymetli hediyelerle şereflendirilmiştir. Bundan böyle Gazneli Mahmud'un hükmü ve saltanatı keskin olmuş, hâs âmm, şerîf ve âdî onunla el sıkışmıştır. Ehl-i Beyt sevgisi ve nübüvvet şiârı ile hakikat onun devletinde tezahür etmiştir. O, İslâm'ı güçlendirmek, düşmanı bastırmak için Hint diyârında gaza yapmayı kendine farz kılmış, bunu devleti için siyaset-i nizâm-ı mülk, kıvam-ı devlet, selameti-i hâl ve subât-ı amel olarak görmüştür.[1017]

Gazneli Mahmud döneminde hilafet makamında bulunan Kadir Billâh, 382/992 yılında et- Tâî Lillâh'tan görevi devralarak Abbâsîlerin 25. Halifesi olarak hilâfetin başına geçmiştir. Kâdir Billâh halife olmasına rağmen Horasan'da hutbeler et-Tâî Lillâh'ın adına okunmaya devam etmiştir. O, bu sorunu çözmek için Sâhibü't-Tercüme el-Hâkim'i bir mektup ile Gazneli Mahmud'a göndererek biat etmesini istemiştir.[1018] Gazneli Mahmud da Abbâsî Halifesinin gönderdiği mektup ve hil'atten sonra kendi elçisini Bağdat'a göndermiştir. Bu esnada Gazneli Mahmud ile Kâdir Billâh arasında aracılık eden büyük Şâfiî fakihi Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Ebû Hâmid el-İsferâînî vefat etse de Abbâsî-Gazneli ilişkileri sıcak bir şekilde devam etmiş, bundan böyle Horasan bölgesinde Kâdir Billâh'ın adına hutbe okunmaya başlamıştır. Böylece Gazneli Mahmud, Sünnî İslâm'ı temsil eden Abbâsî Hilâfeti'ne daha çok yakınlaşmış, güven ve itibar kazanmıştır. Ancak tüm bu yakınlığa rağmen kısa süreliğine olsa bazı gerginlikler yaşanmıştır.[1019] Örneğin Gazneli Mahmud'dan ümitlerini kesen Firdevsî Gazneli Mahmud'u yeren şiirler yazarak Abbâsî Halifesine sığındığı aktarılmış, Gazneli Mahmud'un talebine rağmen Firdevsî iade edilmeyince Gazneli Mahmud Bağdat'ı filleriyle yerle bir edeceğini dile getirdiği rivayet edilmiştir.[1020]

[1016] Hinduşah b. Sencer b. Abdullah Nahcivânî, *Sâhibî Tecârübü's-Selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-i İşân,* I. Baskı, tsh: Abbâs ikbal, Matbaa-i Ferdin, Tahran, 1934, s. 254; Halîlî, *a.g.e.,* s. 24.

[1017] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 182.

[1018] Sâhibü't-Tercüme el-Hâkim'den ilmi faaliyetlerinin yanı sıra etkileyici bir elçilik kimliğine de sahip olan Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîşaburî (ö.405/1014) kastedilmiş olmalıdır. 321/933 yılında Nîşâbur'da dünyaya gelen el-Hâkim, 341/952 yılında Irak'a gider, oradan da hacca gider. 359/969 yılında Horasan ve Mâverâünnehir'e gider, Nîşabur kadısı olarak atanır, Büveyhîlerle Sâmânîler arasında elçilik yapar ve 405/1014 yılında vefat eder. Zehebî, *a.g.e.,* XXIV, s. 163.

[1019] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 242.

[1020] Firdevsî'nin Abbâsî Hilafeti'ne sığındığı hakkında fazla bilgi bulunmamakla beraber onun Abbâsîlere bağlı Büveyhilere sığındığı kesindir. Söz konusu rivayette Abbâsilerden Büveyhîleri kastedilmiş olması da

Diğer bir görüşe göre kısa süren bu gerginlik, Semerkant'ın menşuru konusunda yaşanmıştır.[1021] Kâdir Billâh, Semerkant'ı topraklarına katmak isteyen Gazneli Mahmud'a iznim haricinde Semerkant'ı ele geçirirsen dünyayı ayağa kaldırırım diye mesaj göndermiştir. Onun bu sözleri üzerine çok öfkelenen Gazneli Mahmud *"fillerimi üzerine gönderirim"* diyerek halife'yi tehdit etmekten çekinmemiştir. Buna karşılık Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh: *"Elem Terekeyfe"* şeklinde bir mektup göndermiştir. Dirâyetli vezir ve âlimlerin araya girmesiyle Halife Kâdir Billâh ile Gazneli Mahmud'un arası düzelmiştir.[1022]

Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh arasında cereyan diğer bir gerginlik ise Nîşâbur valisi Hasenek'in 414/1024 yılında Horasan hacılarının başında hacca gidip gelmesiyle meydana gelmiştir. Hasenek, çöl yolunu tehlikeli gördüğünden hac dönüş güzergâhını Bağdat üzerinden yapmayıp, Fâtımîlerin bölgesi olan Suriye ve Filistin üzerinden yapmıştır. Mısır Fâtımî Halifesi ez-Zâhir, bunu fırsat bilerek Horasan hacılarını karşılamış, hediyeler vermiştir.[1023] Bunun üzerine Kâdir Billâh, Hasenek'i Karmatîlikle suçlamış, Gazneli Mahmud ise Kâdir Billâh'ın iddiasını saçma bularak Fâtımîlerden gelen hediyeleri Bağdat'a göndermiş, hediyeler de Abbâsî Halifesi tarafından yakılmıştır.[1024] Gazneli Mahmud'un bu davranışıyla görünüşte itimat ortadan kalkmış ise de Kâdir Billâh'ın vefatına kadar aralarındaki güvensizlik devam etmiştir.[1025] Buna rağmen Gazneli Mahmud, Kâdir Billâh ile münasebetlerini iyi seviyede tutmuş, onun halifelik ve büyüklüğüne saygı göstermiş, ona yüklü altınlar göndermiş, Karmatîler, İsmaîliler ve bid'atçilere karşı ortak mücadele etmiş, özellikle Karmatîlerin bastırılmasında önemli rol oynamıştır.[1026] Zındıkların zuhur ettiği bölgelere ordusunu göndererek memleketinin her yerinde Sünnî İslam'ı hâkim kılarak emniyetini sağlamıştır.[1027]

Gazneli Mahmud'un gün geçtikçe güç kazanması ve şöhretinin dünyaya yayılmasına rağmen mütevazı bir şekilde Abbâsî Hilâfeti'nin takdirini kazanmaya devam etmiştir. Semerkant dönüşünde Abbâsî Hilâfeti'nden şöyle bir mektup gelmiştir: *"Allah'a hamdolsun ki bin fersah mesafe uzaklığında bize itaat eden, bizim davetimizi dünyanın uzak noktalarına götüren, benim verdiğim kılıçla Hint ve Sind putlarını yıkan, kâfirlerin hac yapacak*

---

muhtemeldir. Diğer bir yandan Râfizîlikle suçlanan Firdevsî'yi Ehl-i Sünnet çizgisinde olup Bâtınî ve Karmatî mücadelesi veren Abbâsî Hilafeti'nin kabul edip sahip çıkması mümkün gözükmemektedir. Müstevfî, *a.g.e.,* s. 352; Nizamî Semerkandî, *a.g.e*., s. 65.

[1021] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi,* s. 46.

[1022] Müstevfî, *a.g.e*., s. 450; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 152.

[1023] Beyhakî, *a.g.e.,*I, nşr: Nefisî, s. 206; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 170.

[1024] Kök, *a.g.m.,* s. 126.

[1025] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 171; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 47.

[1026] Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 493.

[1027] Ferâîz-i Zâde, *a.g.e.,* s. 343.

mekânlarını yıkıp cami yaptıran, Mısır Karmatîleri ve zındıklarını başarısızlığa uğratan bir sultan vardır. Bu sultan ki dinin ve benim itaatim üzeredir. Onun hac kafilesi yoldaki hırsızların tehlikesinden dolayı Mısır üzerinden gitmiş, Şam Valisi onlara hediyeler vermiş, kafile de hediyeleri Sultan'a göndermiş, Sultan ise onları reddederek Dârü'l-Hilafe'ye göndermiştir. Mısırlı zındıklar art niyetlidir. Devletimiz Sultan'ın dik duruşundan ötürü müteşekkir olup lakaplar sunulmasını lazım görmüştür. Bundan böyle onun lakabının "Yemînüddevle ve Emînülmille", "Nizamüddin ve Kehfu'l-Müslimîn" olmasını isterim. Onun küçük kardeşi Yusuf'a "İzdüddevle", aslan parçaları olan oğulları Mesud'a "Şehâbüddevle" ve Muhammed'e "Celalüddevle" lakaplarının verilmesini uygun gördüm. Allah bizim güçlü komutanımız Emir Mahmud'u üzerimizden eksik etmesin"[1028] diyerek kendi elleriyle sardığı sarığı özel kılıcıyla beraber Gazneli Mahmud'a göndermiş, Gazneli Mahmud'un din düşmanlarını yok etmesini, Abbâsî Hilâfeti adına batıyı da fethetmesini istemiştir. Bu lakaplarla beraber yirmi adet elbise, yirmi adet yerli at, on adet atı altın üzengisiyle beraber Gazneli Mahmud'a göndermiştir.[1029]

Kâdir Billâh'ın Gazneli Mahmud'un bölgedeki gücü ve üstünlüğünü iyi tahlil ettiği, Gazneli Mahmud'un Abbâsî Hilâfeti'ni Mısır Fâtımîlerine karşı koruyup kolladığı anlaşılmaktadır. Kâdir Billâh, Gazneli Mahmud'u her ne kadar sultan olarak görüp zikretse de mektubunun sonunda komutanı ve emiri olarak görmekte, verdiği elkap ve gönderdiği mektuplarla bölgedeki itibarını arttırmakta, dinî ve siyasî sorumluluğunu meşrulaştırmaktadır.

Gazneli Mahmud, Gazne etrafındaki hanedanlara karşı düzenlediği seferler ile Hindistan'a düzenlediği başarılı fetih hareketlerinden sonra hemen her gün arzu ettiği Irak meselesini ele almış, bu konu üzerine bir gün vezir ve danışmanlarını toplayarak: *"Yüce Allah bana hac ve şehadet dışında arzu ettiğim her şeyi verdi. Artık Irak, Bağdat, Hicaz ve Mısır'a gitmem gerekir. İlk olarak zalim Deylemîlerin elinden ve zulmünden Irak bölgesini kurtarmam gerekir. İkinci olarak halifenin yüzünü göreyim, onun imamet elini güçlendireyim. Üçüncü olarak Yüce Allah isterse hac farizasını eda edeyim. Dördüncü olarak sapık düşüncede olan Karmatîlerle savaşmak üzere Mısır, Şam ve Fas'a gideyim. Ya o bölgelere doğu ve Hindistan gibi dini yerleştireyim ya da şehit olayım ki sonsuz devlet benim olsun"* demiştir. Toplantıda bulunan vezir ve danışmanları Gazneli Mahmud'un bu görüşünü beğenip destekleyince Gazneli Mahmud harekete geçmiş, 12000 teçhizatlı deve, dört bin yük devesi,

[1028] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* s. II, s. 61; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 180.
[1029] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* s. II, s. 62; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 181.

üç yüz yük fili, kuşanmış iki bin at, yedi yüz savaşçı fil ve Horasan komutanı Arslan Câzib, 12000 fersahlık genişlikteki Hindistan bölgesinin komutanı Yâruk ile yola çıkmıştır.[1030]

Bâtınîleri tamamen bölgeden temizlemek isteyen Gazneli Mahmud Irak'a doğru yola çıkmış, Gazne ordusunun konakladığı her yer birer şehre dönüşmüştür. Onun gelişini öğrenen her memleket titreyerek itaati altına girmiştir. O, bu seferde büyük oğlu Mesud'u da beraberinde götürmüş, Irak-ı acem bölgesinde ele geçirdiği şehirleri ona teslim etmiştir. Mesud'u 30000 orduya öncü yapmış, gittiği her yerde zafer elde etmiştir. Bu hedef doğrultusunda Rey bölgesine yönelmiş, ardından İsfahan'a geçmiş ve Bağdat'a yönelmiştir. Bu durumdan endişelenen Kâdir Billâh, Gazneli Mahmud'a Gazne ve Horasan'ı terk etmenin uygun olmadığını, adaletli olup, insaflı davranmanın, memleket ve milletin refahının korunmasının hacdan daha faziletli olduğunu bildirmiştir. Irak bölgesini oğlu Mesud'a veren Gazneli Mahmud, Horasan, Hindistan, Sîstân, Mukrân[1031] ve Kâbil bölgesini de küçük oğlu Muhammed'e bırakmış, Rey'e gelince hastalanmış, halifenin emrine itaat ederek Gazne'ye dönmüştür.[1032] Ehl-i Sünnet çizgisinden şaşmayan Gazneli Mahmud, Abbâsîlerin takdirini kazanıp, desteğini görmüştür. Hilâfet makamının gönderdiği hil'at, lakap ve menşurlarla hâkimiyet alanını genişleterek güçlendirmiştir.

4.3.3. Gazneli Mahmud'un Fâtımîlerle İlişkileri (389/999–420/1030)

Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti gereği sert bir şekilde karşı çıktığı ve hiçbir zaman ilişki kurmadığı Fâtımî Hilâfeti, Mısır'da temelleri atılıp, İslâm âleminin doğu ve kuzey bölgelerinde ortaya çıkan, 270 yıl hüküm süren Şiî-İsmâilî bir devlettir. Bu devlet kurulduğu tarihten itibaren dinî ve siyasî yapıları olan Abbâsîler, Gazneliler ve Selçuklular ile rekabet içinde olmuştur.[1033] İsmâilîler başlangıçta kendilerini ed-Davetü'l-Hâdiye olarak tanımlamışlardır. Onlar, İsmâil b. Cafer'in imametini savunan fırka olup, düşünce teşekkülleri üçe ayrılmıştır. Birinci görüşte olanlara göre İsmâil'in ölümü takiye üzerine olup gerçekte Mehdi-i Mev'ûd o'dur. Bunlardan halis İsmâilîler ve Hattâbîye İsmâilîleri olarak da bahsedilmiştir. İkinci İsmâilî fırka ise İsmâil'in babasının zamanında öldüğüne inananlardır. Bunlar Muhammed b. İsmâil'in İmam Cafer tarafından tayin edildiğini savunmuşlardır.[1034] Bu

[1030] Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 64; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 181.
[1031] Mukran'ın batısında Kirmân, kuzeyinde Sicistân (Sîstân) ve doğusunda Hint okyanusu bulunmaktadır. Hamevî, *a.g.e.,* V, s. 180.
[1032] Hamevî, *a.g.e.,* V, s. 66; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 181.
[1033] Tâhirî, *a.g.e.,* s. 12.
[1034] İsmaililere göre Hz. Muhammed (s.a.v)'in dönemi Nâtiklerin altıncı dönemidir. İmam Ali esas olup, Hasan, Hüseyin, Seccad, Muhammed Bakir, Cafer-i Sadık ve İsmail dönemin imamları olup, nâtık-ı şeriatı kadim, vadi-i şeriat-ı cediddirler. Onların görevi şeriatı tebliğ edip bâtını açıklamaktır. Onlara göre bâtını herkes açıklayamaz. Bu dünyada akl-ı küll'ün mazharı nâtıklar ve Ulu'l-Azm peygamberlerdir. Bunların sayısı yedidir. Her birinin

grup İsmâilîye kendilerini Mübarekîye olarak tanımlamışlardır. Mübarek'in, İsmâil'in adı olduğu da rivayet edilmiştir.[1035] Üçüncü grup İsmâilîler ise Muhammed b. İsmâil'in imametine tevakkuf etmiş olup tarihte Sabîye olarak bilinmişlerdir. Bu üçüncü grubun Karmatî oldukları da rivayet edilmiştir.[1036]

İsmâilî davetin en belirgin özelliği gizli ve Bâtınî yoruma açık olmalarıdır. Dâîler bu maharetleriyle davetlerini dünyaya yaymışlardır. Irak bölgesinden hemen sonra hâkimiyet sınırlarını Rey, Nîşâbur, Horasan, Ferâve, Fars gibi bölgelere yaymaya çalışmışlardır.[1037] İsmâilî fırkanın Zerdüştlük, Manevî, Disânî, Mazdekî ve Hürremî gibi fırkalardan etkilendiği da rivayet edilmektedir. Fâtımî Halifesi Ebû Temîm el-Müstansir Billâh'ın 487/1094'te ölümünden sonra büyük oğlu Nîzâr'ın imametini kabul ederek İran'a Nîzarî İsmâilîler Hasan Sabbah'ın liderliğinde Nîzârî İsmâliliğe başlamışlardır. Bu hareket, Müstansir'in büyük oğlu Nizâr'ın hilâfetten mahrum bırakılması ve ardından öldürülmesiyle ortaya çıkmıştır.[1038]

Gazneli Mahmud, itikâdî anlayışları sıkıntılı gördüğü Fâtımîlerle münasebet kurmak istememiş, Ehl-i Sünnete düşman dolayı husûumet beslemiştir. Her ne kadar 403/1013 yılında Fâtımîler, Tâhertî'yi elçi olarak gönderip, İlişki kurmak istese de Gazneli Mahmud sıcak bakmamış ve itibar etmemiştir. Utbî ve Gerdîzî'nin ifade ettiğine göre Gazneli topraklarında Tâhertî'nin Karmatî İsmâilî davetinin yapıp Bâtınî mezhebini yaydığı tespit edildikten sonra idamı edilmiştir.[1039]

Fâtımî Halifeleri, büyük bir coğrafyanın hükümranlığını yapan Gaznelilerin peşine takılmışlar, elçiler ve mektuplar göndererek kendilerine itaat etmelerini istemişlerdir. Fakat Ehl-i Sünnete bağlı Gazneli Mahmud, Fâtımîlerin gönderdikleri tüm mektupları reddetmiş,

---

zamanı bin yıl vardır ki yeni nâtıkın zuhûriyle önceki nâtığın şeriati nesih olur. Bu nâtkların her birinin birer vasisi vardır ki bunu İsmâilî düşünce esas olarak adlandırır. Her dönemde esastan sonra yedi imam ortaya çıkar ve her dönemin yedinci imamı en büyük dereceye sahip olur. Başka bir ifade ile o sonraki dönemin natıkî olacak ve yeni şeriat ortaya çıkaracaktır. Bu uygulama son dönemlerde değişir. Çünkü en son nâtik Muhammed b. İsmail yeni bir şeriat getirmez. Önceki şeriatları tebliğ etmeye çalışır. Tâhirî, *a.g.e*., s. 45.

[1035] Tâhirî, *a.g.e*., s. 25.

[1036] *a.g.e*., s. 26.

[1037] Wilferd, *a.g.e.*, s. 151.

[1038] Wilferd, *a.g.e.*, s. 161.

[1039] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 394; Utbî, çalışmamız açısından çok önemli olan Tâhertî olayını *"Zikr-i Tâhertî Resul-ı Mısır"* başlığı altında şöyle ele almıştır: *"Sultan, algılama ve reşitlik çağına geldiğinden beri sünnetin ışığında, babasının takipçisi olarak diyâr-ı küffâra gayza gitmeye özen gösterip üzerine çokç dururdu. O, nazar ve cedel ilimlerini araştıran, Ehl-i Sünnet akâidi ve ashâb-ı bid'at mezheplerini keşfedip tahkik eden, usûlü'd-dinde basiretli, Ehl-i İlhadı bastırmada ciddî, tefsir ve tevil, kıyas ve delil, nesih ve mensuh, sahih ve mevzu, ahbâr ve âsâr marifetine vakıf bir sultandı. O, basiretinden dolayı arı gibi doğrular ayırır, tabi olmayana karşı direnir, şeriatı bid'atten korurdu. Ona, Mısırlı birinin toplumla söyleştiği haberi gelir. Gerçi davetlerinin zahiri râfızîdır. Bâtınî ise açık kâfirliktir. Kendi kafasına göre nass-i Kur'ân'ı dinî kaideleri bozar ve yakın itikâdın yok edecek şekilde tevil eder. Şeriatın esası ve dinin meramlarını iptal etmeye çalışır, ahkâm-ı şeriat ve kadaya-ı tarikattan yüz çevirir."* Utbî, *a.g.e*., trc., s. 369; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 151.

Hâkim-Biemrillâh ve oğlu ez-Zâhir vefatlarına kadar Gaznelilerle ilişkiler gütme çabasında bulunmuşlardır.

Gaznelilerin, Fâtımîler ile ikinci teması ise Gazneli Mahmud'un Nîşâbur valisi Hasenek'in hacca gitmesiyle başlamıştır. Rivayet edildiğine göre 415/1024 yılında hacca giden Gazneli hacılar yoldaki tehlikeden dolayı Şam yolu üzerinden Irak'a dönmüşlerdir. Horasan hac kafilesi Şam'a gelince Fâtımî Halifesi ez-Zâhir tarafından çok sıcak karşılanmış, Gaznelileri kendi saflarına çekebilmek için hacılara yüklü miktarda para ve hediyeler vermişlerdir. Gazneli Mahmud'un vekili ve Horasan hacılarının emiri olan Nîşâbur valisi Hasenek ve Şerif Ebû Hasan Aksâî ile görüşmüşler ve Sultan'a hediyelere göndermişlerdir. Fâtımî Halifesinin bu davranışı Kâdir Billâh'ın ağırına gitmiş, hac emiri Hasenek'in Dicle üzerinden Horasan'a geçmiştir. Bağdat'a dönen Şerif Ebû Hasan Aksâî'yi Halife Kâdir Billâh tarafından tehdit edilmiş ve rahatsızlanarak hayatını kaybetmiştir.[1040] Hasenek'le gönderdikleri hediyeler de Gazneli Mahmud tarafından reddedilerek gereğinin yapılması için Abbâsî Halifesine gönderilmiş, Bağdat'a ulaşınca da yakılarak imha edilmiştir.[1041]

Fâtımîler, sürekli Gazneliler üzerinden Abbâsîleri zayıflatmak, hâkimiyet alanlarını genişletmek ve Gaznelileri kendilerine bağlama hayalini kurmuşlardır. Fâtımîler, Gazneliler ile ilişki kurmak için âdeta dört koldan faaliyete geçmişler, dâîler ve elçiler göndermişler, itaatleri altında olan Karmâtî emirlerle işbirliği kurmuşlar ve Gazneli devlet erkânına nüfuz etmeye çalışmışlardır. Örneğin Râfizî itikadında olan Firdevsî'nin ısrarla Gazneli Devleti'nin veziri olmak istemesinin Gaznelilere karşı oluşturulan tuzaklardan biri olması ihtimaller dâhilindedir.

Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud yol tehlikesi yüzünden Fâtımîlerin hâkim olduğu bölgeden geçmek zorunda kalan ve Fâtımîlerin mektubunu getiren Hasenek'in Karmatî olduğuna inanmamışlardır. Ancak dinî ve siyasî ittifak içinde oldukları Abbâsî Hilâfeti bu durumu yanlış anlamış ve ciddiye alarak Gazneli Mahmud'un Fâtımîlerle bir antlaşma halinde olduğunu düşünmüştür. Burada görülen iki önemli nokta vardır. Birincisi Gaznelilerin Abbâsîlerle ilişkilerini sürdürmek istemesi, ikincisi ise önemli devlet adamlarına atılan Karmatî ithamını reddederek bağımsız bir tavır ortaya koymalarıdır. Gazneli Mahmud ve Sultan Mesud'un Hasenek'in idam kararını uygulamamaları, sürekli bahanelerle geciktirmeleri bunlara tipik örnektir. Nitekim Gazneli Mahmud hayattayken Hasenek'in idamı gerçekleşmemiştir.

[1040] Beyhakî, *a.g.e.,* I, nşr: Nefisî, s. 206; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 170.
[1041] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 371; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 170.

Gazneli Mahmud'un Fâtımî Hilâfetiyle irtibat içinde olmayıp Abbâsî Hilafetiyle iyi ilişkiler kurmasının en önemli sebebi Gazneli Mahmud'un Ehl-i Sünnet konusundaki hassâsiyeti ve halkının da bu çizgide olmasından kaynaklanmıştır. Gazneli Mahmud'un bu yaklaşımını her ne kadar İranlı araştırmacılar siyasî çıkarlar üzerine kurduğunu savunsalar da Abbâsîler ve Fatımîlerin gücü ve coğrafi durumlarını karşılaştırdığımızda bu yorum pek de anlamlı ve mantıklı gelmemektedir. Eğer gerçekten Gazneli Mahmud'un hedefi dinî sebepler olmayıp çıkarlar ve şahsî menfaatler üzere olsaydı zayıf Abbâsî Hilâfeti'nin değil güçlü Fâtımî Hilâfeti'nin yanında yer alması gerekirdi.[1042] Ancak Gazneli Mahmud'un hedefi Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Abbâsî Hilâfeti'nin manevî desteğiyle fetih hareketlerini genişletmek, fethettiği bölgelere Ehli Sünnet çizgisini yaymaktı. Bunları gerçekleştirmek için meşru ve hukukî bir zemin hazırlanması gerekirdi ki bu da Sünnî-İslâm âleminin halifesi olan Kâdir Billâh'ın gönderdiği menşur, hil'at ve lakaplarla mümkün olacaktır.

4.3.4. Gazneli Mahmud'un Karahanlılarla İlişkileri

Gazneli Mahmud, tarihçilerin Âl-i Afrasyâb, Âl-i Hakan, Hâniye, Hakaniye, İlkhaniye ve İlikhanlılar olarak bahsettiği Karahanlılarla ortak inanç, mezhep ve milliyet üzerine olduğu için genel olarak barışçıl ve diplomatik münasebetlerin yanı sıra ailevî ilişkiler kurmuştur.[1043] Merkezleri Kaşgar (Özkent) ve Mâverâünnehir (Semerkant) olmak üzere doğu ve batı olarak ikiye ayrılan Karahanlı Devleti'nin 225/840 yılında kurulduğu,[1044] ilk hükümdarının Bilge Kül Kadir Han olduğu,[1045] vefatından sonra devletin doğu kısmı Balasagun'a oğlu Arslan Bezîr'in, batı kısmının başına diğer oğlu Oğulçak'ın geçtiği aktarılmıştır.[1046] Oğulçak'ın vefatından sonra yerine yaklaşık 333/944–945 yılında İslam'ı kabul ettiği aktarılan hükümdarı Satuk Buğra Han'ın geldiği, onun vefatından sonra Batı Karahanlı Devleti'nin başına

[1042] Yusûfî, *a.g.m.,* s. 141; Kök, *a.g.m.,* s. 121.
[1043] Beyhakî, *a.g.e.,* 1940, III, s. 1162; Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 50; Eyüp Baş, *İslam Tarihi (El Kitabı),* VI. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 596; Tetley, *a.g.e.* s. 36; Mehdevî, *a.g.m.,* s. 134.
[1044] Karahanlı Devleti'nin 1052–1053 yılları arasında Doğu ve Batı olarak ayıldığı, Doğu Karahanlı Devleti'nin merkezi sayılan Özkent'te I. Muhammed b. Nsar yönetimin başına geçtiği, onun muhtemelen 1052–1053 yılında vefatı üzerine kardeşi I. Ebû İshâk'ın Özkent'e gitneyip Batı Karahanlı Devleti'nin merkezi olacak Semerkant'ta kaldığı kaldığı aktarılmıştır. Ömer Soner Hunkan, "Batı Türk Hanlığı (Batı Karahanlıların)'nın Kurucusu Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2015, S, 5, s. 86.
[1045] Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı (XI. Yüzyıl) Türk Hâkimiyet Anlayışşı ve Karahanlılar,* I. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları 373, İstanbul, 1981, s. 38.
[1046] Beyhakî, *a.g.e.,* 1940, III, s. 1162; Abdülkerim Özaydın, "Karahanlılar", *DİA,* XXIV, İstanbul, 2001, s. 404-412; Bilal İrice, *Karahanlı Dönemi Edebî Eserlerinde "İlim" Kavramının Anlamı ve Tematik İncelemesi,* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2016, s. 16.

Şemsüddevle Ebû Nsar Atabek Han olarak bilinen Ahmed b. Ali b. Mûsa b. Senkuçe'nin geçtiği zikredilmiştir.[1047]

Bölgeler halinde yönetilen Karahanlı Devleti'nin sınırlarının belirlenmesi oldukça zor olmuş ve hiçbir zaman tek bir hükümdar tarafından yönetildiği görülmemiştir. Buna binaen hanedan fertleri arasındaki ihtilaf ve güç çatışması bazen silah zoruyla ve bazen de Gazneli ve Selçukluların arabuluculuklarıyla çözülmüştür.[1048] Gazneli Mahmud'un Karahanlılarla ilişkileri Karahanlı hükümdarı Nasr b. Ali İlik Han ile başlamıştır.[1049] Nasr b. Ali İlik Han, Zilkade 389/Ekim 999 tarihinde Buhara'ya saldırmış, son Sâmânî hükümdarı Abdülmelik'i yakalayarak Özkent'e sürmüş, Gazneli Mahmud'la bir süre Sâmânî toprakları üzerinde ihtilaf halinde olmuştur. Aralarındaki anlaşmazlık sona erince Gazneli Mahmud, İlik Han'ın kızıyla evlenmiş, bu evlilik iki hükümdarın arasındaki münasebetleri kısa bir süreliğine güçlendirmiş, Ceyhun Nehri (Âmu Derya) iki devlet arasında sınır olarak belirlenmiştir.[1050]

Her yıl Hindistan'a gitmeyi kendine farz kılan Gazneli Mahmud, antlaşmayı sevinçle karşılamış, gözü arkada kalmadan Hindistan fetihlerine gitmiştir. Ne yazık ki iktidar hırsı ailevî bağların önüne geçmiş, antlaşmanın ömrü çok kısa olmuştur. İlik Han'ın 397/1006 yılında Gazneli Mahmud'un Mültan'da olduğunu fırsat bilerek Horasan'a saldırmasıyla sona ermiştir.[1051]

Bu durumu öğrenen Gazneli Mahmud, beklemeden Horasan'a hareket etmiş, Karahanlıların ordusunu yöneten Subaşı Tegin ile Çağrı Tegin'i mağlup ederek Horasan'ı Karahanlı istilasından kurtarmıştır.[1052] Fakat Nasr b. Ali İlik Han, bir yıl sonra Huten valisi Buğra Han'ın oğlu Kadir Han ile ordu hazırlayıp bir kez daha Ceyhun'u geçerek Gazneli Mahmud'un üzerine gelmiştir. 22 Râbîülâhir 398/5 Ocak 1008 tarihinde Belh'in Balhâb bölgesinin Pûl-i Çerhıyân'a Deşt-i Keter mevkiinde meydana gelen savaşta Karahanlı ordusu ağır bir yenilgiye uğrayıp kaçarken büyük bir kısmı Ceyhun Nehrinde boğularak hayatını kaybetmiştir.[1053] Savaştan sonra Nasr b. Ali İlik Han'ın kardeşi Tağan Han ona karşı başkaldırarak Gazneli Mahmud'la birleşince Karahanlılar bir kez daha Gaznelilerle karşı

[1047] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, III, s. 1163; Varis Abdurrahman, *Karahanlı Devleti ile Koçu (İdikut) Uygur Devleti'nin Münasebetleri,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Darlı Doktora Tezi, Ankara, 2001, s. 2; İrice, *a.g.e.,* s. 16.
[1048] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr: Nefisî, s. 1170; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406; İrice, *a.g.e.,* s. 16.
[1049] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 367.
[1050] Osman Turan, 397/1006 antlaşmasından önce 385/996 yılında İlik Han ile Sebük Tegin'in arasında da bir antlaşmanın yapıldığı, Katvan Çölün'e kadar Sir Derya Sahasının Karahanlılara verildiği, Faik el-Hâssa'nın Semerkant valisi yapıldığı, bu antlaşmanın fazla sürmediğini öne sürmektedir. Turan, *a.g.e.,* s. 44; Özaydın, "Karahanlılar" s. 406; 108; İrice, *a.g.e.,* s. 16.
[1051] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 389; Turan, *a.g.e.,* s. 45; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1052] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, III, s. 1178; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi,* I. Baskı, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No. 192, Ankara, 1992, s. 82; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1053] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr: Nefisî, III, s. 1179; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 146; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.

karşıya gelememiş, aksine iç ihtilaflarından dolayı Gazneli Mahmud'dan yardım almak zorunda kalmışlar, Gazneli Mahmud Karahanlı üzerindeki egemenliği artrmıştır.[1054]

Tağan Han, Gazneli Mahmud'a elçi göndererek kendisine bağlı olduğunu, kardeşinin uygunsuz hareketlerinden dolayı özür dilediğini, kardeşinin böbürlenerek sözünü dinlemeyip kendine uymadığını bildirmiştir. Nasr b. Ali İlik Han, kardeşinin Gazneli Mahmud'la olan ilişkisini duyunca ilk olarak aile içi düşmanı olan kardeş fitnesini temizlemeyi, ardından Gazneli Mahmud'a karşı yönelmeyi düşünmüştür. Bunun için Mâverâünnehir ve Türkistan askerlerini toplamış, barış teklifiyle elçisini Gazneli Mahmud'a göndermiş, kendisi de kardeşinin vilâyetine yönelmiştir. Fakat soğuk hava şartları nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştır.[1055] Daha sonra büyük bir ordu ile kardeşinin üzerine gitmiştir. Tağan Han kardeşinin saldırı haberini alınca Gazneli Mahmud'a elçi göndererek yardımını kendine çekmeye çalışmıştır.[1056]

Bu gelişme üzerine Gazneli Mahmud, Karahanlı hanedanının her iki kardeş hükümdarına devletinin gücünü göstermek için ihtişamlı bir tören hazırlamıştır.[1057] Tören alanındaki Gazneli Mahmud'un tahtının hizasında Türk kabilelerinden oluşan bin hâs gulam renkli bir şekilde dizilmiştir. Dizilen gulamlar, Rum Kabası (kıyafeti) ve altın kemerler ile teçhizatlandırılmış, Hint kılıçlarını omuzlarında tutarak zincirlerle süslenmiş, kırk adet fil toplantı yerinde bekletilmiştir. Bütün Gazne ordusu Dâvûdî zırhlara bürünmüş, frengi miğferleri giymiş ve saflar halinde dizilmiştir. Bunlara yanı sıra piyade ordular zırhlarla süslenmiş, okları çekilmiş, keskin mızraklarıyla hazır beklemişlerdir. Karahanlıların elçileri böylesi heybetli topluluğu görünce âdeta ruhları kafeslerinden uçacak duruma düşmüş ve hayretler içinde kalmışlardır. Dehşete düşen elçiler kulluk şartlarını yerine getirmeleri için Gazneli Mahmud'un tahtına yaklaştırılmış ve ardından yemek sofrasına götürülmüştür.[1058]

Elçiler belki ilk defa görecekleri altın ve gümüşten yapılan malzemeleri, ipekten yapılan minderleri ve cennet gibi süslenmiş tören yerine götürülmüşlerdir. Kısacası tören alanı yapılması gereken her türlü süsleme ile süslenmiştir. Elçiler bu ihtişamlı tablo karşısında kendi sultanlarının itibarını hiçe sayıldığını akıllarından geçirmişlerdir. Gazneli Mahmud, elçilere padişahlık hil'atleri giydirerek geri dönmeleri için izin vermiştir. Elçiler, memleketlerine ulaşınca İlik Han ile Tağan Han'a Gazneli Mahmud'un mesajını: *"Kardeşlik şefkati gereği geçici bu dünyada birbirinize intikam almak için çekişme içinde olmayınız!*

[1054] Rızâî, *a.g.e.,* s. 31; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1055] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 318; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1056] Beyhakî, *a.g.e.,* nşr. Nefisî, s. 1163; Özaydın, "Karahanlılar", s. 407.
[1057] Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I,* IV. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s. 74.
[1058] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr. Nefisî, s. 1163.

Hazreti Zü'l-Celâl'ın nasip ettiği mal ve mülke kanaat ediniz! Bundan sonra geçmişin aksine muhabbet ve dostluk yolunu seçiniz! Husûmet ve çekişme kapılarını kapatınız"[1059] şeklinde ulaştırmışlardır.

Beyhakî, Gazneli Mahmud'un Nasr b. Ali İlik Han'la ilişkilerini başka bir perspektiften de ele almıştır. Ona göre Gazneli Mahmud, saltanatının ilk yıllarında Horasan'da, Nasr b. Ali İlik Han ise Mâverâünnehir bölgesinde savaş hazırlığı yapmış, iki ordu Ceyhun kenarında karşı karşıya gelmiştir. Savaşa bir gece kaldığı sırada Nasr b. Ali İlik Han bir gulamıyla beraber gecenin karanlığında nehrin ötesine Gazneli topraklarına geçmiş, Gaznelilerin konakladığı yere yaklaşınca yolda gulamını bırakarak: *"Sabaha kadar bekle, gelirsem buluşuruz ne güzel, gelmezsem kendi bölgene dön!"* demiştir. Ardından tanınmayacak bir şekilde Gazneli Mahmud'un ordugâhına girmiş, Nasr b. Ali İlik Han'ın elçisinin geldiğini söylemiştir.[1060]

Gazneli Mahmud elçiyi huzuruna kabul etmiştir. Elçi kıyafetiyle içeriye giren Nasr b. Ali İlik Han, mütevâzi bir şekilde selam vermiş ancak bir elçi gibi başını eğip tazimde bulunmamıştır. Onun bu hareketi, hoş karşılanmamış ve Gazneli Mahmud ona: *"İlik Han'ın elçisi misin"* diye sormuştur. O da: *"Evet İlik Han'ın elçisiyim"* deyince Gazneli Mahmud: *"Öyleyse elçilik görevini yerine getir"* demiştir. Bunun üzerine elçi içeride bulunanların çıkması gerektiğini ve halvet bir yerde elçilik görevini yerine getireceğini söylemiştir. Elçinin isteği üzerine Gazneli Mahmud, huzurundaki gulamlarının bir kısmını dışarı çıkarmıştır. Bu defa elçi: *"Sen ve ben yalnız kaldığımızda elçilik görevimi yerine getiririm"* demiştir. Gazneli Mahmud, onun herhangi bir hilesi olduğunu düşünmüş, yine de Allah'ın yardımıyla kendisine herhangi bir zarar gelmeyeceğini düşünerek arama tarama yaptırdıktan sonra elçi ile baş başa kalmış ve gelen elçiyi tahtının alt kısmında oturtarak, elçilik görevini yerine getirmesini istemiştir.[1061]

Gazneli Mahmud'un tahtının aşağı kısmında oturan elçi: *"Ey Mahmud ben İlik Han'ım"* deyince Gazneli Mahmud sarsılmış, İlik Han yerinden kalkarak Gazneli Mahmud'un yanına gelmiş ve onu kucaklayarak şöyle demiştir *"Bizler birbirimizle savaşmak üzere yaklaşık 200 bin süvari ile iki taraftan geldik. İkimiz de tek bir şey isteriz. Yarın ya ben kazanırım ya da sen kazanırsın! Herhalde ikimizden çok adam ölür. Hanımlarımız dul, çocuklarımız yetim kalır. Yarın Allah'a nasıl cevap vereceksin? Ben ise sana geldim. Başım önündedir. Ne istersen bana yap hesap gününde asla sitem etmem"* demiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud:

[1059] Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1164.
[1060] Beyhakî, *a.g.e.*, III, s. nşr. Nefisî, 1196.
[1061] Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1197; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 139.

"Senin İlik olduğuna hangi belirtiye göre inanayım?" demiştir. O da: *"Benim İlik Han olduğuma şu alamete göre inan ki yarın seninle aile bağı kurmak üzere elçimi gönderirim. Süvariler, ordular, kılıç vuranlar, mızrak atanların yerine dostluk ve muhabbetle karşılayanlar gelir. Savaş davullarının yerine deflerin sesini duyacaksın"* demiş ve kendi yerine dönmüştür. Ertesi gün Nasr b. Ali İlik Han sözünde sadık kalmış, ordusu geri çekilmiş, hatipler, seçilmişler, bilginler ve edipleri göndermiştir. Böylece Nasr b. Ali İlik Han'ın barış yanlısı olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Muharrem 390/Aralık 999'da Gazneli Mahmud tarafından da elçiler gitmiş, aralarında dostluk ve muhabbet bağı kurulmuştur. Gazneli Mahmud, Ehl-i Hadis imamı Ebû't-Tayyib Sehl b. Sulûkî'yi elçi olarak gönderirken yanında Serahs valisi Tağancuk'u da görücüsü ve vekili olarak göndermiştir. Ondan sonra aralarında damat ve kaynata ilişkisi kurulmuş ve herkes kendi devletine dönmüştür.[1062]

Nasr b. Ali İlik Han, Gazneli Mahmud'un elçisi olan Ebû't-Tayyib Sehl b. Süleyman Sulûkî'yi saygı ve sevgi ile karşılamıştır. Kızını ihtişamlı bir şekilde Ebû't-Tayyib Sehl b. Süleyman Sulûkî eşliğinde Gazneli Mahmud'la evlenmek üzere göndermiştir.[1063] Ancak bu dostluk ve akrabalık ilişkileri 396/1006 yılında Gazneli Mahmud'un Hindistan'ın Mültan ve Bhâtiya seferlerine çıkması, Nasr b. Ali İlik Han'ın Horasan'a saldırması ile sona ermiştir.[1064] Râbîülâhir 398/5 Ocak 1008 tarihinde gerçekleşen savaşta Nasr b. Ali İlik Han yenilmiştir.[1065]

Bu arada Gazneli Mahmud'a karşı mağlubiyete uğrayan Nasr b. Ali İlik Han, 403/1013 yılında vefat etmiş, yerine geçen kardeşi Tağan Han'ın dönemi başlamıştır. Tağan Han, Gazneli Mahmud'a elçi göndererek barış teklifinde bulunmuş ve dostane ilişkiler kurmak istediğini *"İslâm maslahatı gereği sen Hindistan fetihlerine, ben de gayrimüslim Türklere karşı gaza yapayım. Birbirimizin peşini bırakalım"* diyerek bildirmiş, her iki hükümdar kâfirlere karşı savaşmakla meşgul olmuştur.[1066]

Beyhakî, Tağan Han'ın Ehl-i Sünnet çizgisinde olup dindar, hayırsever biri olduğu, İslâm ve Şeriat-ı Mustafa'ya bağlı olduğunu aktarmaktadır. Ona göre Tağan Han, kısa bir süre sonra ağır bir hastalığa yakalanmış, bunun üzerine Hıtay ve Huten hükümdarları onun mülküne göz dikmiş, kalabalık bir ordu ile topraklarına saldırmışlardır. Bu durumu öğrenen Tağan Han, kendisine şifa vermesi için Allah'a dua etmiş, Allah'u Teâlâ da onu sağlığına kavuşturmuştur. Sağlığına kavuşan Tağan Han, derhal ordu toplayarak düşmana karşı koymaya hazırlanmıştır. Onun iyileştiği haberini alan Hıtaylılar korkuya kapılarak savaş

[1062] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 364; Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1197.
[1063] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 364; Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1197.
[1064] Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1197; Bayur, *a.g.e.,* I, s. 174; Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 82;
[1065] Nâzım, *a.g.e*., s. 49; Yazıcı, *a.g.e.,* 1992, s. 82; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1066] Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1180; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.

meydanına gelmeden kaçmışlar, Tağan Han ise üç ay Hıtaylıların peşlerinden koşmuş, ansızın üzerlerine baskın yaparak 200 bin kişiyi katletmiş, 100 binden fazla kişiyi esir alıp kendi vilâyetine dönerek 408/1017 yılında vefat etmiştir. Tağan Han, Türk sultanları arasından ilmi ve ulemâyı çok seven, gayrimüslim Türklere karşı gazalar düzenleyen bir hükümdar olup vefatından sonra kardeşi Ebü'l-Muzaffer Arslan Han Şerefüddevle yerine geçmiştir.[1067]

Gazneli Mahmud, Tağan'ın vefatının ardından kardeşi Ebü'l-Muzaffer Arslan Han ile de temas halinde olmuştur. Ebü'l-Muzaffer Arslan Han, kardeşinin vefatından sonra Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesini idare etmeye devam etmiştir. Ancak Tağan Han'ın bütün vilâyetlerini zapt edememiştir. Doğu vilâyetlerin çoğu diğer Türklerin kontrolüne geçmiştir. Ebü'l-Muzaffer Arslan Han, 410/1019 yılında Gazneli Mahmud ile savaşmış, yenilgiye uğramış, ordusunun çoğu Ceyhun Nehri'nde boğulmuş, kendisi de kısa bir süre sonra vefat etmiştir.[1068]

Ondan sonra Gazneli Mahmud ile Mâverâünnehir zirvesini yapacak olan Kadir Han b. Yusuf b. Buğra Han Semerkant'ta devletin başına geçmiş, adaletiyle bütün Kaşgar ve Huten bölgelerini ele geçirmiştir.[1069] Gerçek ismi Yusuf b. Buğra Han olan Kadir Han Çin ile Türkistan arasındaki Huttelân bölgesinin fatihi olarak tarihe geçmiştir. İlmi ve ulemâyı seven, namazını devamlı cemaatle kılan bir hükümdar olup, asla şarap içmemiştir. Türkistan ve Huttelân bölgesi onun döneminde ilim ve faziletin beşiği olmuştur. Onun oğlu Ebû Şûcâ Arslan Han da ulemayı sevmiş, dine bağlı kalmış, Kaşgar, Balasgun ve Huttelân bölgesinde kendi adına hutbe okutmuştur. Onun kardeşi Muhammed Buğra Han tasavvufta belli bir tariki takip etmiş ve seyr-i sulûğünü tamamlamıştır. Yusuf Kadir Han, Mâverâünnehir, Kaşgar, Balasgun ve Huten'de yıllarca hükümdarlığını devam ettirmiştir.[1070]

Gazneli Mahmud, bir yandan Hindistan fetihlerine devam ederken diğer yandan 415/1025 yılında Türkmenlerin meselesini ele almak üzere Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile görüşmek istemiştir.[1071] Bunu gerçekleştirmek için danışmanlarıyla istişare etmiş, Yusuf Kadir Han'a elçi göndererek kendisini Mâverâünnehir'de görmek ve o bölgeyi zapt etmek istediğini bildirmiştir. Çok akıllı bir hükümdar olan Yusuf Kadir Han, Gazneli Mahmud'a elçi göndererek aralarında dostluğun olduğunu, Gazneli Mahmud'un ve kendisinin Türk asıllı olduğunu, dolayısıyla yabancı olmadıklarını, bütün memleketin kendisinde

[1067] Beyhakî, *a.g.e.,* III, nşr. Nefisî, s. 1164; Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 83.
[1068] Beyhakî,*a.g.e.*, III, nşr. Nefisî, s. 1165; Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 83; Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766–1212),* II. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 154.
[1068] Gerdîzî, *a.g.e*., s. 271; Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 82.
[1069] Beyhakî, *a.g.e*., III, 1940, s. 1160; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA,* XXXIV, İstanbul, 2009, s. 365; Hüseyinî, *a.g.e.,* s. 2.
[1070] Beyhakî, *a.g.e*., III, nşr. Nefisî, s. 1160.
[1071] Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 82.

kalabileceğini bildirmiştir. Ayrıca Gazneli Mahmud'a zahmet olmaması için temsilcisini gönderebileceğini de iletmiştir.[1072]

Gazneli Mahmud ise büyük bir ordu ile kendisi bölgeye gitmek niyetiyle yola çıkıp Semerkant'a gelmiştir. Yusuf Kadir Han da kendini iyi ve hazır hissetmiş, barış yapmaya karar vermiştir. Toplantıda bazı şehirlerin sikkelerine Gazneli Mahmud'un adının yazılması ve bazı şehirlerinse Yusuf Kadir Han'da kalması görüşülmüş, toplantı sonucunda Hârizm bölgesi de Gazneli Mahmud'a bırakılmıştır. Ardından antlaşmalar imzalanmış, görüşme bir ziyafetle sona ermiştir. Ziyafette sunulan ikramların tarif edilemez bir şekilde bol olduğu aktarılmıştır.[1073]

Gazneli Mahmud'un Yusuf Kadir Han ile görüşmesi Gazneli, Karahanlı ve Selçuklu kaynaklarında sıkça geçmekte olup, bu görüşme Mâverâünnehir görüşmesi olarak meşhur olmuştur. Bölge meselelerinin ele alındığı görüşme hakkında tarihçiler farklı yorumlar yapmışlardır. Şüphesiz bu konudaki kesin bilgileri yaşadıkları çağ itibariyle öncelikli olarak Beyhakî, Gerdîzî, Cûzcânî, Râvendî ve Zahîrüddîn-i Nîşâbûrî'den öğrenmekteyiz. Görüşmeyi Beyhakî ve Gerdîzî *"Yusuf Kadir Han'ın Gazneli Mahmud ile Görüşmesi"*[1074] başlığı altında ele almışlardır.[1075] Türkistan hükümdarı Kadir Han, hanedanın büyüğü olarak Gazneli Mahmud'un Ceyhun'dan geçtiği haberini alınca Kaşgar'dan çıkmış, onunla görüşmek için Semerkant'a yönelmiş, barış ve dostluğu koruma adına Gazneli Mahmud'dan önce bölgeye ulaşmıştır. Bir fersah sonra Gazneli Mahmud'un ordusu da bölgeye ulaşınca çadırlar kurulmuştur. Bu arada Kadir Han, Gazneli Mahmud'a elçi göndererek geldiğinin haber vermiş ve görüşme talebinde bulunmuştur.[1076]

Beyhakî ve Gerdîzî'nin aktardığına göre Gazneli Mahmud, birkaç süvari ve Yusuf Kadir Han da benzer biçimde birkaç süvari ile gelerek atlarından inmiş ve kucaklaşmışlardır. Gazneli Mahmud, daha önceden hazırlatmış olduğu eşsiz bir mücevheri ve sarığı Kadir Han'a takdim etmiştir. Kadir Han ise beraberinde getirmiş olduğu hediyeyi korku ve dehşete düşerek unutmuş olsa da daha sonra yakın adamlarıyla göndererek hediyesinin takdim etmede geç kaldığı için özür dilemiştir. Ertesi gün Gazneli Mahmud büyük bir tören hazırlatarak Kadir Han'ı misafirliğe davet etmiştir.[1077]

Gazneli Mahmud ile Kadir Han samimi ve dostça geçen bu görüşmesini Gerdîzî *"sıfat-ı meclis ve mehmânî"* başlığı altında ele almıştır. Onun aktardığına göre Kadir Han gelince

[1072] Utbî, *a.g.e.,* trc., s. 319; Özaydın, "Karahanlılar", s. 406.
[1073] Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 58.
[1074] Beyhakî, *a.g.e*., III, nşr: Nefisî, s. 1200
[1075] Tetley, *a.g.e.,* s. 38.
[1076] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Rızâzâde Melik, s. 270; Hunkan, *Türk Hakanlığı Karahanlılar,* ss.160-168.
[1077] Gerdîzî, *a.g.e*., Rızâzâde Melik, s. 271; Yazıcı, "Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", s. 82.

sofra güzelce süslenmiş ve Gazneli Mahmud onunla aynı sofrada yemek yemiştir. Yemekten sonra çeşitli güller, meyveler ve mücevherlerden hazırlanmış işret meclisine geçilmiştir. Altın fincanlar, zarif ve nâdir aynaları gören Kadir Han, şaşkınlığını gizleyememiştir. Mecliste şarap sunulmuş ancak Mâverâünnehir'in padişahlarının âdeti olmadığı için Kadir Han şarap içmemiştir.[1078]

Görüşme bitince Gazneli Mahmud, altın, gümüş, kıymetli mücevherler, Bağdat incileri, pahalı güzel elbise ve silahlar, altın eğerli pahalı atlar, altın kakmalı asa, altın eğerli on tane dişi fil, altın donanımlı rayon katırlar, dokumalı değerli Ermeni düşekleri, Türk halıları, el dokumalı eşyalar, balta ve Hint okları, Hindistan'ın Kumar bölgesinden getirilen nüksler (koku), beyaz renkli meşkler, dişi geyikler, yabanî panter derileri, avcı köpekler ve geyikler avlayan kartallarla Kadir Han'ı uğurlamıştır.[1079]

Gazneli Mahmud, gücünü göstermek için Türkistan hükümdarı Yusuf Kadir Han'ı kendi memleketinde tantanalı bir şekilde ağırlamış ve bol hediyelerle uğurlayarak anlamlı mesajlar vermiştir. Doğal olarak böylesi izzet, ikram ve lüksü gören Kadir Han, şaşkınlığını gizleyememiştir.[1080] Yusuf Kadir Han çadırına dönünce kendisine hediye olarak gönderilen mal ve silah türünden bol eşyaya bakarak hayrete düşmüş ve bunu nasıl ödeyeceğini düşünmüştür. Hazinedarına hazineden birçok mal getirmesini ve Gazneli Mahmud'a götürmesini emretmiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'a Türkistan'a özgün atlar, altın aletler, okçu Türk gulâmları, şahinler, tilki, sincap ve samur postları, Çin aynası göndermiş ve ardından her iki padişah birbirinden gönül rızasıyla ayrılmıştır.[1081]

Gazneli Mahmud ile Yusuf Kadir Han'ın yakınlaşmasını öğrenen Türkmenler ıssız bölgelere kaçınca Gazneli Mahmud, casuslarını onların arkasından görevlendirmiş, İsrail b. Selçuk'u (Arslan Yabgu) saklandığı yerden çıkararak Gazne'ye göndermiş, oradan da ömrünün sonuna kadar kalacağı Hindistan Kâlincâr Kales'ine hapsetmiştir.[1082] Bu esnada

---

1078 Gazneli Mahmud, gücünü göstermek için Türkistan hükümdarı Yusuf Kadir Han'ı kendi memleketinde tantanalı bir şekilde ağırlamış ve bol hediyelerle uğurlayarak anlamlı mesajlar vermiştir. Doğal olarak böylesi izzet, ikram ve lüksü gören Kadir Han şaşkınlığını gizleyememiştir. Bu meclisten zihinlerde soru işareti oluşturan mesele ise ziyafette sunulan ve Kadir Han'ın rağbet göstermediği şarap meselesidir. Hindistan seferleri, put kırmaları ve dindarlığıyla öne çıkmış olan Gazneli Mahmud'un sunduğu ziyafette şarap sunulması nasıl yorumlanır? Sunulan şaraba Yusuf Kadir Han'ın rağbet göstermediği açıktır. Kadir Han'ın tavrından anlaşıldığına göre sunulan şaraba Gazneli Mahmud'un da rağbet gösterip göstermediği konusunda herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Peki, o zaman neden şarap sunuldu? Acaba Yusuf Kadir Han'ı denemek için konulmuş olabilir mi? Ya da sultanların sofrasında şarabın bulunması adet haline mi gelmişti? Veya görüşmenin temel hedefi olan Türkmenlerin başbuğu Arslan Yabgu'yu sarhoş ederek kolay bir şekilde yakalamak mıydı? Nitekim bu son görüşümüzü bazı kaynaklar desteklemektedir. Gerdîzî, *a.g.e.*, 2005, s. 272; Utbî, *a.g.e.,* 1966, s. 320; Râvendî, *a.g.e.*, s. 91; Tetley, *a.g.e.,* s. 36.

1079 Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr. Rızâzâde Melik, s. 272; Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr: Nefisî, s. 1200.

1080 Râvendî, *a.g.e.*, s. 91; Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr: Nefisî, s. 1201

1081 Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr. Rızâzâde Melik, s. 272; Beyhakî, *a.g.e.*, III, nşr: Nefisî, s. 1201

1082 Gerdîzî, *a.g.e.*, nşr: Habîbî, s. 410; Râvendî, *a.g.e.*, s. 90**.**

diğer muhalif gruplardan Ali Tegin ve ailesinin ıssız bir yerde saklandığı haberi gelince Gazneli Mahmud onun da yakalanması için Hâcib Bilge Tegin'i üzerine göndermiştir. Bilge Tegin de türlü hilelerle Ali Tegin ve ailesini yakalayarak 417/1026 yılında Gazneli Mahmud'a teslim etmiştir.[1083]

Arslan Yabgu ile Ali Tegin'in yakalanmaları Mâverâünnehir görüşmesinin bir neticesi olmuştur. Her ne kadar taraflar görüşmelerinin sonucunu açıklamamışlarsa da görüşmenin ana konusu Türkmenlerin başbuğu Arslan Yabgu İsrail b. Selçuk ve Ali Tegin'in kontrol altına alınması ve böylece çıkabilecek Türkmen tehdidinin önlemesi olmuştur. Nitekim Gazneli Mahmud, üstün dirâyeti ve siyasî tecrübesi sayesinde Türkmenleri kontrol altında tutmayı başarmıştır.[1084]

Özetle Gazneli Karahanlı ilişkilerinde Müslüman oldukları için savaş ve çatışma ortamı tercih edilmemiş, Hindistan seferleri her iki tarafı birleştirmiştir. Bu çerçevede ailevî ilişkiler kurularak aralarında güven ortamı oluşturulmuştur. Ancak Karahanlılarda iktidar değişikliklerinde yaşanan güven bunalımları ve toprak hırsı zaman zaman bu ilişkilerin bir süreliğine bozulmasına sebep olmuş, çatışmalar yaşanmışsa da genel olarak Gazneli Karahanlı ilişkileri karşılıklı menfaatler üzerine inşa edilmiştir. Sâmânî topraklarını aralarında paylaşılmışlar, sınırlar belirlemişler, devletlerine karşı tehdit gözüken Türkmenler üzerine ortak hareket etmişlerdir. Diğer önemli bir husus ise Gazneli Karahanlı ilişkilerinde dinin önemli rol oynamış olmasıdır. Her iki devletin Sünnî Müslüman olmaları çok büyük çatışmaların ve yıkımların önünü kesmiş, hatta Hindistan seferleri konusunda ittifak halinde olmalarını sağlamıştır. Nitekim Karahanlı hükümdarları Buğra Han ve Yusuf Kadir Han gayrimüslim Türklere karşı gaza faaliyetleriyle uğraşırken Gazneli Mahmud'u da Hint seferlerine teşvik etmişlerdir.

4.3.5. Gazneli Mahmud'un Selçuklularla İlişkileri

431/1040 yılında Dandanakan meydan muharebesiyle beraber Horasan'da üstünlük sağlayarak bir devlet haline gelen Selçuklukların soyu Oğuzların Kınık boyuna mensup olan Selçuk Bey'den gelmektedir.[1085] Selçuk Bey'in Mîkâil, Arslan (İsrail), Mûsâ ve Yusuf (Yunus) adlı dört oğlu olduğu, Cend bölgesinde yaşadıkları aktarılmaktadır.[1086] Gazneli Mahmud döneminde Oğuz Yabgu'su ve Türk kabilelerin baskısından dolayı yurt arayışına

[1083] Gerdîzî, *a.g.*e., nşr. Rızâzâde Melik, s. 273; Kafesoğlu, *a.g.e*., s. 19; Özaydın, "Karahanlılar" s. 407.
[1084] Beyhakî, *a.g.e*., III, nşr: Nefisî, s. 1200; Özaydın, "Karahanlılar", s. 407.
[1085] Osman Turan, *Selçuk Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* II. Baskı, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969, ss. 40–65.
[1086] Râvendî, *a.g.e*., s. 89.; Kafesoğlu, *a.g.e*., s. 15; Sümer, *a.g.m*., s. 365; Hüseynî, *a.g.e.,* s. 2.

girmişler, Sâmânîlerin yardım talepleri karşılığında da Buhara Nur Kasabasını yurt tutmuşlardır. Kalabalık bir kavim olan Oğuz ve Selçuklu Türkmenleri yurt edinme ve karın doyurma peşinde oldukları için bu bölgeye yoğun bir Türkmen göçü yaşanmıştır.[1087] Nitekim bu doğrultuda bazen Karahanlı hükümdarı Yusuf Kadir Han ile muhatap olmuş, bazen de Gazneli Mahmud ile temas kurmuşlardır. Bu gelişmeler doğrultusunda Buhara bölgesinde yaşayan Oğuz Türkmenlerinin iltica talepleri Gazneli Mahmud tarafından kabul edilmiş 4000'e yakın Türkmen ailesi Horasan'a yerleştirilmiştir.[1088]

Gün geçtikçe kalabalıklaşan Türkmenler, Gazneli Mahmud'un devletine tehdit oluşturmaya başladıkları anda Gazneli topraklarından çıkarılmış, kısa bir süreliğine olsa isyanları bastırılarak sukûnet sağlanmıştır.[1089] Fakat Gazneli Mahmud sonrası Buhara'dan gelen Oğuz Türkmenleri ile Cend[1090] bölgesinden gelen Selçuklu Türkmenlerinin yıldızları günden güne parlamaya başlamış ve zamanla aralarında ailevî ilişkiler kurulmuştur. Selçukluların geçmişine baktığımız zaman liderlik konumunda olup İslâm'ı kabul eden ilk kişi olarak Selçuk'un babası Emir Dukak olduğunu görmekteyiz.[1091]

Ondan sonra oğlu Selçuk, Türkmenlerin başına geçmiş, ordu komutanı anlamına gelen subaşı lakabını almıştır. Selçuk, kendi kabilesi ve askerleri ile beraber İslâm dini ve Hanefî mezhebini Cend bölgesine yaymıştır. O, bir gece rüyasında bir ateşin yükseldiğini, ateşin kötülüğünün, yeryüzünün doğu ve batısına yayıldığını görmüştür.[1092] Onun rüyası *"Soyundan melikler doğacak ve yeryüzüne hâkim olacaklar"* şeklinde yorumlanmıştır. Selçuk, vefat edince yerine oğulları Emir Mikail, Emir Mûsa ve Emir Arslan Yabgu (İsrail) kalmış ve Buhara'nın Mâverâünnehir bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdir. Emir Mikail, bir süre Gazneli Mahmud'un hizmetinde çalışmıştır.[1093]

Diğer yandan Türkmenler Karahanlı topraklarında da gün geçtikçe çoğalmış, hayvanları artmaya başlamış ve tehdit haline gelmişlerdir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, 1025 yılında Ceyhun'u geçerek Buhara hükümdarı Kadir Han'ın yardımına gitmiş, Türkmenlerin liderlerini tutuklamış, kabilesinin zorla Horasan'a götürülmesini emretmiştir.[1094] Gazneli Mahmud'un bu davranışı üzerine Tûs valisi Arslan Câzib:*"Ben bu kabilenin ihanetinden korkarım. Zararlarından emin olabilmek için başparmaklarının kesilmesini isterim"* demiştir.

[1087] Gerdîzî, *a.g.e.,* 1984, s. 411; Akkuş ve Zeki, *a.g.m.,* s. 203.
[1088] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Habîbî, s. 412; Hüseynî, *a.g.e.,* s. 2; Bayur, *a.g.e.,* I, 174.
[1089] Muhammed Nişâncîzâde, *Mirâtü'l-Kâinât,* I. Baskı, tsh: Şerif Ahmed, Matbaatü Bulak, Kahire, 1842, s. 102.
[1090] Türkistan'ın büyük şehirlerinden olan Cend, Seyhun Nehri'ne yakın olup Hâreizm'e on günlük yoldur. Hamevî, *a.g.e.,* II, s. 169.
[1091] Turan, *a.g.e.,* s. 32; Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 15; Hüseynî, *a.g.e.,* s. 1; Akkuş ve Zeki, *a.g.m.,* s. 203.
[1092] و راى في منامه ذات ليلة انه يبول نارا يتلظى شرارها فى مشارق الارض و مغاربها Hüseyinî, *a.g.e.,* s. 1.
[1093] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 15; Hüseyinî, *a.g.e.,* s. 2; Bayur, *.a.g.e.,* I, s. 174.
[1094] Ocak, *a.g.e.,* s. 6; Bayur, *.a.g.e.,* I, s. 175.

Bunun üzerine Gazneli Mahmud: *"Suçu olmayan Müslümanlara karşı bunu nasıl uygularız. Sen nasıl katı kalpli bir insansın"*[1095] diyerek dinî hassâsiyeti ve üstün merhametini ortaya koymuştur.

Selçuklu tarihçisi Râvendî görüşmenin hedefini Yusuf Kadir Han'ın Gazneli Mahmud'a gönderdiği mektubu bâz alarak şöyle açıklamıştır: *"Bir kavim yıllardır benim vilâyetime gelmiş, Türkistan, Buhara, Soğd-ı Semerkant*[1096] *bölgelerini kendilerine otlak olarak almışlardır. Çok askerleri ve sayısız hayvanları vardır. Önderleri Selçuk b. Lokman'dır. Ondan dört oğul kaldı. Onlar kendi halkı içinde önde gelmiş, sevilmiş ve sayılmış kişilerdir. Onlar ordu hazırlayarak padişahlık arzusu taşımaktalar. Sen Hindistan seferlerine gittiğine ülkene fesat çıkarıp, herhangi bir bölgeyi ele geçirebilirler. Onların işine açıklık getirmek lazımdır."*[1097]

Bunun üzerine Gazneli Mahmud Türkmenlere şöyle yazmıştır: *"Şuana kadar benden herhangi bir iltimasta bulunmadığınız için sizin komşuluğunuza taaccüp ederim. Bizim sizin dostluğunuza tam rağbetimiz vardır. Sizin yardımınızdan müstağni değilim. Eğer siz kardeşler gelemezseniz de içinizden birinizi benim huzuruma gönderiniz. Biz Mesafemiz yakın olsun diye suyun (Ceyhun) kenarında bir makam yaptık. Orada bir sözleşmenin yapılmasını ve ilişkilerimizin açıklığa kavuşmasını isteriz. Kapatamayacağın kapıyı açma! Geri döndüremeyeceğin oku atma"*[1098] sözleriyle beraber tehdit içerikli anlamlı bir mektup göndermiştir.

Türkmenler, Gazneli Mahmud'un davetini saygıyla karşılamış, vefakâr ve temiz bir Müslüman olan önderleri Arslan Yabgu'yu Gazneli Mahmud'un huzuruna göndermişlerdir. Türkmenlerin temsilci göndereceği haberini alan Gazneli Mahmud, derhal bir elçi göndererek ordu ile gelmelerine gerek olmadığını, hâs adamlarıyla gelebileceklerini bildirmiştir.[1099] Gazneli Mahmud'un daveti üzerine gelen Arslan Yabgu'yu izzet ve ikramla karşılamış, kendisiyle beraber tahta oturtmuş, ona sorular sormuştur:[1100] *"Biz Hindistan'a kâfirlere karşı*

[1095] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâzde Melik, s. 273; *Hüseynî, a.g.e.,* s. 3.

[1096] Soğd, Semerkant'ın bir kasabası olup on iki köyü bulunmaktadır. Makdisî (Mukaddisî), *Ahsanü't-Tekâsım fî Marifeti'l-Akâlim,* II. Baskı, Mektebü Medbûli, Kahire, 1991, s. 266.

[1097] Râvendî, *a.g.e*., s. 89, Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, s. 410; Ömer Soner Hunkan, "X-XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam (Nümizmatik Veriler ve İslam Kaynaklarına Göre), *38. ICANSA (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Bildiriler, Ankara, 2012, s. 1620. (1615,1629)

[1098] Râvendî, *a.g.e*., s. 90. ردّه يعجزك سهما ترسل لا و سدّه يعييک بابا لاتفتح

[1099] المهجة اتلف اللّجّة اقتحم من

[1100] Başka bir rivyete göre Yusuf Kadir Han dâhil bütün halk Gazneli Mahmud'la beraber giderken Arslan Yabgu ise Türkmen kalpağını başına koyup, dağ gibi bir binekle, parlayan şimşek gibi önden yürür, İran ve Turan ordusu onun süvarisine bakıp hayrete düşer. Yusuf Kadir Han, Gazneli Mahmud'dan müsaade isteyerek ayrılır. Arslan Yabgu çadırda tutuklanır, takipçiler ise aileleriyle beraber Horasan'a gönderilir. Gazneli Mahmud'un söz sahibi adamlarından Horasan sipehsâlârı ve Tûs valisi Arslan Câzib, Gazneli Mahmud'un bu kararına karşı çıkarak şöyle fikir belirtir: *"Bu ne haldir ki Sultan yapar! Bu görüş doğru bir görüşten uzak*

gaza için gideriz. Bu durumda Horasan boş kalır. Onun için sizinle bir antlaşmaya varmak isteriz. Eğer düşman çıkıp bir fitne çıkardığında yardımınıza ihtiyaç duyarsak ne yaparsınız" diye sorunca Arslan Yabgu: *"Kullukta eksklikk etmeyiz"* diyerek cevap vermiştir. Gazneli Mahmud: *"Eğer hâcet duyulursa ne kadar asker gönderebilirsiniz"* diye sorunca Arslan Yabgu: *"Elindeki oku göstererek bunu gönderdiğinizde yüz bin süvari gelir"* diyerek Gazneli Mahmud'u endişeye düşürecek bir cevap vermiştir. Gazneli Mahmud: *"Eğer yetmezse?"* Arslan Yabgu diğer bir okunu göstererek: *"Bunu Balhan dağına gönderirseniz elli bin süvari gelir"* deyince Gazneli Mahmud: *"Ya yetmezse?"* diyerek Türkmenlerin gücünü tam öğrenmeye çalışmıştır. Arslan Yabgu yayını gösterip: *"Bunu Türkistan'a gönderirseniz 200 bin süvari hizmetinize gelecektir"* deyince Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'nun sözleri üzerine düşünmüş ve biraz endişeye kapılmıştır.[1101]

Bu esnada yemek sofrası hazırlanmış, yemek yenilmiş, şarap meclisine geçilmiştir. Üç gün görüşmeden sonra Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu ve yanındakilere iyi hil'atler giydirmiş, görevlilere Arslan Yabgu'nun emirlerinin misafirliğe götürmelerini emretmiştir. Gazneli Mahmud'un emrettiği gibi Arslan Yabgu'nun emirleri misafirliğe götürülerek aşırı sarhoş edildikten sonra emirlerin elleri bağlanmıştır. Arslan Yabgu da sarhoşluktan ayılınca ellerini bağlı halde görmüş, Hindistan Kâlincâr Kalesi'ne gönderilmiştir. Arslan Yabgu yedi yıl Kalincar Kalesi'nde kalmıştır. Onun soyundan iki kişi Hindistan'a giderek yıllarca kaleye su taşımışlar, bir geceyi fırsat bilip Arslan Yabgu'yu kaleden kaçırmışlardır. Fakat yollarını kaybedince ertesi gün kale kutvalı (kale muhafızı) tarafından yakalanmışlardır. Arslan Yabgu yakalanmadan önce kendisini kurtarma teşebbüsünde bulunan Türkmenlere: *"Benden kardeşlerime haber iletin! Yurt aramak için koşunuz! Eğer on defa bile mağlup olursanız ümitsizliğe kapılmayınız! Dönmeyiniz! Bu padişah köle oğludur ve soysuzdur. Gaddardır. Mülk onda kalmaz. Sizde kalacaktır"*[1102] diyerek Türkmenlere hedef belirlemiştir.

Kale kutvalı tarafından yakalanan Arslan Yabgu kaleye götürülerek güvenliği daha sıkı tutulmuştur. Böylece Arslan Yabgu yedi yıl zindanda kaldıktan sonra vefat etmiştir. Gizlice kalenin civarında gezen Arslan Yabgu'nun oğlu Kutlamış babasının vefat haberini aldıktan sonra Hindistan'dan Sîstân'a geçmiş, oradan da Buhara'ya gelerek amcalarıyla beraber yurt

---

görülür. Evlatlarının mülkünü kendi elleriyle hasımlarına teslim eder. Bu memleketin akıbeti bu taifenin yüzünden perişanlık olacaktır." Gazneli Mahmud ne yapalım deyince Arslan Câzib: *"Benim görüşüm izniniz olursa hepsini gemiye bindirip batırmaktır. Ok atamamaları için başparmaklarını kesmektir."* Buna karşı Gazneli Mahmud: *"Arslan C3azib'e sen kalbi katı bir insansın! Sözünde durmamak ve çaresiz insanları öldürmek sultanların büyüklüğüne ve gayretine yakışmaz"* diyerek Arslan Yabgu'yu Mültan'a diğer aile efradını Horasan'a yerleştirir, Horasan ve etrafındaki Nîşâbur, Bâverd bölgelerindeki otlukları da onlara tahsis eder. Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 247.

[1101] Râvendî, *a.g.e*., s. 91.

[1102] Râvendî, *a.g.e.,* s. 91; Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 247.

arayışında bulunmuş ve intikam alma yollarını aramıştır. Bu arada Türkmenler, Gazneli Mahmud'a bir adam göndererek bulundukları bölgenin kendileri ve hayvanlarına dar geldiği, Nesâ ve Bâverd[1103] bölgelerini kendilerine verilmesini istemiştir. Gazneli Mahmud da Türkmenlerin isteğini olumlu cevap vermiş, karşı çıkan valilerine: *"Ben onlara izin veririm. Böyle bir güçlerinin olmadığına inanırım"*[1104] diyerek temkinli davranmış, kendi askerî ve siyasî gücüne güvenmiştir.[1105] İntikal işi tamamlanınca Gazneli Mahmud, Horsan valisine, Mikail b. Selçuk'a üç at, on deve, otuz adet koyun verilmesini ve Horasan'ın bir bölgesine saygın bir şekilde yerleştirilmesini emretmiştir.[1106] Bunun üzerine Mikail b. Selçuk ve kabilesi Dandanakan bölgesine yerleştirilmiştir.[1107]

[1103] Horasan'ın Serahs ve Nesâ bölgeleri arasından bulunan bir bölgesidir. Hamevî, *a.g.e*., I, s. 333.

[1104] Gazneli Mahmud söz verdiği üzere 4000 çadırlık Türkmen'i Ceyhun Nehrinden geçirerek Horasan'a yerleştirir. Horasan çevresindeki otlukları onlara dağıtır, Horasan valisine *"Silah türünden hiçbir şey taşımayacaklarına"*dair talimat verir. Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 247; Akkuş ve Zeki, *a.g.m*., s. 184.

[1105] Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 273; Akkuş ve Zeki, *a.g.m.,* s. 203.

[1106] Şebânkâreyî'nin aktardığına göre Türkmenlerin ordusu çok, başbuğları ise cesur bir adamdır. O Gazneli Mahmud'un ismini duyduğunda itiraz eder, ona eziyet etmeye çalışır. Bu tavrı an be an Gazneli Mahmud'a ulaştırılır. Gazneli Mahmud ise bu buğzunu hep gönlünde saklayıp fırsat bekler. Gazneli Mahmud, Semerkant'a gelince Arslan Yabgu da onun ziyaretine gelir, Gazneli Mahmud'a Türkmenleri temsilen geldiği iletilir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud da Arslan Yabgu'yu kabul eder. Gazneli Mahmud'a yaklaşınca atından inerek yeri öperek hürmet eder. Gazneli Mahmud da Arslan Yabgu'nun atının yanına kadar giderek hal hatırını sorar. Gazneli Mahmud'un bu tevazuyu daha önceden kimseye yapmadığı aktarılır. Gazneli Mahmud'a önceden Yabgu'nun küçük ve hızlı bir atının olduğu, karşısındaki insanın düşman olduğunu anlayınca kaçabileceğini, bu şekilde birkaç kere düşmanlarından kaçarak kurtulduğu anlatılır. Arslan Yabgu'nun Gazneli Mahmud ile görüşmeye geldiği gün o atın üzerinde bulunduğu aktarılır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, at bakıcılarına Arslan Yabgu gelir gelmez başka bir atı altınlarla süsleyerek getirmeleri ve Yabgu'nun kendi atının elinden bir şekilde almalarını emreder. Arslan Yabgu gelince Gazneli Mahmud'un planı aynen uygulanır, Arslan Yabgu, Gazneli Mahmud'un hediyesini almakla meşgul olur, Arslan Yabgu Gazneli Mahmud ile konuşurken atı at bakıcıları tarafından götürülür. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 273; Şebânkâreyî, *a.g.e*., II, s. 60; Kafesoğlu, *a.g.e*., s. 15.

Gazneli Mahmud, top atmakla meşgulken Yabgu ayakta bekler. Bu esnada bir gulam gelerek arzu edersen Sultan seni top atmaya çağırıyor der. Buna karşı Arslan Yabgu ben top atmayı bilmiyorum, Sultan arzu ederse ok atarım diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un aklına Yabgu'nun Sultan Mahmud'un *"fili varsa bizim de okumuz var, ne zaman savaş çıkarsa ordusunu okla delik ve deşik edeceğiz"* gelir. Gazneli Mahmud bu sözün doğru olduğununa inanmış olmalıdır ki Arslan Yabgu'ya yaklaşarak: *"Eğer orduya ihtiyaç duyulursa ne kadar ordu gönderirsin"* diye sorar. Bunun üzerine Arslan Yabgu doğu yönüne bakan okunu çıkarıp Sultan'a vererek: *Bunun gönderirsen 100 bin Türkmen gelir"* der. Gazneli Mahmud: *"Eğer bundan fazlasına ihtiyaç duyulursa"* deyincen ArslaYabgu diğer bir okunu çıkarıp batıyı göstererek: *"100 bin bu taraftan gelir, 100 bin kuzeyden ve 100 bin de batıdan gelir"* der. Gazneli Mahmud endişlenerek çadırına gider. Kısa bir süre sonra Gazneli Mahmud'dan ayrı bir çadırda kalan Arslan Yabgu'nun üzerine 500 kapalı süvari gelir. Kendisinin Gazneli Mahmud'un çağırdığını söyleyerek, Arslan Yabgu'yu Sultan Mahmud'un çadırına götürler. Gazneli Mahmud vezirlerini de çağırarak Arslan Yabgu'ya çok ağır mesajlar verir: *"Sen kimsin ki Türkistan hanları ve sultanlarına karşı böyle konuşursun? Nasıl kendini büyük addediyorsun? Onun fili varsa bizim de okumuz var diye?"* Bu sorular üzerine Arslan Yabgu yere yıkılarak özür dilemeye başlar. Sultan ne derse can ve gönülle yaparım demeye başlar. Gazneli Mahmud, Arslan Yabgu'nun bir süre hapiste kalması ister, ertesi gün sağ ve solunu 500 piyade süvari girerek ailesi ile beraber Gazne'ye götürür. Ardından Hindistan kalelerine gönderir, yedi yıl hapiste kaldıktan sonra Hindistan'da hayatını kaybeder. Ancak Horasan daha sonra Sultan Mahmud'un evlatlarının dirâyetsizliği yüzünden Selçukluların eline geçer. Arslan Yabgu hapisteyken mektuplaşmaya, kardeşleri ve yiyenlerini toprak kazanmaya teşvik eder. Onun iki yiyeni Tuğrul ve diğeri Alp Arslan, Gazneli Mahmud'an sonra Sultan Mesud'a karşı çıkar mücadele ederler. Gerdîzî, *a.g.e.,* nşr: Rızâzâde Melik, s. 273; Şebânkâreyî, *a.g.e.,* II, s. 60; Akkuş ve Zeki, *a.g.m.,* s. 189.

[1107] Bu Türkmenler, Arslan b. Selçuk'un arkadaşları olup Buhara çöllerinde yaşarlar. Gazneli Mahmud, Ceyhun üzerinden Buhara'ya geçince Buhara hükümdarı Ali Tegin kaçar. Arslan b. Selçuk (Arslan Yabgu) Gazneli

Gazneli Mahmud'un hüsnüniyetle Horasan'a getirdiği Türkmenler, Gazneli Mahmud hayattayken otoritesini sarsacak, ülkesini tehlikeye sokacak bir eylem içinde bulunamamışlardır. Atalarının intikamını almak için bazı isyanlarda bulunup küçük çapta bozgunculuk çıkartmışlarsa da hemen bastırılmıştır.[1108] Fakat vefatından sonra isyanları artmış, Sultan Mesud döneminde Nîşâbur âmili Sûrî İbnü'l-Mutez'i elçi olarak gönderip o bölgede kendileri için bir yer belirlenmesini istemişlerdir. Bu konuda önlem almaya çalışan Sultan Mesud, babası gibi başarılı olamamış, Türkmenler bulundukları bölgeleri yağmalamaya başlamış ve Sultan Mesud'a karşı Ferâve bölgesinde savaşa girerek zafer elde etmişlerdir. Bu esnada Hindistan seferlerine de devam etmek isteyen Sultan Mesud, Selçuklu Türkmenleri ile bir antlaşma yaparak Nesâ, Ferâve ve Dihistân bölgelerini teslim etmiştir.[1109] Fakat Türkmenler bu topraklarla yetinmemişler, sürekli isyan çıkararak Gazneli ordusunu yıpratmışlar, 431/1040 yılına geldiğinde Dandanakan[1110] meydan muharebesiyle Horasan'ı hâkimiyetleri altına almışlardır.[1111]

Güçlü bir dini birikime sahip olan Gazneli Mahmud, üstün dirâyeti, akıllı ve mantıklı siyaseti sayesinde, dinî hassâsiyetini ön planda tutarak Horasan'a gelmelerine izin verdiği Türkmenleri kontrolü altında tutabilmiş, bu dönemde Gazneli Selçuklu ilişkileri kul efendi ilişkisinden öteye geçememiştir. Fakat Sultan Mesud ise babasının vefatından sonra tahta

---

Mahmud'un yanına gelince yakalayarak Hindistan'a zindana atar. Onun çadırına gece aniden saldırı düzenleyerek birçok arkadaşını da öldürür. Onlardan geride kalanlar Horasan'a gelerek bozgunculuk çıkarıp yağmacılığa başlarlar. Gazneli Mahmud, isyanı durdurmak için üzerlerine ordu göndererek Horasan'dan çıkarır. Onlardan 200'e yakın çadır İsfahan'a kaçarlar. Gazneli Mahmud, bölge hükümdarı olan Alâüddevle'ye mektup yazarak onların başlarını alıp kendisine göndermesini ister. Gazneli Mahmud'un isteğini kabul eden Alâüddevle bir ziyafet hazırlayarak topraklarına gelen Türkmenleri davet eder, bu yöntemle işlerini bitirmek ister. Bu arada kendi Deylemîlerini de bahçelere yerleştirerek pusuda bekletir. Davet edilen Türkmenlerin birçoğu daveti kabul eder, ancak Alâüddevle'nin sarayında çalışan bir Türkmenin misafirlere yaklaşarak durumu bildirmesi üzerine Türkmenler geri dönmeye çalışırlar. Alâüddevle'nin temsilcisi her ne kadar onları geri döndürmeye çalışsa da başarılı olamazlar. Deylemîlerden saldırmaya çalışan bir öncü de Türkmenler tarafından okla öldürülür. Hücvîrî, *a.g.e.,* s. 17; Zehebî, *a.g.e.,* XVII, s. 492; Faruk Sümer, *a.g.m.*, s. 366.

Bu olay üzerine çatışma çıkar, Deylemîler bulundukları yerlerden çıkıp Türkmenlere saldırarak mağlup ederler. Bunun üzerine Türkmenler, Deylemîlerden kaçarak geçtikleri bölgeleri yağmalarlar. Azerbaycan'a ualaşan Türkmenler, hükümdar Hasuzan tarafından sıcak karşılanır. Türkmenlerin İsfahan'a gidenlerinden fazlası Horasan'da direnmeye devam eder. Bunlar, eski Hârizm'in bulunduğu Balhan dağına yerleşirler. Bunlardan bazıları şehre inerek şehri yakıp yıkar, yağmalar ve halkı da katlederler. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, Tûs valisi Arslan Câzib'i onların üzerine gönderir. Arslan Câzib yaklaşık iki yıl kadar Selçuklu Türkmenleri ile uğraşır, baş edemeyince Gazneli Mahmud'un bizzat kendisi Horasan'a gitmek zorunda kalır. Bölgeye giden Gazneli Mahmud, onları Nîşâbur ve Dihistân'a kadar takip eder. Gazneli topraklarından kovulan Türkmenler bu sefer de Cûrcân'a giderler. Bunun üzerine Gazneli Mahmud onları takip etmekten vazgeçer, oğlu Mesud'u Rey'e gönderir. Mesud büyük hataya düşerek Yağmur gibi Oğuz Türkmenlerinin büyüklerini işe alır. Hüseyinî, *a.g.e.,* s. 2.

[1108] Gerdîzî, *a.g.e*., nşr: Habîbî, 416; Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 247; Akkuş ve Zeki, *a.g.m.,* s. 183.

[1109] Râvendî, *a.g.e*., s. 96, Cüzcânî, *a.g.e*., I, s. 248.

[1110] Serahs ve Merv arasında bulunan Dandanakan bölgesi on fersahlık kumlu bir bölgeden müteşekkil olup 431/1040 yılında Büyük Selçuklu Devleti'nin temellerinin atıldığı yerdir. Hamevî, *a.g.e.,* II, s. 477; Hunkan, *a.g.m.,* 2015, s. 87.

[1111] Beyhakî, *a.g.e*., II, nşr: Nefisî, s. 762; Hücvîrî, *a.g.e*., s. 18; Hunkan, "Türk Hakanlığı (Karahanlılar" Devrinde Mâverâünnehir'de Hanefî Âlimlerin Rolü", s. 87.

çıkmak için âdeta her yolu mubah görmüş, babasının Horasan'dan çıkarttığı Türkmenleri kardeşine karşı üstün gelme düşüncesiyle ülkesine sokmuş, Türkmen komutanları ordu sâlârı yapmış, bu da Türkmenlerin güçlenerek isyan etmeleri ve devlet kurmalarına sebep olmuştur.

4.3.6. Gazneli Mahmud'un Büveyhîlerle İlişkileri (402/1012–421/1030)

Gazneli Mahmud'un Bâtınî olarak adlandırıp mücadele ettiği Büveyhîler, IV/X. asırda batı İran'da hüküm sürmüşlerdir.[1112] Şîa mezhebinde olan Büveyhîler, Fars, Kirmân, Cibâl, Hemedân, Rey ve Irak kollarına ayrılmışlar, Abbâsî Hilâfeti'ne saldırılarda bulunarak kendi bölgelerinde başarılı olmuşlardır.[1113] Gazneli Mahmud'un devletin başına geçtiği sıralarda Kirmân bölgesi Büveyhîlerinin başında Bahâüddevle Ebû Nasr Fîrûz, (990–1012) bulunmuştur. Gazneli Mahmud'a karşı gelemeyeceğini bildiği için ona hediyeler göndererek ittifak içinde olmuştur. 402/1012 yılında vefat etmesinin ardından oğlu Ebû Şûcâ (402/1012–4011/1021) *"Sultanüddevle"* lakabıyla devletin başına geçmiştir.[1114]

Fakat kısa bir müddet sonra Kirmân valisi kardeşi Ebü'l-Fevâris isyan etmiş, mağlubiyete uğrayarak Gazneli Mahmud'a sığınmış, bu durum da Gazneli Mahmud'a müdahale fırsatı doğurmuş ve Ebü'l-Fevâris'in talebi üzerine Kirmân'a ordu göndermiştir. Gazneli ordusu Kirmân, Fars ve Şîrâz bölgesini tasfiye ederek Ebü'l-Fevâris'e teslim etmiştir.

[1112] Büveyhîler, Şiî İsna Aşriye mezhebine mensup olmalarına rağmen Zeydiye, İsmâilîye ve hatta Ehl-i Sünneti kendi saflarında görürler. Onlardan Ebü'l-Hasan Ahmed b. Büveyh 332/943'te Irak'a saldırır, Abbâsî ordusuna karşı yenilir. Fakat bir kez daha Bağdat'a saldırarak Bağdat'ı ele geçirir. Yenilgiye uğrayan Abbâsî Halifesi ve veziri saklanırlar. Bu durumdan rahatsız olan Türkler Musul'a yürürler. Türklerin Musul'a ulaşmalarıyıla beraber Halife saklandığı yerinden çıkıp hilafetin başına geçer. Bu arada Büveyhi hükümdarı Ahmed'in yakın dostu Ebû Muhammed Mühallibi Halife ile görüşür ardından Cemâziyelâhir 334/Ocak 946 tarihinde Bağdat'ın yakınlarında bulunan Şemmasiye'deki kışlasından çıkarak halifeye biat eder, Abbâsî Halifesi de ona hil'at giydirir. Abbâsî Halifesi, Âl-i Büveyh kardeşler Ahmed'e Mu'izüddevle, Ali'ye İmadüddevle ve Hasan'a Rüknüddevle lakaplarını verir. Bundan sonra Bağdat'ın yetkili ismi Ahmed Mu'izüddevle olur, Abbâsî Halifesi el-Müstekfî'ye günlük 5000 dirhem harç öde, Mu'izüddevle ve ardından İzdüddevle halifenin bütün yetkilerine el koyarlar. Artık Abbâsî Halifelerinin adları sembolik olarak sadece hutbelerde geçer. Fraye, *a.g.e.,* s. 195.
Bundan böyle Abbâsî halifelerinin fermanlarını kimse dikkate almaz ve kimse saygı göstermez, halifeleri vezirleri bile dinlemeler. Mu'izüddevle, istediği kişiyi vezir tayin eder ve stediği kişiyi de azleder. Son olarak Mu'izüddevle, 334/945 yılında el-Müstekfî'yi halifelikten azleder yerine Fazl b. el-Muktedir'i tayin eder, ona el-Mutî-Lillâh lakabı verir ve her gün 10000 dirhem harç tayin eder. İzdüddevle 367/977 yılında resmi bir şekilde bir kez daha Halife ile görüşerek saygı gösterir, halife ona Tâcülmille lakabını verir. İzdüddevle, 372/982 yılında 47 yaşında sara hastalığı ile vefat edince oğlu Ebû Kalicar Samsamüddevle lakabıyla yerine geçer. 388/ 998 yılında Samsamüddevle, kendi danışmanları tarafından öldürülür. İmadüddevle vefat edince yerine geçecek erkek çocuğu olmayınca kardeşi Rüknüddevle geçer, oğlu İzdüddevle'yi Fars'a hükümdar olarak gönderir. İzdüddevle 366/976 yılında babasının vefatının ardından hanedanın gerçek hükümdarı ve yetkili ismi olur. Fraye, *a.g.e.,* s. 196.

[1113] Fraye, *a.g.e.*, s. 193.

[1114] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 42; Gülhan Duygun, *Büveyhîler Zamanında Kirmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu,* Mimar, Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilimdalı, Ortaçağ Programı, Yüksek Lisans Tezi, 2015, İstanbul, s.38.

Fakat Gazneli ordusu bölgeden uzaklaşınca Ebü'l-Fevâris, 407/1017 yılında bir kez daha kardeşi Sultanüddevle'ye karşı mağlup olmuştur.[1115]

Öte yandan Büveyhîlerin Rey hâkimi olan Mecdüddevle b. Fahrüddevle, idareyi annesi Seyyide Hatun'a bırakmıştır. Bunun üzerine Gazneli Mahmud, kendi adının sikkelerde yazdırmasını, aksi takdirde savaşa hazır olmasını istemiştir. Mecdüddevle'nin annesi Gazneli Mahmud'a: *"Eğer savaşta beni mağlup edersen kadını mağlup etmiş derler, yenilirsen kadına karşı yenilmiş derler"* şeklinde bir mektup yazmıştır. Onun bu anlamlı mektubu üzerine Gazneli Mahmud, o hayatta olduğu müddetçe Rey'e saldırmamıştır. Ancak, 418/1028 yılında Mecdüddevle'nin annesi vefat edince Rey'e Hâcib Ali Karîb'i göndererek 419/1029 yılında Rey'i ele geçirmiştir. Ardından Gazneli Mahmud, ele geçirdiği nimetleri, darağacına astığı Karmatîleri ve bunlara ait yaktırdığı kütüphanelerin bilgisini Abbâsi Halifesi Kâdir Billâh'a yazmıştır.[1116]

Târîh-i Âli Büvey'te, Büveyhîlerin, parlak dönemler yaşadıkları, insanlara iyi muamele ettikleri, insanları katletmeyip Abbâsîler döneminde yapılan zulümlerin izlerini sildikleri gibi övgüler zikredilse de[1117] dönemin kaynakları Büveyhîlerin[1118] Karmatîliğe bağlandıkları, halkın malını yağmaladıkları, şehirleri yakıp yıktıkları, hac kervanlarını soyup kan döktükleri rivyaet edilmiştir. Büveyhîler, Bâtınî ve Râfizî itikatlarını alenî olarak yaşadıklarından Gazneli Mahmud, 9 Cemâziyelevvel 420/26 Mayıs 1029 tarihinde ordusuyla beraber üzerlerine yürümüştür. Bölgeyi fetheden Gazneli Mahmud, Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh'a elçilerle fetihnameler göndermiş, bölgedeki Büveyhîlerin liderlerini darağacına astığını, Bâtınî düşüncedeki kitaplarını yaktığını, Rüstem b. Ali'nin sarayında elli hür kadının bulunduğunu, bu kadınlardan otuz tane çocuğu olduğunu, İslâm'a göre dörtten fazla evlenilemeyeceğini bildirmiştir.[1119] Ayrıca Büveyhîlerin Bâtınî olduklarını bildirmiştir.[1120]

Günümüz İran topraklarında hüküm sürerek zaman zaman Abbâsî Halifelerini tahakkümleri altına alan Büveyhîler, Gazneli Mahmud'un Horasan ve kuzey İran bölgelerinde güçlenmesiyle beraber buradaki hâkimiyetlerini kaybetmeye başlamışlardır. Gazneli Mahmud, Bâtınîlerin Kirmân bölgesindeki hâkimiyetlerine son vererek Sünnî-İslam düşüncesini hâkim kılmıştır.

[1115] Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 43.
[1116] Ali Asger Fakîhî, *Târîh-i Âl-i Büveyh,* I. Baskı, Sâzmân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kütûb-ı Ulûm-ı İnsanî-i Dânişkedehâ, Tahran, 1999, s. 5; Bayur, *a.g.e*., I, s. 180.
[1117] Fakihî, *a.g.e.,* s. 26.
[1118] Fakihî, *a.g.e.,* s. 27.
[1119] Bâtınîlerin istifade ettikleri eserlerin Yunan Felsefesinden esinlenilerek yazıldığı için şirk gibi batıl düşüncelerinin olduğu rivayet edilmiştir. Sıddıkî, *a.g.e.,* s. 45.
[1120] Bahâr, *a.g.e*., s. 387; Tetley, *ag.e.,* s. 71.

4.3.7. Gazneli Mahmud'un Ziyârîlerle İlişkileri (403–420/1012–1029)

Gazneli Mahmud'la siyasî ve ailevî ilişkiler içinde olup, daha sonra bağlı bir yönetim haline gelen Ziyârî hanedanı yaklaşık 150 yıl Cürcan ve Taberistân bölgelerinde hüküm sürmüştür.[1121] Abbâsî Hilâfeti'ne bağlı Sünnî Müslüman olan Ziyârî hanedanının ilk hükümdarının Merdâvîç olduğu, ondan sonra hanedanın başına Veşimgîr'in geçtiği nakledilmiştir.[1122] Veşimgîr'den sonra oğlu Şemsülmeâli Kâbûs b. Veşimgîr yönetimin başına geçtiği, fakat kısa bir süre sonra ordunun başkaldırmasıyla görevden uzaklaştırıldığı, yerine oğlu Felekülmeâlî Minûçihr'in geçtiği zikredilmiştir.[1123] Minûçihr, babası Kâbus b. Veşimgîr hayattayken isyancıların zorlamasıyla devletin başına geçmiş, 409/1018 yılında babası tarafından öldürülünce üç günlük taziyeden sonra iktidarını bayram havasında kutlamıştır.[1124]

Kâbus b. Veşimgîr'in öldürülmesi üzerine Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh, oğlu Minûçihr'e babasından kalan tüm toprakları kapsayan bir menşur ile *"Felekülmeâlî"* lakabını vermiştir. Fakat Gazneli Mahmud'un kendisine sığınan Kâbûs'un diğer oğlu Dârâ'nın hanedanın başına geçirme teşebbüsü içerisinde olduğunu öğrenen Minûçihr derhal Gazneli Mahmud'a itaatini bildirerek adına hutbe okutup sikke bastırmıştır.[1125] Gazneli Mahmud'un itaati altına giren Ziyârî hükümdarı Minûçihr, 403/1013 yılında Gazneli Mahmud'un kızı ile de evlenerek siyasî ve ailevî ilişkilerini pekiştirmiştir.[1126] Minûçihr'in 420/1029 yılında vefat etmesi üzerine Ziyârî hanedanının başına oğlu Enûşîrvân geçerek Gazneli Devleti'ne bağlılığını devam ettirmiştir.[1127]

[1121] Esin Küçükbekir, "Gazneliler ile Seçuklular Döneminde Taberistân Bölgesi ve Ziyârîler", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 1, 2017, s. 143.

[1122] Gazneliler, Cürcan Deylemîleri ve Toharistan Ziyârileri ile sürekli irtibat halinde olmuşlardır. IV/X. asrın ikinci yarısında Rey bölgesinde Sâmânîler ile Büveyhîler arasınd çekişme devam ettiği sırada Ziyârî hükümdarları Veşimgîr ve Şemsülmeâlî Kâbûs'un önemli bir güce sahip oldukları bilinmektedir. Ancak kısa bir süre sonra Ziyârîler egemenliklerini kaybetmiş, Gaznelilerin hâkimiyeti altına girmişlerdir. 403–420/1012–1029 yıllarında Kâbûs'un oğlu Felekü'l-Meâlî Minûçihr, Gazneli Mahmud'un kızıyla evlenmesine rağmen Sultan Mahmud'a ağır vergi vermekten kurtulamamıştır. Minûçihr birkaç defa Gazneli Mahmud'a yardım gönderdikten sonra Sultan Mahmud'un kendi üzerine gelebileceğinden korkarak ona karşı düşmanca kin beslemeye başlamıştır. Bu kin beslemesi nedeniyle bir kez daha 500000 dinar ödemek zorunda kalmıştır. Ziyârîlerin son hükümdarı Mençehr Unsûru'l-Meâlî, oğlu Gilan Şah'a nasihatler toplamı olarak *Kâbûsnâme'yi* yazarak: *"Senin ninen yani benim annem Melikzâde el-Merzibân b. Rüstem b. Şervîn'ın kızıdır. O, aynı zamanda Merzibanname'nin müellefidir. Enuşirvan-ı Adil'in kardeşidir. Annen Melik-i Gazi Mahmud b. Nâsırüddin'in kızıdır"* diyerek nasihat etmiştir. Ravanpûr, *a.g.e.,* s. 64; Fakîhî, *a.g.e.,* s. 54.

[1123] Fakîhî, *a.g.e.,* s. 9; Küçükbekir, *a.g.e.,* s. 143.

[1124] Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA,* XLIV, İstanbul, 2013, 498.

[1125] Fakîhî, *a.g.e.,* s. 12; Merçil, "Ziyârîler", s. 498.

[1126] Bahâr, *a.g.e.,* s. 385; Bayur, *a.g.e*., I, 150; Küçükbekir, *a.g.e.,* s. 144.

[1127] Gazneli Mahmud ile ailevi ilişkiler içinde olup Kuzey İran'da hüküm süren diğer bir Ziyârî hükümdarı ise Usûru'l-Mealî lakabıyla bilinen Keykâvûs b. İskender b. Kâbûs b. Veşimgir'dir. Bu hanedan 316–434/928–1042 yılları arasında İran'ın kuzey bölgelerinde hüküm sürmüş, zahiren Abbâsî Hilâfetine bağlı olup gizli olarak İran'da bulunan Araplara karşı mücadele etmişlerdir. Ziyârîler, Selçukluların İran'da hâkim olmasıyla beraber Taberistân gibi bazı bölgelerde yerel güç olarak kalmışlardır. Keykâvûs'un babası İskender'in de bağımsız bir devlet kurmadığı aktarılmıştır. Onların emirlikleri Taberistân ve Gürgan'la sınırlı kalmıştır. Cafer Şiâr ve Nergis

Gazneli Mahmud, diğer Türk hükümdarları gibi devletine düşkün, azimli ve kararlı bir hükümdar olmuştur. Bu doğrultuda kendisi hayattayken devletini güçlendirmiş, hâkimiyet alanlarını genişletmiştir. Bunu yaparken dinî, siyasî ve mezhebî ilkelerinden asla taviz vermemiştir. Başta İsmâilî-Fâtımî Devleti olmak üzere aynı safta olan Büveyhîler'e karşı amansız Bâtınî mücadelesini sürdürmüştür.[1128] Ehl-i Sünnet çizgisinde olan Karahanlı, Hârizmşah ve Ziyârîler gibi devletler ve hanedanlarla iyi münasebetler kurmuş, ailevî ilişkilerini geliştirmiştir. Onun ailevî ilişkilerinin altında siyasî emelleri yatmış, ailevî ilişkiler kurduğu Müslüman devlet ve hanedanlıkları tahakkümü altına aldığı görülmüş, kendi adına hutbe okutup, sikke bastırması onun bu gayesini ortaya koymuştur. Gazneli Mahmud'un dış politikası üzerine durduğumuz dördüncü bölümde onun Gazne civarı seferlerinin dinî sebepleri, Hindistan fetih hareketlerinin altına yatan İslamı yayma politikası, Müslüman devletlerle ilişkilerindeki dinin tesiri ele alınmıştır. Bu doğrultuda Gazneli Mahmud'un dinî bir vecibe olan cihatla devletinin maddî ve manevî açıdan güçlendirdiği, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat ruhunun korunması adı altında gerçekleştirdiği, Gazne civarı seferleriyle bölgeye İslam'ı hâkim kıldığı ve kendi iktidarını da güçlendirdiği görülmüştür.

Ravanpûr, *Güzîde-i ez Siyasetnâme ve Kâbûsnâme,* I. Baskı, İntîşârât-ı Dânışgâh-ı Payâm-ı Nur, Tahran, 2000, s. 60; Fakîhî, *a.g.e.,* s. 13.

[1128] Bayur, *a.g.e.,* I, s. 243.

SONUÇ

Araştırmamızın sonucunda Gazneli Mahmud'un dinî siyasetini şekillendiren önemli faktörlere ulaşılmıştır. Bu faktörler, Gazneli Mahmud'un hayat rehberi olan ve siyasetini dizayn eden *Pendnâme,* iç ve dış siyasetine yön veren ulemâ ve umerâ, dış siyasetine renk katan fetih hareketleri ve bunların tümüne dinî bir meşruiyet kazandıran Abbâsî Hilâfeti ile kurulmuş münasebetler şeklinde ifade edilebilir. Sebük Tegin, oğlu Mahmud'a başından geçen acı tatlı hayat tecrübesini ve öğütlerini *Pendnâme* başlığı altında kaleme alarak âdeta gelecekte kurulacak olan güçlü Gazneli Devleti'nin dinî ve siyasî anayasasını hazırlamıştır. O, eserinde daha çocuk yaşta olan Gazneli Mahmud'a temiz itikat üzere bir kul olmayı, geçici dünyada kalıcı ahiret için âdil davranmayı, güçlü devletlerin din, diyânet, âdil idare ve iktisâdî güçle ayakta kalacağını öğütlemiştir. Kısacası *Pendnâme* Gazneli Mahmud'un dinî ve siyasî eğitimini etkilemiş, şahsiyetini güçlü, adaletini yaygın, iktidar anlayışını keskin kılmıştır.

Sebük Tegin'in öğütleri ve itikâdî düşünceleriyle şekillenen Gazneli Devleti ulemâ, ümerâ ve şuarâ desteğiyle somut bir yapıya dönüşmüş, devletin dinî siyaseti bunların tefekkür ve dirâyetiyle teşekkül etmiştir. Din faktörü, Gazneli Devleti'ni dinamik ve canlı tutmuş, Gazneli Mahmud'un dinî emir ve yasakların uygulamaya konulmasındaki hassâsiyetiyle berbaer devlet zamanla daha da güç kazanmıştır. Başka bir ifadeyle din, Gazneli Mahmud'un nezdinde amaç, siyaset ise dinî emir ve yasakların uygulanmasında bir araç olmuştur. Onun devletinde saray erkânı da önemli rol oynamıştır. Başta vezirleri olmak üzere divan başkanları, valileri, komutanları, şairleri ve elçileri hep itikâdına güvendiği Ehl-i Sünnet Hanefi mezhebine mensup ulemâ içerisinden seçilmiştir. O, devletinin iç ve dış siyaseti ulemânın belâgat, fesahat, feraset, basiret ve insafiya takviye etmiştir. Nitekim ulemâ kesiminden gönderdiği hiçbir elçi eli boş geri dönmemiş, şairlerin şiirlerine konu olan hiçbir fetih hareketi sonuçsuz kalmamıştır. Onun safında yer alıp ideolojisine göre hareket eden hiçbir devlet ve hanedana zulmedilmemiştir.

Gazneli Mahmud'un dinî siyaseti, devletin iç istikrarını sağlamış ve dış siyasetinin ana omurgasını oluşturan fetih hareketlerine kapı açmıştır. Gazneli Mahmud, Gazne ulemâsının fetvası, Gazne şairlerinin motive edici şiirleri ve en önemlisi Abbâsî Hilâfeti'nin dinî desteğiyle maddî ve manevî yönden üstünlük kazanmıştır. O, bu üstünlüğünü din ve toplumu yaşatmak için kullanmış, bunu yaparken gösteriş ve samimiyetsizlikten uzak durmuştur.

Onun Abbâsî Hilâfetiyle aynı olan din ve mezhep anlayışı hilâfete yakınlaşmasını sağlamış, din ve mezhep dışı fitnelere karşı dik duruşu hilâfetin desteğini kazandırmış, bu makamdan gelen lakap, hil'at ve menşurlarla meşruiyetini güçlendirmiş, ülke hudutlarını

genişletmiştir. O, bunları yaparken Sünnî düşünceye mensup âlimler, kâdılar ve müderrislerin yönlendirme ve danışmanlığında saray teşkilatı ve devlet dairelerinde yine bu akide üzerinde olan kişileri yerleştirerek onlardan azami ölçüde istifade etmiştir. Özellikle iç ve dış siyasetinde Abbâsî Hilâfeti'nin bakış açısına hassâsiyetle uymuş, bu çerçevede Ehl-i Sünnet mezheplerini desteklemiş, gelişmesi için yeni medreseler yaptırmıştır. Gayr-i Sünnî unsurlara karşı askerî, siyasî ve ilmî mücadelelerde bulunmuş, sapkın düşüncede olan fırkaları ise yok etmeye çalışmıştır. Onun bu konudaki çabası bazı batılı ve İranlı tarihçilerin iddia ettikleri gibi sadece Abbâsî Hilâfeti'nin takdirini kazanıp, kendi devletini güçlendirmek için olmayıp aksine İslâm inancı ve birliğini korumak içindir. Nitekim yanlış düşüncesinden vazgeçen Karmatîleri serbest bırakarak hayat hakkı tanıması ve onların can ve mal güvenliklerini teminatı altına alması bu sebepledir.

Onun dinî siyasetinin şekillenmesinde müderrisler, kâdılar kadar ve dergâh ve hanikah ve tekkelerde faaliyetler icra eden mutasavvıflar önemli rol oynamışlardır. Müderrisler, ilmî çalışmalarıyla Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat anlayışını canlı tutarken, kâdılar âdil hükümleriyle toplum düzenini sağlamış, mutasavvıflar mezhebî çatışmalardan bıkmış usanmış halkın gönül dünyasına hitap ederek tevazuyu hâkim kılmışlar ve toplumun huzurunu sağlamışlardır.

Gazneli Mahmud, bu kurum ve kuruluşlar sayesinde iç istikrarı sağlamış, Abbâsî Hilâfetiyle ilişkilerini üst seviyede tutmuş, Müslüman komşu devletlerle iyi geçinmiş, cihad ve şehadet aşkıyla Hindistan fetih hareketlerini gerçekleştirmiştir. O, meşhur on yedi fetih hareketiyle fethedilemez kaleleri fethetmiş, kırılmaz denilen putları kırmış, geçilmez denilen setleri yerle bir ederek ele geçirmiştir. Tüm bu fetih faaliyetlerini Allah rızası için İslâm'ı yaymak ve putperestlikle mücadele etmek için yapmıştır. Batılıların iddia ettikleri gibi Hindistan'a zenginlik için gitmiş olsaydı, fethettiği bölgelerin putlarını kırmaz, teklif edilen para karşılığında teslim edip zenginliğe kavuşurdu. Ancak o tüm bu iddiaların aksine Hindûların maneviyâtlarını bozduğu, putlarını kırarak var ola gelen itikatlarını yıktığı, yerine İslâm şiârını hâkim kıldığı, cami ve medreseler yaptırdığı, dininin öğretilmesi için müderrisler gönderip, ezan ve Kur'ân okuttuğu görülmüştür.

Gazneli Mahmud açısından din, devletin direnci, dinamiği ve devamlılığı anlamına gelmektedir. Dinsiz devletin istikrar bulmayacağı ve halkının idare edilemeyeceği sonucuna varılmış, dinin de sahih bir itikatla korunabileceğini düşünmüştür. Bunun için Sünnî İslam anlayışı, Gazneli Mahmud'un otuz üç yıllık devlet idareciliği süresinde her yönüyle başrolü oynamıştır. Devletin savaş ve barış, müzakere ve mücadeledeki siyasetini dinî düşüncesiyle tanzim etmiştir. Hindistan fetih hareketlerine cihad aşkıyla gidilmiş, bölgenin güçlü Müslüman devleti Karahanlılarla İslâm kardeşliği üzerine barış tesis edilmiş, Müslüman

Selçuklu Türkleri Gazne topraklarında ağırlanmış, fitneye sebep olan Ehl-i Sünnet dışı fırkalara karşı da amansız bir mücadele verilmiştir.

Din ve devleti bir birinden ayrı görmeyen Gazneli Mahmud, bunları birbirinin mütemmimi olarak görmüş, bu çerçevede din, devletin temel taşı olup, devlet işlerini kolaylaştıran bir unsur olarak yorumlanmıştır. Dinî siyaseti konusunu çalışırken dönemin temel eserleri *Târîh-i Utbî, Târîh-i Gerdîzî* ve özellikle *Târîh-i Beyhakî*'nin her yönüyle tahkik edilmediği, tercüme ve neşrinin de yapılmayarak alanda büyük bir boşluk oluşturduğu görülmüştür. Gazneliler dönemi ulemâsı, ümerâsı ve mutasavvıflarıyla, kültür ve medeniyetine dair birçok araştırmanın yapılmasına ihtiyaç duyulduğu, bu eksikliğin bu alanda çalışmak isteyenlerin en büyük sorunu olduğu hissedilmiştir.

KAYNAKLAR

ÂBÂDÂNÎ, Abdullah Mübelliğî, *Târîh-i Sûfî ve Sûfîgerî,* I. Baskı, İntişârât-ı Hür, Tahran, 1997.

AKÇAY, Filiz, *Ebû Saîd Abdühey Dahhak b. Mahmud Gerdîzî'nin Zeynü'l-Ahbâr Adlı eserinin Tâhirîler, Saffârîler, Sâmânîler ve Gaznelilerle İlgili Bölümlerinin Türkçe Tercümesi ve Değerlendirmesi,* Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilm Dalı Orta Çağ Tarihi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, 2015.

AKKUŞ, Mustafa,"Gazneli Mahmud'un Tasavvfi Yönü ve Mutasavvıflarla İlişkileri", *S.D. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* SUTAD, Konya, Güz, 2018, s. 44.

AKKUŞ, Mustafa, İzzetullah Zeki, *Târîh-i Beyhakî'ye* Göre Gazneli Selçuklu İlişkileri ve Gazneli Algısı" *USAD Uluslararası Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* S. 5, 2016, s. 181–204.

ALİ, Ali Muhammed Ferîd, *es-Sultan Mahmûd el-Gaznevî Siyasetehu ve Devruhu fî Neşri'l-İslâm fî Şibhi'l-Kâret'il-Hindiye 388–421/998–1030,* Aden Üniversitesi İslâm Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Yemen, 2004.

ALPER, Ömer Mahir,"Mesîhî Ebû Sehl", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 313–314.

ASCEDÎ, Ebû Nazar Abdülaziz b. Mansûr el-Mervezî, *Divan,* I. Baskı, tsh: Tâhîrî Şebâb, Şirket-i Çâphâne-i Firdevsî, Tahran, 1956.

ATTÂR, Şeyh Ebû Hâmid Muhammed b. Ebû Bekir İbrâhim Ferîdü'ddîn-i Nîşâburî, *Kitâb-ı Tezkiretü'l-Evliyâ, II,* V. Baskı, İntişârât-ı Merkezi-i Hiyâbân Şah, Tahran, 1957.

ATİYYE, Ali Hamd, "es-Sefârâtü fî'l-Asri'l-Gaznevî 351–579" *Bingazi Üniversitesi Al-Marj Edebiyat ve Bilimler Fakültesi Mecelletü'l-Ulûm ve'd-Dirâsâtü'l-İnsâniye Al-Marj Mecelletün İlmiyye Elektrüniyye Muhkeme Dergisi,* S. 1, 2013, s. 111–129.

AYAN, Ergin, "Karahanlı Hânedân Üyelerinin Gazneliler ve Selçuklularla Sıhriyeti" *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi,* S. 5. 2015. s. 392–408.

AZAMAT, Nihat, "Nâsır-ı Hüsrev", *DİA,* XXXII, İstanbul, 2006, s. 395.

AZÎZÎ, Muhammed Rızâ, Fatma Fennûdî ve Seyid Mehdî Rahimî, "Ebû Bekir Kahistânî Devletmerd ve Edeb-i Derbâr-ı Gazne", *Fasılnâme-i İlmî Tervic-i Mutalaat-ı Ferheng-i İçtima-i Horasan,* S. 3, Tahran, 2017, s. 80–83.

BAHÂR, Melikü'ş-Şuarâ, *Mecmelü't-tevârîh,* I. Baskı, thk: Ali Rıza Kayânî (Körüş Kayânî) ve M İhsan, Târîh-i Vefa, Tahran, 2012.

BAHÇIVAN, Seyit, "Üstüvâî", *DİA,* XLI, Ankara, 2012, s. 395–396.

BAŞ, Eyüp *İslam Tarihi (El Kitabı),* VI. Baskı, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

BAYRAKDAR, Mehmet, "İbn Miskeveyh", *DİA,* XX, İstanbul, 1999, s. 201–208.

BAYUR, Hikmet, *Hindistan Tarihi, I,* II. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987.

BEDVÂNÎ, Abdülkâdir *Müntehabü't-Tevârîh, I,* I. Baskı, tsh: Mevlevi Ahmed Sahib, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi, Tahran, 2000.

BEYHAKÎ, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târîh-i Beyhakî,* III. Baskı, nşr: Saîd Nefisi, Sanayi Yayınları, Tahran, 1940.

----------, *Târîh-i Beyhakî,* I. Baskı, tsh: Ali Ekber Feyyaz, nşr: Muhammed Cafer Yahakî, İntîşârât-ı Dânişgâh-ı Firdevsî-i Meşehet, Meşhet, 1972.

BEYHAKÎ, el-İmam el-Hafız Ebû Bekir Ahmed Hüseyin (384–458), *el-Kırâatü Halfe'l-İmam,* I. Baskı, thk: İsa b. Muhammed b. İsa el-Müsemmilî, I, Camiatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1993.

----------,*es-Sünenü'l-Kübrâ,* VII, thk: Muhammed Abdulkâdir Ata, Dârü'l-Kütûbü'l-İlmiye, Beyrut, 2003, s. 692.

BÎRÛNÎ, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *el-Âsârü'l-Bâkıye ani'l-Kurûni'l-Hâliye,* nşr: Mirâs-ı Mektûb, Tahran, 2001.

----------, *Tahkîku mâ li'l-Hind,* I. Baskı, Hindistan Maârif Bakanlığı, 1958.

----------,*Kitâbü'l-Hind,* I. Baskı çev: Seyid Asger Ali, el-Faysal Yayınları, Lahor, 2005.

BOSWORTH, Clifford Edmund, *Târîh-i Gaznevîyân,* II. Baskı, çev: Hasan Enuşe, Müesses-i İntişârât-ı Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1999.

The Transiton From Ghzanavid To Seljuq Rule In The Islamic East, Edinburgh Üniversitesi Felsefe Bölümü Doktora Tezi, Edinburgh,1961.

BUZCÂNÎ, Derviş Ali, *Ravzatü'r-Riyâhîn*, I. Baskı, nşr: Haşmet Müeyyed, Benigâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran, 1966.

CÂMÎ, Mevlanâ Nureddin Abdurrahman, *Nafahâtü'l-Üns min Hazarâti'l-Kuds,* nşr: Williams Nassau Lees, tsh: Mevlevi Abdülhamid Muradî, Matbaa-i Lisi, Kelkete, Hindistan, 1885.

CUVÂRINE, Ahmed, "Tabi'atü'l-Vüzâretû fî Ahdi'd-Devleti'l-Gaznevîye" *Mecelletü-Ebhasü'l-Yarmuk,* S., 3. 1994, 47–95.

----------, "Cühûd-i Sultan Mahmmud fî neşri'l- İslâmi's-Sünnî fî Avâsıt-i Asya İran, Afganistan ve'l-Hind", *Mu'te Li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât,* S. 2. 1996, 125–153.

CÜVEYNÎ, Ebü'l-Ala Abdülmelik, *Muğisü'l-Halk fî Tercîhi'l-Kavli'l-Hak,* I. Baskı, nşr: Muhammed Abdullatif, el-Matbaatü'l-Mısriyye, Kahire, 1934.

CÜZCÂNÎ, el-Kâdı Minâhacüddîn Ebû Ömer Osman b. Sirâciddîn Ömer, *Tabakât-ı Nâsırî,* I. Baskı, thk: Abdülhay Habîbî, Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran, 1984.

Dâiretü'l-Maârif-ı Büzûrg-i İslâmî, VI, I. Baskı, Merkez-i Dâiretü'l-Maârif-ı Büzûrg-i İslâmî, Tahran, 1989.

El-Mücid fî'l-Âlâm, I, I. Baskı, el-Matbaatü'l-Kâsûlikiyye, Arya, Lübnan, 1982.

DUYGUN, Gülhan *Büveyhîler Zamanında Kirmân Bölgesinin Siyasî ve Sosyo-Kültürel Durumu,* Mimar, Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilimdalı, Ortaçağ Programı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015.

EBÛ HALİL, Şevkî, *Atlasü't-Târîhü'l-Arabî*, III. Baskı, Dârü'l-Fikr, Şam, 1984, s. 46.

EMİRÇÛPÂNÎ, Ahad, *Gaznelilerin İlk Döneminde Edebî Çevre,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2001.

ENSÂRÎ, Hâce Abdullah, *Tabakâtü's-Sûfîye,* tsh: Abdülhey Habîbî, Kâbil Devlet Basımevi, Kâbil, 1962.

ERDOĞAN, Coşkun, "Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi ve Altuntaşlar Dönemi (1017–1041)" *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* S. 50, 2013, s. 143–180.

FAKÎHÎ, Ali Asger, *Târîh-i Âli Büveyh,* I. Baskı, Sâzmân-ı Mütalaa ve Tedvîn-i Kütûb-ı Ulûm-ı İnsan-ı Dânişkedeha, Tahran, 1999.

FEHIM, Süleyman, *Sefînetü'ş-Şuarâ,* I. Baskı, Tabhâne-i Âmire, İstanbul, 1843.

FELSEFÎ, Nasrullah, *Çend Makale-i Târihî ve Edebî,* I. Baskı, İntişârât-ı Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1964.

FERRUHÎ, Hekimî, *Divan-ı Hekim-i Ferruhî-i Sîstanî,* I. Baskı, tsh: Ali Abdurrasulî, Matbaa-i Meclis, Tahran, 1933.

FRAYE, Richard N., *Buhara (Destâverd-i Kurûn-i Vustâ)* I. Baskı, çev: Mahmud Mahmudî, Benegah-i Tercüme ve Neşr-i Kitâb, Tahran,1969.

FERÂ'İZÎ-ZÂDE, Mehmet Saîd, *Târîh-i Gülşen-i Maârif,* Dârü't-Matââtü'l-Âmire, İstanbul,1836.

GANİMÎ, Refat, *Devrü't-Talimü'l-İslâmî fî'l-Hin-i fî İkâmeti'l-'Adl ve's-Silm-i ve't-Teâvün,* I. Baskı, Câmiatü'z-Zekâzik, Mekketü'l-Mükerreme, 2006.

GERDÎZÎ, Ebû Saîd Abülhey b. Dahhak b. Mahmud, *Zeynü'l-Ahbâr (Târîh-i Gerdîzî),* I. Baskı, tsh: Rahim Rızâzâde Melik, Encümen-i Âsâr ve Mefâhir-i Ferhengi Yayınları, Tahran, 2005.

----------,*Zeynü'l-Ahbâr,* I. Baskı, tsh. Abdülhey Habîbî, İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İran, Tahran, 1984, s. 376.

KÖK, Bahattin, "Gazneli Mahmud ile Abbâsî Halifesi Kâdir Billâh Arasındaki İlişkiler" *EKEV Akdemi Dergisi,* S. 2. 1998, s. 117–126.

GÖKSU, Erkan, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına" konulu makalesinin *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 191, 2011, s. 97–116.

GÜNALTAY, M. Şemseddin, *İslâm Tarihinin Kaynakları- Tarih ve Müverrihler-* nşr: Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991.

HALÎLÎ, Halîlullah *Saltanat-ı Gaznevîyân,* I. Baskı, Afganistan İslâm Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kâbil, 2013.

HAMEVÎ, eş-Şeyh el-İmam Şehâbüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah, *Mucemü'l-Buldân, III,* I. Baskı, Dâr-ı Sadr, Beyrut, 1939.

HÂNDMÎR, Gıyâsüddîn b. Hâce Hümâmiddîn Muhammed b. Hâce Celâleddîn Muhammed b. Hâce Burhâniddîn Muhammed-i Hüseynî Şîrâzî, *Düstûrü'l-Vüzerâ,* I. Baskı, tsh: Saîd Nefisî, İkbal Yayınları, Tahran, 1976.

HARKÛŞÎ, Abdülmelik b. Muhammed İbrâhim en-Nîşâburî, *Kitâbü Tehzibü'l-Esrar*, thk: Bisam Muhammed Barud, el-Mecmeüs'-Sekâfî, Ebû Dabi, 1999.

HEMEDÂNÎ, Ebü'l-Fazl Bedîüzzamân Ahmed b. el-Hüseyn b. Yahya, *Makâmâtü Bedîüzzamân el-Hemedânî,* I. Baskı, şrh: el-İmam el-Allâme eş-Şeyh Muhammed Abduh, Dâru'l-Kitâb'il-İlmiye, Beyrut, 2005.

HIDÂYET, Muhammed Hâdî Rıza Kulu Han, *Tezkire-i Rıyazu'l-Ârifîn,* I. Baskı, tsh: Ebü'l-Kâsım Râdpar ve Gita Aşiderî, Puzihişgâh-i Ulûm-ı İnsânî ve Mutalaat-ı Ferhengî, Tahran, 2006.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Maşrik İle'l-Mağrib, I. Baskı, nşr: Minûçihr Sutû, Kitâbhân3-i Tahûrî, Tahran, 1983.

HUNKAN, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı Karahanlılar (766–1212),* II. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

----------,"X-XIII. Yüzyıllarda Orta Asya'da Türkler ve İslam (Nümizmatik Veriler ve İslam Kaynaklarına Göre), *38. ICANSA (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi)*, Bildiriler, Ankara, 2012, s. 1615–1629.

----------,"Türk Hakanlığı (Karahanlılar) Devrinde Mâverâünnehir'de Hanefî Âlimlerin Rolü", *Dervirleri Aydınlatan Meş'ale İmâm-ı Azam Ulusal Sempozyum Tebliğ Kitabı,* hz. Ahmet Kartal ve Hilmi Özden, Eskişehir, 2015, s. 219–227.

----------,"Ortaçağ İran'ını Anlamak: Firdevsî, Nizâmülmülk, Sabbah ve Hayyam", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi,* S. 77, 2016, s. 77–102.

----------,"Batı Türk Hanlığı (Batı Karahanlıların)'nın Kurucusu Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2015, S, 5, s. 81–96.

HÜNERVER, Fehim, *Zindegînâme ve Münâcât-ı Hâce Abdullah-ı Ensârî,* I. Baskı, Kitâbhâne-i Afganistan, 2011.

HÜSEYNÎ, Sadrüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Seyidü'i-İmam eş-Şehid Ebü'l-Fevârîs b. Nâsir b. Ali, *Ahbârü'd-Devletü's-Selcûkiyye,* I. Baskı, tsh: Muhammed İkbal, Pencap Üniversitesi, Lahor, 1933.

İBÂDÎ, Abdülkerim, *Horasan Fî'l-Asrı'l-Gaznevî,* edt: Numan Cebran, Katar Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, Ürbed'ül-Ürdün Yayınları, Ürdün, 1997.

İBÂDÎ, Mohammad Qasim, "Gazneli Mahmud'un Vefatına Kadar Gazneli Karahanlı İlişkisi" *İstem Dergisi,* S. 18. 2011, s. 161.180.

İBN HALDUN, Abdurrahman, *Târîh-i İbn Haldun, IV,* I. Baskı, thk: Halîl Şehade, Dâru'l-Fikr li't-Teba'a li'n-Neşr ve't-Tevdı, Beyrut, 2000.

İBN HALLÎKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed Ebû Bekir, *Vefeyâtü'l-'Ayan Enbaü Ebnâü'z-Zaman, V***,** I. Baskı, thk: İhsan Abbâs, Dâru Sadr, Beyrut, 1977.

İBN MALIK, Enes, *el-Muvatta,* Kader, III, I, thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1984.

İBN KESÎR, İmâdü'ddin İsmail b. Ömer, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyye, I,* I. Baskı, thk: Abdulhafiz Mansûr, Dâru'l-Medâru'l-İslâmî, Bingâzi, 2002.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh,* I. Baskı, thk: Seyit Muhammed Hüseyin Ruhânî İntîşârât-ı Asâtîr Yayınları, Tahran, 2004.

----------, Ebü'l-Hasan b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Maruf bi İzzüddin, *el-Kâmil fi't-Târîh, VII,* I. Baskı, tsh: Muhammed Yusuf ed-Dukâke, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

----------,Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh,* I. Baskı, IX, nşr: Carolus Johann Tornberg, Beyrut, 1965.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l Mülûk,* I. Baskı, thk: Muhammed Abdulkâdir Ata ve Mustafa Abdulkâdir Kâdir, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut, 1995.

İBNÜ'L-ĞAZÎ, Şemsüddîn Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman, *Divanü'l-İslâm,* I. Baskı, II, thk: Seyit Kesrevî, Hasan, Dâru'l-kutûbü'l-İlmiye, Beyrut, s. 1990.

İSMAİL HAKKI, *Ferahu'r-Ruh: Muhammediye Şerhi*, I. Baskı, Matbaatü Bulak, Kahire, 1836.

İRİCE, Bilal *Karahanlı Dönemi Edebî Eserlerinde "İlim" Kavramının Anlamı ve Tematik İncelemesi,* Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2016.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.

KÂHAKÎ, Ahmed Salihî ve Musa Tabar, Necmi "Puzûhiş-i ber şinâht-ı mecmua-i Arslan Câzib ve der dervre-i Gaznevî der Seng-i Büst", *Puzûhişhâ-i Târîh-i İlmî Dânişkede-i Edebiyat ve Ulûm-ı İnsânî-i Dânişgâh-i İsfahan,* S. 4. 2016, s. 103–120.

KANDEMİR, M. Yaşar "Büst", *DİA,* VI, İstanbul, 1992, s. 495.

KARGAR, Abdullah *Şehr-i Salâtin-i Gazne der Pûya-i Târîh,* I. Baskı, Müessese-i İntişârâtü'-Ezher, Peşâver, 2005.

KÂŞÂNÎ, Sekîne, İsmet Bâbâdî "Berresi-î Münasebât-ı Mahmûd-ı Gaznevî ve Mahâfil-i dînî" *Târîhnâme-i Hârizmî, Fasılnâme-i ilmî-i Tahassûsî Dergisinin,* S. 74. y. 2015. s. 73–87.

KAZANCI, Fuat Yusuf, *Usulû's-Sekâfeti's-Süryânî fî Bilâd-ı mâ Beyne'n-Nehreyn,* I. Baskı, Dâr-ı Dicle, Amman, 2010.

KIRMÂNÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yusuf b. Ahmed ed-Dımaşkî, *Ahbârü'd-Düvel ve Âsârü'l-Evvel fi't-Târîh,* I. Baskı, Matbaatü Zevra, Bağdat, 1965.

KİŞÂVERZ, Kerim, *Hezâr Sâl Nesr-i Fârisî,* I. Baskı, Şirket-i Sehâmî Ofset Yayınları, Tahran, 1966.

KONUKÇU, Enver, "Balasagun", *DİA,* V, İstanbul, 1992, s. 4.

----------, "Hayber Geçidi", *DİA,* XVII, İstanbul, 1998, s. 23.

KÖYMEN, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I,* IV. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

KUREŞÎ, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkādir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye fî Tabakâti'l-Hanefîyye*, I. Baskı, thk: Abdulfettâh Muhammed el-Hulû, Hicir Yayınları, Gize, 1978.

KURTUBÎ, Arib b. Sa'd, *Dünbâle-i Târîh-i Taberî,* çev: Ebü'l-Kâsım Pâyende, İntîşârât-ı Asâtîr, Tahran, 1975.

KUTLUBOĞA, Şeyh Ebü'l-'Adl Zeynüddin Kâsım, *Tâcüt-Terâcîm fî Tabakâti'l-Hanefîyye,* I. Baskı, tsh: Kâsım Muhammed er-Recep, Mektebetü'l-Musennâ, Bağdat, 1962.

----------,*Tâcü't-Terâcim,* I. Baskı, thk: Muhammed Hayır Ramazan Yusuf, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1996.

KURTULUŞ, Rıza, "Asya", *DİA,* III, İstanbul, 1991, s. 534–542.

KÜÇÜKBEKİR, Esin "Gazneliler ile Seçuklular Döneminde Taberistân Bölgesi ve Ziyârîler", *VAKANÜVİS Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,* S. 1, 2017, s. 139–151.

MAKDİSÎ (Mukaddisî), *Ahsanü't-Tekâsım fî Marifeti'l-Akâlim,* II. Baskı, Mektebü Medbûli, Kahire, 1991.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan, *Edebü'd-Dünya ve'd-Dîn,* şrh: Muhammed Kerim Râcih, Dâr-ı İkra, Beyrut, 1985, s. 150.

MECDÎ, Seyid Mecdü'd-Din Muhammed b. Ebû Talib Hüseyinî Hairî, *Zînetü'l-Mecâlis,* Hatt-ı Sengi: Habibullah Afşar Kazvînî, 1845.

MEHDEVÎ, Mesirus, "Arslan Câzib ve Ârâmgâh-ı O", *Horasan Puzûhî, Tahran,* S. 1. 1998, s. 130–138.

MELLÂH, Hüseyin Ali, *Minûçihrî Dâmgânî ve Mûsîkî,* I. Baskı, İntîşârât-ı Hüner ve Ferheng, Tahran, 1985.

MERÇİL, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler,* I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

---------,*Gazneliler Devleti Tarihi,* I. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

---------,Selçuklular (Makaleler), I. Baskı, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2011

----------,"Alp Tegin", *DİA,* II, İstanbul, 1989, s. 525–526.

----------,"Mahmûd-ı Gaznevî", *DİA,* XXVII, Ankara, 2003, s. 362–365.

----------,"Meymendî", *DİA,* XXIX, Ankara, 2004, s. 504.

----------,"Utbî Muhammed b. Abdülcebbâr", *DİA,* XLII, İstanbul, 2012, s. 236–237.

----------,"Gazneliler", *DİA,* XIII, İstanbul, 1996, s. 480–484.

----------,"Ziyârîler", *DİA,* XLIV, İstanbul, 2013, 498.

----------,"Sebük Tegin", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s. 262–263.

MEVLAÎ, Muhammed Server, *Âyin-i Kişervrdârî Şeş Bâb-ı Bâzyafta ez Âdâbu'l-Harb ve'ş-Şucaa,* I. Baskı, İntîşârât-ı Bünyad-ı Ferhengi-i İran, Tahran, 1976.

MİSKEVEYH, er-Râzî, Ebû Ali, *Tecâribü'l-Ümem, I,* I. Basım, thk: Ebü'l-Kâsım İmamî, Dâr-ı Surûş li't-Tabaât-ı ve'n-Neşr, Tahran, 2001.

MURTEZÂ, Ahmed b. Yahya, *Kitâbu Tabâkâti'l-Mu'tezile, XXI,* I. Baskı, thk: Susen Dıkşelid Kılzer, en-Neşrâtü'l-İslâmiye, Beyrut, 1961.

MUTAHHARÎ, Murteza, *Hidemât-ı Mütekâbil-i İslâm ve İran***,** I. Baskı, İntîşârât-ı Sedrâ, İran, 1984.

MÜFTÜ, Muhammed Sehil, *İkbâliyât,* İkbal-ı Akadem-i Pakistan, Lahor, 2016.

MÜFTÜOĞLU, Ferruh, "İbn Irak", *DİA,* XX, İstanbul, 1999, s. 87–88.

MÜSTEVFÎ, Hamdullah, *Nüzhetü'l-Kulûb,* I. Baskı, çev: G. Le Strange Dünyay-ı Kitâb, Tahran, 1984.

----------,*Târîh-i Güzîde*, II, Baskı, nşr: Abdülhüseyin Nevâî, Müessese-i İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 2015.

----------,*Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selcûkiyân),* I. Baskı, çev: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

NAHCİVÂNÎ, Hinduşah b. Sencer b. Abdullah, *Sâhibî Tecârübü's-Selef der Tevârih-i Hulefâ ve Vüzerâ-i İşân,* I. Baskı, tsh: Abbâs İkbal, Matbaa-i Ferdin, Tahran, 1934.

NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîh-i Buhârâ,* I. Baskı, thk: Muhammed b. Zufer b. Ömer, Çaphâne-i Saadet, İran, 1973.

NÂZIM, Muhammed, *Hayat ve Avkât-ı Sultan Mahmûd-ı Gaznevî,* II. Baskı, çev: Abdulgafur Emînî, Merkez-i Neşerât-i Meymend, Peşâver, 2000.

NEFİSÎ, Saîd, *Suhenân-ı Manzûm-ı Ebû Saîd Ebü'l-Hayr,* I. Baskı, İntîşârât-ı Kitâbhâne-i Şems, Tahran, 1956.

NEMR, Abdülmunim, *Târîhü'l-İslâm fî'l-Hind,* I. Baskı, el-Müessese el-Câmi'd-Dirasât ve'n-Neşr ve't-Tevdı, Beyrut, 1981.

NIHÂRÎ, Abdulbasit Hasan, *Takîmu'l-'Ukûl fî Teshîhi'l-Usûl,* I. Baskı, Müessesti'l-İmam Zeyd b. Ali es-Sekâfiye, Senâ, Yemen, 2008.

NİHLEVÎ, Mansûr b. Gulam b. Abdüssettâr, *Tabakâtu-Rüvâti'l-Hadis bî Horasan fî'l-Karni'l-Hâmîs'il-Hicrî,* Suudi Arabistan Yüksek Öğretim Bakanlığı, Câmiatü'l-Ümmü'l-Kurâ, Davet ve Usûl-ı Din Fakültesi, Kitap ve Sünnet Bölümü Doktora Tezi, Mekke, 2002.

NÎŞÂBURÎ, Ebû Abdullah Hâkim, *Târîh-i Nîşâbur,* I. Baskı, nşr: Ali Rıza Kayânî, Tahran, Âka Yayınları, 1996.

NÎŞÂBURÎ, Mahmud b. Ebü'l-Hasan b. Hüseyin, *Îcâzü'l-Beyân 'An Meânî'l-Kur'ân,* I. Baskı, thk: Ali b. Süleyman el-Übeyd, II, Mektebetü Tevbe, 1997.

NÎŞÂBURÎ, Zahîrüddîn *Selcûknâme,* I. Baskı, tsh: Mirza İsmail Han Hamidü'l-Mülk, Asâtîr Yayınları, Tahran, 1968.

NIŞÂNCÎZÂDE, Muhammed, *Mirâtü'l-Kâinât,* I. Baskı, tsh: Şerif Ahmed, Matbaatü Bulak, Kahire, 1842.

NİZAMÎ SEMERKANDÎ, Ahmed b. Ömer b. Ali, *Çahar Makale,* I. Baskı, tsh: Muhammed Kazvînî, nşr: Muhammed Muîn, İntişârât-ı Armağan, Tahran, 1949.

NİZÂMÜLMÜLK, Hasen b. Alî b. İshâk et-Tûsî, *Siyreu'l-Mülûk ya Siyasetnâme,* I. Baskı, tsh: Hiyu Berk Darak, çev/nşr: Kitâb Yayınları, Tahran, 1962.

NOORULHAQ, Ahmad Jawid, *İlk Fetihlerden Gaznelilerin Son Dönemine Kadar Afganistan'ın İslâmlaşma Süreci,* Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İsparta, 2005.

NUHOĞLU, Güller, *Beyhakî Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültürü,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.

OCAK, Ahmed *Selçukluların Dinî Siyaseti ve İslâm Âlemi (1040–1092),* İnönü Ünversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Malatya, 199.

OSMANZÂDE, Ahmed Tayyib, *Ahlak-ı Ahmedi,* I. Baskı, edt: Muhammed Esad Saffet, Matbaatü Dârü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, İstanbul, 1840.

ÖZAYDIN, Abdülkerim "Karahanlılar", *DİA,* XXIV, İstanbul, 2001, s. 404–412.

ÖZCAN, Abdulkâdir "Ferâ'izî-Zâde Mehmet Saîd", *DİA,* VII, İstanbul, 1995, s. 366–367.

ÖZCAN, Tahsin "Nâsıhî", *DİA,* XXXII, İstanbul, 2006, s. 394.

PALABIYIK, Muhammed Hanefî, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı,* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 1996.

----------,"Gazneliler'de İlmi Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi,* S.1, 2001, s. 47–71.

PERVIZ, Abbâs, *Târîh-i Deyâlime ve Gaznevîyân,* II. Baskı, Müessese-i Mabuât-i Ali Ekber-i İlmî, Tahran, 1957.

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr der Târîh-i Âl-ı Selcûk,* I. Baskı, tsh: Muhammed İkbal, Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1954.

REŞİD, Mubin, *Sultan Mahmûd-ı Gaznevî,* I. Baskı, İlim ve İrfan Publisher's, Lahor, 2006.

REŞÎDÜDDÎN, Fazlullah Hemedânî, *Târîh-i Gaznevîyân ve Sâmânîyân ve Âl-i Büveyh ez Câmiü't*-Tevârîh, nşr: Muhammed Debir Siyâkî, Kitâbfurûşi-i Furûğî, Tahran, 1959.

----------,Fazlullah Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh, I,* I. Baskı, nşr: Ahmet Ateş, Dünyayı Kitâb Yayınları, Tahran, 1983.

----------,Fazlullah, *Câmiü't-Tevârîh (Selçuklu Devleti),* I. Baskı, çev: Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul, 2010.

RIZAÎ, Abdülazim, *Târîh-i deh hezâr Sâle-i İran III, ez Silsile-i Gazneviyân tâ İnkırâz-ı Sefeviyye,* X. Baskı, İkbal Yayınları, Tahran, 2000.

SAFEDÎ, Selahaddin Halil b. Aybek, *Kitâbü'l-Vâfî el-Vefeyât, VIII,* I. Baskı, thk: Ahmed el-Arnavut ve Tezki Mustafa, Dâr-ı İhyâ-i Turasü'l-Arabî, Beyrut, 2000.

SALEHI, Kurosh ve Fatemeh Amir Shekari, "Reasons and Consequences of Ghaznavids' Invasion of India", *Sîstân Belûçistan Üniversitesi Dergisi,* S. 15, Tahran, 2013, s. 153–166.

SALIHÎ, el-İmam Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Abdülhadî ed-Dımaşkî, *Tabakâtu Ulemâ-i'l-Hadis, III,* I. Baskı, thk: İbrâhim ez-Zeybak, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1989.

SANİÜ'D-DEVLE, Muhammed Hasan, *Târîh-i Muntazam-ı Nâsîrî,* I. Baskı, tsh: Muhammed İsmail Rıdvanî, Tahran, 1984.

SARAY BOSNAVÎ, Muhammed Nergîsî, *Hamsa-i Nergîsî,* I. Baskı, Matbaatü Bulak, Kahire,1839.

SAVI, Saime İnal, "Senâî", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s. 52–53.

--------, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Târîh-i Beyhakî ve Târîh-i Yemînî", *Kastamonu Eğitim Dergisi,* S., 19, 2011, s. 653–670.

SEYID, Fuad Salih, *Mucemu el-Kâbü's-Siyasîyin fi't-Târîhi'l-Arabî ve'l-İslâmî,* I. Baskı, Mektebetü Hasanü'l-Adriyye, Beyrut, 2011, s. 1001.

SİRÂC ET-TÛSÎ, Ebû Nasr, *el-Lüma*, I. Baskı, thk: Abdülhalim Mahmud ve Taha Abdülblbâkî Sürûr, Dârü'l-Kütûbü'l-Hadise, Kahire, 1960.

SIDDIKÎ, Ali Muhsin, *Târîh-i İsmâliye,* II. Baskı, İdare-i Tesnif Telif ve Tercüme, Kırtas Yayınları, 2004.

SIDIQUI, Iqtıdar Husain, "Gurlular", *DİA,* XIV, İstanbul, 1996, s. 207–221.

SÜBKÎ, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, *Tabakâtü'ş-Şâfiîyyetü'l-Kübrâ,* I. Baskı, IV, thk: Abdülfettâh Muhammed el-Hulû ve Mahmud Muhammed et-Tennâcî, Dâru İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiye, Kahire, 1918.

SÜLEMÎ, Ebû Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtü's-Sûfiye,* I. Baskı, thk: Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutûbu'l-İlmiye, Beyrut, 2003.

SÜMER, Faruk "Selçuklular", *DİA,* XXXIV, İstanbul, 2009, s. 365–371

ŞAHİN, Mustafa, *Orta Çağda Herat Bölgesi*, *Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar 961–1507,* Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2013.

ŞEBÂNKÂREYÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed**,** *Mecma'u'l-Ensâb I-II,* I. Baskı, nşr: Emir Kebir Yayınları, Tahran, 1984.

----------,"Gazneli Gazneli Mahmud'un Karakteri", çev: Ahmad Hesamipour, *Tarih Okulu Dergisi*, S. 3, 2008, s. 133–137.

ŞEHÂBÎ, Kuteybe, *Mucemü'l-el-Kâbû Erbâbü's-Sultan fi'd-Düveli'l-İslâmiye mine'l-'Asri'r-Râşîdî hattâ Bidâyeti'l-Karni'l-İşrîn,* I. Baskı, Menşûrât-ı Vüzaretü's-Sekâfe, Şam, 1995.

ŞEYDA, Şehzâde, Hüseyin Kaya, "Simâ-i Mahmûd-ı Gaznevî ez Târîh tâ Edebiyat", *Bahâr-ı Edeb,* S. 13, 2011, s. 337–356.

ŞİÂR, Cafer, Nergis Ravanpûr, *Güzîde-i ez Siyasetnâme ve Kâbûsnâme,* I. Baskı, İntîşârât-ı Dânışgâh-ı Payâm-ı Nur, Tahran, 2000.

TÂHİRÎ, Abdullah Nâsırî, *Fatımiyân der Mısır,* I. Baskı, Pûzûhişkade-i Havza ve Dânişgâh, Kum, 2000.

TANERİ, Aydın, "Hârizmşahlar", *DİA,* XVI, İstanbul, 1997, s. 228–231

Târîh-i Sîstân, I. Baskı, nşr: Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, Haver Yayınları, Tahran, 2002.

TETLEY, G.E. *The Ghaznavid and Seljuk Turks. Poetry as a Source for Iranian History, Routledge Studies in the History of Iran and Turkey,* I. Baskı, Roudledge Tylor and Frans Group London and New York, New York, 2009.

TURAN, Osman, *Selçuk Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti,* II. Baskı, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

TÜMER, Günay, "Bîrûnî", VI, *DİA,* İstanbul, 1992, s. 206–215.

UFÎ, Sedîdü'ddin Muhammed, *Güzide-i Suhen-i Pârîsî Cevâmiu'l-Hikâyât ve Levâmiü'r-Rivâyât,* I. Baskı, nşr: Muhammed Takî Melikü'ş-Şuarâ Bahâr, ht: İbrâhim Bûzerî, Tahran, 1942.

UFÎ, Muhammed, *Lübâbü'l-el-Bâb,* tsh: Auful Abad, Edward G. Browne, Mirza Muhammed b. Abdülvahhap Kazvînî, Luzac ve Co., E. J. Brill, Londra, 1906.

UKAYLÎ, Seyfüddin Hacı b. Nizam, *Âsârü'l-Vüzera',* I. Baskı, Tahran Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1958.

ULUDAĞ, Süleyman, "Harakânî", DİA, XVI, 1997, İstanbul, s. 93–94.

----------,"Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin", DİA, XXVI, Ankara, 2002, s. 473–475.

----------,"Sülemî Muhammed b. Hüseyin", *DİA,* XXXVIII, İstanbul, 2010, s. 53–56.

UNSÛRÎ, Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed, *Divan-ı Üstad Unsûrî-i Belhî,* I. Baskı, haz: Seyid Muhammed Debir Sîyâkî, Kitâbhâne-i Senâî, Tahran, 1988.

URDÛKÂNÎ, Abd-ı Fânî Muhammed, *Kitab-ı Çahar Makâle-i Nîzâm-i Arûzî Sermerkandî,* I. Baskı, Nâm-ı Gülzâr-ı Hasanî, Bender-i Mamura-i Bombai, 1942.

USTA, Aydın "Sâmânîler", *DİA,* XXXVI, İstanbul, 2009, s, 64-68.

UTBÎ, Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî, *Târîhu'l-Yemînî (Târîhu'l-'Utbî)***,** istn: es-Seyid Muhammed b. es-Seyid Ahmed,1795.

-------,*Târîh-i Yemînî,* I. Baskı, çev: Ebû'ş-Şeref Nâsih b. Zafer Curfadekânî, thk: Cafer Şiâr, Tahra Üniversitesi Yayınları, Tahran, 1966.

WİLFERD, Madelung *Fırkahâ-i İslâmî,* I. Baskı, çev: Ebü'l-Kâsım Sırrî, Asatir Yayınları, Tahran, 1999.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi,* XI. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

YAZICI, Tahsin, "Ebû Saîd Ebü'l-Hayr", *DİA,* X, 1994, İstanbul, Ankara, s. 220.

----------,Tahsin ve Süleyman Uludağ, "Herevî, Hâce Abdullah", *DİA,* XVII, İstanbul, 1998, s. 222–226.

----------,"Beyhakî, Muhammed b. Hüseyin", *DİA*, VI, 1992, İstanbul, 63–64.

YÜREKLİ, Tülay *Sâmânîler,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

YUSÛFÎ, Sefer, "Siyaset-i Mezhebî der Devre-i Nuhust-ı Hükûmet-i Gaznevî", *Fasılnâme-i Tasahhûs-i Fıkıh ve Târîh-i Temeddûn,* S., 15, 2008, s. 141–158.

ZEBÎDÎ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şerî ez-Zebîdî, *Tabakâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıdk ve'l-İhlâs,* I. Baskı, ed-Dâru'l-Yemeniye, Beyrut, 1986.

ZEHEBÎ, el-İmam Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman**,** *Siyerü 'Alami'n-Nübelâ, XVII,* I. Baskı, nşr: Şuayb el-Arnavut ve Muhammed el-Araksusî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1996.

ZİRKİLÎ, Hayrüddin, *el-'Âlâm Kâmûs-ı Terâcîm, I,* I. Baskı, Dârü'l-ilm li'l-Mellâîn, Beyrut, 2002.

ZİYÂRÎ, Keykâvus b. İskender Veşimgîri, *Kābûsnâme (Nasıhatnâme),* I. Baskı, tsh: Abdülmecid Bedevî, Ateşkede Yayınları, Tahran, 1969.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülzaim, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûm'il-Kur'ân,* I. Baskı, Dârü'l-Kitâbi'l-İlmiye, Beyrut, 1971.

http://tarihmektebi.blogspot.com/2012/07/gazneliler-devleti-hakkinda-bilgi.html; Erişim tarihi: (25.09.2018).

ÖZGEÇMİŞ

Ben İzzetullah ZEKİ, 1988 yılında Afganistan'ın Faryab ilinde doğdum. 2004 yılında Faryab Ebu Müslim Horasânî Yüksek Medresesini bitirdim. 2012 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesini tamamladım. 2014 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları/İslam Tarihi Bölümünde "Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki etkisi: Mahmut Hoca Behbudi ve Münevver Kari Örneği" konulu tezimizle yüksek lisansını tamamladım. Temmuz 2017 tarihinden beri Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümünde Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktayım. Evli ve üç çocuk babasıyım.

1. Gazneli Mahmud'un Şeceresi[1129]

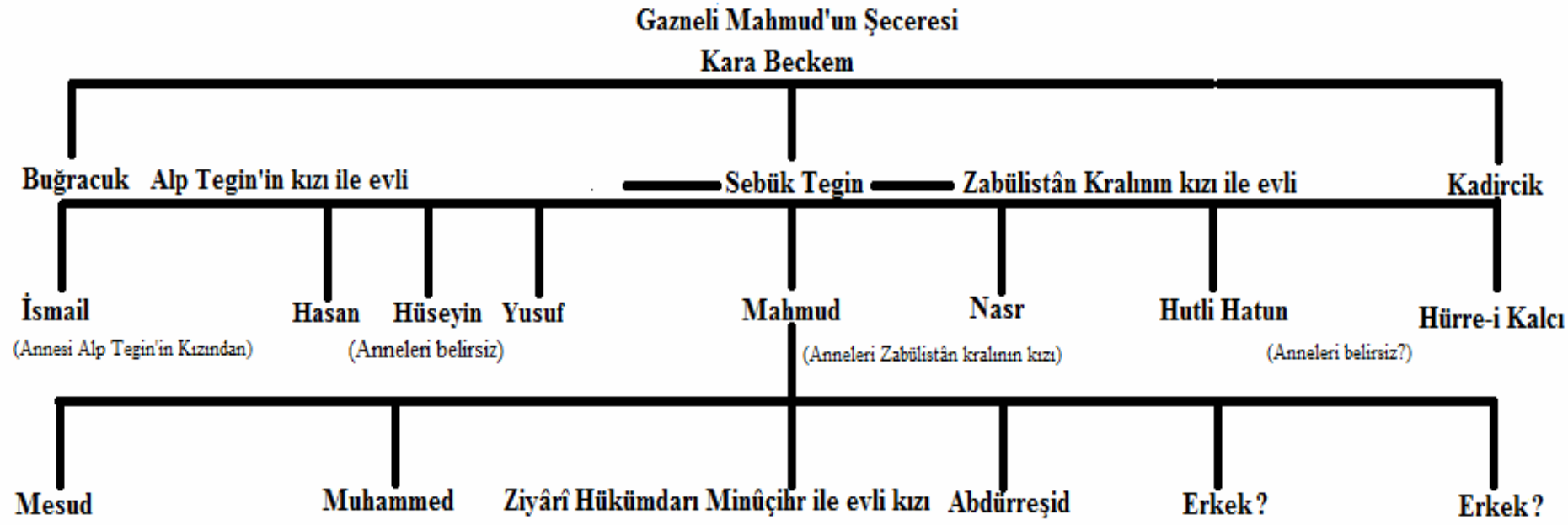

[1129] Tezde Gazneli Mahmud'un doğumu ve ailesi hakkında yararlanılan kaynaklara göre hazırlanmıştır.

2. Gazneli Sultanları[1130]

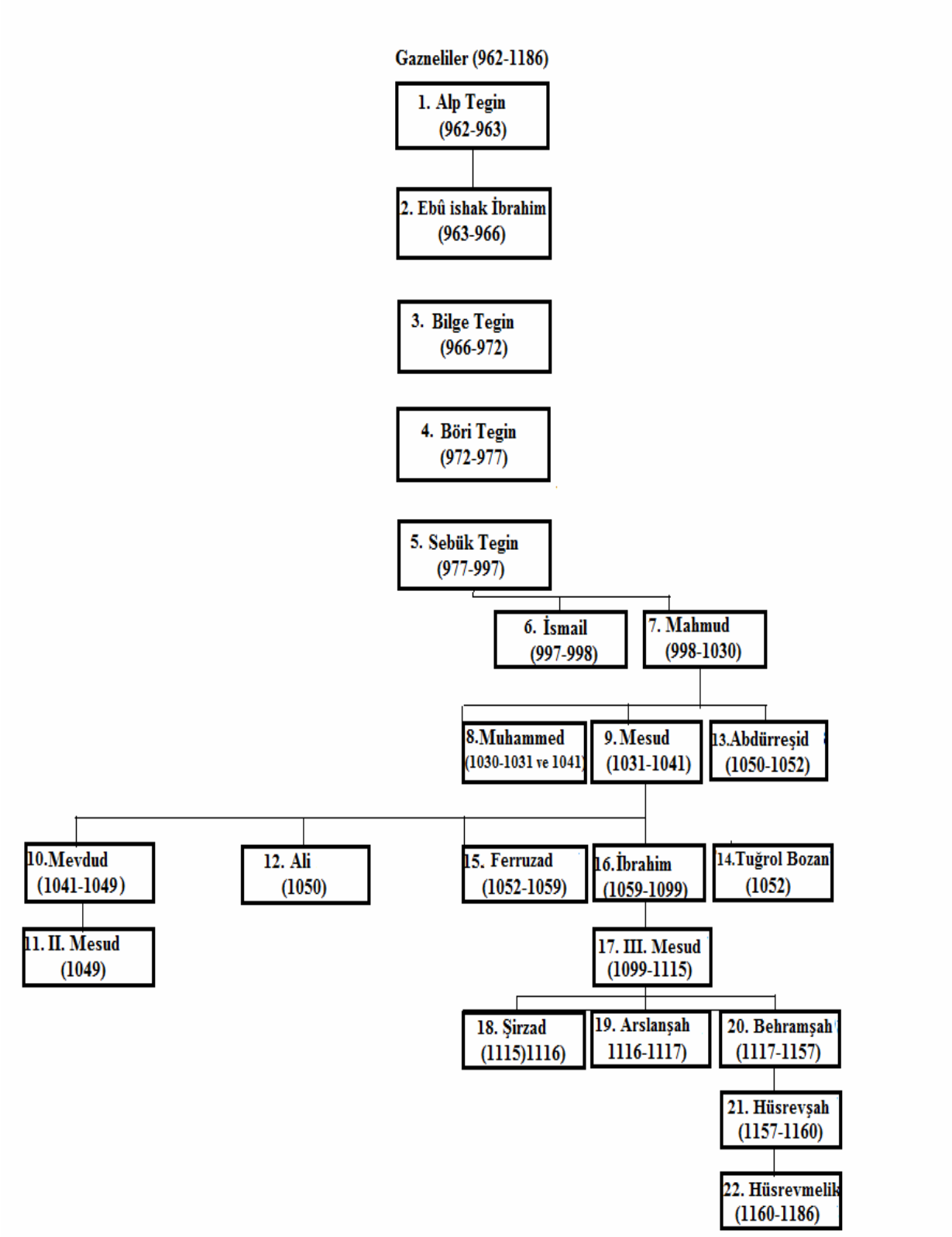

[1130] Erdoğan Merçil'in "*Gazneliler Devleti Tarihi"* adlı eserine göre hazırlanmıştır.

3. Gazneli Devlet Haritası[1131]

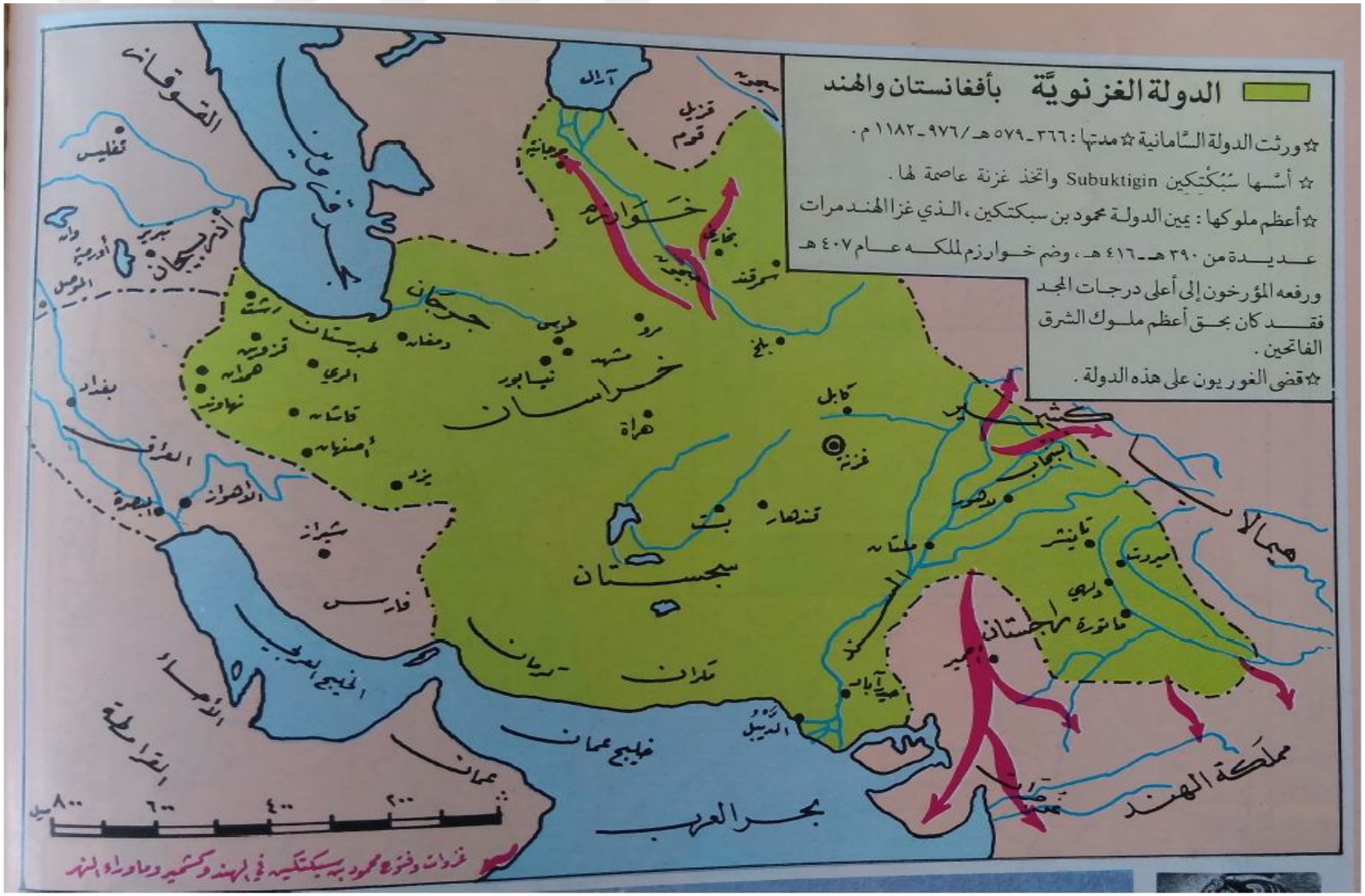

[1131] Şevkî Ebû Halil, *Atlasü't-Târîhü'l-Arabî,* III. Baskı, Dârü'l-Fikr, Şam, 1984, s. 46.

4. Gazneli Devlet Haritası[1132]

[1132] http://tarihmektebi.blogspot.com/2012/07/gazneliler-devleti-hakkinda-bilgi.html; Erişim tarihi: (25.09.2018).